



COMPLEXUL MUZEAL ARAD

Colecția Minorități 5



## MINORITARUL IMAGINAR MINORITARUL REAL

COMPLEXUL MUZEAL ARAD  
Colecția minorități  
5

# MINORITARUL IMAGINAR MINORITARUL REAL

Lucrările Simpozionului internațional  
de antropologia minorităților  
7-9 mai 2003

Arad  
2003

Coperta I: Zuzana Černáková, slovacă din Nădlac  
(2003)  
Fotografie:Florin Hornoiu

Design: Onisim Colta

Redacția:  
Pascu Hurezan – Redactor-șef  
Elena Rodica Colta-Redactor responsabil

Adresa:  
Complexul Muzeal Arad  
P-ța Enescu 1,2900 Arad  
Tel 00 40 257281847 Fax 0040257 280114  
e-mail:museumarad@ inext.ro

ISBN 973-0-03331-5

Trinom SRL, tel.: 0257-281707

Responsabilitatea morală și juridică pentru conținutul  
articolelor publicate în acest volum aparține autorilor

## SUMAR

*Ovidiu Pecican,*

APORIA DUBLULUI IDENTITAR-O CONSECINȚĂ A MODERNITĂȚII  
*DIE APORIE DES TRÄGERS DOPPELTER IDENTITÄT - EINE KONSEQUENZ  
DER MODERNE* ..... 9

*Eperjessy Ernő*

A KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZATI VÁLASZTÁSOK TANULSÁGAI  
MAGYARORSZÁGON 2002-BEN  
*ALEGERILE AUTOGUVERNĂRILOR MINORITĂȚILOR DIN UNGARIA DIN  
ANUL 2002 ȘI CONCLUZIILE CARE SE DESPRIND DIN ACESTEA* ..... 16

*Alin Gavreliuc,*

OGLINDIRI IDENTITARE RECIPROCE ÎN BANATUL DE AZI  
*GEGENSEITIGE IDENTITÄRE WIEDERSPIEGLUNGEN  
IM HEUTIGEN BANAT* ..... 28

*Elena Rodica Colta,*

ETNII, ISTORII ȘI MITURI IDENTITARE ÎN ZONA DE FRONTIERĂ  
ROMÂNNO-MAGHIARĂ  
*ETHNIEN, IDENTITÄRE GESCHICHTSDARSTELLUNGEN UND MYTHEN AN  
DER RUMÄNISCH - UNGARISCHEN GRENZE* ..... 49

*Ioan Lăcătușu,*

COMUNITĂȚI ROMÂNEȘTI NUMERIC INFERIOARE DIN COVASNA ȘI  
HARGHITA. PROVOCĂRI, OPORTUNITĂȚI ȘI PERSPECTIVE DE  
SUPRAVIEȚUIRE  
*DIE ZAHLÉNMÄßIG UNTERLEGENEN RUMÄNISCHEN GEMEINDEN AUS  
COVASNA UND HARGHITA. HERAUSFORDERUNGEN, GELEGENHEITEN  
UND ÜBERLEBENSPEKTIKEN* ..... 105

*Lucian Nastasă,*

EVREII DIN ROMÂNIA ÎNTRE TOLERANȚĂ ȘI INTOLERANȚĂ ÎN PRIMUL  
DECENIU AL REGIMULUI COMUNIST  
*DIE JUDEN AUS RUMÄNIEN ZWISCHEN TOLERANZ UND INTOLERANZ  
IM ERSTEN JAHRZEHNENT DES KOMMUNISTISCHEN REGIMES* ..... 147



*Jakab Albert Zsolt,*  
ASPECTELE INTERETNICE ALE GRAFFITI-URILOR, DIN CLUJ-  
NAPOCA  
*DIE INTERETHNISCHEN ASPEKTE DER GRAFFITIS AUS  
KLAUSENBURG* ..... 175

*Imola Ozsvath,*  
DIASPORĂ ȘI IDENTITATE. MOTIVELE IZOLĂRII ÎNTR-O POVESTE DE  
VIAȚĂ  
*DIASPORA UND IDENTITÄT DIE GRÜNDE DER ISOLIERUNG IN EINER  
LEBENSGESCHICHTE* ..... 202

*Ionel Stoiți,*  
MINORITĂȚILE NAȚIONALE DIN VOIVODINA ÎN  
RECENSĂMINTELE DIN 1880-2002  
*DIE NATIONALEN MINDERHEITEN AUS DER WOJWODINA IN DEN  
VOLKSZÄHLUNGEN VON 1880 BIS 2002* ..... 221

*Drago Njegovan,*  
MINORITĂȚILE NAȚIONALE DIN SERBIA LA RECENSĂMÂNTUL  
DIN 2002.  
EXEMPLUL PROVINCIEI AUTONOME VOIVODINA  
*NATIONALE MINDERHEITEN AUS SERBIEN IN DER VOLKSZÄHLUNG  
AUS DEM JAHR 2002. DAS BEISPIEL DER AUTONOMEN PROVINZ  
WOJWODINA* ..... 230

*Traian Căta,*  
VOR MAI FI OARE ROMÂNI ÎN SERBIA ÎN ANUL 2050?  
*WERDEN DIE RUMÄNEN BIS 2050 IN DER WOJWODINA  
VERSCHWINDEN?* ..... 247

*Horia Lascu,*  
CONSCRIȚIA ȚIGANILOR DIN SCAUNUL SIBIULUI PE ANUL 1781  
*DIE KONSKRIPTION DER ZIGEUNER AUS DEM JAHRE 1781 IM  
HERMANNSTÄDTER STUHL* ..... 261

*Dušan Popov,*  
ASUPRA UNOR PROBLEME ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN LIMBILE  
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE – CU REFERIRE LA MINORITATEA  
SÂRBĂ

ÜBER EINIGE SCHWERPUNKTE DES UNTERRICHTS IN DER SPRACHE DER NATIONALEN MINDERHEITEN – MIT BEZUG AUF DIE SERBISCHE MINDERHEIT ..... 268

*Bilijana Ratkovic Njegovan,*

INFORMAREA PUBLICULUI ÎN LIMBILE MINORITĂȚILOR NAȚIONALE. EXEMPLUL PROVINȚIEI AUTONOME VOIVODINA  
DIE INFORMIERUNG DER ÖFFENTLICHKEIT IN DEN SPRACHEN DER NATIONALEN MINDERHEITEN DAS BEISPIEL DER AUTONOMEN PROVINZ WOJWODINA ..... 287

*Elena Csobai,*

COMUNITATEA ROMÂNESCĂ DIN BEDEU (HU), ANALIZATĂ PRIN PRISMA UNUI CHESTIONAR AL ACADEMIEI MAGHIARE  
DIE RUMÄNISCHE GEMEINSCHAFT AUS BEDEU AUS DER SICHT EINES FRAGEBOGENS DER UNGARISCHEN AKADEMIE ..... 302

*Emilia Martin,*

FOTOGRAFIA CA MODALITATE DE AUTOIDENTIFICARE. TRADIȚIA FOTOGRAFICĂ A ROMÂNILOR DIN UNGARIA.  
DIE FOTOGRAFIE ALS MÖGLICHKEIT DER SELBSTIDENTIFIZIERUNG. DIE FOTOGRAFISCHE TRADITION DER RUMÄNEN AUS UNGARN ..... 310

*Daniela Deteșan,*

PROBLEMA ÎNRUDIRII SPIRITUALE ÎN FILEA DE SUS.  
PROBLEMATIK DER GEISTIGEN VERWANDTSCHAFT (PATENSCHAFT) IN FILDEA DE SUS ..... 322

*Zolt Grigoruț,*

ASPECTE ALE FENOMENULUI CĂSĂTORIEI ÎN COMUNA BIXAD, ÎN PAROHIIILE GRECO-CATOLICE (1861-1910)  
ASPEKTE DER EHESCHLIEßUNGEN IN DER GEMEINDE BIXAD, IN DEN GRIECHISCH-KATHOLISCHEN PFARRGEMEINDEN (1861-1910) ..... 342

*Mirjana Pavlovici,*

SÂRBII DIN TIMIȘOARA STRUCTURA ETNICĂ A COMUNITĂȚII MINORITARE  
DIE SERBEN AUS TEMESWAR. DIE ETHNISCHE STRUKTUR DER GEMEINSCHAFT ..... 364

<i>Bojidar Panici,</i> ARADUL ȘI ARĂDENII ÎN LUCRĂRILE DE MEMOREALISTICĂ A LUI SAVA TEKELIJA <i>ARAD UND DIE ARADER IN DEN ERINNERUNGSSCHRIFTEN VON SAVA TEKELIJA</i> .....	375
<i>Narcisa Știucă,</i> IDENTITATE ETNICĂ ȘI IDENTITATE CIVICĂ LA ITALIENII DOBROGENI <i>ETHNISCHE UND BÜRGERLICHE IDENTITÄT DER DOBRUTSCHA- ITALIENER</i> .....	386
<i>Claus Stephani,</i> DIN ACTIVITATEA COMISIEI DE ETNOGRAFIE EVREIASCĂ DIN ESTUL EUROPEI. CIOBANUL MENDEL FRIEDMANN ȘI CROITORUL MOSES POLLAK –DOI POVESTITORI POPULARI DIN VIȘEU DE SUS <i>ZUR TÄTIGKEIT DER KOMMISSION FÜR OSTJÜDISCHE VOLKSKUNDE (KOJV). DER HIRTE MENDEL FRIEDMANN UND DER SCHNEIDER MOSES POLLAK – ZWEI VOLKSERZÄHLER AUS VISEU DE SUS (OBERWISCHAU)</i> .....	402
<i>Vasile Barbu,</i> EVREII DIN UZDIN(SR) <i>DIE JUDEN AUS UZDIN (IM SERBISCHEN BANAT)</i> .....	422
<i>Gheorghe Lanevschi,</i> FAMILIA BARON NEUMAN ÎN VIAȚA ARADULUI ÎN PERIOADA 1918- 1948 <i>DIE FAMILIE DES BARONS NEUMAN ZWISCHEN 1918-1948</i> .....	426
<i>Eugen Gluck,</i> CONSOLIDAREA COMUNITĂȚII EVREILOR DIN BUCOVINA ÎN PERIOADA 1786-1849. <i>DIE KONSOLIDIERUNG DER JÜDISCHEN GEMEINSCHAFTEN AUS DER BUKOWINA AM ENDE DES XVIII. JAHRHUNDERTS UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES XIX. (1786-1849)</i> .....	436
AUTORII .....	451
AGENDA 2003 .....	454

# APORIA DUBLULUI IDENTITAR-O CONSECINȚĂ A MODERNITĂȚII

Ovidiu Pecican

La scara istoriei, problematica minoritară este recentă. În vremurile premoderne, marcate de existența statelor senioriale, supușii se împărțeau în diverse categorii: suzerani și vasali, nobili, clerici, târgoveți și țărani; dar nu în majoritari și minoritari. Pentru a intra în această logică, majoritar – minoritară, a trebuit ca modernitatea să inventeze nu numai monarhia centralizată și autoritară, ci și democrația. Dar formularea *Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului*, în contextul revoluției burgheze din Franța, ori constituția ivită în SUA după războiul de independență de la 1784-1781 erau, deopotrivă, așezate sub semnul „libertății, egalității, fraternității”. Or, este limpede, a discrimina între majoritar și minoritar înseamnă să aduci atingere principiului egalității. Și totuși: în măsura în care victoriile revoluțiilor burgheze au condus, nu doar la iacobinism și liberalism, ci și la apariția statelor naționale moderne, ele au marcat și începuturile epocii în care foștii supuși, acum cetățeni ai unor state moderne, ajungeau să alcătuiască majorități și minorități. Puteai acum să aparții unei colectivități considerate minoritare pe motive ce țin de limba vorbită, de cultura proprie, dar și de convingerile religioase. Înainte de a deveni națiuni, colectivitățile Lumii Vechi au ajuns confesiuni – semn indubitabil, iată, al modernității. Încercând să tranșeze problema prin cruciade deturnate (la 1204), prin nopți ale Sfântului Bartolomeu (în plin secol al XVI-lea) ori prin războaie religioase (ca în războiul țărănesc german din prima parte a secolului al XVI-lea, ori în războiul de treizeci de ani, între 1618-1648), oamenii medievalității au văzut născându-se o nouă lume, caracterizată de diversitate a crezurilor. La peste o mie de ani de la momentul când creștinismul însuși se născuse ca o sectă minoritară, se redescoperea condiția apartenenței la o minoritate colectivă. Și chiar dacă termenul care desemna această realitate nu apăruse încă, faptul însuși nu se schimbă cu nimic.

Credința că solidaritățile de tip etno-lingvistic și cultural ar putea crea condițiile optime pentru afirmarea ființei umane, alimentată de diverse codificări filosofice și politologice (de la Herder la Hegel și retur), a împărțit populația europeană a statelor naționale în majorități și minorități. Voi observa însă, îndată, că termenii sunt înșelători. Întâi, pentru că majoritatea numerică a putut funcționa câteodată ca minoritate calitativă; altfel spus, puterea politică a însemnat uneori guvernarea în numele unei minorități privilegiate, peste mulțimea covârșitoare a „celorlalți”. (Să o mai amintesc? A fost cazul românilor în Transilvania, cel puțin în ultimul secol dinaintea unirii de la 1 decembrie 1918). În acest sens este întotdeauna necesar de precizat dacă o minoritate este într-adevăr minoritară sau, dimpotrivă, are un comportament oligarhic, deținând controlul puterii și al mijloacelor efective de exercitare a acesteia.

Într-al doilea rând, însă, precizarea de făcut este că a vorbi despre „minoritate” înseamnă să abordezi întotdeauna chestiunea dintr-o perspectivă centralistă. Cine împarte oamenii în minoritari și majoritari abstrage de la percepția cu ochiul liber, directă, de teren, și se „înaltă” la logica unei puteri centralizate, cu țeluri uniformizante, discriminând între cetățenii unei colectivități umane în funcție de ponderea numerică sau pe criterii calitative<sup>1</sup>. Numai că, făcând această eroare, se ajunge la consecințe neașteptate. „Majoritatea” se dovedește, la o privire mai atentă, alcătuită din diverse „minorități”.

Am să iau cazul României spre a exemplifica. Așadar, românii alcătuiesc majoritatea, iar alte comunități etnoculturale ar fi cele minoritare. Numai că românii sunt bărbați și femei. Or, conform statisticilor, bărbații sunt ceva mai puțini decât femeile, recomandându-se atenției noastre ca... minoritari. Dacă privim lucrurile din perspectiva ponderii în viața publică, bărbații vor fi, însă, și în România, indubitabil, marii câștigători, „majoritarii”. Nici confesional nu stau lucrurile altfel. Majoritatea românilor aparține bisericii ortodoxe. Aceasta conduce la concluzia că românii romano-catolici, greco-catolici, protestanți, neoproteștanți ori ateii alcătuiesc grupul minoritarilor confesionali.

Dacă așa se prezintă realitatea din perspectiva colectivității de etnici români, în grupul alcătuit de cetățenii născuți cu o altă etnie decât cea română nu poate fi întâlnită decât o situație și mai complicată. Aici apar dublii minoritari: ce altceva înseamnă, spre exemplu, să fii și maghiar, și calvin? Dar poți fi și triplu minoritar: să fii femeie de etnie maghiară și de confesiune calvină. Sau poți fi un rom din secuime – botezat catolic -, homosexual. De remarcat în acest din urmă caz că, pe lângă tripla apartenență la diverse „minorități” (etnice, profesionale și sexuale), situarea geografică a respectivului în Țara Secuilor îl face pe respectivul rom să fie minoritar nu numai în raport cu majoritatea românească a țării, ci și cu majoritatea secuiască din regiune. Și fiindcă tot am invocat un caz din secuime, menționez situația dificil de calificat categorial a românilor din secuime (sau Harcov, sau Harghita-Covasna) care, calificați după același criteriu, vor fi minoritari în raport cu minoritarii majoritari în regiune, rămânând, totuși, indubitabil, niște majoritari în raport cu cadrul statal și comunitar național. La fel, în logica majorităților și a minorităților va exista întotdeauna o minoritate situată inconfortabil în raport cu toată lumea: este vorba despre cetățenii născuți în familii mixte: româno-maghiarii, maghiaro-germanii, evreo-maghiarii, româno-romii ș. a. Indiferent care ar fi opțiunea lor identitară, de aderare la majoritate ori la minoritate, o parte din ei va rămâne sacrificată.

Inutil să mai insist asupra acestui punct. Calificarea cetățenilor unei colectivități după criteriul discutat mai sus este vicioasă și contraproductivă. Nu însă și inexplicabilă istoric, după cum s-a văzut. Modernitatea, pe de o parte, concepția despre statalitatea modernă – cu privilegierea centralismului și a etnocentrismului – au născut himera cu care astăzi ne confruntăm. Ea a contat enorm într-o epocă în care obsesia construirii națiunii a fost stindardul elitelor și în care mijloacele statului au fost puse în slujba activării și potențării solidarităților de tip etno-lingvistic și cultural-spiritual. Visul „rasei pure”, holocaustul și curățirea etnică au fost și sunt doar fațeta exacerbată și inflamată al unor convingeri și practici care, în forme mai temperate și mai benigne,

sunt răspândite pe o scară amplă în Europa modernă și contemporană. Câtă vreme norma o va da conformitatea cu modelul „bunului român”, a „bunului maghiar”, a „bunului german” etc., diversitatea manifestată la nivelul obiceiurilor, a confesiunii, a limbii și culturii și chiar a comportamentului sexual vor fi judecate ca abateri, ba chiar și ca încălcări ale legii.

Modernitatea a oferit însă și un model alternativ de solidaritate. Mai abstract și fără același suport afectiv, empatic, acesta se întemeiază pe adeziunea comună la aceleași valori ale civismului. Indiferent de limbă origine și cultură, dacă cetățenii unei comunități vor fi solidari cu idei precum cele din programul revoluției burgheze (*Libertate, egalitate, fraternitate!*), raporturile dintre ei vor putea fi înțelese pe alte baze. Și tipul de raportare la aceste valori va fi altul. Cetățenilor li se va cere un efort constructiv, nu se va mai practica „teologia” sacrificiului suprem, la limita raționalului, într-o atmosferă de exaltare a unor reprezentări fără consecințe măsurabile asupra vieții lor. Această abordare va fi, deci, mai curând rațională, lucidă, pragmatică.

Tocmai datorită acestor exigențe, naționalismul civic nu funcționează bine decât acolo unde membrii comunităților sunt școlarizați și posedă o mentalitate practică exersată cotidian. Datorită acestei precondiții, el depinde mult de reorientarea conștientă și energică a politicilor educaționale ale statului fiind, măcar din acest punct de vedere, tot un rezultat al acțiunii puterii mai mult sau mai puțin centralizate. Nu este de mirare, prin urmare, că așa-zisul naționalism civic este un triumf cert într-un număr relativ redus de state de pe mapamond.

În fața impasului conturat de eșecul vechii abordări a chestiunii solidarităților comunitare s-au încercat felurite soluții. Exemplul SUA a părut să pledeze în favoarea politicii multiculturalismului, unul dintre teoreticienii renumiți ai acestuia – de pe poziții liberale – fiind canadianul Will Kymlicka<sup>2</sup>. Formula consociaționistă a gestionării treburilor publice a fost susținută doct și argumentat de Arend Lijphart<sup>3</sup>.

Situația oarecum „clasică” moștenită de la modernitate se modifică însă radical, de la o zi la alta, odată cu saltul în era

internet din ultimul deceniu și ceva, adevărat început al globalizării, dar și al marilor fuziuni suprastatale. Sfârșitul războiului rece, pe de altă parte, a atras după sine abandonarea bipolarității și intrarea în *pax americana*, dominată de o singură superputere. În fine, atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001 și reacțiile la ele (în Afganistan și, mai recent, în Irak) marchează și o transformare radicală a sistemului de securitate colectivă. Toate aceste evoluții indică în mod precis o diminuare a rostului statelor naționale ca și al așa-zisei lor independențe. „Neamestecul în treburile interne ale unui stat”, clamat cu putere odinioară, este un principiu a cărui cădere deplină în desuetudine este anunțată de precedentele deja create în Iugoslavia, Afganistan și Irak. Redesenarea sistemului de alianțe de pe teritoriul fostei URSS, la începutul anilor 90, ca și viteza redutabilă a creșterii și adâncirii Uniunii Europene din 1989 înapoi indică precis că marile jocuri nu mai sunt internaționale, ci interregionale (prin regiuni înțelegând aici secțiuni întinse ale unor continente, macro-zone înglobând mai multe state). Un pandant necesar al acestei mutații la scară cvasicontinentală, transcontinentală și chiar planetară este înmulțirea actorilor din interiorul entităților suprastatale despre care este vorba. Alături de state, în UE joacă un rol semnificativ și regiunile, care sunt, de astă dată, înțelese altminteri, și încă în două sensuri diferite: 1. ca zone cu un profil conturat din interiorul statelor naționale, și 2. ca zone aflate la confluența mai multor state-națiuni, cooperând benevol în sensul unei dezvoltări comune a arealurilor intrate în colaborare (așa-numitele euroregiuni).

Toate acestea recalibrează la nivel juridic, social, civic, etnic, politic și cultural statutul indivizilor și al colectivităților. Este de bănuț că dezvoltările accelerate în sensul evocat adineaori vor împinge lucrurile pe un făgaș în care toată lumea va participa la agregarea de „majorități” și „minorități” simultane și foarte diverse. Or, acest lucru va face inoperante asemenea concepte.

Suspendate între medieval și postmodern, „majoritățile” și „minoritățile” au devenit, pe negândite, niște concepte istorice care au supraviețuit propriei lor morți.



## NOTE

<sup>1</sup> Tipic pentru această abordare este articolul lui Adrian Ivan, "Conceptul de <<minoritate>>", în *Tribuna*, an. II, nr. 16, 1-15 mai 2003, p. 8-10.

<sup>2</sup> Vezi, pentru doctrina și lucrările lui, Levente Salat, *Multiculturalismul liberal. Bazele normative ale existenței minoritare autentice*, Iași, Ed. Polirom, 2001.

<sup>3</sup> Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, Iași, Ed. Polirom, 2000; Idem, *Democrația în societățile plurale*, Iași, Ed. Polirom, 2002.

## DIE APORIE DES TRÄGERS DOPPELTER IDENTITÄT - EINE KONSEQUENZ DER MODERNE

Das Problem der Minderheit ist für historischen Maßstab recht neu, die Diskriminierung von „Mehrheitlern“ und „Minderheitlern“ aber fordert ausgesprochen das Prinzip der Gleichheit der Menschenrechte heraus.

Trotzdem hat der Glaube daran, daß die Solidaritäten ethno-linguistischer und kultureller Art optimale Bedingungen für die Verwirklichung des menschlichen Wesens schaffen könnten, die europäische Bevölkerung der Nationalstaaten in Minderheiten und Mehrheiten aufgespaltet.

Die Sachverhalte können allerdings noch deutlicher unterstrichen werden, insofern es Minderheiten mit einem dominanten Verhalten gegeben hat und noch gibt, welche die Kontrolle der Macht inne hatten oder inne haben. Beziehen wir uns auf Minderheitler, wird der Sachverhalt noch komplizierter, falls wir, im Rahmen einer Minderheitengruppe, eine Gruppe von religionsbezogenen Minderheitlern in den Reihen der eigenen Minderheit vorfinden. Ein derartiges Mitglied könnte als doppelter Minderheitler eingestuft werden, desgleichen wie ein Roma in der Széklergemeinschaft als dreifacher Minderheitler gesehen werden kann, weil dieser sowohl gegenüber der Mehrheitsbevölkerung aber auch gegenüber der széklerischen Minderheit eine gesonderte Minderheit darstellt.

Aus all diesen Sachverhalten geht hervor, daß die Verwendung des Begriffes Minderheitler nicht nur zweifelhaft sondern auch kontraproduktiv ist. Die Hymäne der Minderheit ist im Grunde das Produkt der Moderne. Der Traum von der reinen Rasse, der Holocaust und die ethnische Säuberung waren und sind übertriebene Facetten von Überzeugungen und Praktiken, welche unter etwas gemilderten und wohlwollenderen Formen im modernen und zeitgenössischen Europa weitgehend verbreitet sind.

Die Moderne gewährt auch ein alternatives Modell der Solidarität, welches auf die gemeinschaftliche Adhäsion zu den selben Werten des Bürgertums beruht. Im Zeitalter des Internet – wahrhaftiger Beginn der Globalisierung und der großen staatsübergreifenden Fusionen – in welchem die Rolle der Nationalstaaten vermindert wird, werden die Mehrheiten und die Minderheiten zu historischen Konzepten, welche ihren eigenen Tod überlebt haben.

# A KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZATI VÁLASZTÁSOK TANULSÁGAI MAGYARORSZÁGON 2002-BEN

*Eperjessy Ernő*

A jelen tanulmány szorosan kapcsolódik a 2002. májusában Aradon tartott IV. Nemzetközi Kisebbségi Konferencián elhangzott előadásunkhoz. Akkor Magyarország XX. század második felében gyakorolt nemzetiségi politikáját vázoltuk fel. Bár ismétlésekbe nem akarunk bocsátkozni, azonban a jelen előadás jobb megértéséhez az akkori előadásunk egyik részletét is szükségesnek tartjuk felidézni.

Akkor utaltunk a magyarországi nemzetiségpolitika egyik unikális jellegzetességére, miszerint a kisebbségeket érintő minden hivatalos politikai és társadalmi (oktatási, kulturális stb.) döntéshozatal esetében, kettős létszámrendszer szerepel:

- 1) A népszámlálás hivatalos (statisztikai) adatai
- 2) A kisebbségi szervezetek által becsült létszámok

A népszámlálási adatok és a becsült számok között többszörös számkülönbségek is mutatkoznak. Emlékeztetésül csupán néhány kiemelt példa:

Nemzetiség	Hivatalos népszámlálási adat 1990-ben	A kisebbségi szervezetek által becsült létszám	Különbség
Német	37.500	200-220.000	cca 6x-os
Szlovák	12.700	110.000-120.000	cca 10x-es
Horvát	18.000	90.000	cca 5x-ös
Román	8.000	20-25.000	cca 3x-os

Ismét le kívánjuk szögezni: a magyar állam 1968 óta a statisztikai adatokat csupán minimális létszámnak tekinti, és - Európában egyedülállóan - realitásnak az akkori nemzetiségi szövetségek becsült létszámait fogadja el. Oktatási, kulturális intézményeikhez,

a nemzetiségi médiáknak ennek megfelelően nyújt központi (anyagi) támogatást. A becsült számok mint politikai és társadalmi hivatkozási "tényszámok" az 1990. évi rendszerváltozást is túléltek. A nemzetiségi intézmények és a médiarendszer 2003-ban is a szocialista társadalmi rend idején elismert, becsült létszámrendszerekben működnek. Az 1993-as nemzetiségi törvény által deklarált kisebb (10 ezernél kevesebb létszámú) népcsoportok (a cigány, bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin, ukrán), szintén ezen elvek alapján állapították meg saját létszámukat és igényelték az állam pozitív diszkriminatív támogatását. (Ugyanis az 1945-1993 közötti időben Magyarországon csak a 10 ezernél nagyobb létszámú német, szlovák, délszláv - azon belül a szerb, horvát, szlovén - és román kisebbség kapott nemzetiségi státust.)

Ezt a tényt - ha tételesen nem is pontosan így szövegezve - az 1993. évi Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogokról szóló LXXVII. számú törvény is tiszteletben tartva rögzíti. 7. (1): "Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbségi csoporthoz való tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető." (2) " a kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása nem zárja ki a kettős vagy többes kötődés elismerését."

Mindez összhangban van az Európa Tanács nemzeti kisebbségekről szóló rendelkezéseivel, amely úgy fogalmaz: "Minden valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon választani, hogy kisebbségként kezeljék-e vagy sem, s ebből a választásából semmiféle hátránya ne származzék."

A kisebbségek Magyarországon a törvény előkészítése és megalkotása idején folyó viták, egyeztetések során is, egybehangzóan ragaszkodtak a szélesebben értelmezhető, és eddig jól bevált kisebbségi meghatározáshoz (definícióhoz). Mindezek többek között azt is jelentik, hogy az asszimilált - tehát a nyelvet már nem beszélő -, de a kultúra iránt még érdeklődő állampolgárokat is soraik közé számíthatják.

Különösen a németek és a délszláv népcsoportok (szerbek,

horvátok, szlovének) zárkóztak el a kisebbségek bármiféle, szorosabban vett regisztrációja elől, melyet a 2. világháborút követő történelmi tapasztalataik (kitelepítés, áttelepítés, a Sztálin-Tito-Rákosi politikai viszályai idején a délszláv lakosság zaklatása stb.) indokoltak.

A törvény gyakorlatával 5 esztendeig, azaz 1998-ig, a kisebbségi önkormányzatok 2. (választási) periódusáig semmi probléma nem is volt. Az első figyelmeztető "repedés a falon" akkor keletkezett, amikor a liberális lehetőségeket kihasználva a kisebbségi porondon új jelenség bukkant fel, az "etnobiznisz".

Tulajdonképpen miről is van szó? A magyar kormány 1994-ben pl. az alábbi induló vagyonjuttatásban részesítette a kisebbségek országos önkormányzatait: cigány 60 millió forint, német 30, szlovák 30, horvát 30, román 30, bolgár 15, görög 15, örmény 15, lengyel 15, ruszin 15, szerb 15, szlovén 15, ukrán 15 millió forint. Ha más arányokban is, ezeket az összegeket költségvetési támogatásként évente megkapják. (Az elnök és kabinetije államtitkár-helyettesi szintű illetményekkel működnek.)

Az országosan több mint ezer, 5-5 főből álló helyi kisebbségi önkormányzatok alapköltségeinek biztosítása - a székház, energia-költségek, telefon- és postaköltség, számítógép-rendszer működtetése stb. - a helyi közigazgatási önkormányzatok feladata. A tartalmi tevékenységükhöz szükséges kereteik különböző állami és önkormányzati támogatásokból, pályázatokból, privát szervezetek támogatásából áll össze. Egy-egy helyi kisebbségi önkormányzat anyanyelvi és kulturális tevékenységét átlag 5-6 millió Ft-ból (16-20.000 euróból) gazdálkodhatja ki. Ezen keretből a képviselők saját maguknak tetszőleges tiszteletdíjakat állapíthatnak meg.

A helyi kisebbségi önkormányzatok képviselőinek többsége nagy felelősséggel, becsületesen és eredményesen végzi munkáját. Olyan helyi önkormányzatok is vannak, amelyeknek tisztségviselői a vállalt feladataikat honorárium nélkül, társadalmi tevékenységben látják el. Többségük azonban havonta 10-30.000 Ft, az elnökök 50-60.000 Ft körüli tiszteletdíjakat állapítanak meg maguknak. (Összehasonlításul: 2003-ban a minimálbér 50.000 Ft200 euró!)

Nem kis számban vannak azonban olyan kisebbségi helyi önkormányzatok is, ahol a működési keretet a képviselőtestület megélhetési forrásnak tekinti, és pl. az elnök havi 100.000 Ft-os honoráriumot állapít meg magának.

Egyes esetekben indirekt úton még a tartalmi tevékenység is az egyes képviselőknek áll az érdekében. (Pl. az egyik budapesti kerület horvát önkormányzatának elnöke "hagyományápolás" címen saját lánya többszáz fős falusi lakodalmát rendezte meg a kisebbségi önkormányzata pénzéből, avagy mások az anyanemzettel való kapcsolattartás címén költségvetésük nagy részét családjuk tengerparti, vagy tátrai nyaralására költik.) A települések közigazgatási önkormányzatainak gazdasági felügyelete viszont csupán a pénzügyi bizonylatok formai szabályosságát ellenőrzi, de tartalmi és érdemi tevékenységükbe nem szól bele még akkor sem, ha felhasználásukat nem tartja etikusnak.

Ilyenképp történhet meg, hogy egyes a nem kisebbséghez tartozó állampolgárok a törvény adta lehetőségek ismeretében úgy ítélik meg, hogy kisebbségi képviselőnek lenni anyagi előnyt jelent és tetszés szerinti kisebbségi képviselőnek jelöltetik magukat.

Mindez elsőben és legmarkánsabban éppen a román kisebbség esetében okozott gondot 1998-ban: Budapesten a román kisebbség alakítására vállalkozó 75 képviselőjelöltből 60 személy nem ismerte a román nyelvet és nem vallotta magát román nemzetiségűnek! Az országos román elektoroknak pedig 40 %-át tették ki azok, akik a román kisebbség körében ezideig ismeretlenek voltak. Többen ugyan beszélték a román nyelvet, de nem voltak román származásúak. Mivel a román kisebbség tagjai tőlük elhatárolták magukat, az első, de a megismételt országos önkormányzati választásuk is sikertelen maradt. Így aztán a törvényesség értelmében a 2002-ig tartó periódusban a románságnak országos önkormányzata nem lehetett. (Helyette a feladatkörüket a helyi önkormányzatok szövetsége vállalta magára, amelyet a magyar kormányzati szervek is elismertek.)

Ezek a már 1998-ban jelentkező visszasságok jelezték, hogy a jogi szabályozással problémák vannak: liberalizmusa következtében

olyan jogi személyek is kisebbségi mandátumhoz juthatnak, akiket az érintett közösségek nem sorolnak a tagjaik közé.

Ezek alapján az új periódusban a különböző kisebbségek a nemzetiségi törvény módosítását sürgették. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal az illetéktelenek kirekesztése céljából több tervezetet is készített. A megoldást a kisebbségek valamiféle regisztrációjában látták. Mivel a kisebbségek többsége továbbra is a regisztráció bármiféle formája ellen volt, a törvény radikális módosítására 2002-ig nem került sor, csupán az általános választási törvényen történt néhány kisebb korrekció. (Pl. A korábbi 12 fős nemzetiségi személy aláírása helyett 5 nagykorú nemzetiségi állampolgár igénye alapján is alakulhatott kisebbségi önkormányzat.)

Ugyanebben a periódusban egy másik fontos eseményre is sor került: a 2001. évi népszámlálásra. Az előkészületek során az Országos Központi Statisztikai Hivatal (OKSH) számos esetben konzultált a kisebbségek országos önkormányzatainak képviselőivel. Az eredmény az lett, hogy a kérdőívre 4 nemzetiségi vonatkozású rubrika is felkerült:

- a) Milyen anyanyelvűnek vallja magát?
- b) Melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát?
- c) Melyik nemzetiség kultúrájához kötődik?
- d) Családi és baráti közösségeiben milyen nyelvet használ?

Megjegyezzük: példánélküli, hogy a népszámlálási kérdőíveken név és névaláírás nem szerepelt, tehát a nyilatkozat "anonim", azaz titkos volt. (Hasonlóképpen a vallási hovatartozandóságra vonatkozó válasz is.)

Ezek alapján a kisebbségek abban reménykedtek, hogy a nemzetiségi törvény háttérében felerősödő identitás és gyakorlati nyelv és kulturális lehetőségek kibontakozása hatására a népszámlálás eredménye felülmúlja az eddigieket, és a statisztikai létszám megközelíti majd az általuk becsült számokat. (Ennek érdekében előzetesen tájékoztató rölapokat is terjesztettek.)

A végső adatokat 2002. júliusában hozták nyilvánosságra. A várakozások ellenében meglepetésként hatott: a nemzetiségekre

vonatkozó anyanyelvi adatok a korábbi népszámlálásokat is alulmúlták. Mivel az egyes rubrikák közti adatok részben fedik egymást, a legmagasabb számokat is kiemelve - a néhányezres örmények, ruszinok és ukránok kivételével - a kisebbségek létszáma még az 1990-es adatokéhoz képest is csökkent. (Megj.: a 2001-ik évi népszámlálási adatok eredményeit a Konferencia Aradi IV. kötetében már közöltük.)

Mindez azért is érdekes a számunkra, mivel a 2 kardinális esemény között összefüggések vannak: amíg a statisztikában a kisebbségek száma csökkent, egy év múlva, az új kisebbségi önkormányzati választások során olyan településeken is jelentettek be kisebbségi önkormányzat alakítására igényt, ahol a 2001. évi népszámláláskor - de korábban sem, - egyetlen állampolgár sem vallotta magát az adott kisebbséghez tartozónak (Pl. Miskolcon, Székesfehérváron szlovének, Zalaegerszegen örmények, stb.), illetve ottani létezésükről az országos önkormányzatuk sem tud.

Ha az "etnobiznisz" fogalom 1998-ban született, joggal mondhatjuk, hogy a 2002-es kisebbségi önkormányzati választások során kiteljesedett. A fogalom hivatalos dokumentumokban (jogi nyelvezetekben) ugyan még soha nem jelent meg, viszont mint zavaró körülményről, annál többet írt róla a sajtó. (Pl. A két legjelentősebb magyar újság: NÉPSZABADSÁG 2002. aug. 21. - Újraéled a fővárosi etnobiznisz?; MAGYAR NEMZET 2002. aug. 21. - Etikai kódexszel a választási csalás ellen. (Több roma "örményeskedésből" él. Kiszűrnék a kisebbségi önkormányzatokból a megélhetési politikusokat. stb.)

A magukat önkényesen "kisebbséginek" feltüntetett képviselőjelöltek különböző és főbb típusai:

1. Akik kifejezetten anyagi haszon reményében nyilvánítják magukat nemzetiséginek;
2. Jószándékkal csatlakozó támogatók, akik az önkormányzatokat a baráti társaságokkal tévesztették össze;
3. A szomszédos országokból áttelepült magyarok, akiknek ott családi kötődésük van, az adott nemzet nyelvét jól beszélik, s így a kettős kultúrájukhoz kívántak közel maradni;



4. Voltak, akik kettős identitásukra hivatkozva egyidőben két helyen két nemzetiségi önkormányzatba is jelöltették magukat. (Pl. Pomázon, ahol ugyanaz a személy egyidőben német és roma önkormányzatba is jelöltette magát.)

5. Volt olyan kisebbségi önkormányzat, amelynek mind az 5 tagja egy családkhoz tartozott, jóllehet nem tartoztak az adott kisebbséghez.

6. Volt, aki az országgyűlési (parlamentari) választásokból kiszorult, így aztán kisebbségi színekben jelöltette magát. (L. Zs. kisgazda képviselő örmény színekben Budapesten.)

A kisebbségi önkormányzati választások előkészítési szakaszában, számos helyi vitára, esetenként heves sajtóvitákra, szóbeli összeütközésekre is sor került. Az álnemzetiségi és betolakodó személyek legnagyobb aránya a román, bolgár és örmény kisebbség esetében volt tapasztalható, és a fővárosban léptek föl a legeredményesebben.

Mint már említettük, az önjelölt "nemzetiségi" képviselők többsége roma származású. Ugyanakkor a cigány önkormányzatok sorában egyetlen esetben fordult elő (Jászládány), hogy egy nem cigány származású is jelöltette magát a cigány önkormányzatba, ami a részükről azonnal országos sajtótiltakozást váltott ki.

(A visszásságok szemléltetésére néhány konkrét példa: Budapesten a XIV. kerületben a német opponenst figyelmeztették, hogy ha megvétózza a romák jelölését a német önkormányzatba, akkor fajgyűlölet címén pert indítanak ellene. Jelenleg is 3:2 a testületben az arány a romák javára; - Zuglóban két roma horvátként vetette föl magát a jelölt-listára, csak mert nevük Horváth, ugyanakkor a horvát kisebbség nyelvéről, kultúrájáról fogalmuk sem volt; - Szendrőládon 5 cigány alakított szlovák önkormányzatot; - egy "többségi" csak azért erőltette be magát az egyik horvát önkormányzatba, hogy kedvezőbb feltételekkel vállalkozhasson a horvát tengerparton üzletet nyitni, stb.)

Végülis az előkészületek során mind a 13 kisebbségtől számos jelzés érkezett a kisebbségi biztoshoz (Dr. Kaltenbach Jenő ombudsmanhoz), melyek a választási jelölések során a kisebbségek rovására történt visszaélésekről szóltak.

Az "álkisebbség" ilyen mértékű megjelenése ellen a kisebbségi ombudsman az Országos Választási Bizottság állásfoglalását kérte, amely 2002. 02. 24-i ülésén foglalkozott a kérdéssel. Az olyan jogi garanciákat nem tudott felmutatni, amelyek a nyilvánvaló visszaéléseket megakadályozhatták volna. Mindössze az alábbi közleményt adták ki: "összeegyeztethetetlen az a jelenség, amely szerint az adott településen élő nemzeti és etnikai kisebbség nevében és jogainak érvényesítése céljából kisebbségi önkormányzati intézmények kerülnek megválasztásra, illetve legitim kisebbségi önkormányzati testületben nem kisebbségi származású állampolgárok is mandátumhoz juthatnak. Az ilyen visszasságok gyengítik a kisebbségi önkormányzatok, intézmények legitimitását is." Habár a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke (Heizer Antal) halványan ugyan, a törvény ellen vétőkkel szemben szankciókat is kilátásba helyezett, a sajtóban, rádióban és TV-ben felhívták a visszaélésre a figyelmet - a megoldást a jóhiszemű gyakorlatra bízták.

Végülis azokon a településeken, ahol egyértelmű volt, hogy kisebbség nem él, és ennek ellenére kisebbségi önkormányzatok létrehozását kezdeményezték, elutasító döntés született. Ilyenképpen országosan az 1997 kezdeményezésből csak 1973-at indítottak. A vegyes lakosságú helyeken azonban az "álkisebbségek" származását, kisebbségi identitásának fokát az Alkotmány és a nemzetiségi törvény értelmében nem vizsgálhatták. Bár a jóhiszemű beszélgetések nyomán többen visszaléptek (kijelentették, hogy ők valóban nem tartoznak egyik kisebbséghez sem, csupán "segíteni akarták a kisebbségeket jogaik gyakorlásában". Mások úgy nyilatkoztak, hogy aláírásuk "félreértésen alapult", stb.), számosan voltak viszont, akiknek bár a kisebbségekhez semmi közük nem volt, mégis ragaszkodtak a jelölő-listára történő felvételükhöz. Természetesen az "etnobiznisz" jelenségei mellett az érvényben lévő 1993-as Nemzetiségi törvénynek más, kisebb-nagyobb hibái is megmutatkoztak:

- Néhányan nevüket nem a személyi igazolványukban feltüntetett alakban tüntették fel (Sranicz - Schranz, Mihály - Mišo, Jan -

János, József - Jozo), aminek következtében a digitális adattárolás a jelölést mint azonosíthatatlant “nem fogadta el”.

- Probléma volt, hogy a kisebbségi önkormányzati választások és a helyi önkormányzati választások együtt, egyidőben történtek. A többségi nemzet tagjai is szavazhattak a kisebbségi jelöltekre. Mivel a kisebbségi jelölteket nem ismerték, találmra a névsor elejére adták le voksukat, amely esetenként éppen a “kakukktójás” volt a listán.

- A cigányok esetében a nagyobb gond az országos önkormányzatuk megválasztásakor jelentkezett. Ugyanis ezen az országos eseményen a törvény értelmében 4592 elektor volt jogosult résztvenni. Ekkora tömeg utaztatása, elhelyezése, regisztrálása önmagában is problematikus. (5000 fős csarnokot kellett biztosítani!) A két ellentábor kirobbanó viszálya miatt az első választás sikertelen volt. Az egy hónap múlva megismételt eseményen csak másnap hajnalra sikerült konszenzusra jutniuk, majd az egészet saját maguk érvénytelennek nyilvánítva, 3 hónap múlva új elnökséget választottak.

Az előkészületek során a zavaró tényezőket csak részben sikerült kiiktatni. Az álnemzetiségiek többsége be is jutott a helyi testületekbe. Van olyan település, ahol az öttagú “nemzetiségi önkormányzatnak” egyetlen kisebbségi tagja sincs. Gyakori, hogy a kisebbségiek közé bekerült “idegenek” miatt az a tarthatatlan helyzet állt elő, hogy magyarul kénytelenek üléseiket tartani, vagy ha szavazattöbbségük van, esetenként éppen a nemzetiségi rendezvényeket vétózzák meg.

Végül is a 2002. október 20-án tartott kisebbségi önkormányzati választások összességében eredményesnek tekinthetők. Az 1308 településen megtartott kisebbségi választások során megválasztott testületek száma 1773, ami a korábbi periódushoz viszonyítva jelentős növekedést jelent. Legnagyobb méretű a növekedés: a ruszinok, ukránok a háromszorosára, a lengyel és bolgár testületek száma a kétszeresére emelkedett. Legjelentősebb volt a cigány, ami 764-ről 1002-re növekedett.

A többlet többsége jogos igény alapján született (ezek a korábbi

választásokból kimaradtak). Sajnos azonban az előző ciklushoz képest jelentősen nőtt azoknak a száma is, amelyek mögött nincs valós nemzetiségi háttér, akik a jogszabályok kijátszásával szereztek mandátumot.

A Magyar Köztársaságban 2003-ban 10 éves a nemzetiségi törvény, amit a kisebbségek maguk is nagyra értékelnek. Nyomában a nemzetiségi lét (nyelv és kultúra) kivirágzásának vagyunk tanúi. A törvény azonban ebben a formában egyedülálló, példanélküli kezdeményezés. Amint az eddigiekből is kitűnik, 10 év után a jószándékú törvénynek hibái is jelentkeztek, amely annak sürgős módosítását indokolja oly módon, hogy eddigi pozitívumait továbbra is megőrizze.

Ennek érdekében a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatala a kisebbségek 2002. október 20-án történt önkormányzati választások tapasztalatait összegezve, a reform érdekében vizsgálatot indított. A 2003. április 11-én előterjesztett jelentésben leszögezték: "A választójog általánosságán alapuló önkormányzati rendszer sérti a kisebbségi közösségek alkotmányos alapjogának érvényesülését, mert így nem biztosítható, hogy maga az érintett közösség válassza meg a képviselőt ellátó önkormányzat tagjait. A megoldást az jelentheti, ha az Országgyűlés a választójogi szabályozást összhangba hozza az Alkotmány új rendelkezéseivel." (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal országgyűlési biztosának jelentése. 1/1 pont)

A bizottság további ajánlásai:

- A jövőben csak bejegyzett kisebbségi szervezet javaslataival vehessen részt a jelölt a kisebbségi önkormányzati választásokon.
- A jelölt nyelvén és kulturális kötődésében kapcsolódjék saját nemzetiségi közösségéhez.
- A kisebbségi választások ne essenek egybe a települési önkormányzati választásokkal.
- A többségi nemzet tagjai ne vehessenek részt a kisebbségi önkormányzati választásokon.

Bármiképpen módosul is majd a törvény, mindenképpen felmerül a regisztrációnak a kérdése. Érdekes fordulat a kérdésben, hogy

a 2002-es választások tapasztalatai alapján már a németek, horvátok, szerbek, szlovének, lengyelek, örmények stb. hajlanak a regisztrációnak valamely formájának elfogadására. Sőt az egyes helyeken, és kisebbségi csoportok esetében kialakult szélsőséges helyzet miatt egyes érintett értelmiségiek úgy nyilatkoznak (románok és németek): "Nem kell ide diszkriminatív nemzetiségi törvény. Legyenek csak civil szervezeteink. Majd mi tudjuk, nekünk mi a jó, kik tartoznak a közösséghez, és mik a teendőink."

## ALEGERILE AUTOGUVERNĂRILOR MINORITĂȚILOR DIN UNGARIA DIN ANUL 2002 ȘI CONCLUZIILE CARE SE DESPRIND DIN ACESTEA

Subiectul analizei îl reprezintă alegerile Autoguverărilor minoritare care au avut loc în Ungaria în octombrie 2002 și rezultatul acestora. Astfel prezentând Legea minoritățile din 1993 și modul ei de funcționare pe parcursul următorilor ani, autorul semnalează apariția unor non concordanțe între litera legii și practică. De asemenea este comentat "liberalismul" introdus în lege în 1998, fapt ce a dus la apariția etnobisnisului, mult mediatizat de radio, presă, TV, dar neacceptat de documentele oficiale. Despre ce este vorba. Sumele acordate de stat Autoconducerilor pe țară și locale ale diferitelor etnii au făcut ca, pe de o parte, să apară Autoguverări ale unor etnii chiar și în localități în care nu exista această etnie sau în orice caz era nesemnificativă numeric, iar pe de altă parte au făcut că în cursa alegerilor să intre, datorită formulării elastice a legii, și persoane care nu aparțineau respectivei etnii, interesul lor fiind exclusiv bănesc.

Diferitele anomalii care s-au produs la aceste alegeri l-au determinat pe autor să susțină necesitatea modificării legii, mai ales că au apărut și unele proiecte în acest sens, până în prezent neluate în seamă.

Exemplificând neconcordanțele legii ce au ieșit la iveală și mai mult în urma recensământului din 2001 și a alegerilor Autogovernărilor din 2002, articolul aduce în discuție implicit și analiza aprofundată a situației acestor alegeri făcută de guvern precum și comunicatul guvernului din 11 martie 2003 legat de aceste alegeri. Alături de rezultatele concrete ale analizei, comunicatul face și unele recomandări de schimbare, dintre care una ar fi înființarea unor organizații civile, care vor ști ce le este lor mai bine, cine ține de comunitate și ce este de făcut.

## OGLINDIRI IDENTITARE RECIPROCE ÎN BANATUL DE ASTĂZI

Alin Gavreliuc

### Realități etnice imaginare dezvoltate prin studiul atitudinilor etnice

O realitate socială trăiește nu numai prin țesutul ei „obiectiv”, al determinărilor politice, economice și culturale „exterioare”, ci și în planul realității subiective, al reprezentărilor despre sine și despre „celălalt” pe care o comunitate le configurează în cursul istoriei sale. Studiul de față se centrează tocmai asupra unei specii de realitate socială subiectivă, și anume teritoriul *reprezentărilor sociale interetnice* din zona Banatului, plecând de la premisa că o cunoaștere autentică a unei arii culturale nu este cu putință în absența unei înțelegeri plurale, dobândită prin *multiplicarea perspectivelor de lectură*, deopotrivă asupra realităților „obiective”, cât și a celor subiective. Așadar, subsumându-se unui asemenea deziderat întregitor și fără să-și revendice vreun adevăr ultim, demersul nostru propune o *investigare a identității și alterității etnice imaginare bănățene*, prin scoaterea la iveală a câtorva dominante relaționale, pe de o parte, precum și o comparație a portretelor de grup care se nasc aici cu cele realizate în câteva studii semnificative derulate la nivel național.

Din punct de vedere metodologic, am recurs la un exercițiu de factură etnopsihologică exersat încă din deceniului trei al secolului al XX-lea - studiul atitudinilor etnice prin intermediul scalelor de atitudini. În acea perioadă s-au inițiat primele cercetări sistematice din domeniu, o contribuție deosebită având psihosociologul american E. S. Bogardus (1925), care a construit un instrument de măsură foarte frecvent operaționalizat în anchetele de teren ale deceniilor următoare (Bogardus, 1969; Owen, Eisner, McFaul, 1988). Ilustrând disponibilitatea *latentă* de acceptare sau respingere a altor grupuri etnice, și nu înclinația *manifestă* de suprimare a lor, *scala distanței sociale* evaluează

mai degrabă *rasismul aversiv (atitudinal, evitant)* și nu *rasismul dominativ (comportamental, brutal, violent)* (Kovel, 1970; Kleinpenning, Hagendoorn, 1991; *apud* Chelcea, 1994, pp. 230-231). Constituită dintr-o succesiune de enunțuri ce exprimă diferite grade de acceptare-respingere a relației cu „celălalt”, de la întemeierea unei familii până la expulzarea „celuilalt” din țară, scala pune în evidență *distanțe sociale progresiv mai mari în plan atitudinal* privitoare la inițierea unei relații potențiale cu reprezentantul unei categorii identitare ce aparține alterității.

## **Cercetări românești asupra atitudinilor etnice**

Datorită bogatelor resurse metodologice și conceptuale pe care le poate mobiliza, scala lui E. S. Bogardus a fost tradusă, adaptată, pretestată în 1992 de S. Chelcea și întrebuințată în mai multe studii psihosociologice românești (Chelcea, 1994, pp. 227-240, pp. 279-303; Abraham, Bădescu, Chelcea, 1995). Vom descrie pe larg cercetările derulate pe eșantioane naționale reprezentative, ce pot deveni un termen de comparație legitim constituit la nivelul întregii țări, cu rezultatele obținute într-un ansamblu regional (Banatul, în cazul nostru). Se impune să subliniem, însă, că tabloul atitudinilor reciproce interetnice din România poate fi întregit cu imagini regionale semnificative, evidențiate de alte cercetări organizate în anii din urmă în zona Dobrogei (Gârlan, 1999, 2001) sau a Moldovei (Turliuc, 1999).

Varianta utilizată în majoritatea anchetelor de teren este prezentată în *tabelul nr. 1* și este focalizată asupra identităților etnice. Subiecții au fost solicitați să completeze tabelul ce cuprindea cele șapte enunțuri, indicând cu (X) formulările cu care sunt de acord conform primei lor reacții privitoare la grupul etnic vizat, privit ca întreg, și nu la un reprezentant anume al acestuia.



## Tabelul nr. 1

Scala distanței sociale a lui E. S. Bogardus (*apud* Chelcea, 1994, p. 231)

	Acceptați:	Categoria identitară (se precizează identitatea socială de referință; de exemplu, identitatea etnică, precum „germani” sau „maghiari”)
1.	Să vă căsătoriți cu ...	
2.	Să aveți prieteni apropiați ...	
3.	Să aveți vecini de locuință ...	
4.	Să fie angajați în instituția dumneavoastră ...	
5.	Să aibă cetățenia dumneavoastră ...	
6.	Să fie numai vizitatori în țara dumneavoastră ...	
7.	Să fie expulzați (dați afară) din țara dumneavoastră ...	

Totodată, s-au calculat o serie de indici expresivi, din care cel mai grăitor este *indicele calității contactelor sociale (ICCS)*, ce dobândește valori între 1 (atitudine intens negativă față de „celălalt”) și 25 (atitudine intens pozitivă), stabilit prin însumarea ponderilor fiecărui enunț astfel: pentru enunțul 1 este asociată valoarea 7, pentru enunțul 2 valoarea 6 ș.a.m.d.

Prima cercetare (Chelcea, 1994, pp. 227-240) s-a derulat pe un eșantion național reprezentativ de 1024 de persoane de etnie română și a vizat stabilirea atitudinilor etnice ale românilor față de etniile cu care conviețuiesc, ce dețin o prezență demografică mai mare de 0,1% din populația țării, la care s-au adăugat evreii și armenii (în total, 11 etnii). Aproximativ 90% dintre participanții la investigația psihosociologică au exprimat o atitudine auto-referențială (față de „români”, ca grup etnic), și procente din eșantion ce oscilau între 88% (față de „germani”) și 78% (față de „tătari”). Studiul evocat a semnalat atitudinea intens pozitivă față de propriul grup etnic, dar și deschiderea relațională în raport cu etniile conlocuitoare din țară, astfel că „față de nici o minoritate etnică românii nu manifestă atitudini xenofobe, de excludere din țară sau de acceptare a lor numai ca vizitatori” (Chelcea, 1994, p. 237). Față de toate etniile românii au exprimat o atitudine mai mult sau mai slab pozitivă (oscilând între puternica prețuire arătată

„germanilor” și atitudinea moderat favorabilă la adresa „romilor (țiganilor)”, dar față nici o etnie nu s-a putut evidenția o atitudine negativă. În general, subiecții de gen feminin și cei ce provin din mediul rural au manifestat atitudini mai critice la adresa diferitelor etnii, spre deosebire de celelalte categorii demografice ale eșantionului.

Pe ansamblu, așadar, în urma acestei investigații etnopsihologice raporturile interetnice din România apăreau ca fiind caracterizate de un univers de așteptare generos și de o deschidere relațională importantă la adresa alterității, fără să se evidențieze prezența unor respingeri simbolice drastice ale „celuilalt etnic”.

Un studiu ulterior (Chelcea, 1994, pp. 279-303) care a instrumentalizat scala distanței sociale a fost efectuat asupra unui eșantion alcătuit din 1620 studenți de etnie română și a reconfirmat în bună măsură tendințele anterioare. În cadrul acestei cercetări s-a calculat indicii calității contactelor sociale și centralitatea atitudinii față de grupurile etnice analizate, cea din urmă fiind determinată prin înregistrarea ponderii subiecților din eșantion care își articulează nemijlocit, în cadrul chestionarului, o atitudine față de un grup etnic particular. Stabilind trei praguri de centralitate la 70%, 80%, respectiv 90%, autorul evidențiază faptul că atitudinea auto-referențială ocupă locul central în ansamblul atitudinilor etnice ale studenților români, după cum, în zona centrală se mai situează atitudinea față de „germani”, în zona medie, cea față de „romi (țigani)”, „maghiari”, „evrei”, ruși”, sârbi”, iar în zona periferică cea față de „armeni”, „bulgari”, „turci” și tătari”. În privința calității contactelor sociale, studenții români nu au manifestat nici o atitudine negativă îndreptată împotriva unui grup etnic, s-au raportat foarte puternic pozitiv față de grupul etnic al „germanilor”, puternic pozitiv față de patru etnii (în ordine, „armeni”, „sârbi”, „evrei”, „bulgari”) și slab pozitiv față de cinci grupuri etnice („maghiari”, „ucraineni”, „tătari”, ruși”, „turci”)

Dacă se realizează o lectură comparativă între cele două cercetări se remarcă conservarea aproape neschimbată a ierarhiei deschiderii față de „celălalt etnic”, practic aceleași etnii fiind prețuite sau acceptate cu rezerve, deopotrivă de către eșantionul național reprezentativ sau de către eșantionul studentesc reprezentativ. Ceea ce merită, totuși, semnalat, dincolo de aceste similarități în orientarea față de alteritate, este scorul general mai critic pe eșantionul studentesc decît pe cel național față de toate etniile, inclusiv față de propria etnie („românească”), tendință ce sugerează că socializarea secundară din România (sistemul de învățămînt, mass-media) nu a încurajat la începutul anilor ‘90 comunicarea interculturală, ci a construit deseori o imagine a raportării la „celălalt etnic” în termeni conflictuali, și nu în termenii unui parteneriat social (Chelcea, 1994, pp. 286-287).

Un studiu asupra distanței sociale exprimată în cadrul relațiilor interetnice a fost realizat de curînd pe un eșantion național reprezentativ (Culic, Horvath, Raț, 2000, pp. 265-266), chiar dacă nu a reprodus exact conținutul scalei lui E. S. Bogardus, ci a apelat la o succesiune de patru enunțuri care au reluat, în esență, formulările scalei: „Nu i-aș accepta pe (se precizează etnia, *n. ns.* ) în țară”, „I-aș accepta în țară, dar nu în județul în care trăiesc eu”, „I-aș accepta în județ, dar nu în localitatea mea”, „Aș accepta să trăiască unde vor în această țară”. Rezultatele au indicat importante asemănări cu studiile anterioare: românii au cea mai mare deschidere interetnică, în ordine, față de „germani”, „evrei”, „maghiari” și „romi (țigani)”. Se reconfirmă pe această cale puterea stereotipurilor față de alteritate, care, în absența contactelor nemijlocite ce moderează puterea prejudecății față de „celălalt”, influențează raportarea interetnică. O asemenea dinamică este probată, de exemplu, de scorurile mai critice - comparativ cu Transilvania și Banat - la adresa „celuilalt etnic”, îndeosebi față de „maghiari”, obținute în Oltenia și Muntenia, regiuni în care prezența demografică a acestei etnii este foarte modestă, și deci șansa unei relații interpersonale nemijlocite cu un reprezentant al „maghiarilor” este redusă. În absența informației individualizante,

cea ce ordonează raportarea la „celălalt” este stereotipul generic (Summers, 1991; Sedikides, Schopler, Insko, 1998). Tendința semnalată mai sus ce ne atrage din nou atenția asupra nevoii de comunicare socială consistentă și de proiecte globale la nivelul întregii societăți românești, care să fie focalizate asupra unor scopuri inclusive, supraordonate diferitelor straturi sociale, ce pot pondera raportările identitare discriminatoare (Sherif *et al.*, 1961/1988). Astfel, în pofida rezistenței la schimbare a prejudecăților etnice, o cunoaștere directă a „celuilalt”, construită în cadrul unor proiecte în care interesul comun este călăuzitor și reciproc recompensator, poate conduce la descoperirea a numeroase trăsături ce se abat de la imaginea-clișeu inițială - evidențiind excepțiile de la reprezentarea prefabricată -, alterând semnificativ contururile și puterea stereotipului critic (Kunda, Oleson, 1995).

### **Explorarea raporturilor interetnice bănățene**

Derulată după o anchetă de mai reduse dimensiuni în care am pretestat instrumentele de lucru și gradul de coerență semantică al itemilor incluși în chestionare, ancheta propriu-zisă a cărei rezultate le rezumăm s-a realizat în cadrul unei unități teritoriale impuse de specificul investigației – un proiect care a reunit cercetători din Iugoslavia, Ungaria și România, focalizat asupra cooperării economice și culturale între regiunile incluse în Euroregiunea Dunăre –Criș –Mureș –Tisa (DKMT) ( Branea, Gavreliuc, Reisz, 2002). Euroregiunea DKMT reunește în planul formal al asocierii „vestul României”, alcătuit din patru județe (Timiș, Arad, Caraș-Severin și Hunedoara), „sud-estul Ungariei”, format din patru județe (Bacs - Kiskun, Bekes, Csongrad, Jasz-Nagykun-Szolnok) și „nord-estul Iugoslaviei”, identificat cu o provincie sârbă (Voivodina). Populația totală a Euroregiunii depășește 5 milioane de locuitori, iar teritoriile asociate se caracterizează printr-o mare diversitate etnică și confesională, grupând laolaltă peste 30 de minorități etnice.

Realitatea socială explorată se suprapune în bună măsură realităților sociale bănățene, cea mai mare parte a teritoriului supus investigației (72%) fiind situată în zona istorică a Banatului. Mai mult, județele românești reunite în acest proiect au probat în studii anterioare afinități de asociere remarcabile, așa cum argumenta D. Sandu atunci când surprindea frontierele geoculturale intra-naționale (Sandu, 1996, pp. 228-254; Sandu, 1999, pp. 143-148). Cu toate acestea, vom prefera să folosim formula convențională acreditată administrativ în cadrul Euroregiunii: „partea de vest a țării”. Cercetarea noastră s-a desfășurat pe un eșantion regional reprezentativ, printr-o eșantionare multistadială cvasi-aleatorie, controlându-se județul, tipul rezidenței și genul subiecților. Volumul eșantionului a fost de 1057 de subiecți, iar chestionarele au fost aplicate prin intermediul unei grupe de operatori de teren, formată din studenți ai Facultății de Sociologie și Psihologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara.

Principala ipoteză căreia vom încerca, în acest studiu, să-i verificăm validitatea pornește de la testarea unui clișeu identitar: este Banatul și zona de vest a țării un spațiu al comunicării interetnice fertile? Se prezintă realitatea identitară bănățeană într-o lumină mai generoasă decât cea de la nivelul întregii țări?

O primă resursă de cunoaștere importantă ne este furnizată de măsurarea intensității atitudinilor față de „celălalt”, fie el etnic sau regional. Urmînd recomandările metodologice ale studiilor anterioare (Chelcea, 1994, pp.283-284), am evaluat ponderea în eșantionul total (1057 de subiecți) și în subeșantionul format din cei cu studii superioare (140 de subiecți) a stratului care decide să articuleze o atitudine extremă, fie radical negativă, echivalentă unei respingeri totale, fie deplin pozitivă, echivalentă unei acceptări fără rezerve a „celuilalt”. Totodată, am măsurat dinamica unui indice expresiv precum cel de acceptare/respingere totală a grupurilor asociate alterității ( $i_{ar}$ ) pentru eșantionul global (EG) și eșantionul celor cu studii superioare (ESS), care se calculează astfel:

$$i_{ar} = \frac{\text{nr. persoane care acceptă total} - \text{nr. persoane care resping total}}{\text{nr. persoane care își exprimă atitudinea}}$$

Am realizat și comparațiile corespondente pe eșantioane între ponderi, precum și între valorile indicelui evocat anterior, intenționând să verificăm premisa amintită în studiile lui E. S. Bogardus (1967), care afirmă că un nivel de școlarizare mai ridicat oferă o deschidere atitudinală mai pronunțată față de „celălalt”. Rezultatele ce reunesc toate aceste date sunt prezentate în *tabelul nr.2*.

În primul rând, tendința evocată într-o lucrare publicată anterior (Gavreliuc, 2002) conform căreia scorurile „celuilalt etnic”, sunt în general mai favorabile, cu excepția „țiganilor (romilor)”, decât ale „celuilalt regional” deopotrivă pe eșantionul global, dar și pe cel cu studii superioare, se regăsește întocmai. Astfel, indicele de acceptare- respingere este pentru grupul de „germani” sau „sârbi” mai ridicat decât pentru orice categorie identitară regională, alta decât cea a in-grupului. Totodată, „maghiarii” au scoruri mai favorabile decât „moldovenii” atât pe eșantionul global, cât și pe cel cu studii superioare, după cum, pe acest din urmă subeșantion îi întrec, în această dispută simbolică și pe „olteni”. Doar „țiganii (romii)” au parte de o calificare relațională nefavorabilă, ipostaziată printr-o valoare negativă generală a indicelui  $i_{ar}$ . De asemenea, se observă că evaluările subeșantionului cu un grad de instrucție mai ridicat la adresa alterității nu se probează a fi sensibil mai generoase decât cele ale eșantionului global. Mai mult, în 5 situații din 12, acest subeșantion produce calificări identitare mai critice ale „celuilalt”, ilustrată prin valoarea ( $d i_{ar}_{ESS - EG}$ ), constatare ce relativizează aprecierile lui E. S. Bogardus (1967) privitoare la influența sporului educațional în deschiderea identitară, dar care este convergentă cu concluziile studiilor românești anterioare, ce evidențiau o distribuție asemănătoare a răspunsurilor (Chelcea, 1994, p. 284).

Dincolo de aceste diferențieri nuanțate, pe ansamblu există o remarcabilă coerență a structurării atitudinilor între eșantionul global și cel format din subiecții mai instruiți, fapt dovedit prin valorile totuși foarte reduse ale diferenței dintre ESS și EG, vizibile pe ultima coloană a *tabelului nr. 2*.

Rezumând, pe baza tuturor constatărilor anterioare se poate pune în evidență o atitudine inserată într-un scenariu proiectiv mai generos relativ la grupurile etnice față de cele regionale.

**Tabelul nr. 2**

Nr. crt.	Grup etn. / grup regional	Respingere extremă (eșantion global)	Procentul respingeri extreme (eșantion global)	Respingere extremă (subeșantion cu studii superioare)	Procentul respingeri extreme (subeșantion cu studii superioare)	Acceptarea deplină (eșantion global)	Procentul acceptării depline (eșantion global)	Acceptarea deplină (subeșantion cu studii superioare)	Procentul acceptării depline (subeșantion cu studii superioare)	$d_{a, ESS - EG}$	$i_{ar, EG}$	$i_{ar, ESS}$	$d i_{ar, ESS - EG}$
1	Români	0	0	0	0	999	94,5	137	97,9	+3,4	+0,978	+0,951	-0,027
2	Sârbi	8	0,8	0	0	613	58,0	85	60,7	+2,7	+0,629	+0,614	-0,015
3	Maghiari	40	3,8	6	4,3	503	47,6	63	45,0	-2,6	+0,425	+0,480	+0,055
4	Germani	9	0,9	0	0	648	61,3	87	62,1	+0,8	+0,625	+0,629	+0,004
5	Evrei	33	3,1	2	1,4	409	38,7	60	42,9	+4,2	+0,456	+0,411	-0,045
6	Țigani (romi)	230	21,8	24	17,1	172	16,3	14	10,0	-6,3	-0,008	-0,062	-0,054
7	Bulgari	17	1,6	1	0,7	396	37,3	31	36,4	-1,1	+0,384	+0,411	+0,027
8	Bălcani	1	0,1	0	0	937	88,6	124	88,6	0	+0,885	+0,897	+0,012
9	Ardeleni	2	0,3	0	0	841	79,6	137	97,9	+18,3	+0,992	+0,817	-0,175
10	Miteni	17	3,5	1	0,7	482	45,6	69	49,3	+3,7	+0,503	+0,464	-0,039
11	Munteni	22	2,1	0	0	538	50,9	82	58,6	+7,7	+0,607	+0,542	-0,065
12	Moldoveni	60	5,7	3	2,1	444	42,0	59	42,1	+0,1	+0,421	+0,399	-0,022

Rezultatele obținute ale aplicării scalei lui E. S. Bogardus pe eșantionul global, precum și pe subeșantionul format din subiecții cu studii superioare – privire comparativă

*Notă:*  $d_{a, ESS - EG}$  = diferența dintre procentul acceptării depline obținut pe subeșantionul cu studii superioare și eșantionul global.

$i_{ar, EG}$  = indicele de acceptare-respingere pe eșantionul global.

$i_{ar, ESS}$  = indicele de acceptare-respingere pe subeșantionul cu studii superioare.

$d i_{ar, ESS - EG}$  = diferența între indicii de acceptare-respingere dintre subeșantionul cu studii superioare și eșantionul global.

În privința calificării raporturilor interetnice proprii Banatului în special și „regiunii de vest” a țării în general, am decis să oferim o viziune comparativă cu celelalte cercetări derulate până în prezent.

Pentru început, cu toate precauțiile de rigoare ce se cuvin să însoțească concluziile, credem că e legitim să realizăm o analiză a rezultatelor noastre, în paralel cu cele din studiul anterior efectuat pe un eșantion studentesc național (Chelcea, 1994, pp. 227-240), singurul care ne oferă valorile indicilor de acceptare/ respingere totală. În pofida omogenității răspunsurilor pe eșantionul nostru, pentru a ne apropia și mai mult de specificul eșantionului din 1994, am selectat, pentru a stabili propriul termen comparativ, doar evaluările produse de subeșantionul celor cu studii superioare. Desigur, am reținut numai atitudinile față de grupurile etnice care apar în ambele anchete de teren. Puse alături, rezultatele din 1994 și 2001 sunt înfățișate în *tabelul nr. 3*.

### Tabelul nr. 3

Analiza comparativă între sondajele din 1994 și 2001 (pentru ancheta de teren din 1994 datele provin din Chelcea, 1994, p. 284)

Nr. crt.	Grup etnic	2001 / iar subeșantion în „vestul României” format din cei cu studii superioare	1994 / iar eșantion național studentesc	d i ar 2001 - 1994
1	Sirbi	+0,629	+0,013	+0,616
2	Maghiari	+0,425	+0,006	+0,419
3	Germani	+0,625	+0,418	+0,207
4	Evrei	+0,456	+0,011	+0,445
5	Țigani (romi)	-0,008	-0,032	+0,024
6	Bulgari	+0,384	+0,012	+0,372

Parcurgând indicele (*d i ar* <sup>2001 - 1994</sup>) se remarcă o semnificativă diferență, în favoarea „vestului țării”, față de



eșantionul național, în privința acceptării „celuilalt etnic”, în cazul tuturor celor șase etnii înregistrându-se scoruri mai favorabile deschiderii interpersonale și intergrupale. Cu excepția categoriei identitare de „țigani (romi)”, unde rezultatele sunt foarte asemănătoare, exprimând o anumită retractilitate, la celelalte cinci etnii diferențele sunt de-a dreptul spectaculoase (culminând cu  $d$  *i ar*  $_{2001-1994} = +0,616$  la „sârbi”, etnie cu un rol istoric important în regiune), fiind mult mai pozitive în zona Banatului și a regiunilor învecinate. Se sugerează că zona pe care am investigat-o se caracterizează printr-o comunicare reciprocă între etnii fecundă. În egală măsură, prin raportarea la alteritatea etnică, cu excepția „țiganului”, „celălalt etnic” devine un „celălalt inclusiv”, un partener în cadrul unui destin comunitar în care convergențele sunt mult mai numeroase decât divizările.

Mai mult, comparând rezultatele pe baza ICCS între cercetările precedente (Chelcea, 1994, pp. 227-240, pp. 279-303) și cea de față, tendința se menține neschimbată, „vestul țării” evidențiindu-se, pe baza acestui indice, un spațiu facilitant al comunicării interculturale, așa cum reiese din *tabelul nr. 4*.

#### **Tabelul nr. 4**

Analiza comparativă între studiile din 1994 și cel din 2001 (pentru anchetele de teren din 1994 datele provin din Chelcea, 1994, pp. 238, 282)

Nr. crt.	Grup etnic	2001 / ICCS eșantion regional reprezentativ (pentru „vestul României”)	1994 / ICCS eșantion național reprezentativ studentesc	1994 / ICCS eșantion național reprezentativ
1	Germani	21,02	18,18	18,46
2	Sârbi	20,84	15,53	15,34
3	Maghiari	18,38	11,78	14,99
4	Evrei	18,10	13,45	15,12
5	Bulgar	18,05	13,20	15,47
6	Țigani (romi)	10,01	4,28	7,32

Lectura comparativă a acestor rezultate ilustrează prezența unor scoruri mai favorabile zonei vestice, ce corespund unor registre atitudinale mult mai deschise, de tipul acceptării unei relații matrimoniale cu reprezentanții „germanilor” sau „sârbilor” sau a unei relații de prietenie apropiată, intimă, cu reprezentanții tuturor celorlalte etnii, cu excepția „țiganelor (romilor)”, care totuși sunt acceptați ca și colegi în aceeași profesie. Spre deosebire de aceste rezultate, pe eșantioanele naționale gradul de acceptare al „celuilalt etnic” este mult mai redus, diferența ajungând în cazul raportării la „maghiari” la 6,6 puncte ale ICCS, și la 5, 73 puncte ale ICCS în privința raportării la „țigani (romi)” pe eșantionul național studentesc, ceea ce echivalează cu o diferență de cel puțin două nivele ale deschiderii atitudinale pe scala instrumentalizată (care coboară, în primul exemplu, de la acceptarea „celuilalt” ca „prieteni apropiați” înspre „colegi de serviciu”).

Se cuvine subliniat, totodată, faptul că se înregistrează în cercetarea noastră o importantă omogenitate a răspunsurilor pe întregul eșantion, identificată, bunăoară, în dialogul dintre operatori și subiecții chestionați prin înclinația celor din urmă de a se califica drept „bănățeni” (îndeosebi în zona de la nord de Mureș, din județul Arad), deși locuiesc în afara granițelor Banatului istoric. Așadar, considerăm că în mare măsură inferențele noastre pot fi extrapolate și asupra Banatului, privit ca unitate simbolică de referință pentru majoritatea covârșitoare a locuitorilor zonei. Toate aceste tendințe evaluative articulate în jurul unor aprecieri identitare reciproce generoase reclădesc imaginea unui Banat plural etnic și cultural, în care dialogul cu „celălalt” se pliază pe un tipar atitudinal primitiv, permisiv, plin de bunăvoință, reântărindu-se contururile portretului regional zugrăvit de numeroșii analiști sociali sau istorici ai provinciei. Astfel, investigat din perspective disciplinare diferite, Banatul se înfățișează în studiile de natură istorică timpurii (Simu, 1924; Ciuhandu, 1940; Hockl, 1940; Dragomir, 1944) sau mai recente (Leu, 1993, 1996a, 1996b, 1998, 2000; Leu, Albert, 1995; Leu, Bocșan, 1996; Greffner, 1993; Neumann, 1997, 1999, Gräf, 2000), în cele din registrul demografiei

istorice sau sociografiei (Feneșan, 1986; Crețan, 1999), sau în cele monografice (Schöffler, 1923; Molin, 1940), etnologice (Verdery, 1985, Gaga, 1997) ori cele propriu-zis sociologice sau de istorie socială (Groșoreanu, 1944a, 1944b, 1946; Negru, 1999) ca un spațiu al interferențelor culturale și al comunicării vii, reciproc îmbogățitoare pentru etniile locului, în care tensiunile inevitabile au putut fi depășite în secolele de conviețuire printr-un *ethos al învățării de la „celălalt”* și printr-o logică implicită asociaționistă, ce descoperă în exponentul alterității etnice un partener în atingerea unor scopuri inclusive, precum prosperitatea economică.

Tendința evocată mai sus poate fi urmărită și prin *replicile identitare* care rezultă din *oglindirile reciproce* sugerate de scala lui E. S. Bogardus, în care am reținut doar acele etnii ce depășesc 30 de subiecți pe ansamblul eșantionului („români”, „maghiari”, „germani”, „sârbi”) și pentru care inferențele statistice sunt legitime. În *tabelul nr. 5* pot fi parcurse aceste dialoguri identitare, în care pe orizontală este menționată *etnia de referință*, iar pe verticală *etnia supusă evaluării*.

Cum se observă, toate etniile evocate produc o evaluare de sine (componentă nucleu a *autoetnoimaginii*) și o evaluare a „celuilalt” (proprie *heteroetnoimaginii*), iar valorile scorului ICCS consolidează validitatea observațiilor anterioare, înregistrând scoruri peste 18 (cu o singură excepție, și ea în imediata vecinătate a acestei granițe simbolice, 17,78: aprecierea „maghiarilor” de către „sârbi”).

**Tabelul nr. 5** Valorile ICCS pentru oglindirile identitare reciproce

Grupuri etnice de referință/ Grupuri etnice evaluate	Români	Maghiari	Germani	Sârbi
Români	24,46	24,14	24,72	23,25
Maghiari	18,38	24,61	19,59	17,78
Germani	21,02	22,33	23,80	20,50
Sârbi	20,84	20,27	21,70	23,35

Constatarea de mai sus echivalează cu încadrarea atitudinii față de alteritatea etnică pe treapta atitudinală cea mai permisivă, corespunzând acceptării celei mai profunde și mai apropiate relații potențiale cu „celălalt etnic”, echivalând cu o relație de căsătorie. Previzibil, confirmând teoria identității sociale (Tajfel, 1974, 1982), rezultatele ne dovedesc că deschiderea atitudinală față de sine este mai pronunțată decât deschiderea față de *out*-grup, cu o singură excepție, cea a „germanilor”, în cazul cărora se produce un discret fenomen de autodescalificare identitară, semnalat deja în alte cercetări (Gavreliuc, 2003), atunci când remarcăm o diminuare a numărului de etnici germani în dauna unor identități mixte. Însăși conștientizarea astăzi de către germani a rolului marginal din punct de vedere numeric al propriei etnii, spre deosebire de rolul de prim plan de odinioară, provoacă o asemenea imagine de sine mai critică. Tendința a fost remarcată și în alte studii recente din regiune, în care identitatea autoreferențială a „neamțului” devine „discreditabilă” (Chelcea, Lățea, 2000, p. 85), de vreme ce majoritatea reprezentanților etniei au emigrat în Germania, iar comunitatea a rămas mai mult un grup de referință prețuit imaginar, decât o realitate demografică nemijlocită. Astfel, se petrece o contaminare simbolică ce conduce la creșterea numărului de „germani”, prin care atunci când subiecții sunt solicitați să-și declare etnia proprie părăsesc definițiile aglutinate, așa cum se întâmplă în cazul subiectului ce se recunoaște doar „pe sfert german” (în chestionarul cu codul U. P. 58 din testul WAY), dar părăsește argumentativ o identitate mixtă în favoarea unei identități onorante, proprie unui grup de referință apreciat, precum cel al „nemților” (Chelcea, Lățea, 2000, p. 61).

Pe ansamblu, însă, se impun scorurile foarte favorabile ale „maghiarilor” la adresa celorlalte etnii (ICCS peste 20), dar și scorurile foarte ridicate asociate „românilor” de către „celălalt etnic” (ICCS peste 23), apropiate de evaluările autoreferențiale, dovedind cum în situații de interacțiune netensionate, precum cele „bănățene”, dar inegale prin pondere demografică, etnia net majoritară atrage cu sine un scor apreciativ superior celorlalte etnii minoritare.

Dacă urmărim valorile unui alt indicator expresiv, precum *centralitatea atitudinii față de un grup etnic*, calculat ca și pondere din eșantion a subiecților ce se referă la grupul respectiv (Chelcea, 1994, p. 280), și vom păstra cele trei praguri de centralitate fixate în studiul derulat în 1994, se poate remarca, printr-o lectură comparativă, locul mai central în sistemul de atitudini față de alteritate ocupat de grupurile etnice din Banat, spre deosebire de cel înregistrat pe eșantionul național, așa cum reiese din *tabelul nr. 6*.

### **Tabelul nr. 6**

Centralitatea atitudinii față de grupurile etnice pe un eșantion regional reprezentativ în 2001, comparativ cu eșantionul național studentesc reprezentativ din 1994 (pentru studiul anterior datele provin din Chelcea, 1994, p. 281)

Evaluator / evaluat	Români 2001 (868)		Români 1994 (1620)		Maghiari 2001 (92)		Germani 2001 (30)		Sârbi 2001 (31)	
	Nr.	(%)	Nr.	(%)	Nr.	(%)	Nr.	(%)	Nr.	(%)
Români	861	99,19	1500	92,6	92	100,0	30	100,0	31	100,0
Sârbi	809	93,20	1302	80,4	87	94,56	25	83,33	31	100,0
Maghiari	786	90,55	1357	83,8	89	96,73	27	90,00	29	93,54
Germani	830	95,62	1465	90,4	90	97,82	30	100,0	30	100,0
Evrei	747	86,05	1340	82,7	84	91,30	24	80,00	28	90,32
Țigani	759	87,44	1376	84,9	85	92,39	24	80,00	23	74,19
Bulgari	753	86,75	1284	79,3	85	92,39	25	83,33	31	100,0

Cum se poate distinge mai sus, am selectat pentru această comparare orientativă toate subeșantioanele etnice din eșantionul global mai mari de 30 de subiecți, pentru care se pot evidenția unele tendințe atitudinale. De exemplu, pe subeșantionul românesc regional din 2001, întregul set de atitudini (autoreferențial sau față de alteritate) se situează într-o zonă mai centrală decât pe eșantionul național din 1994, dar și pe cele trei subeșantioane neromânești, în 18 cazuri din 21 se înregistrează o centralitate atitudinală mai pronunțată față de rezultatele obținute în versiunea cercetării derulate la nivelul întregii țări.

Deși putem semnala în toate cercetările analizate doar anumite înclinații tendențiale, datorită compoziției diferite a

eșantioanelor, ce ne îndreptățesc să afirmăm că „*regiunea de vest a țării*” se caracterizează printr-un tipar relațional mai deschis față de „*celălalt etnic*” decât cel regăsit la nivelul întregii țări, putem aprecia, într-un registru ipotetic, că asemenea diferențe spectaculoase nu se pot datora numai unui specific cultural diferit al regiunii, ci și unei anumite detensionări a relațiilor interetnice din țară față de începutul anilor 1990. La începutul perioadei postdecembriste, când multe atitudini negative latente, ținute sub control de către regimul totalitar, au putut să se activeze (Chelcea, 1994, pp. 286-287), alimentate și de un câmp al mesajelor din medii care în numeroase rânduri a favorizat maniera conflictuală de raportare la alteritate, astăzi actorii sociali diferiți etnic au învățat în mai mare măsură lecția comunicării cu „celălalt”. Prin urmare, anticipăm că într-un eventual sondaj realizat acum la nivel național cu același instrument de lucru s-ar obține rezultate mai favorabile decât cele culese în perioada 1992-1994.

În concluzie, dincolo de aceste remarci ipotetice, întrucât în termeni relativi se înregistrează scoruri atât de favorabile în toate registrele (indicele calității contactelor sociale, indicele de acceptare/respingere totală și indicele de centralitate a atitudinii) putem decide că unitatea de referință a studiilor noastre, *Banatul, se ipostiază prin intermediul instrumentelor de analiză pe care le-am operaționalizat, în consonanță cu tendințele semnalate de cercetările anterioare desfășurate în regiune, drept un teritoriu al comunicării interetnice fertile*, confirmându-se consistent ipoteza noastră. Și ce premisă mai sigură pentru o *realitate „obiectivă”* interetnică permisivă poate fi identificată decât acest joc al *oglinzilor imagine* generoase între etniile Banatului? Astfel, s-ar cuveni să înțelegem că o asemenea deschidere față de „celălalt etnic” devine o resursă ce se impune a fi valorificată în proiectele sociale viitoare ale zonei.

## NOTE

<sup>1</sup> Conventional, de fiecare data când am ilustrat raporturi interetnice sau interregionale, am diferențiat între subiectul care elaborează imaginea, și cel care devine obiectul imaginii. În consecință, a fost menționat în scris drept român, de exemplu, autorul imaginii și „român” obiectul imaginii, disociindu-se între realitate etnică/regională și reprezentarea ei, sau între *românul real* și *românul imaginar*, pentru a prelua sintagma sub semnul careia s-a organizat acest simpozion.

## Bibliografie

- Abraham, D., Bădescu, I., Chelcea, S. (1995). *Interethnic relations in Romania. Sociological diagnosis and evaluation of tendencies*. Cluj-Napoca: Editura Carpatica.
- Bogardus, E. S. (1925). Social distance scale. *Journal of Applied Psychology*, 216-226.
- Bogardus, E. S. (1969). *A forty-year racial distance study*. Los Angeles: University of Southern California Press.
- Branea, D., Gavreliuc, A., Reisz, R. et al. (2002). Civic participation and accountability. Timișoara: Brumar.
- Chelcea, L., Lățeș, P. (2000). *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana*. București: Editura Nemira.
- Chelcea, S. (1994). *Personalitate și societate în tranziție. Studii de psihologie socială*. București: Editura Știință și Tehnică.
- Ciuhandu, G. (1940). *Românii din Cîmpia Aradului*. Arad: Editura Diecezana.
- Crețan, R. (1999). *Etnie, confesiune și comportament electoral în Banat: studiu geografic (sfîrșitul secolului XIX – secolul XX)*. Timișoara: Universitatea de Vest.
- Culic, I., Horvath, I., Raț, C. (2000). Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru”. In L. Năstasă, L. Salat, *Relații interetnice în România postcomunistă*. Cluj-Napoca: Fundația CRDE, 255-343.

- Dragomir, S. (1944). *Le Banat roumain: esquisse historique*. Sibiu: Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania.
- Feneșan, C. (1986). *Izvoare de demografie istorică*. București: Direcția generală a Arhivelor Statului.
- Gaga, L. M. (1997). *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile vieții de familie din Banat*. Teză de doctorat, Universitatea din București.
- Gârlan, M. (1999). Valori, atitudini și relații etnice la români. *Revista de psihologie*, 3-4, 125-223.
- Gârlan, M. (2001). *Fundamentări metodologice pentru cercetarea relațiilor interetnice. Studiul zonal Dobrogea*. Teză de doctorat, Universitatea din București.
- Gavreliuc, A. (2002). Geografie simbolică și dinamica identității în vestul României. In *Interetnicitate în Europa centrală și de est*. Arad: Trinom, 98-127.
- Gavreliuc, A. (2003). *Mentalitate și societate. Cartografii ale imaginării identitare din Banatul contemporan*. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Gräf, R. (2000). Germanii din Banat sau istoria între două emigrări. In S. Vultur (ed.), *Germanii din Banat prin povestirile lor*. București: Editura Paideea, 13-32.
- Greffner, O. (1993). *Șvabii din Banat. O scurtă istorie*. Arad: (editură neprecizată).
- Groșoreanu, C. (1944a). *Situația politică și culturală a minorităților etnice din România*. Timișoara: Institutul Social Banat-Crișana.
- Groșoreanu, C. (1944b). *Situația românilor bănățeni în decursul secolului al XVIII-lea*. Timișoara: Institutul Social Banat-Crișana.
- Groșoreanu, C. (1946). *Banatul de altă dată și de totdeauna: sinteza problemelor istorice și social-politice*. Timișoara: Editura Helicon.
- Hockl, H (1940). *Das deutsche Banat: seine geschichtlich – politische Entwicklung und Aufgabe*. Temeschburg: NAF Leitung.



- Kunda, Z., Oleson, K. C. (1995). Maintaining stereotypes in the face of disconfirmation: Constructing grounds for subtyping deviants. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 565-579.
- Leu, V. (1993). *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în veacul luminilor*. Reșița: Editura Banatica.
- Leu, V. (1996a). *Cartea și lumea rurală în Banat*. Reșița: Editura Banatica.
- Leu, V. (1996b). Imaginea „neamțului” în însemnările de pe cărțile vechi românești din Banat. In A. Zub (ed.), *Identitate-alteritate în spațiul cultural românesc*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 240-247.
- Leu, V. (1998). *Modernizare și imobilism*. Reșița: Editura Banatica.
- Leu, V. (2000). Imaginea germanului la românii din Banat. In S. Vultur (ed.), *Germanii din Banat prin povestirile lor*. București: Editura Paideea, 33-64.
- Leu, V., Albert, C. (1995). *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914-1919)*. Reșița: Editura Banatica.
- Leu, V., Bocșan, N. (eds.). (1996). *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*. Reșița: Editura Banatica.
- Molin, R. (1940). *Românii din Banat*. Craiova: Scrisul Românesc.
- Negru, A. (1999). *Din istoria cercetării sociale românești: Institutul Social Banat-Crișana*. Cluj-Napoca: Argonaut.
- Neumann, V. (1997). *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*. Timișoara: Editura Hestia.
- Neumann, V. (1999). *Istoria evreilor din Banat: o mărturie a interculturalității Europei central-orientale*. București: Editura Atlas.
- Owen, C. A., Howard, C. E., McFaul, T. R. (1988). A half-century of social distance research: national replication of the Bogardus studies. *Sociology and Social Research*, 66, 80-99.
- Sandu, D. (1996). *Sociologia tranziției*. București: Editura Staff.
- Sandu, D. (1999). *Spațiul social al tranziției*. Iași: Editura Polirom.

- Scöffler, J. (1923). *Banat*. Temesvar: Schwäbische Buchdruckerei.
- Sedikides, C., Schopler, J., Insko, C. (1998). *Intergroup cognition and intergroup behavior*. Mahwah, NJ, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Sherif, M., Harvey, L. J., White, B. J., Hood, W. R., Sherif, C. W. (1961/1988). *The Robbers Cave experiment: Intergroup conflict and cooperation*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Simu, T. (1924). *Colonizarea şvabilor în Banat*. Timișoara: Editura Banatul.
- Summers, R. J. (1991). The influence of affirmative action on perception of a beneficiary's qualifications. *Journal of Applied Social Psychology*, 21, 1265-1276.
- Tajfel, H. (1974). *Intergroup behavior, social comparison and social change. Katz-Newcomb lectures*. Michigan: Ann Arbor University Press.
- Tajfel, H. (1982). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turliuc, N. (1999). Atitudini etnice la studenții ieșeni. *Psihologia socială*, 4, 110-120.
- Verdery, K. (1985). The unmaking of the ethnic identity: Transylvania's Germans. *American Ethnologist*, 12, 3-15.

## ABSTRACT

The present paper sums up data collected during a field research conducted on a representative sample of 1057 subjects, in the West part of Romania, through the social distance scale realized by E. S. Bogardus. This study is focused upon a subjective social reality species, namely the territory of interethnic social representations from Banat region, and provides a comparative approach of regional and national level interethnic attitudes. The interpretation of results has outlined the opener nature of the inhabitant of Banat attitudes, stressing the prevalence of generous

attitudes to the “ethnic other” than the inhabitants of global Romania. Thus, the Banatian subjects manifest a permissive attitudes to the *imaginary ethnic other*, contribute to enriching social capital of region, seen as an important resource for future collective projects.

# ETNII, ISTORII ȘI MITURI IDENTITARE ÎN ZONA DE FRONTIERĂ ROMÂNNO-MAGHIARĂ

*Elena Rodica Colta*

Plasat la periferia acelei "Mitteleuropa", gândită de intelectuali ca un teritoriu cu o identitate central-europeană, sau "habsburgică", arealul Criș-Mureș, pe care l-am ales pentru studiul nostru de caz, a fost tot timpul un spațiu multiethnic, divizat, după trasarea noilor frontiere din 1920, în două părți, care astăzi aparțin una Ungariei cealaltă României.

Cum era și firesc, decizia politică luată la Paris a declanșat importante schimbări în viața populației locale și chiar în conștiința acestora, din modul unora de a gândi situația nou creată nelipsind resentimentele, teritoriul pierdut de Ungaria fiind revendicat în continuare de imaginarul național maghiar încă multă vreme.

Non coincidența care a existat și mai există și astăzi între visul unora și realitatea altora, explică această stăruință a grupurilor etnice de referință, în primul rând a maghiarilor și românilor, de a-și legitima în continuare prezența în teritoriu printr-o istorie proprie și prin propriul mit identitar. Discursurilor istorice maghiare și românești, puternic mitizate, li se vor adăuga istoriile și miturile celorlalte popoare stabilite aici (sârbii, germanii, slovacii, evreii, bulgarii) care pentru a-și păstra integritatea etnică fac și ele apel la memorie și tradiție încercând în permanență să-și reconstruiască identitatea în spațiul devenit, după mai multe veacuri, și al lor.

Fiecare etnie odată cu ocuparea spațiului își va construi o geografie proprie, mai mare sau mai mică, utilizând în marcarea teritoriului propriile toponime, în propria limbă, "aceste geografii" reprezintă spațiile fixe pentru propriile istorii.

Antropologul Barna Gábor, analizând acest tip de hărți mentale, constată că în spatele fiecăreia se găsește "o altă istorie

*locală, ... și un alt tip de identitate. Aceste istorii cel mult se ating, foarte rar se suprapun. În multe cazuri nu se completează reciproc, mai degrabă se exclud.”*

În plus, tentațiile naționaliste ale epocii moderne fac ca legitimarea etniilor prin vechime să facă apel, pentru raportare, la o istorie izvorâtă din vremuri imemorabile, și la strămoși, ca simbol al perfecțiunii<sup>2</sup>. Acest ”model” devine chiar un argument pentru distanțarea de celălalt sau de ceilalți.

Imaginea de ansamblu a acestor istorii particulare este aceea a unor decupaje în trecut, în care aceleași evenimente sau altele, valorizate subiectiv, sunt trăite de fiecare etnie separat.

Simpla existență a acestor discursuri paralele, ne dezvăluie dimensiunea izolării mentale, când este vorba de autoreprezentare, a unor comunități, care în realitate trăiesc împreună, și care se pregătesc să intre în Uniunea Europeană, o variantă extinsă a Europei Centrale, fărâmițată de aceleași naționalisme în urmă cu aproape 100 de ani.

Nu ne propunem să discutăm aici posibilele transformări de mentalitate pe care le va aduce viitorul la toate aceste grupuri, chiar dacă există întrebarea în ce măsură popoarele fostului Imperiu Habsburgic și implicit minoritățile din aceste state naționale sunt dispuse și pregătite mental să-și estompeze propria identitate în favoarea unei identități comune europene<sup>3</sup>.

În ceea ce ne privește, ne interesează, să aflăm cât de diferit este gândită și înțeleasă istoria și mitul identitar aici, într-o zonă de frontieră, în care revendicările și visurile unora se intersectează cu miturile și adevărurile celuiilalt sau a celorlalți. În ce măsură izolarea în propriile mituri și istorii, în propriile construcții identitate sunt posibile și utile supraviețuirii și implicit conviețuirii în spațiul comun european.

Pentru a avea o imagine cât mai succintă a prezentului, vom încerca să deconstruim discursul obișnuit de autodefinire și identificare a principalelor grupuri etnice care trăiesc între Criș și Mureș, de o parte și de alta a frontierei, istoriile, miturile justificative ale acestor populații, motivațiile interioare ale

comportamentelor, repertoriul de simboluri naționaliste, altele decât cele ale statului în care trăiesc, afișate din credința că prin ele vor supraviețui identitar într-o majoritate de altă cultură.

### 1. Maghiarii

Vom începe această radiografie cu maghiarii, și anume cu cei din județul Arad, unde acest grup etnic este minoritar.<sup>4</sup>

La recensământul din 2002 ei au reprezentat cea mai mare minoritate din județ, însumând 49.399 de persoane. Totuși față de anul 1992 populația maghiară a înregistrat o scădere de 19,04%, explicabilă prin repatrierile, emigrările sau mutările în alte zone ale României din ultimii 10 ani, și printr-o natalitate negativă, proprie de altfel cetățenilor întregii țări. Cifrele sunt însă neliniștitoare chiar pentru o etnie ca cea maghiară, care a înregistrat din 1918 până azi cel mai scăzut procent de integrare, în ciuda numeroaselor căsătorii mixte din perioada comunistă.

Ca urmare, la Conferința despre viitorul maghiarimii, care s-a ținut în 14 dec. 2002 la Miercurea Ciuc și la care au participat și liderii maghiari din Arad, Beder Tibor, președintele Fundației Julianus, în cuvântul său, a tras un semnal de alarmă, prezentând în esență actuala problemă a acestei etnii în România:

*” Nu este suficient să vorbim limba maghiară și să spunem că suntem unguri. Dacă vrem să rămânem unguri trebuie să ne manifestăm în orice împrejurare”.*

· Una dintre concluziile conferinței a fost tocmai aceea că, în multe localități din Transilvania numărul ungarilor a scăzut fiindcă nu și-au asumat identitatea de maghiari.<sup>5</sup>

Comparativ cu această situație, în părțile arădene, în localitățile în care maghiarii sunt majoritari sau unde există comunități mai mari, descoperim o identitate puternică a grupului, susținută în mare parte de vechiul repertoriu de simboluri naționaliste maghiare, în legătură directă cu trecutul maghiar al județului.<sup>6</sup>

Coborând în timp spre sursele acestor simboluri, adică spre naționalismul maghiar, cristalizat, ca toate naționalismele din Europa Centrală, în secolul al XIX-lea, constatăm, tot ca un loc comun tuturor popoarelor din zonă, că el face apel la origini, fiind construit pe acele începuturi mitice ale descălecatului, de la care pornesc toate istoriile oficiale, și pe o continuitate culturală de 1100 de ani. Acest mit, a legitimat un altul, cel al Ungariei Mari sau al Regatului Sfântului Ștefan,<sup>7</sup> care a încetățenit la maghiari credința că toate teritoriile ce ținuseră de coroană, indiferent de componența lor etnică trebuie să rămână pe drept, pentru eternitate ale Ungariei.<sup>8</sup>

Cele două mituri generatoare de sentimente naționale sunt și azi prezente în memoria colectivă a maghiarilor din județ. Ele au fost alimentate multă vreme de generația celor în vârstă, care au apucat de au fost cetățeni ai Ungariei, și care nu s-au putut niciodată regăsi în istoria României, a cărei mituri începeau cu poporul dac.

Așadar ceea ce am putea spune că-i definește pe maghiarii din România, în care îi includem și pe cei din județul Arad, este tocmai faptul că, istoria pe care și-au confecționat-o în acest teritoriu, din 1918 până în prezent nu este ruptă de trecut. Ei se revendică, asemeni celor din țara mamă drept continuatori ai acelor primi descălecători în Câmpia Panonică și preiau, pentru perioada de dinainte de Trianon, istoria neamului lor, pe care o subînțeleg ca pe propria lor istorie.<sup>9</sup>

În această viziune asupra evenimentelor, anul 1920 a fost perceput și aici ca de altfel în întreaga diasporă maghiară, ca o ruptură și o deturnare de la destinul majorității, iar trauma produsă de acest moment istoric în mentalul colectiv își va pune amprenta pe toate generațiile viitoare, chiar dacă, ca să-l cităm pe istoricul Peter F. Sugar toate "*actualele revendicări și pretenții naționale nu prea își găsesc justificarea nici în continuitatea teritorială, nici în cea istorică.*"<sup>10</sup>

Dar să nuanțăm puțin inventarul moștenirii maghiare, conservat în memoria colectivă locală, ca elemente de autodefinire.

Prima piesă în acest inventar este, așa cum am arătat deja, istoria.

Alături de istoria României, învățată în școală, grupul și-a stocat în memorie istoria țării mamă.

Această istorie a Ungariei, particularizată prin istoriile maghiare locale din trecut, care nu și-au pierdut valabilitatea pentru unguri<sup>11</sup>, este utilizată și azi în legitimarea maghiarilor în acest teritoriu.

În argumentele lor, istoricii locali de odinioară, Fábíán Gábor și Márki Sándor, au făcut apel la vechime, continuitate, și la faptul că "*maghiarii au fost aici la început majoritari*"<sup>12</sup>.

La aceste afirmații, adânc fixate în memoria maghiarimii arădene, se adaugă și un alt element simbolic vehiculat de istoria scrisă, și anume prestigiul marilor înaintași, descălecătorii, ce dobândesc în timp o aură mitică.

Între aceștia este inclus și hunul Atilla, "*biciul lui Dumnezeu*"; acel strămoș plin de cruzime, care a fascinat întreaga Europă medievală<sup>13</sup>, din care s-ar trage, cel puțin simbolic, după cum lasă să se înțeleagă primii cronicari maghiari, dinastia Arpadienilor.<sup>14</sup>

În paralel cu aceste istorii oficiale, în comunitățile maghiare, a circulat un bogat repertoriu de legende despre faptele ungarilor, povestite și repovestite de popor până la mitizare. Unele din reprezentări au fost preluate chiar din repertoriul imaginarului occidental.

O asemenea reprezentare, produsă de imaginarul medieval european, îi prezintă pe maghiari ca pe un neam groaznic, înfiorător, "*monștrii din Scitia, băutori de sânge și mâncători de oameni*"<sup>15</sup>. Cu toate că istoricii maghiari au încercat să contrapună o altă imagine a ungarilor, mult cosmetizată, și anume aceea de "*popor omenos, luptând cu zâmbetul pe buze, iubitor de râsete și de cântece*"<sup>16</sup>, "*hărăziți de Dumnezeu să devină apărătorii Occidentului creștin*", ea nu a putut să se substituie mitului sălbaticilor războinici care au făcut să tremure Europa, acesta trezind, în timp, la generații întregi de tineri maghiari o imensă mândrie pentru neamul lor.



Această mândrie de a avea un trecut strălucit, a fost susținută de Panteonul maghiar al eroilor neamului, care îl include atât pe Arpad, „*cel primit cu entuziasm de locuitorii din bazinul Carpaților*”<sup>17</sup>, cât și pe Ștefan cel Sfânt, sub a cărei coroană<sup>18</sup> a luat naștere regatul maghiar, pe popularul rege Matei Corvin<sup>19</sup>, dar și pe luptătorii pentru libertate de la 1848, în frunte cu Kossuth<sup>20</sup>, pe cei 13 generali ai armatei maghiare revoluționare executați la Arad<sup>21</sup>, sau pe un poet al neamului precum Petöfi Sándor<sup>22</sup>, a cărei poezie a fost transformată într-un adevărat „*stindard*” al idealurilor de libertate maghiare.

Biografiile și chipurile tuturor sunt astăzi întreținute vii în memoria comunităților maghiare arădene, prin evocări și aniversări organizate de către intelectualitatea locală, prin intermediul fundațiilor, societăților și asociațiilor culturale, a organizațiilor de tineret<sup>23</sup> înființate sau reînființate după 1990, unele la mulți ani de la încetarea activității.

Al treilea element de autoidentificare a grupului este limba, vorbită în casă, învățată în școlile maghiare, utilizată în creația literară locală<sup>24</sup>, în presă, la emisiunile maghiare de radio și televiziune, în spectacolele proaspăt reînființatului Teatru maghiar din Arad, încurajată prin concursuri, olimpiade școlare, premii etc.

Importanța ce este acordată azi limbii în păstrarea identității, chiar de către țărani maghiari, este dezvăluită de unul dintre răspunsurile date studenților care au efectuat cercetări privind minoritățile în câteva localități multietnice din zonă<sup>25</sup> în perioada 1998-2000.

Întrebat unde și în ce limbă va învăța copilul său, subiectul, de etnie maghiară răspunde:

„*Î: Milyen iskolába fog menni a gyerek? (În ce școală va merge copilul?)*

*R: Csak magyar (Numai maghiară)*

„*Î: Miért fontos hogy a magyarra járjon? (De ce este important să meargă la maghiară?)*

*R: A magyarra az az anyanyelv ... ha azt elveszti akkor nem tudja*

*hogy mi o fojuk.(Maghiara asta este limba maternă...dacă asta se pierde atunci nu se va ști care sunt originile)”<sup>26</sup>*

Continuând acest inventar succint, tot în acest grup de simboluri menite să întrețină demnitatea etnică, și respectul de sine al grupului maghiar se înscriu și monumentele culturale sau cele cu valoare memorială.

Și trebuie să recunoaștem aici că nici o altă minoritate nu are atât de multe monumente și plăci comemorative precum minoritatea maghiară, care cu sprijinul bisericilor catolice și reformate de care aparțin religios, s-a îngrijit și după 1918 de păstrarea și cinstirea urmelor propriului trecut în zonă.

După 1990, demersurile liderilor politici maghiari locali au fost canalizate în două direcții, și anume pe de o parte au încercat să obțină reamplasarea unor monumente precum statuia Trinității și a Libertății<sup>27</sup> în Arad, considerând că



Zalla György, Statuia Libertății, 1890

într-un stat democrat solicitarea lor este legitimă de vreme ce acestea odinioară aparținuseră orașului și cetățenilor lui, iar pe de alta s-au preocupat de îmbogățirea repertoriului memorial al zonei, prin implantarea în spațiul public al unor noi busturi, precum cel al poetului Olosz Lajos de la Zerind<sup>28</sup> al politicianului Klebesberg Kuno de la Pecica<sup>29</sup>, al scriitorului Csiki Gergely<sup>30</sup>

la Liceului maghiar, prin montarea unor basoreliefuli și plăci memoriale pe unele clădiri, cum sunt plăcile de la Casa de cultură minorită, comandate în amintirea vestitului geolog și geograf Lóczy Lajos, a poetului arădean Tóth Árpád, a omului de litere Znorovszky Attila, cea de pe clădirea Parohiei reformate din Arad, în amintirea lui Fábíán Gábor<sup>31</sup>, sau placa de la Liceul maghiar Csiky Gergely, în amintirea pictorului Hajos Imre. În sfârșit demersuri s-au făcut și pentru denumirea unor străzi cu numele unor personalități aparținând minorității maghiare, (artiști, scriitori, etc).

Acestor marcaje culturale li se adaugă locurile memorabile, conacul de la Șiria<sup>32</sup> unde a fost semnată capitularea armatei revoluționare maghiare, Obeliscul din Subcetate, unde sunt îngropate osemintele generalilor maghiari executați în cetatea Aradului, la care au loc anual pelerinaje și ceremonii de 15 martie și 6 octombrie.

Apelul maghiarilor la tradiție ca marcă identitară implică și alte mijloace cum ar fi recursul la folclor și muzeu.

Datinile țărănești, repertoriile de dansuri, sau repertoriile de cântece, în care găsim conservată amintirea unor eroi populari, precum vestiții haiduci din pustă, între care un loc special îl ocupă Rozsa Sándor<sup>33</sup>, a cărui baladă este atestată în satele maghiare<sup>34</sup> din zona românească a Crișului Alb, în zece variante<sup>35</sup>, devin, dincolo de valoarea loc culturală, simboluri ale patriei.

Sărbătorile bisericești, mai ales cele de hram, tot mai fastuoase, festivalurile folclorice anuale, cum este cel de la Mailath, reintroducerea costumelor populare maghiare pe scenă, după mai bine de un veac de la scoaterea celor autentice din uz în câmpia Aradului, ca urmare a urbanizării zonei, apariția unor formații de dansuri mari precum "*Trandafirul sălbatic*" din Pecica, fac parte din același program de afirmare a identității, în care tinerii se implică cu toată ființa lor.

Același scop îl au și casele tradiționale maghiare, colecțiile etnografice și memoriale locale, amenajate în câteva așezări majoritar maghiare din județ (Adea, Dorobanț, Vânători etc.), în



Formația maghiară de dansuri din  
Pecica

care este tezurizat patrimoniul maghiar.

În încheiere trebuie să mai adăugăm că, oricât de contestată este de unii cercetători matricea stilistică ca factor generator de cultură, dincolo de toate aceste construcții, există în subconștientul fiecărui maghiar din zonă o nostalgie a pusteii, un sentiment al spațiului necuprins <sup>36</sup>, sesizabilă în picturile unor artiști maghiari locali, care reprezintă de fapt armătura pe care este structurată identitatea maghiară.



Copii maghiari din Ghioroc,  
confirmați în 2003, cu pctal  
de flori la Sărbătoarca  
Domului.

## 2. "Românii ungureni"<sup>37</sup>

Populația cea mai mare din județ, cu adânci rădăcini în acest pământ, este cea românească.

Cunoscute, cum am arătat deja, și cu numele de români ungureni, românii din acest areal trăiesc și ei despărțiți azi, de actuala frontieră, în două grupuri.

Tot datorită acestei frontiere cele două grupuri au avut, la rândul lor, după 1918, o evoluție identitară diferită.

Dacă românii din județul Arad au deținut și dețin și azi în componența etnică a teritoriului majoritatea, în comitatele Békés și Csongrád, adică la extremitatea vestică de locuire a

elementului românesc, ei sunt minoritari. Această situație face ca modul de a-și percepe istoria și identitatea să fie la cele două grupuri de români diferit.

În ceea ce-i privește pe românii arădeni, așa cum se știe, ei au avut un rol deosebit în făurirea României Mari, Aradul fiind în 1918 centrul în care a fost pregătită logistic unirea. Acest fapt, de puternică mândrie pentru urmași, este aniversat anual de intelectualitatea locală în preajma zilei de 1 decembrie, devenită după 1990 zi națională.

Trecerea județului Arad la România în 1918 le-a îngăduit celor care și-au împlinit astfel visul să-și reconstruiască identitatea din perspectiva majoritarului, care trăiește în propriul stat național.

Totuși în măsura în care vorbim despre diferențe regionale, istoria și miturile identitare ale românilor ungureni cunosc un alt discurs decât cel al românilor din Vechiul Regat sau din Moldova, datorită destinului lor diferit, și poate datorită unei conștiințe a particularismului acestei zone, în care, la fel ca în Transilvania, la începutul epocii moderne, ideea de patrie și cea de națiune română nu se suprapuneau, "patria" românilor ardeleni fiind imaginată la vreme respectivă de cărturari diferit.<sup>38</sup>

Din aceste motive, nu considerăm necesar să intrăm aici în detalii privind modul general de reprezentare a istoriei României și nici să discutăm marile mituri istorice românești<sup>39</sup>, pe care de altfel nu le regăsim în totalitate în memoria profundă a zonei, ci ne vom mulțumi să semnalăm doar câteva elemente particulare ale discursurilor istorice locale, și câteva nuanțe de autopercepție pe care le găsim utilizate de românii arădeni în autoidentificare.

Înainte de a trece la conținutul acestor discursuri, se impune însă o observație.

Analizând scrierile istorice românești despre județ redactate în perioada interbelică, constatăm, din această perspectivă a identității, prezența, vechiului complex al majoritarului minoritar de altădată<sup>40</sup>, care îi va face pe aproape toți autorii să încerce, în lucrările lor, să substituie versiunea istoricilor maghiari asupra trecutului zonei, printr-o altă istorie, care încercă să dovedească,

cu toate argumentele posibile, vechimea și continuitatea elementului românesc în acest teritoriu.

Un asemenea discurs, care demontează pas cu pas discursul maghiar, găsim în perioada interbelică la Gheorghe Ciuhandu, care, răspunzând parcă istoricilor maghiari citați anterior, scria: *"prezența noastră aici, de totdeauna și până azi, în absolut covârșitoare proporție numerică"*.<sup>41</sup>

Mult mai virulente au fost însă articolele lui Isaia Tolan, scrise în anii 1930-1936, ca replică la revizionismul maghiar al vremii, din care oferim de asemenea un citat:

*"Istoriografia maghiară privitoare la ținutul arădean- mai vastă decât a oricăroră dintre județele fostei Ungarii - a afirmat și s-a căznit să dovedească și despre acest ținut ceea ce au pretins istoricii maghiari despre aproape toate ținuturile Ungariei de ieri: că a fost ocupat de unguri încă din primii ani ai descălecatului maghiar între Dunăre și Tisa, ba încă că a fost și maghiarizat atunci.*

*Neseriozitatea acestei afirmații am arătat-o în baza chiar a documentelor istoriei maghiare, într-una din cele dintâi conferințe ale Ateneului popular din Arad...*

*Împrejurările pătrunderii ungurești în ținutul Aradului sunt până astăzi tenebroase. Atât e cert: că nu există o singură dovadă să fi fost ocupat cu arma; că, după înșiși istoricii unguri, expediția militară pe Mureș în sus - dacă Murășana, capitala voievodatului românesc al lui Ohtun, a ajuns în dependență de mitica Ungarie a lui Ștefan I-iul și de biserica lui catolică printr-o asemenea expediție, pomenită numai în confuza poveste " Viața Sfântului Gerard ", și nu prin altă - împrejurare, izvorâtă mai probabil din stări de lucruri bisericești - s-a oprit tocmai pe granița trianonică de astăzi, și asta după aproape un secol și jumătate de la apariția ungarilor între Dunăre și Tisa.*<sup>42</sup>

Reeditarea unor asemenea texte în anul 1999 ne obligă să acceptăm existența unui public care continuă să le consume cu plăcere, văzând în ele un adevăr spus pe față, cu curaj, de

*"un apărător fervent al unui crez național, într-un timp plin de neliniști"*<sup>43</sup>

Această istorie românească a zonei, este susținută prin statui și busturi, plantate în spațiu public central, pentru că, potrivit mentalului populist al străzii "aici este România", și prin denumirea unor școli, instituții de învățământ superior cu nume de referință pentru zonă sau țară. (Vasile Goldiș, Avram Iancu, Mihai Viteazul etc.)

La un inventar al patrimoniului statuar românesc, pe primul loc în seria opțiunilor tematice se plasează Avram Iancu, conducătorul Revoluției române din Transilvania, prezent cu cel mai mare număr de statui și busturi în județ.

Lui îi urmează statuile și busturile lui Vasile Goldiș, marele politician arădean care a pregătit Unirea, și abia după aceea a celorlalți corifei – pașoptiști, memorandiști sau a unui erou național precum Mihai Viteazul, legat și el de zonă prin unele lupte purtate aici - și a marilor scriitori ai neamului, Eminescu și Slavici.

Rostul acestor monumente - alături de drapelul tricolor, care rămâne în continuare în zonă unul dintre puternicele simboluri românești, ce stârnește și azi sentimente de mândrie în popor, și pe care îl găsim arborat, în cele mai neașteptate locuri și la toate momentele festive - este acela de a întreține vii sentimentele patriotice românești la generațiile viitoare.

Același motor naționalist a determinat după 1990 înființarea sau reînființarea în oraș și județ a mai multor asociații și fundații culturale cu tentă patriotic-naționalistă, din care menționăm aici Uniunea Vatra Românească - Filiala Arad, Despărțământul "Vasile Goldiș" - Astra - Arad, Societatea "Avram Iancu" din România - Filiala Arad, care se ocupă cu organizarea anuală a unor pelerinaje la Țebea, cu depuneri de coroane la monumentul lui Avram Iancu, cu depuneri de coroane la monumentul eroilor, cu organizarea de conferințe, spectacole folclorice etc., adică cu toate felurile de activități menite să păstreze vie memoria unui trecut glorios al neamului românesc.

În sfârșit în acest complex de manifestări de cinstire a neamului cea mai recentă inițiativă apărută în oraș, care reia de fapt un deziderat mai vechi, este aceea privind ridicarea unui Monument al Unirii, pe care orașul, în care a fost gândită Unirea îl merită pe drept, fiindcă în toamna anului 1918 "*aici a fost de fapt capitala Transilvaniei*"<sup>44</sup>.

În acest scop, în primăvara anului 2003, a luat naștere o Asociație pentru ridicarea Monumentului Unirii în Arad, având ca membrii fondatori, pe lângă persoane fizice și toate asociațiile și societățile menționate anterior.

În 4 iunie Asociația a scos primul număr dintr-un documentar periodic intitulat chiar "*Monumentul Marii Uniri*", a fost deschis un cont, iar autoritățile județene au început să organizeze mai multe runde de discuții cu arhitecți și oameni de cultură locali, în vederea stabilirii locului de amplasare al viitorului monument.

Printr-o decizie de ultimă oră, pe locul în care va fi amplasat monumentul în ziua de 1 decembrie, când se împlinesc 85 de ani de la Marea Unire, se va pune piatra fundamentală în prezența Președintelui României.

Revenind însă la istoria românească a zonei, trebuie să spunem că, în paralel cu istoria scrisă, dependentă de ideologie,<sup>45</sup> la care se face apel și care după 13 ani de la Revoluția din 1989 încă este construită pe scheletul istoriei României, varianta comunistă, puternic mistificată <sup>46</sup>, există și o istorie populară<sup>47</sup> a neamului românesc, încărcată cu propriile ei mituri, care a fost conservată de memoria satelor și pe care comunităților rurale românești o utilizează constant în propriul lor discurs identitar despre strămoși.

Un prim mit, vehiculat în diferite forme de popor, este cel al strămoșului Traian.

Dacă țăranii din zonă nu vorbesc despre daci, în mod paradoxal, ocupația romană s-a păstrat în memoria colectivă pe durată lungă, la fel cum s-a păstrat și inventarul urmelor romane, mai ales a acelor impresionante fortificații înfățișând forma unor



valuri de pământ continue, care brăzdează Câmpia vestică de la nord spre sud, numite de localnici "Troianul"<sup>48</sup>, sau repertoriul de nume romane, pe care le întâlnim și azi pe Valea Mureșului.

Acest mit al originii romane a fost întreținut de altfel de mica cărturărie locală formată din preoți și dascăli, un exemplu în acest sens fiind Nicolae Horga Popovici, preotul din satul Seleuș, care scria în 1801 în cartea sa "Oglinda arătată omului înțelept", în spiritul Școlii ardelenene, următoarele: "românii cu adevărat de la Roma își trag numele și loaza"<sup>49</sup>.

Același mit îl găsim circulând sub forma unor cântece patriotice cu priză la mase cum este cântecul de la Bocsig, din care cităm spre exemplificare prima strofă:

*"Nu uita că ești român, /Că dacă tatăl tău a fost cioban/ Bunicul tău a fost Traian/ Și-n țara asta te-a lăsat să fii stăpân."*

Trecând de la strămoșul Traian la trecutul mai apropiat, după Horia, a cărui amintire o găsim prezentă în tradiția orală a unora dintre sate<sup>50</sup> și în însemnările făcute pe cărțile vechi românești din zonă, în seria eroilor populari din ținuturile de munte ale județului<sup>51</sup> locul central îl ocupă Avram Iancu, "Crăișorul Munților", "Avrămuț al nost", cum îl dezmierdau moșii, omul cel mai respectat și mai iubit de toți românii din Apuseni.



"Horia Rex Daciae"

Rămas în memoria satelor crișene și zărândane umblând călare, cu căciula sa brumărie pe frunte, după cum îl picta în 1976 pictorul naiv Niță Nicodim din Brusturi, Iancu este și azi prezent în cântecele și povestirile din ținutul Zărândului și Hălmagiului<sup>52</sup>. Utilizarea constantă a

acestui repertoriu "al Iancului" întreține viu mitul celui care a vrut "să-i scape pe români din robia străină". În cântece se vorbește, la timpul prezent, despre dreptatea pe care le-o face Iancu moșilor, despre dragostea și respectul pe care i-l poartă oamenii săi, despre bunătatea și noblețea sufletească a conducătorului.

Însumând toate locurile în care s-a oprit Iancu, din aceste cântece și povești, obținem un topos al drumurilor "crăișorului", care acoperă întreg spațiul de la poalele Munților Apuseni, numeroase localități din județ concurând în a și-l disputa ca pe unul de al lor.



Avram Iancu, imaginea consacrată

Astfel, într-un cântec popular din părțile Aradului, cules în 1955 în Beliu de la Avram Ileana de 81 de ani, este pomenit sprijinul pe care i l-au dat de țărani din Codrii și Lunca Beliului lui Iancu:

*"Pă Iancu l-am ajutat / Pântru el amu adunatu / Grițari buni, împărătești / Di la Beli și Comănești / Di la Groși, di la Bârzești / Din Dezna până-n Bontăști / Tăți de-aci, din Codru Momii / Ca să sfârșească cu domnii / Și să-l avem pe el Craiu / Să ne facă viața traiu"<sup>53</sup>*

În seria narațiunilor, cel mai important grup, este cel care repovestește Revoluția de la 1848 a lui Iancu, printr-o suită de istorii subiective, din care nu lipsește nota fabulatorie: "De bătaie știu că s-o început așa, că i-o dat împăratul lui Iancu drept peste Ardeal și unгурii or trimis pe Vârvari (Vasvári) la Iancu la Câmpeni. Și Vârvari i-o făgădutt că-l pune ministru la Budapesta și orice domn ar vrea, dacă se lasă de popor. Și Iancu i-o zis: Cum pot să las atâtea mii de

*suflete să sufere,ca să trăiesc eu bine,nu mă lasă inima”.*<sup>54</sup>

Acestora li se adaugă grupul poveștilor care se referă la conducătorul înfrânt, la omul care a fost Iancu.

Aproape pilduitoare, toate vorbesc despre marea prețuirea de care s-a bucurat Iancu din partea oamenilor simpli, care l-au găzduit și l-au omenit și după ce s-a îmbolnăvit. Într-o asemenea poveste se spune că, aflat pe Valea Crișului Alb, Iancu a fost omenit în părțile Sebișului chiar de lotrii Zărandului.

Într-o altă narațiune culeasă în județ se povestește că Iancu ar fi fost ajutat cu bani, ca să-și caute de sănătate, de vestitul lotru Frida<sup>55</sup>, pe numele său Todor Petroman, originar din satul Răpsig.

Nu lipsesc din acest repertoriu local nici poveștile despre bunătatea lui Iancu. O asemenea poveste relatează despre ajutorul dat de acesta unei femei sărmâne.

Se spune că, odată, pe când se întorcea din drumurile sale îndreptându-se spre Hălmagiu, Iancu s-ar fi oprit la Gura Văii, la birtul “*dintre hotare*”, tocmai când unei femei sărmâne din sat

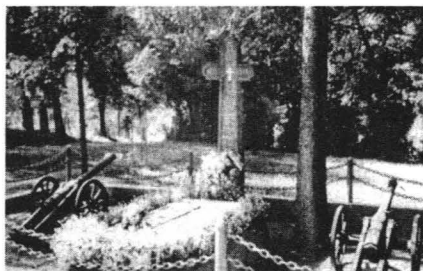
i s-au furat oile. Impresionat de nenorocirea abătută asupra femeii, Iancu i-ar fi rugat pe călători să pună mână de la mână pentru a-i întoarce paguba.<sup>56</sup>

Alături de cântece și povești, oamenii care l-au cunoscut, în casa căroră a umblat, au transformat obiectele legate de Iancu (pipa dăruiată de acesta cuiva, patul în care a dormit, fluierul la care a cântat) în simboluri ale neamului, păstrându-le cu sfințenie pe durată lungă din tată în fiu.



Casa unde s-a născut A.Iancu, azi muzeu

Mormântului lui a fost păzit și îngrijit cu strășnicie de-a lungul vremii. Muzeul său este o poartă deschisă pentru toți cei care prețuiesc faptele lui. Țăranii de la munte spun și azi că "în țara lui", Iancu este marele erou.



Mormântul lui Avram Iancu  
de la Țebea

Alături de acest mitul al "*craii munților*", în memoria satelor românești din județ descoperim și un altul, despre "*drăguțul de împărat*"<sup>57</sup>. Să nu uităm că la început însuși Iancu a avut o mare încredere în împărat, legându-și de el multe speranțe privind viitorul românilor.

Considerându-se buni cetățeni, țăranii și mica cărturărie românească din imperiu și-au iubit împăratul. De aceea multă vreme s-au autoidentificat ca "*supuși ai împărăției*". Un exemplu în acest sens ni-l oferă învățătorului Iosif Țiucra de Bârsa care în Jurnalul său prezintă Revoluția de la 1848 prin prisma unui funcționar al împăratului.<sup>58</sup>

Aceleași sentimente față de împărat explică de ce călătoria lui Francisc Iosif din 1852 în Banat și în Apuseni apare consemnată pe cărțile vechi din biserici și în alte jurnalele ale dascălilor de țară, cu emoție și respect.

În sfârșit, ultimul mit întâlnit în zonă, asupra căruia ne oprim, este cel al "Regelui Mihai". De dată mai recentă, el se substituie mitului celui alt împărat, fiind prezent mai ales pe Valea Mureșului, zonă în care regii României au avut domeniu.

Amintirea tânărului Rege Mihai a supraviețuit în memoria localnicilor toți anii de comunism, prin intermediul poveștilor despre membrii familiei regale care au continuat să circule în zonă, vechile sentimente monarhiste renăscând firesc după 1990, odată cu prima vizită a majestății sale la castelul de la Săvârșin.

După 45 de ani de absență, în fața mulțimii de țărani adunată la castel, câțiva din foștii servitori care mai trăiau, și-au primit acasă stăpânul. În emoția generală a fost intonat imnul regal. Foștii ofițeri ai armatei regale au venit înveșmântați în pelerine albe, cu pieptul plin de decorații.

Aceste sentimente regaliste au justificat înființarea la Arad, după 1990, a Societății "Amicii regelui Mihai", care scoate ocazional un ziar intitulat semnificativ "Coroana de oțel", sau acordarea Regelui Mihai de România a titlul academic de Doctor Honoris Causa, "pentru contribuții excepționale la propășirea României în Europa și în lume" de către ambele universități arădene<sup>59</sup>.

Cuvintele lui Ilin Gheorghe, de 79 de ani, unul dintre cei care au participat la această întâlnire festivă cu regele, materializează de altfel foarte bine sentimentele românilor arădeni pentru nepotul regelui încoronat simbolic la Alba Iulia:

*"A fost emoționant. Am plâns. Nu este prima oară când îl văd pe rege, dar astăzi am fost mult mai impresionat de cele rostite de el.."*<sup>60</sup>

Revenind însă la analiza noastră trebuie să spunem că acest mod selectiv de a utiliza istoria în autoidentificare, îi face pe românii băștinași să se simtă diferiți față de coloniștii veniți din Moldova sau Oltenia după 1945.

În plus, mai ales pe cei din Câmpia Aradului, care au trăit aici vreme îndelungată împreună cu alte etnii, în special cu nemții, ajung să se considere atunci când încearcă să se autodefinească, mai puțin români decât moșii lui Iancu: "ăia erau mai români...noi aicea am fost mai corciți."<sup>61</sup>

În ceea ce-i privește pe coloniștii, adică românii fără rădăcini în aceste locuri, ei încearcă, la rândul lor, să-și legitimizeze prezența în satele în care au venit mânați de foame și de sărăcie. Cum nu pot face apel la istorie, deși sunt azi la a doua generație născută aici, își construiesc propriul discurs pe aspectul politic al colonizării.

Venirea lor în acest teritoriu în timpul reformei, primirea titlului de proprietate tocmai de la Lucrețiu Pătrășcanu, hotărârea acestuia ca ei să stea în casele nemților, devine în această logică a "vremurilor noi" tot atâtea argumente justificative. Fiindcă după cum explică un asemenea colonist, ei n-au venit de capul lor în Sântana, ca să ia cânepiștea comlăușenilor sau pământurile nemților, așa s-a hotărât.

Hotărâre acceptată de nevoie și de ceilalți, care s-au trezit cu străinii peste ei, fiindcă:

*" Ei nu puteau să reacționeze împotriva ăloră de au venit, trimiși de cineva la ei, cu ordin, cu lege".<sup>62</sup>*

Explicații similare găsim în toate localitățile în care după 1945 au fost colonizați români din alte provincii.

Ele sunt însă mai puțin importante, în acest mecanism de autodefinire românească, în care atât românii vechi cât și cei noi își recunosc în ultimă instanță identitate de limbă, de tradiții etc.:

*"din punct dă vedere social, așa ca vecinătate, îi regretăm pe nemți, dar din punct dă vedere național, totuși e român de-al nostru, ce să faci, n-ai... trebuie să-l tolerezi domne, doară doară se-ndreaptă... aici îs două variante: din punct dă vedere dă patriotism, eu îs obligat să-i iubesc pă români, cu toate păcatele... Ce ar zice istoria dacă l-aș îmbrățișa pă neamț și m-aș întoarce cu spatele cătră român?"<sup>63</sup>*

Față de acești români arădeni, a căror dileme în conviețuirea de zi cu zi, îi privesc adeseori pe frații de peste Carpați, la românii din Ungaria, discursul identitar al grupului, se sprijină pe propria lor istorie, a cărei evenimential s-a desfășurat totdeauna în afara actualelor frontiere ale României.<sup>64</sup>

Rămași la reîmpărțirea teritorială în continuare în afara frontierelor țării de limbă, așadar ruți și abandonăți de majoritatea românească care tocmai își constituise un stat unitar, intimidăți de politica de maghiarizare dusă de diferitele guverne, care după 1918 le schimbă numele, îi lasă fără preoți și le maghiarizează școlile, minoritatea românească din Ungaria, într-o continuă

scădere,<sup>65</sup> face azi eforturi, să-și păstreze identitatea, cu atât mai mult cu cât situația ei actuală este, la o analiză lucidă, critică:

*‘‘Anunțarea statisticilor de la recensământ ne-a surprins ca o lovitură sub centură. A trebuit să luăm la cunoștință cu amărăciune că, în timp ce toate minoritățile din Ungaria s-au întărit, doar noi românii ne aflăm într-un regres cu de-a dreptul șocant. Într-un singur deceniu am pierdut două mii și jumătate de conaționali, din cei zece mii și ceva. O pierdere de mai bine de 20 la sută...Datele statistice sunt cunoscute de toată lumea, nu mai este cazul să le repetăm aici. Ele spun totul despre starea apatică a comunității noastre. Trebuie să recunoaștem că am dat faliment cu toate osanalele aduse importanței păstrării identității, a religiei, a tradițiilor românești. Vorbe în vânt! Până ce predicăm despre importanța limbii materne se discută numai ungurește și la cel mai înalt nivel de reprezentanță, româna trecând la rolul simbolic al limbii de salut, iar retrăgându-ne în căminele noastre preferăm să -i alintăm pe copii noștri ungurește, pentru că este mai comod decât să căutăm cuvintele. Ne mințim zi de zi vorbind despre problemele învățământului românesc și nu ne dăm seama că l-am pierdut. Aproape toate școlile românești sunt trecute bilingve dar intrând în ele întâlnim , cu doar câteva excepții elevi monolingvi...’’<sup>66</sup>*

Cum s-a ajuns în această situație?

Pentru a înțelege trebuie să pătrundem în mecanismul de construcție a identității românești din Ungaria, pentru a-i descoperi punctele vulnerabile.

Puțini la număr, într-o continuă defensivă față de statul maghiar, încercând în permanență să nu se pună în conflict cu majoritatea maghiară, românii au utilizat, mai ales după 1945, odată cu instaurarea comunismului, simbolurile naționale cu prudență.

Ca toate grupurile minoritare și-au construit identitatea pe ‘‘istorie, limbă, religie și tradiții’’, în măsura în care acest lucru a fost posibil și în măsura în care li s-a îngăduit.

Acesta este unul dintre motivele pentru care, în discursul istoric, cercetătorii români din Ungaria, au adoptat teoria depopulării vehiculată de maghiari<sup>67</sup>, trecutul românesc din aceste teritorii începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea, dar mai ales odată cu colonizările românești ale unor sate depopulate de turci.

Doar că, dacă această teorie, utilizată de maghiari și pentru a justifica numărul mic al ungarilor în propriile teritorii, în cazul lor nu face decât să explice o situație de fapt, în prezentarea istoriei românilor ea lipsește grupul etnic de unul din elementele de mândrie națională, și anume cel al originii romane, fiindcă de vreme ce ei vin în Ungaria ca români, discuția despre formarea acestui popor deja format devine inutilă.

Un alt element care face această istorie vulnerabilă, prin fărâmițarea viziunii, este acela că, aproape toate "istoriile românilor din Ungaria de azi," reprezintă de fapt o sumă de istorii ale unor comunități românești.<sup>68</sup>

Când totuși după anul 2000 s-a pus problema unei sinteze, pentru că se cerea studiată în școlile de limbă și la Liceul românesc, autorii au optat, ca și în cazul unor minorități din România, pentru un manual de "*Cultura și civilizația românilor din Ungaria*".

Scriind așadar despre cultura și civilizația lor, pentru a veni "*în ajutorul acelor cadre didactice care au datoriat să introducă în arsenalul de cunoștințe al școlarului și informații despre patrimoniul cultural al strămoșilor noștri*"<sup>69</sup> ei se autoreprezintă prin trecutul lor de cel mult 300 de ani, diferit de cel al românilor din țară.

Această identificarea prin "diferențe" chiar și după 1990, după deschiderea frontierelor cu România, este de înțeles dacă avem din nou în vedere că aceste comunități n-au aparținut niciodată statului român, încât construirea identității pe o istorie românească care le-a fost străină, ar fi fost nu numai artificială ci și falsă.

În aceeași direcție de autodefinire prin particularism, liderii români din Ungaria întrețin sentimentele patriotice ale



grupului făcând apel în primul rând la eroii legați de teritoriile în care trăiesc: Moise Nicoară, Gh. Pomuț, David Voniga, Emanuil Gojdu etc, repertoriul transilvănean fiind preluat selectiv iar cel național mai mult sub formă de cultură generală.



Imagine de la Simpozionul  
Institutului de Cercetări al  
Românilor din Ungaria

Inventarul de monumente și de plăci comemorative este și el orientat spre eroii născuți în Ungaria. În schimb în denumirea unor instituții sau străzi cu nume românești aceste opțiuni nu sunt exclusive. Spre exemplu Liceul românesc din Giula se numește "Nicolae Bălcescu" iar strada pe care se găsește sediul Autoguverării pe Țară a Românilor poartă numele marelui poet Eminescu, aniversat de altfel în fiecare an, cu mult suflet, de românii din Ungaria, cu ocazia nașterii sale.

Trecând la următorul simbol identitar, limba, aceasta se găsește și ea într-o situație critică.

Referindu - ne la limba vorbită de românii din Ungaria identificăm de fapt "două limbi". O limbă literară, curată și frumoasă<sup>70</sup>, chiar dacă este mai săracă în neologisme comparativ cu limba standard din țară, vorbită oficial de intelectuali și utilizată în scris, și o limbă populară, identificată de mentalul colectiv drept "limba strămoșească", utilizată de comunitățile rurale, în vorbirea curentă, care reprezintă de fapt diferite subgraiuri românești, împănate cu maghiarisme<sup>71</sup>.

Aceste graiuri, preferate de popor limbii literare, și vechea ortografie cu î din i, sunt considerate de românii din Ungaria<sup>72</sup>, elemente de marcă identitară<sup>73</sup>, care îi particularizează. Diferența nu privește însă numai celelalte etnii ci și celelalte

populații românești din diasporă și din țară, fapt criticat de unii intelectuali tineri, care sesizează pericolul izolării românilor din Ungaria în forme lingvistice arhaice:

*"Ne refugiem în graiul nostru local în care nu mai suntem capabili să ne exprimăm gândurile cotidiene și preferăm să îl amestecăm cu maghiarisme îl loc să depunem un minim efort de a împrumuta ceva și din limba română contemporană"*<sup>74</sup>.

Oricât de alarmantă ar părea această constatare, adevărata problemă de azi a limbii române în Ungaria este mai puțin capacitatea ei de preluare a neologismelor prezente în limba standard<sup>75</sup>, puritatea ei sau modul cum este scrisă, cât faptul că este tot mai puțin vorbită,<sup>76</sup> încât chiar în școlile de limbă, predarea nu se mai poate sprijini pe cunoștințele de acasă, devenind tot mai dificilă pentru profesori.

Problema este ridicată de profesori, tot mai insistent, la întruniri, obligând specialiștii în pedagogie să ofere alte modalități, mai eficiente, mai atractive de lucru cu elevii.

O măsură de perfecționare a limbii, ce vine în sprijinul celor care o predau a fost implementată după 1990 de statul român, care anual organizează cursuri pentru profesorii din diasporă.

În ceea ce-i privește pe tineri, stimulente pentru învățare vin atât de la statul maghiar, care recunoaște examenul de limbă, și care finanțează prin organizațiile românești programe și concursuri menite să conserve limba și tradițiile, cât și din partea statului român care acordă anual tinerilor români din Ungaria un număr de burse la Universitățile din țară, cu scopul de ai motiva.

La toate acestea se adaugă trimiterea anuală a unor importante loturi de cărți românești produse în cele mai renumite edituri din țară, pentru bibliotecile și școlile românești din Ungaria.

Nici una din aceste măsuri nu au reușit însă să îmbunătățească vizibil lucrurile. Manualele și autorii de manuale

lipsesc în continuare, iar în unele școli limba română a ajuns să fie învățată ca o limbă străină.

Și ca și cum acest lucru nu ar fi destul, tot mai multe școli românești sunt amenințate cu desființarea sau întâmpină greutăți din partea primăriei locale.

În anul 2002 dr. Ioan Selejan, președintele Autogovernării Românești din Aletea scria Autogovernării pe Țară a Românilor din Ungaria următoarele: *"Românitătea din Aletea își trăiește ultimele zile. Primăria orașului a ținut în permanență la ordinea zilei problema desființării școlii românești. Acest fapt a descurajat în mare măsură atât pedagogii, care-și caută un loc de muncă sigur, cât și părinții, care vor să asigure un viitor liniștit pentru studiile copiilor lor. Dacă nu se va rezolva problema școlii și a grădiniței, la Aletea nu vor mai fi copii români, pedagogi români, și nu vor mai fi români..."*<sup>77</sup>

Din motive similare Elena Silaghi, directoarea școlii bilingve din Bedeu își anunța în toamna anului 2003 demisia. Protestul ei era determinat de reducerea bugetului de către consiliul local, care aducea în felul acesta școala în imposibilitatea de a plăti orele suplimentare de limba română, atât ne necesare<sup>78</sup>.

Referitor la limbă, trebuie să mai spunem că impasul actual al românilor din Ungaria, neînțeles de intelectualitatea românească din țară stabilită după 1990 în Ungaria, a produs, în relațiile dintre băștinași și noii veniți, anumite tensiuni intraetnice, la nivelul elitelor<sup>79</sup>. Cazul românilor nu este singular, în comunitățile rusine natura conflictului este similară.

Contactele român-român din mediul rural evoluează însă complet diferit. Tot mai mulți tineri din România, aparținând cultelor neoprotestante (bapțiști, pentecostali) se căsătoresc cu românce, de aceeași religie, din Ungaria, fiind integrați de familie(chiar și acolo unde unul dintre părinți este maghiar), de comunitatea religioasă și de sat.

Cum cel venit din țară, de cele mai multe ori din Moldova, nu cunoaște limba maghiară, pentru a se înțelege, soții vorbesc



Casă românească din Chitighaz – muzeu

între ei și cu copii românește<sup>80</sup>, ceea ce deschide o perspectivă nouă asupra viitorului acestor sate românești.

În sfârșit, trecând la ultimul element de marcă identitară, tradițiile populare, acestea sunt bine conservate și vin într-o continuitate firească cu tradițiile din

satele din partea românească a frontierei, din acest punct de vedere harta etnografică românească înglobând perfect comunitățile românești din Ungaria în marea majoritate.

Revenind la problemele actuale ale grupului, datorate în primul rând scăderii drastice a numărului de membrii, și implicit a celor ce vorbesc limba, mai ales datorită căsătoriilor mixte, în care copii se simt, în cele mai multe cazuri, tot mai puțin români, soluțiile pe care le caută liderii români din Ungaria sunt cu atât mai greu de găsit cu cât formațiunile politice și culturale românești nu sunt unite în demersurile lor, și nici una din alternative propuse de acestea nu este satisfăcătoare.

Intelectualii români din Ungaria sunt conștienți de responsabilitatea pe care o au în păstrarea unității grupului, a conservării caracteristicilor comune, a propriul specific, mai ales în condițiile viitoarei intrări a Ungariei în Uniunea Europeană: ”*Fiecare națiune se legitimează, în diverse sfere de existență, prin identitatea cu sine însăși, care-i asigură perseverarea în ființă. Nu numai indivizii ci și culturile își instituie și rezervă o memorie specifică, spre a-și asigura identitatea, spre a-și cuceri legitimitatea și pentru a proiecta obiective de viitor...Particularitățile etnice și naționale trebuie ocrotite, conservate și păstrate pentru generațiile viitoare*”.<sup>81</sup>

La rândul lor, liderii politici, cunoscând și ei realitatea concretă, efectele îndelungii izolări, complexele create de limba literară, pendulează încă între conservatorism și reformă:

*‘‘Responsabilitatea este a noastră a fiecăruia. Nu ne putem permite să i lăsăm pe alții să părăsească linia strămoșească. Trebuie să atragem cât mai multe persoane la programele noastre culturale, chiar dacă în familie aceștia nu mai vorbesc românește. Este foarte important, ca în viitor nimeni să nu creadă că numai acela poate fi român care vorbește limba română literară. Să nu se întâmple ca, din cauza atacurilor din sânul comunității noastre, oamenii vorbitori de grai să nu se mai declare români.’’<sup>82</sup>*

Indecizia, dilemele, drama generației de mijloc, mai ales a intelectualilor, dezamăgiți de recensăminte, de sondaje și de alegeri, luptele interne care împarte electoratul în două tabere, interesele mărunte ale politicianilor, care profită de slăbiciunile Legii pentru minorități în scopul obținerii unor avantaje personale, în detrimentul românismului, micșorează șansele de supraviețuire pe durată lungă a grupului, chiar dacă țărani din Chitighaz nu se tem că în satul lor nu se va mai vorbi românește iar bobocii Liceului românesc jură în fiecare toamnă să se perfecționeze în limba și literatura română și în păstrarea tradițiilor neamului.

### 3. Sârbii

Sârbii reprezintă al treilea grup etnic care revendică o mare parte din acest teritoriu invocând în istoriile lor argumentul vechimii și majorității.<sup>83</sup>

La fel ca și celelalte etnii prezentate anterior, trăiesc de o parte și de alta a frontierei în județele Arad și Csongrád, pe firul Mureșului, din această pricină fiind numiți ‘‘sârbi mureșeni’’.

Minoritatea sârbă din județul Arad, redusă numeric la ultimul recensământ până la cifra critică de 1200 persoane, reprezintă totuși pentru națiunea sârbă un grup de referință.

Istoria sârbilor arădeni, așa cum este ea formulată în discursul de legitimare în teritoriu a grupului, coboară în timp

până la anul 567 când strămoșii acestora, slovenii, s-au așezat pe teritoriul Daciei, peste Mureș, în imediata apropiere a Aradului.

Continuitatea neîntreruptă a elementului sârbesc în zonă este asigurată, potrivit tradiției, ce cei care rămân aici definitiv în secolul VII, când majoritatea grupurilor se deplasează spre Peninsula Balcanică. În argumentarea acestei teorii a continuității, membrii actualei comunități aduc ca exemple numeroasele toponimele sârbești din zonă.

Revenind însă la discursul istoric, în această existență a lor pe Valea Mureșului, *„sârbii au luptat pentru păstrarea identității naționale și religioase, rezistând presiunii bisericii catolice.*

*O cotitură în viața acestui popor s-a petrecut în anii 1217-1219, odată cu întemeierea regatului Serbiei și cu transformarea bisericii sârbe în biserică autocefală sub Sfântul Sava”.*<sup>84</sup>

Recunoaștem în această asociere a sârbilor arădeni cu „statul de odinioară”, construit de imaginar pe splendoarea unor timpuri medievale pline de eroism, încercarea de a-i integra în mitica „Serbie Mare”, ceea ce legitimează, fie și simbolic, legarea lor de statul actual, de care în realitate nu au aparținut niciodată.

Numărul real al sârbilor în zonă în veacurile de început nu se cunoaște, cifrele oferite fiind mai mult estimări.

Din această pricină, în ciuda vechilor atestări ale slovenilor (strămoșii sârbilor), și chiar în ciuda documentelor care menționează începând cu secolul al XIV-lea așezarea în aceste ținuturi a mai multor valuri de refugiați sârbi, istoricii maghiari și români susțin că abia din 1690, odată cu „marea migrație”, când o numeroasă populație sârbă vine, condusă de însuși Patriarhul Arsenie Cernoievici, în sudul Ungariei, se poate vorbi despre o prezență sârbească masivă în acest teritoriu.

Numărul real al celor mutați în 1690 de asemenea nu se cunoaște, părerile fiind din nou împărțite. Unii istorici vorbesc despre 4-500.000 de oameni, alții de 200.000, pe când unele izvoare documentare ar indica, potrivit istoricilor maghiari doar 35-40.000 de familii.<sup>85</sup>

Importanța acestei mutări într-o nouă patrie a făcut ca momentul venirii să fie immortalizat de pictorul Jovanovici într-un tablou devenit de referință pentru toți sârbii din fosta Ungarie de Sud. Copiat, reprodus în tehnici diferite, replici ale tabloului s-a difuzat într-un mare număr de comunități, fiind păstrat până azi la loc de cinste în casele parohiale dar nu numai.

Ca și în cazul celorlalte grupuri etnice, prin această istorie particulară, plină de altfel de momente glorioase și de drame, sârbii din județul Arad întrețin sentimentele de mândrie națională a grupului.

Faptul că Aradul a fost capitala Confiniului grăniceresc Tisa-Mureșan consituit în 1701, că în 1702 aici a existat un oraș militar sârbesc cu primărie proprie, că din 1706 a devenit și sediul episcopiei ortodoxe, îl transformă într-un centru de mare prestigiu.

Dar tot în legătură cu sârbii, orașul va cunoaște în anii 1914-1918 și o faimă negativă, devenind datorită politicii austro-ungare "locul tragediei poporului sârb", "cimitirul miilor de sârbi nevinovați," internați în mod abuziv în lagărul din cetatea militară, și exterminați prin boli și înfometare.<sup>86</sup>

În amintirea acestor deținuți, un fost locuitor al Aradului, mutat în perioada interbelică la Belgrad, Janko Mihajlovici, a plătit în 1932, ridicarea unui monument din marmură albă în cimitirul "Pomenirea", care domină și azi impozant mormintele din jur.



Granicer sârb de pe Valea Mureșului.

(gravură din sec. XVIII)

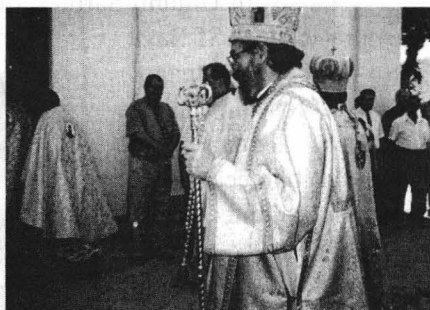
Revenind însă la momentele semnificative din trecutul sârbilor din zonă, începând cu secolul al XVIII-lea în Arad se va forma un important nucleu de intelectuali, care își vor asuma tot timpul, destinul grupului.

Să amintim doar pe consilierul regal Sava Tekeljia, considerat de istoricii sârbi ca cel mai mare mecena al lor din perioada modernă<sup>87</sup> și pe Eustahia Arsici prima scriitoare sârbă modernă.

Din rândul acestor intelectuali patrioți, în noiembrie 1918 s-a format un comitet popular sârb, în fruntea căruia s-a aflat arhitectul Milan Tabacovici, care a militat pentru aderarea Văii Mureșului la Regatul Serbiei.

Cum acest vis nu s-a împlinit, mulți "optanți" au plecat în Serbia. Cei care au rămas au supraviețuit în propriile tradiții până astăzi.

Ca și în trecut, mica comunitate orășenească de azi, organizată într-o filială locală a Uniunii Sârbilor din România, se mobilizează permanent și depune eforturi aproape



Hramul Bisericii Sfinții Apostoli Petru și Pavel la 300 de ani. ( 2002)

eroice de a menține vii limba și celelalte elemente identitare.

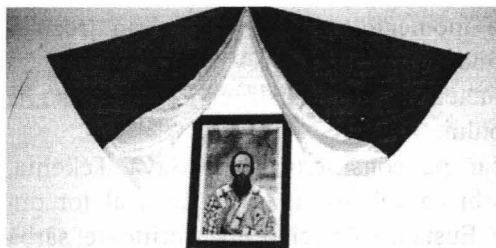
Modalitățile actuale de stimulare a mândriei naționale, legitimate de vechimea lor în zonă și de faptele lor de vitejie, sunt diverse.

Activitatea bisericii, care alături de slujbele duminicale include sărbătorile



Ansamblul Artistic Mladost din Timișoara Spectacol în curtea bisericii sârbe din Arad (2002)





Simbolurile naționale sârbe: Icoana Sf. Sava și steagul Serbiei

tuturor sfinților sârbi și hramurile bisericilor din zonă, se împletește cu cea a organizației politice, interesată de manifestări culturale, de organizarea unor spectacole folclorice, de comemorări și aniversări.

La sediul Uniunii Sârbilor din România Filiala Arad, unde deasupra icoanei Sf Sava poate fi văzut steagul Serbiei, a fost amenajată o modernă sală de ședințe și o mică bibliotecă, a cărei număr de volume crește prin donații an cu an. Biblioteca este completată cu o arhivă de filme și de fotografii. Tot aici pot fi văzute câteva costume populare sârbești. De mai mulți ani Filiala Locală organizează, în Arad, "Zilele Culturii Sârbe" și tipărește un volum bilingv sârbo-român intitulat în traducere "Aradul de-a lungul timpului".



Sediul Uniunii Sârbilor din Romania. Filiala Arad În imagine Consulul Serbiei la Timișoara, prof. Dr. Lubivoje Cerovic din Novi Sad și președintele organizației arădene, Sima Jarko

Prin strădaniile președintelui filialei arădene, Sima Jarko, și cu sprijinul financiar al unor instituții de cultură din țara mamă, după 1990 orașul a început să fie marcat, alături de plăcile comemorative românești și maghiare și cu plăci comemorative sârbești, iar unele străzi poartă numele unor personalități sârbești locale.

O asemenea placă a fost montată în anul 2002 ,la intrarea în cetatea militară a Aradului în memoria "*celor 4317 de mucenici sârbi , morți în cetatea Aradului în anii 1914-1918*".

Tot în anul 2002, în casă nobilului sârb Sava Techejlia, a fost deschisă cu sprijinul Muzeului Voievodinei, o expoziție permanentă care evocă personalitatea acestuia .

În paralel cu viața comunității sârbești urbane, au supraviețuit, pe durată lungă, păstrându-și tradițiile și limba, un grup important de comunități rurale, care, în anumite localități fiind majoritare, au beneficiat multă vreme de școli în limba sârbă.

Ca mentalitate aceste grupuri sunt identice cu cele din Ungaria. Despărțite în 1920 de noua frontieră, ele au și azi un repertoriu de tradiții comun, populat cu aceleași legende despre sfinții (Vid, Sava )și cu aceiași eroi sârbi ai neamului (Milos Obilici, Marc Kralevic, Vuk Karadzic), deveniți subiect de balade, teme ale unor picturi foarte populare pe pânză, pe sticle și pahare.

Dar poate că nimic nu stârnește mai bine sentimentele sârbilor din această zonă de frontieră ca și tulburătoarele cântece patriotice: "*Eu sunt sârb*" sau , "*Nimeni nu are ceea ce sârbul avuse*".

Pentru o mai bună înțelegere a valorii simbolice a acestor cântece în autoidentificare, reproducem în traducere primul din cele două cântece menționate:

*" Eu sunt sârb, fiu de sârb/ Credincios neamului meu/ ceea ce este sârbesc aceea iubesc / din tot sufletul/ și mă voi ține de acest lucru/ cât voi sufla / să audă dușmanul /eu sunt fiu de sârb! // De la tata mi-au rămas/ trei frumoase daruri/ numele de sârb puterea și sângele / ce fierbe în inimă: / de la mama-un dar frumos/ limba sârbă și altarul/ să audă dușmanul,/ eu sunt fiu de sârb! // De la bunici o amintire frumoasă mi-a rămas:/ Dușan cel Puternic și Lazar,/ Marko și Miloș /să-i iau drept exemplu, /și să nu risipesc viața,/să audă dușmanul, eu sunt fiu de sârb."*

La acestea, trebuie să mai adăugăm repertoriul de cântece lirice ("Oj Moravo, Moravo", "Ranila Milka slavuja", "Jovan i Jovanka"; "Dunave, Dunave") și repertoriul instrumental, pe care și le revendică toți sârbii din aceste ținuturi dar și cei din Serbia, repertoriul de hore (kolo), cunoscute de toți, dansate la toate ocaziile.

Cu toate că minoritatea sârbă din Ungaria este mai numeroasă, supraviețuirea ei în statul maghiar a fost la fel de dificilă ca cea a grupului românesc de aici, cu atât mai mult cu cât populația sârbă din această țară nu trăiește în grup compact.

La fel ca și sârbii din părțile arădene și ei se consideră ca "*făcând parte integrantă din poporul sârb*", se declară sârbi și nu sârbi din Ungaria, iar vestigiile lor materiale și spirituale sunt incluse de țara mamă în marea cultură a poporului sârb. Totuși, sârbii din Ungaria au un sentiment al particularismului lor, considerându-se "*descendenții lui Cernojevici*", adică urmașii celor veniți în Ungaria de Jos în 1690, și nu ai vechilor triburi slave.

Elementele simbolice ale identității, declarate de cei intervievați sunt: cunoașterea și utilizarea limbii materne sârbe, apartenența la religia ortodoxă și păstrarea obiceiurilor religioase, folosirea numelor sârbești, cunoașterea sărbătorilor sârbești din care cea mai importantă e Sf Sava, cunoașterea și cultivarea dansurilor populare etc.<sup>88</sup>

În ciuda acestei conștiințe identitare puternice, care l-a făcut pe Pera Lastic, președintele Autoguverării pe Țară a Sârbilor, să ceară ca la alegerile noilor reprezentanți din 2003 ședința să fie ținută în limba maternă, grupul întâmpină greutăți în păstrarea identității, în parte datorită numeroaselor căsătorii mixte din anii de comunism. Ca și sârbii din zona arădeană, sârbii din județul Csongrád, dar nu numai, nu pot să oprească scăderea lentă dar dramatică a numărului de membrii, în ciuda deschiderii frontierelor și a permanentizării legăturilor cu sârbii din țară.

Din acest punct de vedere, toți sârbii mureșeni, sunt într-o situație critică, numărul căsătoriilor și nașterilor înregistrate în

comunitățile sârbești de pe ambele părți ale frontierei fiind foarte scăzut.

Încurajați de noua lege a minorităților din Ungaria, care în realitate este extrem de periculoasă pentru identitatea grupurilor, liderii politici actuali ai sârbilor au acceptat să primească în comunitate și pe ” *aceia care nu sunt de origine sârbă dar, de exemplu, sunt botezați în biserica ortodoxă și au învățat limba sârbă, participă la viața comunității și se declară sârbi* ”.<sup>89</sup>

O tendință asemănătoare de lărgire a grupului se înregistrează și în comunitățile sârbești din județul Arad, unde găsim participând la diferite manifestări culturale atât sârbi provenind din familii mixte , care nu au vorbit niciodată limba, dar care se simt și se consideră sârbi cât și simpatizanți ai grupului etnic. Între ei s-a creat o relație de familie.

Față de aceste grupuri etnice, celelalte minorități din acest teritoriu, venite în zonă începând cu secolul al XVIII-lea, au fost până în 1990 mai puțin interesate în autoidentificare de origini și de raportarea la un stat național, fiind interesat de alte elemente de marcă.

#### **4. Germanii.**

Colonizați oficial de Curtea de la Viena și în continuare de diferiți domni de pământ ca să eficientizeze agricultura și implicit economia din zonă, beneficiind încă de la venire de privilegii speciale, germanii sau mai bine zis șvabii, își vor construi identitatea în zonă mai puțin pe origini și pe trecutul glorios al neamului germanic, cât mai ales pe modelul german de comportament, care prin raportarea la ceilalți a devenit principalul element de mândrie al grupului<sup>90</sup>.

Din acest punct de vedere putem să vorbim despre un mit al primilor coloniști veniți cu corăbiile pe Dunăre sau în convoi cu căruțele pe uscat, despre acei ” *părinți fondatori* ” ajunși într-o zonă neprimitoare, unde au întâlnit o situație dramatică pe care au trebuit să o depășească.

Cum se știe mulți au murit. În Elek ( Ungaria), din prima colonizare (1724) în timpul epidemiei de ciumă din 1739 au murit trei sferturi din germanii veniți .

Referindu-se la această mortalitate ridicată, Dr. Otto Greffner în cartea sa " Svabii (germanii) din Banat. O scurtă istorie" scria și el că "Banatul a devenit mormântul șvabilor"<sup>91</sup>

Ori " prin transmiterea atributelor acestor eroi către toți membrii comunității, celebrările periodice ale venirii reușesc să contureze un model identitar conform căruia însuși depășirea dificultăților se poate constitui ca normă"<sup>92</sup>

Această " Venire a șvabilor în Banat", emblematică pentru grup, va fi immortalizată, la fel ca și în cazul sărbilor într-un tablou, din care se vor face numeroase copii și reproduceri litografice, care vor împodobi multe case.

Închiși în propriile



Pereche de tineri în port german de sărbătoare din Aradul Nou(Neu Arad)la Kirchwei



Defilarea perechilor de tineri de Kirchwei la Sântana(SenktAnna) în 2002.

comunități, izolându-se prin chiar prestigiul pe care îl trezeau celorlalți, ei își vor conserva până în zilele noastre foarte bine limba și tradițiile, de la tipul de casă la vestimentație, de la un anumit mod de a lucra pământul la o bucătărie specifică, de la un anumit repertoriu de dansuri și de cântece la anumite obiceiuri tradiționale.

Ruți de istoria landurilor din care au plecat, neinteresați de vechea istorie a triburilor germane, vor păstra totuși în memorie numele locului de origine, transformând cu trecerea anilor acea țară îndepărtată, "vaterland", într-un teritoriu mitic al strămoșilor. Adeseori acest loc de origine este identificat de bătrânii germani cu îndepărtata "Schwartzwald", care devine astfel patria simbolică.

Acestor imagini mitice ale începuturilor în această zonă de frontieră, care au suplinit multă vreme o istorie reală a germanilor, istoria mai recentă le-a adăugat o serie de amintiri dramatice, de la deportarea în Rusia și în continuare la deportarea în Bărăgan (România) sau repatrierea forțată (Ungaria) până la naționalizarea caselor și a întreprinderilor sau la colectivizarea pământului.

Plăcile din marmură de pe pereții bisericilor, cu numele celor care au murit în Rusia<sup>93</sup>, amintesc și astăzi de oribilul coșmar trăit de populația germană în anii care au urmat războiului.

Supraviețuitorii acestor lagăre de muncă, majoritatea distruși fizic și marcați psihic, organizați în Uniunea Foștilor Deportați în U.R.S.S., se întâlnesc periodic și își amintesc sau încearcă să uite.

Trădarea lor de către statul a cărui cetățeni erau, silniciile la care au fost supuși de noua putere comunistă în timpul deportării în Bărăgan, au fost percepute de germani ca o mare



Placa memorială din biserica catolică din Fântânele(Engelsbrunn) în amintirea germanilor morți în Rusia

nedreptate. Mai ales că strămutarea, deposedarea de bunuri a avut ca scop, cel puțin în România, nu numai pedepsirea grupului pentru vina de a fi fost germani ci și alterarea imaginii de etnie model (gospodară, înstărită) în noua politică de uniformizare a cetățenilor.

Insecuritatea pe care au simțit-o a declanșat exodul, repatrierea. Când legile românești s-au înăspriț, Ceaușescu întrezărind în plecarea germanilor o posibilă sursă de bani, Germania a început să-i răscumpere, pentru a fi lăsați să plece.

Totuși trebuie să spunem că legăturile germanilor rămași în România cu cei care între timp, fie înainte de război fie odată cu frontul sau ulterior au plecat și s-au stabilit în Germania, le-au creat în continuare, prin vizitele pe care le primeau și prin pachete, o situație privilegiată, invidiată și respectată de celelalte etnii, mai ales după 1983, când viața tuturor devenise foarte grea.

În ciuda acestor repatrieri, ce vor motiva în continuare colonizarea zonei cu români din Moldova și Oltenia, grupul germanilor ajunge în stare critică atât în județul Arad cât și în județele maghiare de frontieră, abia după 1990<sup>94</sup>, când prin deschiderea frontierelor și prin recunoașterea cetățeniei germane, părăsesc localitățile germane aproape toți care pot să-și dovedească originea.

Cei rămași sunt azi organizați în Forumul Democrat al Germanilor ,asociație care le reprezintă interesele în societatea civilă,sușține școlile de limbă germană și contribuie la păstrarea tradițiilor germane prin organizarea unor manifestări culturale(Kirwei, baluri,reuniuni, etc .).

Și la fel ca toate etnii mici, comunitățile germane s-au deschis pentru toți vorbitorii acestei limbi, încât grupul german de odinioară se transformă azi tot mai mult într-un grup germanofon.

Un exemplu în acest sens este Cercul cultural "Banat JA"<sup>95</sup>, format din, "*tineri aparținători ai etniei germane din România, tineri vorbitori de limbă germană din România precum și persoane interesate de menținerea și promovarea culturii germane în România*"<sup>96</sup>.

Din octombrie 2000 asociația a început să deruleze prin Programul Pactul de Stabilitate un proiect ce susține ideea conviețuirii minoritarilor în Sud-Estul Europei. În acest sens au fost organizate la Arad mai multe ediții ale Seminarului Internațional "Împreună" iar din 2002 și un Festival al minorităților din județ.

În ceea ce-i privește pe germanii din zona maghiară de frontieră, care au scăpat de repatrierile forțate, ei au rămas, datorită numărului mic de membrii multă vreme cu o teamă în a vorbi limba germană ,cu toate că au fost recunoscuți ca minoritate încă în anii de comunism și au beneficiat tot timpul de fonduri de la stat și de anumite drepturi culturale.

Abia cu deschiderea care a avut loc în 1990, și cu noua lege a minorităților, care le dă dreptul să-și aleagă autogovernări, viața culturală a acestor comunități germane din Elek, Giula, va cunoaște un riviriment.

Ei vor restabili legăturile întrerupte în 1918 cu germanii din județul Arad, se vor înfrăți cu localitățile germane de origine, vor revitaliza unele obiceiuri precum kirchweih- ul și balurile, care vor deveni un prilej de a purta costumele tradiționale și de a fi vizitați de cei plecați în Germania.

În bătaia pentru conservarea identității vor intra și mijloacele mas - media: presa, televiziunea în limba maternă etc.

În sfârșit în păstrarea identității, actuala evoluție a Germaniei, devine o sursă de mândrie datorită sentimentului de apartenență a grupului la blocul cultural și de limbă german .

## **5. Slovicii.**

A doua etnie care trăiește în țara de adopție, în cazul acesta România, fără să-și revendice propria istorie de la istoria țării mamă, sau să coboare spre îndepărtatele origini, fiind interesați mai mult de tradițiile proprii, de limbă și de biserică, sunt slovicii.

Aceasta în parte și pentru că ei provin în județul Arad din regiuni diferite, de cele mai multe ori prin migrații secundare, din alte teritorii decât Slovacia de azi.



Totuși la fel ca și germanii toate comunitățile slovace păstrează în memorie locurile de origine și poveștile legate de venire, de la persecuțiilor religioase, la speranța într-un trai mai bun, cum a fost cazul acelor mitici tăietori de lemne îmbrăcați în alb, așezați în Munții Bihorului, din care se trag slovacii catolici de azi din județul Arad.

Cu toate că și ei cunosc față de anul 1992 o scădere a numărului de membrii, identitatea grupului este bine conservată, mai ales în orașul Nădlac unde dețin un procent semnificativ din structura etnică a localității.

Venirea grupului de slovaci în Nadlac, imortalizată după obiceiul deja știut într-un foarte popular tablou a avut loc acum 200 de ani, în ziua de Sf Gheorghe<sup>97</sup>. În timp, primului grup de coloniști li se vor adăuga altele, comunitatea cunoscând o curbă ascendentă și o bunăstare, ce o va transforma încă în secolul al XIX-lea într-un grup urban.

Devenit centru al slovacilor arădeni, cum Csaba este centrul slovacilor din această parte a Ungariei, în Nadlac se vor concentra de-a lungul vremii până azi importante instituții politice și culturale slovace.

Faptul că în anul 1945 aici ia ființă primul liceu slovac din România va face ca în ultimele decenii în localitate să ia naștere un important grupul de intelectuali slovaci printre care menționăm poeții și scriitorii: Ivan Miroslav Ambruš, Maria Anoca Dagmar Dovál Stefan, Ivan Molnár, Jaromir Novác, Pavel Rozkoš, Adam Suchansky, Ondrej Stefanko.

Potențialul lor creator, comparabil în zonă doar cu cel al minorității maghiare, impresionanta activitatea de traducere din autorii slovaci din țara de limbă îi face să se bucură de prestigiu atât în Slovacia cât și în România.

Ca toate celelalte minorități din acest areal, slovacii sunt organizați în România în mai multe filiale ale Uniunii Democratice a Slovacilor și Cehilor.

Organizația a luat ființă în 4 ian.1990 la Nădlac. Scopul ei declarat încă de la înființare a fost acela de a păstra identitatea



Biserica evanghelică din  
Nădlac.(interior)

slovacilor și cehilor și de ai reprezenta politic.

Dintre organizațiile nonguvernamentale o activitate prolifică de editare de ziare și cărți desfășoară Societatea Cultural Științifică "Ivan Krasko". Dintre periodicele slovace tipărite în tipografia din Nădlac menționăm *Naše snahy*, revista lunară a tineretului slovac intitulată *My*, revista bilingvă româno-slovacă " *Oglinzi paralele* " și publicația *Dolnozemsky Slovak*, editată împreună cu Societatea slovacilor din Voievodina și cu Asociația Scriitorilor și Artiștilor și Slovacilor

din Ungaria.

În sfârșit tot aici trebuie să amintim încercările de emisie în limba slovacă la televiziunea locală prin cablu din anii 1997-1998, activitățile științifice și cultural-artistice desfășurate anual la Nădlac în cadrul "Zilelor culturii slovace", participările formației de dansuri, a grupului vocal și al fanfarei la Festivalurile folclorice anuale



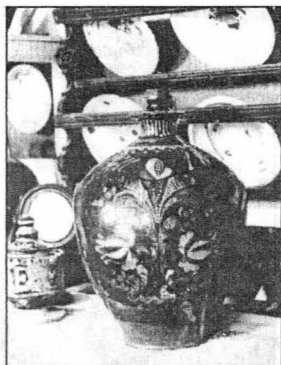
Sărbătoare populară slovacă la Casa  
parohială. Nădlac

Comparativ cu acest grup compact, bine conservat identitar comunitățile rurale mici trec printr-un proces lent dar ireversibil de pierdere a identității.

La un inventar constatăm că primul grup de coloniști stabiliți în anul 1747 la Mocrea au fost integrați de majoritatea românească și de maghiari, slovacii din Semic au ajuns la cifre



Casă slovacă-muzeu din  
Tótkomlós (Ungaria)



Ceramică populară  
slovacă din Ungaria

ne semnificative, cei din Tisa Noua și Fântânele nu mai sunt interesați să vorbească în limba maternă, modificări care la viitorul recensământ vor reconfigura prezența slovacă în teritoriu.



Békéscsaba (Ungaria)

În plus, tinerii cehi și slovaci se orientează tot mai mult spre universitățile din țara de limbă, de unde dacă au ocazia, nu se mai întorc, situație ce face viitorul, chiar îndepărtat, al

slovacilor din părțile arădene sumbru.

Situația slovacilor din Ungaria cunoaște o evoluție similară. Organizați în autoguvernări, comunitățile slovace încearcă prin toate mijloacele să supraviețuiască, ele fiind mai puțin afectate de repatrieri cât de deznaționalizarea produsă de căsătoriile mixte.

Totuși în localitățile în care dețin un procent semnificativ au înființat muzee etnografice, case memoriale, și desfășoară numeroase activități, atât folclorice cât și culturale. După 1990 au reluat legăturile cu comunitățile slovace din Voivodina și

România, cu localitățile de origine din Slovacia, participă la festivalurile folclorice din patria mamă, beneficiază de publicații și de timp de emisie la Radio și la Televiziune.

Elementele prin care se autodefinesc sunt și aici limba, religia și tradițiile populare.

## 6. Evreii.

Ultimul grup pe care îl prezentăm sumar este cel al evreilor. Dacă în Ungaria această etnie a fost integral maghiarizată<sup>98</sup>, comunitatea evreiască din județul Arad, numeroasă la începutul secolului XX,<sup>99</sup> este azi îmbătrânită, și inevitabil condamnată la dispariție.

Veniți în zonă la sfârșitul secolului al XVII-lea mai ales din Galiția evreii arădeni și-au păstrat identitatea în primul rând prin religie.

Istoria comunităților locale, din care cea mai importantă a fost cea din Arad, începe cu anul 1717, odată cu primirea aprobării de stabilire în oraș și în așezările din zonă. Ea include nu atât evenimente cât o istorie a principalelor instituții israelite înființate aici,<sup>100</sup> dintre personalitățile evidențiate pentru activitatea depusă, de cel mai mare prestigiu bucurându-se rabinul reformator Chorin Aaron, care a făcut cunoscut Aradul în întreaga lume iudaică.

Trecutului comunității, istoria recentă i-a adăugat vremurile de persecuție din perioada guvernării legionare, cu închiderea școlilor, naționalizarea caselor și a întreprinderilor, cu trimiterea bărbaților în lagăre de muncă.<sup>101</sup> N-au lipsit nici martirii holocaustului. În amintirea celor 244 de morți, în anul 1960 a fost ridicat un Obelisc din marmură albă în Cimitirul evreiesc din cartierul Grădiște. Textul este scris în ebraică, română și maghiară. Periodic la acest monument au loc comemorări.

Experiența traumatizantă suferită în anii războiului, deposedarea de proprietăți a tuturor evreilor cu o anumită situație materială după 1946, a determinat plecarea masivă a evreilor în Palestina.

Acest exod, care va reduce drastic numărul membrilor comunității, a fost adeseori din punct de vedere sentimental unul dramatic, mulți luând cu ei la plecare pământ din acest colț de țară.<sup>102</sup>

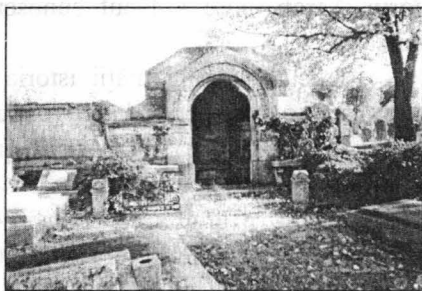


Sinagoga Neologă din Arad  
(1828-1834)

În urma lor vor rămâne cimitirele de la Arad, Beliu, Buteni, Caporal Alexa, Curtici, Ghioroc, Grăniceri, Hălmagiu, Ineu, Lipova, Macea, Nădlac, Pâncota, Păuliș, Pecica, Sântana, Săvârșin, Sebiș, Semlac, Șimand, Turnu, Zerind. Unele, sunt îngrijite de etniile care trăiesc în aceste localități, altele sunt năpădite de buruieni și cu pietrele de mormânt distruse. În absența sinagogilor și a caselor de rugăciune de la țară, distruse după 1940, ele reprezintă azi singurele urme materiale ale prezenței evreilor în

mediul rural din acest ținut, motiv pentru care statul ar trebui să le declare rezervație memorială și să le ocrotească.

Revenind la Comunitatea evreiască de azi din Arad, trebuie să spunem ,spre lauda ei,că, în ciuda numărului mic de membrii<sup>103</sup>, desfășoară o activitate susținută. Din 2003 a început să scoată chiar un ziar.<sup>104</sup> Dar cele mai importante manifestări rămân cele legate de cult și de religie, care continuă să țină unită mica comunitate.



Cimitirul evreiesc Arad-Grădiște

Înceind sondajul pe care ni l-am propus, avem o imagine exactă a peisajului identitar al zonei, în care descoperim o multitudine de autoreprezentări distincte.

Dar așa cum vom vedea în continuare, aceste construcții identitare ale diasporei, care permit fiecărui grup să se delimiteze de celălalt sau de ceilalți, conservându-l ca individualitate, nu se suprapun perfect peste aceleași identități dezvoltate de grupurile majoritare din țara de limbă, ceea ce face ca, toate aceste minorități la contactul cu țara mamă să fie, mai mult sau mai puțin, dezamăgite.

Chiar și maghiarii arădeni care, așa cum am văzut, mental sunt cei mai legați de țara lor, considerându-se o parte din marele bloc maghiar, mergând în Ungaria, constată că sunt receptați de cei de acolo ca altceva, că nu sunt acceptați necondiționat, prin ceea ce sunt. Catalogați de maghiarii din Ungaria drept "maghiari români", vor fi obligați să recunoască, cu amărăciune, că limba și obiceiurile lor au fost alterate, și că sunt mai respectați de românii din zona lor decât de ungurii de "acolo":

*"El van nagyon keseredve mert nem nagyon veszik számba a magyarok lenézik. Azt mondjak hogy oláhmagyarok és az is az igazság..mert mi is amikor mentünk így magyaba vagy valami hát rokonokhoz mentünk és azoknak ha jöttem látogatók egyből azt mondták nekünk oláhmagyarok..ugyhogy nem úgy voltunk számba vevé hogy a magyarok ottan..És mondtam hogy több tisztességet kapunk itt a románoktól mindt ott a magyaroktól.Ey az igaysag sajnos ey van / Este foarte trist pentru că nu prea este băgat în seamă ungurii îl subapreciază..Asta spun că "maghiari români" și asta este într-adevăr adevărul..pentru că și noi când am fost în Ungaria sau atunci când mergeam la rudele noastre și acestora le veneau musafiri dintr-o dată nouă ne spuneau unguri-români(unguri din România)deci nu ne considerau așa ca pe ungurii de acolo.Și pot să spun că am căpătat mai mult respect aici de la români,ca acolo de la unguri.Asta este adevărul,din păcate asta-i./ "*<sup>105</sup>

Același lucru îl simt, așa cum am văzut deja, și românii din Ungaria, care se percep ca diferiți față de românii din țară mutați în Ungaria.

Încercând să explice de ce nu folosește limba română, un tânăr din Chitighaz născut în 1971, mărturisește în limba maghiară persoanei care îl intervieva, că de fapt în Ungaria nici nu se mai vorbește adevărata limbă română, ci o limbă amestecată, care nu l-ar ajuta să se identifice ca român:

*‘Azér mondom,hogy tiz éve nem beszéltem románul,mer amilyen szavakat mi használunk,meg ahogy mi beszélünk az az nem róman.Az csak egy k=nagyon erősen kevert.Még a még améhkerékieknél is kevertebb róman.Románul beszélünk mi, tehát még azok sem értenének meg ...Az speciálisan a mi nyelvünk...Tehát minden egyes magyar szót,most nem akarok egyet se bemutatni,mer nagyon rosszul néz ki a dolog.Minden egyes magyar szót lerománositunk/ Cum îți spun, de zece ani n-am vorbit românește, căci cuvintele pe care noi le folosim, și cum noi vorbim asta asta nu-i limbă română. Asta-i numai așa ch = foarte foarte amestecat. Mai mai amestecată și decât limba română vorbită în Micherechi. Noi așa vorbim românește,încât nici ei nu ne-ar înțelege...Asta este numai limba noastră...Deci fiecare cuvânt e maghiar,acum nu vreau să prezint nici unul dintre ele fiindcă foarte rău arată lucrurile. Fiecare cuvânt maghiar îl românizăm/’<sup>106</sup>*

Nici slovacii nu s-au bucurat de contactul cu cei din țara de limbă în 1945, când, repatriindu-se, s-au simțit străini față de comunitățile în care au fost repartizați. Cercetările efectuate de etnologii slovaci,au demonstrat traumatismul pe care l-au suferit, cei care au hotărât să plece din România sau Ungaria<sup>107</sup>, la contactul cu slovacii și cu cehii din țară(la acea dată Cehoslovacia).Plecarea dintr-un mediu familiar într-un spațiu străin, a avut un puternic impact asupra grupului repatriat și datorită schimbării modului tradițional de viață, odată ajunși în țara mamă. Cei mai mulți din foștii agricultori prosperi au devenit aici muncitori navetiști în marile orașe și și-au pierdut urma.<sup>108</sup>

Chiar și azi slovacii din părțile arădene sunt percepuți în Slovacia ca diferiți. Cei care îi aud vorbind se întreabă din ce regiune provin, iar când aud că vin din România sunt neîncrezători sau se minunează.

Ca să nu mai vorbim de șvabii arădeni și de graiurile vorbite în zonă, atât de diferite de limba standard pe care au găsit-o în Germania. Acesta este de altfel unul dintre motivele pentru care, simțindu-se izolați, vor încerca să păstreze contactul cu membrii fostelor comunități, singurii cu care se simțeau bine în acea lume germană străină.<sup>109</sup>

În sfârșit și evreii arădeni țin legătura între ei în Israel din aceleași motive.

Această alterare a ființei etnice, care îi face pe minoritari să trăiască de fapt între două lumi, sau după cum zic unii într-o ‘*dublă identitate*’, fie iluzionându-se cu puritatea identității lor, fie simțind gustul amar al dezamăgirii, este determinată de fapt de îndelunga conviețuire cu majoritatea de altă cultură, care, dacă nu i-a asimilat, a estompat imperceptibil diferențele, creând forme noi de identitate, atipice comparativ cu etalonul, dar care, așa cum am văzut în prima parte a lucrării sunt totuși viabile în spațiul în care s-au format. Fiindcă a trăi cu celălalt în raporturi de vecinătate pe durată lungă presupune implicit o cunoaștere, adică o ușoară îndepărtare de propria identitate și o apropiere de cealaltă. Lucrul acesta nu înseamnă neapărat anularea propriei identități și acceptarea celeilalte la fel cum bilingvismului și trilingvismului nu reprezintă neapărat o minimalizare a propriei limbi. Chiar adoptarea limbii altui grup sau a obiceiurilor nu echivalează cu o abandonare a propriei identități, fiindcă va rămâne accentul, memoria a ceea ce este fiecare, judecățile de valoare, care vor continua să se facă prin propriile categorii.

Să ne amintim că în Ungaria se consideră români chiar membrii unor comunități care nu mai vorbesc limba maternă, exprimându-și identitatea prin intermediul limbii maghiare.<sup>110</sup>

Amprenta celuilalt nu trebuie interpretată nici ea ca primul pas spre asimilare, fiindcă în zonele multietnice contaminarea este



aproape în toate cazurile reciprocă. Să ne amintim de românii băștinași din Sântana care explicau că ei sunt mai puțin români decât moții, fiindcă sunt corciți cu nemții.

Conviețuirea din zonele multietnice ca cea la care ne-am referit nu trebuie să provoace nevroze eventualilor naționaliști camuflați de azi, chiar dacă ea corupe identitatea grupurilor minoritare, pentru că probleme în integrarea europeană au însăși statele naționale, care din acest punct de vedere nici ele nu sunt pregătite pentru viitoarea conviețuire cu occidentul.

Din această perspectivă a integrării însă, particularismul zonelor multietnice, cu identitățile ei alterate, nu reprezintă un prim pas spre rezolvarea diferențelor ci o problemă în plus atâta vreme cât raportările grupurilor se fac nu la viitoarea Europă ci la niște țări care, în loc să-și reformuleze discursul, dezvoltă un naționalism ce nu-și găsește locul în noile structuri europene.

Or, puternica contaminare a memoriei colective ale unora din aceste grupuri cu imaginea unui trecut care nu mai este de mult actual, efortul lor de identificare cu această patrie imaginară, în care, în ultimă instanță nu s-ar mai putea regăsi integral, le împiedică să se deschidă spre adevărata democrație, le ține suspendate într-un vis, le micșorează șansele unei adaptări dinamice viitoare la noul statut de " cetățean al Europei".

Sesizând acest pericol liderii diferitelor etnii au început să inițieze programe comune sub deviza " unitate în diversitate " în care sunt antrenați în special tinerii. Ideea care începe să fie tot mai des vehiculată este aceea de " identitate regională", altfel spus " ei și noi împreună".

## NOTE

<sup>1</sup> Barna Gábor, *Mentális határok-megduplázott világok*, în *Folklorisztika* 2000 ben, Tanulmányok Voigt Vilmos 60 születésnapára, II, Budapest, 2000, p. 689-701

<sup>2</sup> Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, Humanitas, Buc., 2002, p 47-48.

<sup>3</sup> Adam Michnik denunța în 1998 o revenire la limbajul, la simbolurile și ideologiile naționaliste în zona Balcanilor dar și în Ucraina, Slovacia, România și Ungaria vezi Adam Michnik, *Lettres from Freedom*, University of California Press, 1998, p 234

<sup>4</sup> Prin trasarea noilor frontiere din 1920, 3.000.000 de etnici maghiari devin cetățeni ai statelor vecine: Romania, Cehoslovacia, Iugoslavia, maghiarii ajungând să formeze în Europa a doua diasporă ca mărime, după evrei. O treime din familiile maghiare aveau rude în străinătate .vezi Tibor Frank, *Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XIX-lea*, în *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Ed. Curtea veche, Buc., 2002, p. 187.

<sup>5</sup> Informație Mediafax difuzată prin Divers. Buletin informativ despre minoritățile etnice A II, NR 49(99)/19 dec. 2002

<sup>6</sup> Actualul județ a fost, cu unele întreruperi, vreme îndelungată, comitat al Ungariei.

<sup>7</sup> Faptul că papa Silvestru al II-lea a trimis el însuși coroana noului rege creștin i-a făcut pe maghiari să considere că Regatul Sfântului Ștefan are o origine divină. Ungaria a devenit, din punctul acesta de vedere, avanpostul creștinătății iar coroana-simbol al statului maghiar, motiv pentru care în discursurile istorice maghiare apare frecvent folosită sintagma "Regatul Sfintei Coroane" sau "Întregul Trup al Sfintei Coroane".

<sup>8</sup> Totuși unul din paradoxurile statului maghiar de odinioară a fost acela că, deși tot secolul al XIX-lea discursurile politice vorbeau despre maghiarism și despre o mare națiune maghiară, în componența etnică a Ungariei din acea vreme maghiarii propriu-ziși nu depășeau 50% din totalul populației, restul fiind format din alte etnii vezi. Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Ed. Curtea Veche, Buc., 2002, p. 182.

<sup>9</sup> La acest lucru a contribuit și faptul că cei mai mulți maghiari care trăiesc azi în județul Arad au fost colonizați aici în secolele XVIII-XIX din alte comitate ale Ungariei, de unde au venit cu tradițiile și cu graiul locului, încât multe din tradițiile maghiarilor de aici se regăsesc și azi în satele de origine din Ungaria. vezi Somogyi Gyula, *Arad Vármegye és Arad szab. kir. varos Néprajzi leirása*, Arad, 1912, p 255.

<sup>10</sup> Peter F. Sugar, op. cit., p 7

<sup>11</sup> Lucrările istoricilor din trecut, chiar istoria maghiară a zonei constituie azi subiectul unor noi cărți. vezi Dr. Kovách Géza, *Márki Sándor emlékezete*

és hagyatéka, EMKE füzet V, Arad, 2000 sau *Az emlékező város. 150 október 6 Arad 1849-1999*, Kovách Géza gyűjtése és írásai, Arad, 1999

<sup>12</sup>Fábián Gábor, *Aradmegye leirása*, Buda, 1835

<sup>13</sup> Ovidiu Pecican, *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în evul mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 42-45

<sup>14</sup> Credința că hunii și ungurii sunt una și aceeași națiune a fost îmbrățișată de tot poporul. Vezi Paul Lendvai, *Ungurii*, Humanitas, Buc., 2001., p. 32.

<sup>15</sup> Lendvai, op. cit., 13.

<sup>16</sup> Imre Lukinich, *History of Hungary*, Londra, 1937, p. 19.

<sup>17</sup> O imagine puternic mitizată a acestuia o găsim reprezentată în clădirea Parlamentului maghiar. Executată de pictorul Munkacsy Mihályi, pictura intitulată "*Descălecatul ungarilor*" îl prezintă pe Arpad, în mod simbolic călare pe un cal alb, cu alaiul său de războinici, fiind întâmpinat de locuitori cu daruri.

<sup>18</sup> Coroana lui Ștefan în forma de astăzi este ea însăși un mit. Adevărata coroană a fost luată ca pradă în 1044 de Henric al III-lea și trimisă înapoi la Roma. Vorbind de "o mie de ani de coroană maghiară" istoricii maghiari nu fac altceva decât să întărească în popor acest mit. vezi Paul Lendvai, op.cit. , p. 40.

<sup>19</sup> Numit de popor și "*Matei cel Drept*", tradiția spune că acestuia îi plăcea să-i apere pe cei săraci împotriva nedreptăților și exploatării, punând ca abuzurile să fie pedepsite pe loc.

<sup>20</sup> Odinioară în piața din fața primăriei din Arad exista un impresionant monument a lui Kossuth, demontat în perioada interbelică. Un basorelief cu imaginea lui Kossuth, executat de sculptorul budapestan Dinyés László a fost montat în 14 martie 2002 pe peretele din interiorul Liceului maghiar din Arad. În jurul lui sunt flori și coroane. Al doilea basorelief reprezentându-l de Kossuth, executat de același artist, a fost montat în 16 dec. 2002 pe sediul RMDSZ.

<sup>21</sup> Acești martiri, legați prin execuția lor de orașul Arad, au constituit subiectul a numeroase poezii și lucrări de artă. Vezi *Az emlékező város. 150 október 6. Arad 1848-1999*, Kovach Géza gyűjtése és irasai, Arad, 1999.

<sup>22</sup> Un basorelief reprezentându-l pe Petöfi Sándor a fost montat în 15 martie 2002 la Liceul maghiar Csiki Gergely din Arad. Lucrarea, executată de sculptorul arădean Aradi Zsigmond la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost o vreme pierdută, apoi regăsită și restaurată de sculptorul Kocsis Rudolf.

<sup>23</sup> EMKE(Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület), Kölcsey Egyesület, reînființată în 1991, RMDSZ, A Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, înființată în 1991, AMDSZ (Aradi Magyar Diák Szövetség), Alma Mater Alapítvány, etc

<sup>24</sup> Din anul 1997, în Arad apare revista culturală *Szövétnek. Aradi kulturális szemle*, editată de Fundația arădeană Alma Mater, care finanțează și apariția de cărți. Multe din ele sunt scoase de Societatea Culturală Kölcsey. De asemenea după 1990 a luat ființă în Arad Cenaclul literar "Tóth Árpád", care desfășoară întâlniri lunare cu scriitorii maghiari.

<sup>25</sup> În județul Arad, cercetarea s-a desfășurat în localitățile Arad, Chesinți, Lipova, Fântânele, Neudorf.

<sup>26</sup> *Ethnic Minorities and Power*, volum redactat de Pasi Hannonen, Bo Lönnqvist și Gábor Barna, Helsinki, 2001, p. 29.

<sup>27</sup> Monument este puternic contestat de naționaliștii români, care îl consideră un simbol al Ungariei milenare,cu toate că sculptorul Zala György a prezentat lucrarea, pe când era în faza de proiect, la o expoziția de artă monumentală de la Bruxelles sub numele de "Deșteptarea Libertății".vezi articolul nesemnat "Istoria "Statuii Libertății" în ziarul Adevărul, Arad,Miercuri 20 aug. 2003, p. 5.

<sup>28</sup> Lucrare în bronz executată de sculptorul Emil Vitroel în 2001.

<sup>29</sup> Executat de sculptorul Jecza Péter, bustul a fost dezvelit în 11 noiembrie 2000,la 125 de ani de la nașterea politicianului originar din Pecica.

<sup>30</sup> Bustul, executat de scuptorul Kocsis Rudolf, a fost dezvelit la 12 dec. 2002.

<sup>31</sup> Montată în anul 1995, cu ocazia împlinirii a 200 de ani de la naștere de Societatea Culturală Kölcsey.

<sup>32</sup> În clădire în prezent se găsește "Muzeul memorial Ioan Slavici"

<sup>33</sup> Vezi SzaboFerenc, *A Dél-Alföldi Betyárvilág*, Gyula, 1964 .

<sup>34</sup> Ágya, Ant, Bélzerénd, Erdőhegy, Feketegyarmat, Gyulavarsánd, Nagyzerénd, Simonyifalva, Tamáshida, Vadász

<sup>35</sup> vezi culegerea făcută de Csanádi János, *Bús gerlice csengő hangja. Körösközi Néballadák*, Arad, 1998

<sup>36</sup> Această nostalgie este surprinsă foarte bine de Ady Endre în poezia sa Pusta maghiară: "Pe pajiști merg,prin bălării/Scaietii mă-nfioară/Știu locul ăsta vechi și dur-/E pusta maghiară"

<sup>37</sup> Am optat pentru această denumire fiindcă în ea se regăsesc romanii

de pe ambele părți ale frontierei, care odinioară au format un singur grup. Ei au trăit în teritoriile cunoscute drept Partium sau Părțile ungurene.

<sup>38</sup> vezi Sorin Mitu, *Identități multiple la românii ardeleni la începutul epocii moderne*, în *Aradul Cultural*, Arad, iunie, 1999, p. 7.

<sup>39</sup> originea daco-romană, romanitatea, latinitatea limbii, continuitatea, lupta poporului român pentru independență, rolul nostru în apărarea Europei etc.

<sup>40</sup> Complexul acesta al românilor este identificat de unul dintre politologii locali ca manifestându-se și în prezent În articolul intitulat ‘*Nu de unguri mi-e frică!*’ apărut în ziarul *Adevarul*(Arad, miercuri 27 august 2003 p. 1, 5) Ioan Iercan vorbește despre un ‘‘complex maghiar’’.

<sup>41</sup> Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 51.

<sup>42</sup> Isaia Tolan, *File din istoria Aradului*, Editura Semne, Buc.,1999, p. 59-60.

<sup>43</sup> Citat din ‘*Profiulul unui luptător*’, text semnat de Horia Medeleanu, care prefațează culegerea de articole de Isaia Tolan.

<sup>44</sup> Citat dintr-o scrisoare deschisă adresată ziarului *Adevărul de Arad*, din 12 apr. 2003, de către arădeanca Olimpia Măcinic, p. 6.

<sup>45</sup> Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istorica între adevăr și ficțiune*, Humanitas, Buc., 2002, p. 5.

<sup>46</sup> Printre altele comunismul a identificat România cu Dacia, aceasta fiind considerată în deplinătatea sa spatiu de formare al poporului român, vezi Lucian Boia, *Elemente de mitologie istorică românească (sec. XIX-XX)*, în *Miturile poporului român*, Buc., 1990, vol. I.

<sup>47</sup> Chiar dacă și aceasta, în ultimii 50 de ani a fost poluată în straturile superfeciale, de discursul comunist strecurat în manualele școlare, ea pastrează în stratul profund ale legendelor și miturilor o reprezentare subiectivă a evenimentialului, care merită consemnată.

<sup>48</sup> Florian Dudaș îl consideră o parte din fosta graniță a Daciei romane, vezi Florian Dudaș, *Zărandul. Chipuri și fapte din trecut*, Buc, 1981, p. 20.

<sup>49</sup> Nicolae Horga Popovici, *Oglinda arătată omului înțelept* (Buda, 1807), f. 3-4.

<sup>50</sup> O asemenea tradiție locală spune că Horia le-ar fi vorbit țăranilor în biserica din Miniș (jud. Arad).

<sup>51</sup> Cristalizat în Țara moșilor, mitul Crăișorului s-a difuzat și în zona

de câmpie prin mișcarea de populație, el fiind prezent în toate satele unde azi trăiesc moți. Așa se face că în fostul sat german Engelsbrunn (azi Fântânele) în curtea bisericii ortodoxe a fost așezat un bust a lui Iancu, deși grupul masiv de români a venit aici abia din 1945.

<sup>52</sup> Dintre cântecele culese în județul Arad menționăm ‘‘ Când fu Iancu crai în țară ’’, ‘‘ Pe drumul Zărandului ’’, ‘‘ Vine Iancu de la munte ’’, ‘‘ Iancu la Bătaie ’’, ‘‘ Iancule-mpărat de moți ’’, ‘‘ Balada Iancului ’’, ‘‘ Pușcă Iancu prin butuci ’’, ‘‘ Tună Iancu-n târg la Ciuci ’’, ‘‘ Cântecul Iancului ’’ vezi *Iancule, dorule* (Culegere închinată comemorării Centenarului morții lui Avram Iancu), Arad, 1972 .

<sup>53</sup> Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Timișoara, 1989, p322

<sup>54</sup> Poveste spusă de Arsenie Iliș din Țebea (71 ani) în 1935. vezi Traian Mager, *Cultul eroilor în Munții Apuseni. Avram Iancu, Ioan Buteanu și epoca lor*, Arad, 1935, p. 157.

<sup>55</sup> Referitor la haiduci sau ‘‘lotrii’’ descoperim un paralelism în relațiile erou național-erou popular între tradițiile populare maghiare și cele românești, primele vorbind de ajutorul dat de Roza Sandor lui Kossuth, celelalte de ajutorul dat de Frida lui Iancu.

<sup>56</sup> Vezi *Legende și povestiri din Munții Apuseni*, Alba Iulia, 1977.

<sup>57</sup> Doru Radoslav, *Apărarea împăratului*, Ed. Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2002.

<sup>58</sup> O copie a manuscrisului se găsește la muzeul din Arad.

<sup>59</sup> Evenimentul a avut loc în 11 aprilie 2003

<sup>60</sup> Interviu luat de Dan Roman, în ziarul *Adevărul*, sâmbătă 12 apr. 2003, p. 7.

<sup>61</sup> I. M. comlăușan, în Liviu Chelcea, Puiu Lățea, *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana*, Ed. Nemira, Buc., 2000, p. 123.

<sup>62</sup> L. G. colonist, idem, p. 158.

<sup>63</sup> I.M., comlăușan, idem., p. 95.

<sup>64</sup> Cele două comitate Békés și Csongrád în care trăiesc români au aparținut tot timpul Ungariei. Acesta este unul dintre motivele pentru care țărani români din Ungaria percep tricolorul ca pe drapelul României și nu ca pe un simbol al neamului românesc încât nu și-au pus niciodată problema sa-l arboreze, ei considerându-se ‘‘români din Ungaria’’.

<sup>65</sup> La recensământul din 2001 numărul celor care s-au considerat români a scăzut, față de anul 1991, când erau 10.740 persoane, la 7.995. vezi

*Foaia românească* .Săptămânal al românilor din Ungaria, Giula, nr. 32 din 9 aug.2002, p. 4.

<sup>66</sup> Articol semnat de Ștefan Crâsta în *Foaia românească*, Giula, nr. 33, din 16 aug.2002, p. 5.

<sup>67</sup> Potrivit modului maghiar de abordare a acestui grup etnic, românii care au trăit aici anterior secolului al XVII-lea, când a avut loc depopularea localităților nu mai contează, de vreme ce au dispărut. Dacă au existat, ei au fost alți români, fără nici o legătură cu coloniștii din veacul al XVIII-lea, veniți din Munții Apuseni.

<sup>68</sup> Vezi Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Republica Ungară*, Bp., 1990 sau Elena Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, Giula, 1996.

<sup>69</sup> Elena Csobai, op. cit, "În loc de prefață"

<sup>70</sup> Amintim aici doar tulburătoarele poezii ale Luciei Borza și Maria Berényi, două poete aparținând unor generații diferite, care reușesc să transmită întreg fiorul poetic prin cuvinte românești.

<sup>71</sup> Graiurile acestea, împănate cu numeroase cuvinte de origine maghiară sunt vorbite și în satele de vest ale României în județul Arad și Bihor. Aici însă nu găsim calchierile după limba maghiară introduse de populația românească din Ungaria în locul neologismelor în ultimii 50 de ani.

<sup>72</sup> Excepție face publicația *Foaia Românească* care începând cu anul 2003 trece din proprie inițiativă la ortografia nouă stârnind numeroase nemulțumiri.

<sup>73</sup> Vezi articolul *Ortografia din România și noi*, semnat de Mihai Cozma în *Foaia Românească*, nr. 2 din 10 anuarie 2003, p. 5, 10.

<sup>74</sup> Același articol semnat de Ștefan Crâsta, în *Foaia românească* nr 33 din 16 aug.2002, p. 5.

<sup>75</sup> Un prim pas în îmbogățirea limbii a fost făcut de periodicul *Foaia Românească* care a început să folosească curent neologisme, introducând totodată rubrici de explicare a cuvintelor. Chiar dacă numărul celor care citesc și înțeleg nu este prea mare, cuvintele pătrund în memorie și cu vremea se fixează.

<sup>76</sup> Vezi Ana Borbelyi „*Zece ani în situația de schimbare a limbii (1990-2000)*”, în Simpozion, Giula, 2002, 44.

<sup>77</sup> E. Iova, *Îndoieli și griji la început de an școlar. Interviu*, în *Foaia românească* 23 August 2002, Giula, p. 4.

<sup>78</sup> Ștefan Crâsta, *Restricții la școala din Bedeu*, în *Foaia românească*

3 octombrie 2003, Giula, p3

<sup>79</sup> Emilia Martin, *Efectele relațiilor interetnice și intraetnice în viața culturală a românilor din Ungaria*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*. 3, Arad, 2002, p. 58-76.

<sup>80</sup> Ana Radici Repisky, *Plopi la capătul lumii*, Giula, 2003, p. 89-96

<sup>81</sup> Din cuvântul rostit de Maria Berényi, Directoarea Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, la deschiderea lucrărilor celui de al XII-lea Simpozion, în 23 noiembrie 2002.

<sup>82</sup> Interviu luat lui Gheorghe Gros, președintele Autoguverării Românești din Bichișiaba în Foaia românească. Săptămânal al românilor din Ungaria, Giula, nr. 33 din 16 aug. 2002, p. 3.

<sup>83</sup> Lubivoje Cerovic, *Sârbii din Arad*, în *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2002

<sup>84</sup> Lubivoje Cerovic, art. cit, p. 343.

<sup>85</sup> Köhegyi Mihály, *A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei*, în *A szerbek Magyarországon*, Szeged, 1991, p. 70.

<sup>86</sup> vezi Bojidar Panici, *Lagărul cezară-crăiesc din cetatea Aradului. 1914-1918*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*, Arad, 2002, p. 108-122.

<sup>87</sup> Liubivoje Cerovic, *Un arădean, Sava Tekelija, cel mai mare mecena în istoria modernă a poporului sârb*, în *Identitate, Alteritate. Multiculturalitate*, Arad, 2002, p. 96-107.

<sup>88</sup> Milena Prelic, *Sârbii din Ungaria. Autoidentificare*, în *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad, 2002, p. 140.

<sup>89</sup> idem, p 141-142

<sup>90</sup> Fostul cancelar Helmuth Schmidt a declarat public că "Misiunea germană în Estul Europei a luat sfârșit, populația din aceste țări se poate întoarce în patria mamă", vezi Otto Greffner, *Etnitate și identitate*, în *Aradul Cultural*, iunie 1999, p. 31.

<sup>91</sup> Otto Greffner, *Svabii (germanii) din Banat. O scurtă istorie*, Arad, 1995.

<sup>92</sup> Liviu Chelcea, Puiu Lățea, op. cit., p. 77.

<sup>93</sup> O asemenea placă din marmură neagră se găsește în biserica catolică din Chișineu-Criș. Pe ea sunt înșirate numele celor 12 germani din localitate morți la Krivoj Rog în perioada 1945-1949, alta în biserica din Fântânele și elementele pot continua.

<sup>94</sup> În perioada interbelică în județul Arad au trăit circa 65.000 de germani, din care în orașul Arad 25.000. La recensământul din 1992 în județul Arad au fost înregistrați 9392 de germani pentru ca, în anul 2002, să se mai declare de etnie germană doar 4 906.



<sup>95</sup> Înființat în 1990 în Banat, asociația a ajuns să aibă până în 2001 14 filiale în România.

<sup>96</sup> Prezenare făcută de Pompilia Szellner Președinta Cercului cultural, "Banat-JA" România în 2001 la Tăgul O.N.G-urilor din Arad

<sup>97</sup> 23 aprilie 1803.

<sup>98</sup> Ea nu figurează ca etnie separată, vezi Erno Eperjessy, *Naționalitățile din Ungaria și cultura lor la sfârșitul mileniului*, în *Identitate și etnicitate în Europa Centrală și de Est*, 4, Arad, 2002, p 12

<sup>99</sup> La recensământul din 1910 în județ sunt înregistrați 10.877 de evrei. Vezi *Istoria evreimii arădene*, Ed. Minimum, Tel Aviv, 1996.

<sup>100</sup> vezi *Istoria evreimii arădene*. Ed. Minimum, Tel Aviv, 1996

<sup>101</sup> Un asemenea lagăr a funcționat la Cuvin (jud. Arad)

<sup>102</sup> În acest sens există marturiile scrise ale pictoriței Marta Leopold Indig, originară din Arad

<sup>103</sup> La recensământul din 2002 în județ au fost înregistrați 193 de evrei.

<sup>104</sup> Ziarul intitulat Schalom apare începând cu anul 2003 prin sponsorizare.

În luna iulie s-a tipărit numărul 2.

<sup>105</sup> *Ethnic Minorities and Power*, p 27

<sup>106</sup> Ana Borbély, *Zece ani în situația de schimbare a limbii. 1990-2000*, în Simpozion, Giula, 2003, p50

<sup>107</sup> Din România au plecat 20.000 de slovaci. Magdalena Parikova, *Etnokultúrne a sociálne kontexty koexistencie malej skupiny v podmienkach majoritného spoločenstva / Na príklade slovenských reemigrantov z Rumunska* în *Modele de conviețuire în Europa Centrală și de Est*, 2, Arad, 2000, p. 38.

<sup>108</sup> idem, p. 41.

<sup>109</sup> Otto Greffner, *Etnitate și identitate*, în *Aradul Cultural*, Arad, iunie 1999, p. 31.

<sup>110</sup> Elena Csobai, *Comunitatea românească din Veherd*, în Simpozion Giula, 2000, p. 92.

# ETHNIEN, IDENTITÄRE GESCHICHTSDARSTELLUNGEN UND MYTHEN AN DER RUMÄNISCH - UNGARISCHEN GRENZE

Das Kreisch- Marosch Areal, an der rumänisch-ungarischen Grenze gelegen, war immer schon und ist auch heute ein multiethnischen Gebiet, in welchem-zu verschiedenen Prozentanteilen-mehrere Volksgruppen zusammenleben: Magyaren, Rumänen, Serben, Deutsche, Slowaken, Juden, usw.

Zwar hat dieses Gebiet bis 1920 Ungarn gehört, nach dem Friedensabschluß von Trianon aber wurde es zwischen Ungarn und Rumänien aufgeteilt, so daß die Gemeinschaften der unterschiedlichen Ethnien feststellen konnten ,daß sie mit einem Male durch die Grenze getrennt wurden und daß sie zwei unterschiedlichen Staaten angehörten, in welchen jede der Volksgruppen einem unterschiedlichen Werdegang erfuhr.

Die Ungarn/ Magyaren, welche auf dem Gebiet von Rumänien-im Kreis Arad- verblieben waren,wurden mit einem Male von einer Mehrheit zu einer Minderheit, die Rumänen aber, selber in zwei Gruppen aufgespalten ,wurden plötzlich in Rumänien zur Mehrheitsbevölkerung, wobei sie in Ungarn immer noch eine Minderheit blieben.

Die anderen, die Serben, Slowaken, Deutschen, Juden, in beiden Ländern als Minderheiten angesiedelt, haben ihren Prozentanteil vermindert, bedingt durch die Aufteilung ihrer Gemeinschaften.

Um ihr eigenes Dasein in Bezug zu den anderen selbst zu rechtfertigen,haben sich alle je eine Geschichtsdarstellung über die Anwesenheit in diesem Territorium angefertigt, haben Identitäts- Mythen im Umlauf gebracht und haben auf unterschiedliche Status-Symbole und Identitäts-Marken zurückgegriffen,um ihre Identität zu wahren.

Obzwar diese Überlebensprogramme für die Ethnien ihnen zur Bewahrung der Gruppen und zur Abgrenzung von den anderen verholfen haben, haben die Bezugnahmen zum Masstab des

Mutterlandes jeder davon gewisse Abweichungen aufgezeigt, bedingt durch das Zusammenleben mit den anderen, was zu gewissen Unzufriedenheiten und Enttäuschungen geführt hat.

Diese Hybridform der Identität, welche von einigen als "doppelte Identität" betrachtet wird, kommt allerdings mit den zukünftigen europäischen Strukturen sowie mit jener europäischen Identität in Widerspruch, dadurch das sie eine leicht anachronische Lebensweise darstellt- nämlich in der Vergangenheit zu leben, statt in der Gegenwart.

# COMUNITĂȚI ROMÂNEȘI NUMERIC INFERIOARE DIN COVASNA ȘI HARGHITA

Provocări, oportunități și perspective de supraviețuire.

*Ioan Lăcătușu*

**A. Aspecte specifice ale conviețuirii interetnice, izvorâte din raportul inversat majoritate-minoritate, existent în județele Covasna și Harghita.**

În **localitățile monoetnice românești din întreaga țară**, inclusiv cele din județele Covasna și Harghita, locuitorii formează, de regulă, comunități omogene din punct de vedere lingvistic, cultural, și în majoritatea cazurilor confesional. În calitate de cetățeni ai localității ei își achită obligațiile cetățenești ce le revin (de la plata impozitelor și taxelor, până la paza obștească, întreținerea și buna gospodărire a așezării, ș.a.).

Conducerea localității, prin consilierii aleși și funcționarii publici asigură pentru toți cetățenii satisfacerea principalelor trebuințe, interese și aspirații ale acestora, inclusiv cele identitare - învățământ, cultură, spiritualitate. Activitatea instituțiilor locale - Biserică, școală, cămine culturale, biblioteci ș.a. - este complectată de societatea civilă, care prin programele și proiectele promovate de ONG-uri (singure, sau în parteneriat cu instituțiile locale și județene), caută să pună în valoare, în primul rând, ceea ce este specific și reprezentativ pentru patrimoniul cultural-spiritual local, moștenit de la înaintași.

La fel se întâmplă și în **localitățile monoetnice maghiare**, unde condiția de minoritar, este estompată de existența unei concentrări de populație de aceeași etnie, comunitatea fiind capabilă, prin intermediul cadrului legislativ și instituțional românesc, prin autoorganizare comunitară și cu sprijinul statului ungar, să-și păstreze și să-și afirme identitatea lingvistică, culturală și confesională specifică.

În **localitățile etnic mixte**, din țară și din zonă, în care ponderea etnicilor este aproximativ egală, interesele generale

cețățenești sunt soluționate la fel ca și în localitățile monoetnice, iar cele identitare specifice fiecărei etnii, într-un mod aparte. În aceste localități există, de regulă, posibilitatea unei reprezentări echitabile a tuturor etniilor în conducerea locală, având loc o monitorizare reciprocă și un spirit de competiție interetnică privind accesul la resursele locale, desfășurarea vieții economice, culturale și comunitare, prezența în spațiu public, și afirmarea valorilor reprezentative ale fiecărei etnii.

O serie de cercetări sociologice realizate în zonă au pus în evidență faptul că, în **localitățile etnic mixte, din județele Covasna și Harghita, cu populație maghiară numeric majoritară, în care există comunități românești reduse numeric**, interesele generale cețățenești ale românilor de aici, sunt soluționate la fel ca și a celorlalți locuitori ai așezării, iar cele **identitare specifice, în majoritatea cazurilor nu-și găsesc o rezolvare corespunzătoare.**<sup>1</sup>

În cazurile similare din localități aflate în afara țării, românii având statutul de minoritate, beneficiază (sau ar trebui să beneficieze) de cadrul legislativ și instituțional necesar prezervării și afirmării identității lingvistice, culturale și confesionale. În situațiile asemănătoare, existente în celelalte județe ale țării, unde populația românească este majoritară la nivelul județului (ex. jud. Brașov), populația minoritară la nivel național, dar numeric majoritară la nivelul unor localități, manifestă grija cuvenită pentru prezervarea identității populației românești.

În comunitățile românești cu un număr mic de membrii din localitățile etnic mixte, din județele Covasna și Harghita, românii au probleme cu școlarizarea copiilor în limba română, cu asigurarea asistenței religioase, cu reprezentarea în organele administrației locale, ei fiind marginalizați, de cele mai multe ori, în mod deliberat. Cei care încearcă “să ridice glasul” se confruntă cu presiuni, amenințări, șicane, fiind expuși riscului de a fi etichetați “naționaliști”. De obicei se urmărește discreditarea puținilor lideri români cunoscuți pentru activitatea lor pe linia

afirmării identității naționale. În aceste condiții, majoritatea membrilor comunităților românești reduse numeric, adoptă o “strategie de supraviețuire” care presupune eliminarea oricăror urme de viață națională.

Pe lângă comunitățile românești constituite ca atare, grupate în jurul unor biserici proprii, în majoritatea localităților monoetnice maghiare din cele două județe există mici grupuri de români, alcătuite din câteva familii (unele etnic mixte), cât și români care trăiesc izolați. Majoritatea acestora sunt “integrați” lingvistic și cultural în comunitățile maghiare din localitățile în care trăiesc. La fel ca și în cazul românilor din Ungaria, în multe localități din județele Covasna și Harghita, în care maghiarii dețin ponderi însemnate în totalul populației, membrii micilor comunități românești suferă încă de “complexul de a fi român”. Dintre cauzele unei asemenea stări de fapt enumerăm: atitudinea refractară față de alteritate a majorității populației maghiare, lipsa solidarității românilor din zonă și din țară, cu membrii acestor mici comunități și nu în ultimul rând slăbirea suportului comunitar al populației românești din aceste localități<sup>2</sup>. ONG-urile românești nu reușesc să polarizeze atenția conaționaliilor, micșorându-și aderența în rândurile populației de condiție mijlocie, care reprezintă segmentul majoritar, mai ales în localitățile rurale.

Trecând în revistă problemele actuale cu care se confruntă comunitățile românești din Covasna și Harghita, Ioan Roman enumeră câteva dimensiuni negative ale vieții comunitare românești din arealul menționat: pierderea conștiinței identității naționale prin renunțarea la limbă și la tradiții (îndeosebi a românilor din localitățile etnic-mixte); amplificarea discriminărilor obiective-derivate din statutul de minoritate numerică și din lipsa unei politici coerente a guvernelor românești de după 1989; dispersia energiilor pozitive ale comunității românești pe obiective individuale ceea ce conduce la existența în sine în locul existenței pentru sine; atomizarea idealurilor prin fixarea unor obiective mărunte, ușor de atins, care “să nu deranjeze”, de cele mai multe ori idilic-sămănătoriste, care nu contribuie cu nimic la îmbunătățirea stării

economice a membrilor comunității; sustragerea profesorilor și a intelectualității tehnice românești din orașe și declinarea preocupărilor privind interesele comunitare și naționale; limitarea activității preoților numai la programul liturgic și neimplicarea în mobilizarea credincioșilor la schimbarea stării de lucruri necorespunzătoare în care se complac; lipsa exercițiului democratic care face ca majoritatea cetățenilor de etnie română din zonă, să nu știe să ceară administrației să-i satisfacă cerințele existenței normale, iar dacă aceasta nu o face, să-i ceară socoteală; gestionarea defectuoasă, chiar neștiința exploatării statutului de minoritate; incapacitatea societății civile românești de a gestiona drepturile și libertățile oferite de legile proprii și documentele internaționale la care a aderat România.<sup>3</sup>

Din cercetarea noastră a rezultat că, în ultimele două secole, **românii din fostele scaune secuiești, și-au construit, și le-a fost indus, un mod specific de supraviețuire, un comportament adecvat conviețuirii cu majoritatea locală maghiară**, caracterizat prin: cunoașterea limbii maghiare, întreținerea unor relații bune cu instituțiile și personalitățile administrației locale, practicarea unui discurs și a unui comportament “moderat” de afirmare a identității românești, compromisuri și concesiile făcute, în numele bunei conviețuirii. Activismul redus al românilor din comunitățile mici și-a pus amprenta și asupra capacității lor de a întreprinde acțiuni eficiente pentru susținerea propriilor interese identitare, sporindu-le vulnerabilitatea la procesul de maghiarizare. La nivelul memoriei colective, sunt prezente actele de maximă intoleranță din anii 1944-1945, 1956, 1989/1990, ele reprezentând “cicatrici nevindecate”, ce exercită o adevărată “teroare a istoriei”. Ne aflăm deci, în fața unei “românități rănite” care are nevoie urgentă de un “tratament adecvat” pentru însănătoșirea ei. Pentru reușita muncii „medicilor de familie” din zonă, este nevoie de sprijinul calificat, competența și autoritatea „medicilor” de la București.<sup>4</sup>

**B. Câteva provocări ce așteaptă o gestionare corespunzătoare și soluții durabile:**

## 1. Stoparea procesului de asimilare a românilor din Covasna și Harghita.

O primă și deosebit de importantă consecință a neasigurării unui cadru legislativ, instituțional și logistic adecvat, desfășurării unei vieți comunitare proprii care să permită prezervarea și afirmare identității naționale românești în județele Covasna și Harghita, o constituie continuarea procesului de asimilare a românilor din această zonă, aflându-ne în fața *„unui fapt penibil și tragic al „asimilării” etnice a românilor care își duc viața în zone- enclave, cum este cea a Covasnei și Harghitei, ceea ce reprezintă unul din cele mai nefirești și mai absurde fenomene dinlăuntrul unui stat: asimilarea majoritarilor de către minoritari.*<sup>5</sup>

Asimilarea, ca proces complex, este compus din numeroase faze succesive ce se suprapun unele altora, în timpul cărora are loc renunțarea la propria limbă și adoptarea alteia în loc, ca și un complicat mixaj și o adaptare a codurilor culturale, caracteristicilor structurii sociale și specificităților afective. Dizolvarea totală în organismele informale ale societății acceptate este precedată de etapa aculturalizării, preluarea limbii comunității acceptate, însușirea codurilor culturale de bază, urmate de integrarea structurală și socială, când în sistemele de relații publice mecanismele de integrare devin preponderente față de cele antagonice.

Analiza mobilității interetnice și interconfesionale, din spațiul istoric denumit Secuime, a permis punerea în evidență a diferenței dintre „procesul de secuizare”, desfășurat în mod natural, pe cale „pașnică”, de-a lungul secolelor, în condițiile unui spațiu de interferență pe mai multe planuri și datorat în principal sistemului privilegiat din zonă, iar mai târziu, determinat de dezinteresul sau de lipsa totală a sprijinului moral și material acordat de către oficialitățile școlii, bisericii și a altor instituții ale comunității respective, și procesul de maghiarizare, care s-a desfășurat pe cale violentă, de constrângere, prin măsuri legislative (vezi legile Trefort, Appony etc.), sau de purificare,



din care nu lipsesc mijloacele teroriste (cazul extremei violențe din timpul Diktatului de la Viena).

La mijlocul secolului trecut, fenomenul deznaționalizării românilor era foarte avansat, aproape încheiat în localitățile din zona centrală. Despre vechile comunități românești dispărute prin deznaționalizare mai vorbesc doar urmele activității materiale și vestigiile documentare.<sup>6</sup>

Pentru cunoașterea dimensiunilor procesului de deznaționalizare și asimilare a românilor din județele Covasna și Harghita în secolele XVII-XX, sunt revelatoare însăși datele statistico-demografice oficiale din această perioadă.

Din analiza acestor date rezultă că, aproape jumătate din comunitățile românești din județul Covasna au fost comunități mici, sub 200 de membri, iar în Harghita peste 75%, ceea ce a făcut ca acestea să fie foarte "vulnerabile" la procesul de maghiarizare desfășurat atât pe cale "pașnică" și legislativă, cât și violentă (îndeosebi în anii 1848, 1867, 1914-1918, 1940-1944, 1989-1990).<sup>7</sup>

Câteva dimensiuni concrete și relevante ale procesului de asimilare a românilor din "secuime" sunt redată de scăderea drastică numărului acestora în majoritatea localităților din cele două județe. După perioada când a avut loc această descreștere sau chiar după dispariția populației de naționalitate română, ca urmare a deznaționalizării celor 124 de comunități, se grupează astfel pentru județul Covasna: în sec. al XVIII-lea - 20 comunități (21% din totalul celor dispărute); în sec. al XIX-lea - 34 comunități (37%, din care 11 după 1848 și 20 după 1867); în sec. al XX-lea - 39 comunități (42%), din care 32 după 1940 (în urma intoleranței față de români practică de către autoritățile maghiare instalate după Dictatul de la Viena) și 7 după 1944 până în zilele noastre.

Pentru județul Harghita, situația este următoarea: cele 144 de comunități românești reduse drastic din punct de vedere numeric sau dispărute se grupează astfel: în secolul al XVIII-lea - 37 de comunități (26 % din total); în secolul al XIX-lea - 63

de comunități (44% din total), din care 48 după 1940 și 15 după 1944.

Se observă în mod clar că marile lovituri aduse dăinuirii românești în aceste vetre au avut loc în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918), când acțiunea șovină de deznaționalizare era ridicată la rangul de politică de stat, și în perioada de teroare a ocupației ungare din anii 1940-1944.

Printre comunitățile județului **Covasna** care, în sec. al XVIII-lea, aveau o populație românească numeroasă iar astăzi este drastic diminuată sau chiar dispărută, sunt: Ghelinta (600 români în 1760, iar în 1992 doar 60), Sânzieni (de la 200 în 1760, la 4 în 1992), Valea Crișului (de la 180 la 7), Boroșneul Mic (de la 180 la 5), Moacșa (de la 171 la 11), Dalnic (de la 155 la 17); Bodoc (de la 130 la 54), Măgheruș (de la 124 la 0); Brateș (de la 115 la 6); Chilieni (de la 113 la 26); Zălan (de la 105 la 2), Doboli de Sus (de la 100 la 3) ș.a.

În continuare, aceleași triste exemple pentru comunitățile românești din județul Covasna, dispărute în sec. al XX-lea: Micfalău (de la 851 în 1900, la 23 în 1992), Bixad (de la 674 la 37, în aceeași perioadă), Dobolii de Jos (de la 926, maximul demografic, la 192), Belin (de la 685 la 170), Comandău (de la 418 la 79), Chichiș (de la 433 la 154), Lisnău (de la 484 la 23), Aita Seacă (de la 316 la 44), Cernat (235 la 44), Bățani Mari (de la 207 la 77), Lemnia (de la 185 la 11), Valea Zălanului (de la 172 la 7); Bicfalău (de la 164 la 19), Sântionlunca (de la 159 la 20), Turia (de la 145 la 19), Ilieni (de la 131 la 11), Reci (de la 128 la 26), Poian (de la 111 la 1) ș.a.

Pentru județul **Harghita**, situația este următoarea pentru secolul al XVII-lea: Bodogaia (300 în 1750, 5 în 1992), Porumbenii Mari (200 în 1750, 10 în 1992), Brădești (121 în 1750, 9 în 1992), Cașinu Nou (110 în 1750, 4 în 1992), Ciucsângiorgiu (178 în 1750, 3 în 1992), Ditrău (300 în 1750, 6 în 1992), Filiaș (100 în 1733, 5 în 1992), Joseni (286 în 1750, 71 în 1992), Mărtiniș (105 în 1760, 5 în 1992), Plăieșii de Sus (325 în 1733, 64 în 1992), Satu Nou (300 în 1750, 1 în 1992), Sândominic (258 în

1750, 19 în 1992), Vidacut (400 în 1750 la 216 în 1992).

Pentru secolul al XIX-lea: Tomești (240 în 1850, 5 în 1992), Merești (431 în 1850, 1 în 1992), Lăzărești (259 în 1850, 4 în 1992), Valea Strâmbă (147 în 1850, 15 în 1992), Eliseni (182 în 1850, 6 în 1992), Suseni (110 în 1850, 14 în 1992), Cușmed (115 în 1850, 0 în 1992), Ciumani (127 în 1850, 17 în 1992), Crăciunel (106 în 1850, 2 în 1992), Ocland (355 în 1869, 7 în 1992). Pentru secolul al XX-lea: Frumoasa (588 în 1900, 13 în 1992), Mihăileni (493 în 1930, 4 în 1992), Armășeni (101 în 1930, 0 în 1992), Cristuru Secuiesc (333 în 1930, 110 în 1992), Lăzarea (286 în 1910, 37 în 1992), Vlăhița (644 în 1930, 62 în 1992) <sup>8</sup>.

Dacă urmărim dispersia teritorială a localităților monoetnice românești și a celor etnic mixte în care românii nu au fost asimilați, constatăm că toate acestea se află la poalele munților de curbură, începând de la Brețcu – Zăbala – Covasna – Zagon -Valea Mare - Depresiunea Întorsurii Buzăului – Mărcuș – Dobârlău - Băcel și terminând cu zona Vâlcele – Araci - Hăghig – aflată în vecinătatea localităților românești din județul Brașov. Toate celelalte comunități rurale românești situate în interiorul județului au fost deznaționalizate.

Grăitoare este și dispunerea spațială în cadrul localităților etnic-mixte a cartierelor locuite de români, situate, de regulă, la marginea dinspre pădure a satului, împreună cu modestele lor biserici de lemn (Brețcu, Mărtănuș, Ojdula, Ghelinta, Zăbala, Covasna, Păpăuți, Zagon, Lisnău, Aita Medie, Belin, Vârghiș ș.a.). Bisericile ortodoxe construite în perioada interbelică în centrul localităților, cu sprijinul statului și a forurilor eclesiastice superioare, reprezentând și un alt raport al conviețuirii interetnice, au fost toate dărâmate în toamna anului 1940 (11 în județul Covasna și 6 în județul Harghita). Aceeași situație este valabilă și pentru județul Harghita. Satele românești sunt concentrate la poalele munților și în depresiunea Toplița.

O asemenea desfășurare a procesului de maghiarizare este confirmată și de rezultatele recensământului populației din 1910.

Astfel, din corelația apartenenței religioase și apartenenței etnice din localitățile aparținând celor două județe, rezultă următoarea situație: în județul Covasna erau, în 1910, un număr de 19.434 români, 25.020 ortodocși și 3.110 greco-catolici, înregistrându-se o diferență de 8.696 persoane între cetățenii aparținând celor două confesiuni românești și cei înregistrați ca români după limba maternă. În județul Harghita, la același recensământ, s-au înregistrat 15.061 români, 4.583 ortodocși și 17.378 greco-catolici, înregistrându-se o diferență de 6.900 persoane.<sup>9</sup>

În fostele județe Ciuc, Treiscaune și Odorhei (actualele județe Covasna și Harghita), la recensămintele populației de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au fost înregistrați *“maghiari de religie română”* (ortodoxă și greco-catolică), respectiv români maghiarizați, după cum urmează: 1880 – 13.047 persoane; 1890 – 13.506; 1900 – 15.838; 1910 – 16.854.<sup>10</sup>

Pornind de la accețiunea unanimă asupra faptului că confesiunile ortodoxă și greco-catolică sunt religiile *“românești”* tradiționale, am reconstituit șirul datelor statistice prin însumarea numărului credincioșilor celor două biserici, din conscripții, șematisme și recensăminte. Concluziile acestor studii ne arată pe de o parte **amplul proces de deznaționalizare a populației românești din localitățile situate în zona centrală a “secuimii”, iar pe de altă parte sporul natural peste media județelor, înregistrat în localitățile monoetnice românești situate în principal în Depresiunea Întorsurii Buzăului și Depresiunea Topliței.** Se remarcă creșterile semnificative înregistrate de populația românească după 1968 în orașe, în mod deosebit în reședințele de județ - Sfântu Gheorghe și Miercurea-Ciuc<sup>11</sup>.

Procesul de erodare în timp a comunităților românești din satele etnic mixte din județele Covasna și Harghita, este pus în evidență și de rezultatele preliminare ale recensământului din 18 martie 2002. Astfel, peste 60% din localitățile județului Harghita (38 de localități) și aproape 50% din cele ale județului Covasna (16 localități), au comunități sub 100 de locuitori. Doar 11

localități din județul Covasna au comunități românești între 101 și 1000 locuitori, alte 11 între 1001 și 10000 de locuitori și numai în una singură (Sfintu Gheorghe) sunt înregistrați peste 10000 de locuitori. În județul Harghita, în 38 de localități (65% din totalul localităților), comunitățile românești au sub 100 de locuitori, în 8 localități există comunități românești între 101 și 1000 locuitori, în alte 11 între 1001 și 10000 și numai în una singură (Toplița) există peste 10000 de români <sup>12</sup>.

**Tabelul nr. 1 Gruparea localităților județului Covasna după numărul de români declarați la recensământul din 2002 (date preliminare)**

Nr. locuitori	Nr. localități	Observații
Până la 50 locuitori	10	Brateș, Catalina, Ghidfalău, Lemnia, Moacșa, Poian, Reci, Sânzieni, Turia, Vârghiș
Între 51-100 locuitori	6	Băjani, Bodoc, Cernat, Comandău, Ghelinta, Valea Crișului
Între 101-500	7	Aita Mare, Baraolt, Brăduț, Boroșneul Mare, Ilieni, Malnaș, Ojdula
Între 501-1000	4	Chichiș, Hăghig, Ozun, Zăbala
Între 1001-2000	5	Belin, Brețcu, Târgu Secuiesc, Valea Mare, Vâlcele
Între 2001-5000	5	Barcani, Covasna, Dobârlău, Sita Buzăului, Zagon
Între 5001-10000	1	Întorsura Buzăului
Peste 10000	1	Sfântu Gheorghe

Sursa: Tabelul a fost întocmit după datele cuprinse în lucrarea "Recensământul populației și al locuințelor 2002", editată de Direcția de Statistică Covasna.

**Tabelul nr. 2 Gruparea localităților  
județului Harghita după numărul de români  
declarați la recensământul din 2002 (date  
preliminare)**

Nr. locuitori	Nr. localități	Observații
Până la 50 locuitori	28	Atid, Avrămești, Brădești, Ciucsângeorgiu, Căpâlnița, Ciumani, Cârța, Corund, Dănești, Dealu, Dârjiu, Feliceni, Lueta, Lunca de Jos, Lupeni, Mărtiniș, Merești, Mugeni, Ocland, Păuleni Ciuc, Remetea, Sândonic, Sănmartin, Simonești, Tușnad, Ulieș, Vărșag, Zetea
Între 51-100 locuitori	10	Ditrău, Joseni, Lăzarea, Lunca de Sus, Praid, Sâncrăieni, Sânsimion, Secuieni, Suseni, Vlăhița
Între 101-500	6	Băile Tușnad, Cristuru Secuiesc, Frumoasa, Plăieșii de Jos, Săcel, Siculeni
Între 501-1000	2	Borsec, Mihăileni
Între 1001-2000	4	Corbu, Subcetate, Odorheiu Secuiesc, Voșlobeni
Între 2001-5000	5	Bilbor, Gălăuțaș, Gheorghieni, Sărmaș, Tulgheș
Între 5001-10000	2	Bălan, Miercurea Ciuc
Peste 10000	1	Toplița

Sursa: Tabelul a fost întocmit după datele cuprinse în lucrarea “Recensământul populației și al locuințelor 2002”, editată de Direcția de Statistică Harghita.

Analizând repartitia etnică în teritoriu la recensământul din 2002, în județele Covasna și Harghita, se pot pune în evidență următoarele zonări etnice: Grupa I – cuprinde localitățile în care maghiarii sunt majoritari; Grupa a II-a – cuprinde localitățile cu populație mixtă, în care ponderea românilor este aproximativ egală cu a maghiarilor; Grupa a III-a – cuprinde localități cu o covârșitoare majoritate românească, dar cu mici comunități maghiare; Grupa a IV-a – cuprinde localități fără nici un maghiar; Grupa a V-a – cuprinde localități fără nici un român.

Dacă judecăm etniile în raport cu adevăratul lor suport care este comunitatea, prezenta cercetare ne duce la concluzia

tristă că suportul comunitar al populației românești din zonă slăbește, nu se întărește. În aceste condiții, propunem ca politicile sociale să reflecte situația comunităților caracterizate prin fenomenul „minimului demografic”, fiindcă numai așa se poate garanta prezervarea identității la acest nivel. Politicile macrosociale sunt cu totul ineficiente în fața unor astfel de situații.<sup>13</sup>

Această configurație etnică a rețelei de localități din județele Covasna și Harghita constituie un argument convingător pentru necesitatea elaborării unor măsuri de stopare a procesului de asimilare și de prezervare și afirmare a identității românești. În actualul sistem, odată cu sporirea autonomiei locale (care în cazul celor două județe, are evidente conotații etnice), micile comunități românești, nu dispun de pârghiile concrete pentru a-și apăra, numai prin forțe proprii, interesele și valorile identitare.

## 2. Continuarea înregistrării unui spor natural superior al populației românești, față de populația de etnie maghiară.

Unul din “punctele tari” ale românilor din cele două județe, l-a reprezentat, sporul natural superior, față de populația de etnie maghiară. În acest sens, sunt elocvente, datele referitoare la numărul românilor din județele Covasna și Harghita, în perioada 1699-2002.

### Tabelul nr. 3 Numărul credincioșilor români din județele Covasna și Harghita în perioada 1699-2002

#### A. Total Județ Covasna

1699	1733	1750	1760	1805	1850	1857	1869
2 818	5 468	4 360	9 433	7 053	17 628	19 972	20 764

1890	1900	1910	1930	1992	2002
22 022	23 332	25 756	31 431	50 857	50029

#### B. Total județ Harghita

1733	1750	1760	1835	1850	1857	1869	1880
2942	4749	6457	4395	14161	15745	17669	18274

1890	1900	1910	1930	1992	2002
18710	20087	21015	26300	45911	43793

Sursa: 13 Conscripțiile din anii 1699, 1733, 1750, 1760-1762, 1835; Rotariu, 1996, Varga, 1998, Anuarele Direcțiilor județene de Statistică Covasna și Harghita, 2002

În legătură cu numărul românilor din cele două județe, în intervalul 1699-2002, se impun câteva precizări: cifrele din perioada 1699-1850, consemnate în conșcripțiile confesionale, trebuie luate cu rezervă, având în vedere diferența foarte mare dintre anul 1805 și 1850 (anul primului recensământ oficial); datele reprezintă credincioșii ortodocși și greco-catolici, ele fiind mult mai apropiate de ceea ce a însemnat comunitățile tradiționale românești din zonă; pe fiecare localitate în parte, informațiile statistice trebuie coroborate cu tipul așezării (monoetnice sau etnic mixte).

Din datele prezentate, se poate observa faptul că, între 1850-1992, populația județului Covasna s-a dublat, crescând de la 114.000 la 223.000. Componenta românească a populației a cunoscut o dinamică mai accentuată decât cea maghiară, respectiv de 3,38 ori față de 1,85 ori. Creșterea cea mai importantă a populației s-a înregistrat în mediul urban (6,14 ori față de 1,7 ori în mediul rural). Pe etnii, în orașe, populația românească a crescut de 11,4 ori față de 5,46 ori cea maghiară. Și în mediul rural, românii au crescut în perioada la care ne referim de 1,78 ori față de maghiari, a căror creștere a fost de doar 1,09 ori.

În județul Harghita, în aceeași perioadă s-au înregistrat valori foarte apropiate, atât în ceea ce privește populația totală (în urban și rural), cât și cele două etnii principale. Între 1850-1992, populația județului Harghita s-a dublat, crescând de la 163.184 la 348.335 locuitori. Urmărind modificarea ponderii populației românești și maghiare a celor două județe, se observă că, în timp ce în județul Harghita populația de etnie română din mediul rural a rămas aproximativ la aceeași pondere, în județul Covasna aceasta a crescut de la 14,2 % la 21,6 %.<sup>14</sup>

Pentru a putea surprinde corelația dintre evoluția populației totale a localităților județului Covasna și structura etnică a acestora, în perioada 1850-1992, am împărțit localitățile județului în trei categorii: localități monoetnice cu populație de etnie română, localități cu populație etnic mixtă și localități monoetnice cu populație de etnie maghiară. S-a avut în vedere structura etnică



a localităților județului la recensământul din ianuarie 1992.

Datele prezentate pun în evidență o **evoluție demografică diferențiată pe cele trei categorii de localități**. Localitățile monoetnice cu populație de etnie română au cunoscut, în perioada de referință, o creștere de aproape 5 ori (fără orașul Întorsura Buzăului, de doar 4 ori). Populația din cele 9 localități etnic mixte a crescut de 3,8 ori, iar fără cele două orașe, Sf. Gheorghe și Covasna, de 3 ori. Grupul cel mai numeros al localităților monoetnice cu populație de etnie maghiară a crescut doar de 1,3 ori, iar fără orașele Tg. Secuiesc și Baraolt, creșterea este aproape nesemnificativă (de 1,04 ori). Pentru comune lucrurile stau astfel: ponderea românilor a crescut în 10 localități, a rămas constantă în 10 și a scăzut în 13; ponderea maghiarilor a crescut în 15, a rămas aceeași în 9 și a scăzut în alte 9.

În județul Harghita, au cunoscut creșteri însemnate doar localitățile urbane, cele etnic mixte de 7,51 ori și cele monoetnice maghiare de 6,06 ori. Specific județului Harghita este câștigul etnic realizat în câteva localități cu populație majoritar românească, de către populația de etnie maghiară. În localitățile etnic mixte din județul Harghita, doar în 4 comune etnic mixte ponderea populației românești a crescut între 1850-1992.<sup>15</sup>

Se observă că la "sporul natural" al comunităților monoetnice românești se adaugă sporul migratoriu al orașelor din zonă datorat ariilor învecinate și nicidecum migrațiilor de lungă distanță. Astfel teoria „românizării ținuturilor secuiești” este și falsă și politicește riscantă fiindcă readuce în actualitate o viziune medievală care raportează teritoriile întregi la un așa-zis drept istoric unguresc în Transilvania.<sup>16</sup>

În schimb datele statistice demonstrează cu prisosință faptul că, în zonă au existat două strategii etnoidentitare diferite. Astfel, în localitățile etnic mixte, românii au recurs pentru prezervarea lor ca etnie la pârghia „sporului natural”, pe când creșterea populațională la comunitățile maghiare a provenit mai ales din asimilarea etnică a altor etnii (români, evrei, armeni, țigani).

Pentru români, important este ca și în condițiile prezente, când populația întregii țări are o tendință de scădere - atât unui spor natural relativ mai scăzut, cât și unui spor migratoriu extern ridicat - să păstreze același comportament demografic, iar în localitățile etnic mixte să asigure menținerea unui „minim demografic”, fiindcă numai așa se poate garanta prezervarea identității la acest nivel.

**3. Asigurarea unor strategii de dezvoltare economico-socială a zonei care, să asigure o fizionomie multietnică și pluriconfesională.**

Într-o comunicare prezentată la un simpozion dedicat convețuirii intreetnice din „Secuime”, manifestare organizată de Fundația Pro Europa, în octombrie 2002, la Sfântu Gheorghe, Kolumban Gabor a prezentat teza conform căreia liderii UDMR se află în fața următoarei alternative: ori acceptă și promovează strategiile de dezvoltare economică a zonei, care inevitabil vor conduce la un aflux de populație și la modificarea actualei structuri etnice a populației, ori nu dezvoltă economic cele două județe, pentru a rămâne cu actuala structură etnică a populației neschimbată.<sup>17</sup>

Puși în fața acestei alternative, liderii populației maghiare numeric majoritare din județele Covasna și Harghita, caută și alte soluții bazate în principal pe stăpânirea celor mai importante resurse economice și extinderea controlului accentuat asupra principalelor segmente ale vieții economico-sociale. Se conturează, în acest mod, riscul ca secțiuni importante ale vieții economico-sociale din arealul la care ne referim să fie deconectate, treptat, de la fluxurile economice și de decizie naționale, realizându-se o separație de facto (în primul rând de natură economică) a regiunii, cu efecte nocive asupra dezvoltării unitare a teritoriului și, respectiv, climatul de egalitate între cetățeni.<sup>18</sup>

Un exemplu elocvent în acest sens, îl constituie prevederile Legii nr.1/2000 referitoare la reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor cu vegetație forestieră către fostele composesorate, a căror aplicare a condus la reînvierea unor

privilegiu istoric asupra urmașilor fostelor comunități secuiești, în detrimentul populației românești din zonă, prin statuarea, la începutul mileniului trei, a unei inacceptabile inegalități, oferind astfel o bază economică puternică adâncirii discrepanțelor și discriminărilor etnice.<sup>19</sup>

Singurele semnale trase, asupra gravelor consecințe pe termen lung, ale aplicării acestei legi, au fost cele ale societății civile românești, care din păcate nu au fost luate în seamă de clasa politică românească. S-a ajuns astfel, ca „acest pas înainte uriaș, din perspectiva autodeterminării maghiarimii din Transilvania”, dar care din perspectivă românească reprezintă „întoarcerea roatei istoriei cu peste 80 de ani în urmă”, să devină nouă și durabilă de adâncire a inechităților și discriminărilor pentru românii din estul Transilvaniei. Deputatul Kelemen Hunor are dreptate atunci când afirmă: „Am spus cu mai multe ocazii - și nu vom obosi să o repetăm - că în legătură cu proprietatea publică se poate vorbi de o a doua ocupare de țară (a doua descălecare) în Ardeal, dat fiind că o suprafață de aproape un milion de hectare a fost retrocedată în proprietate maghiară. Aceasta este o avere uriașă, o avere de mai multe miliarde de dolari - și cu aceasta se pot obține bune rezultate economice în următorii ani și decenii”<sup>20</sup>

Dar și aprecierile publicistului harghitean Mihai Groza, referitoare la această problemă, îndeamnă la reflecție și la necesare corecții. „Sentimentul de insatisfacție e generat însă de faptul că politicienii români nu realizează nici azi că au comis un gest istoric. Pozitiv sau negativ - asta tot istoria va hotărî. Păcatul e însă că „retrocedarea” nu s-a ridicat la înălțimea **ideii politice**, rămânând la nivelul derizoriu al **tranzacției politice**. Dovadă stă tocmai realitatea că acest gest nici măcar n-a fost observat de Europa.

Dacă ar fi fost prezentat în adevăratele sale dimensiuni - ca gest suprem de reconciliere româno-maghiară - optica Europei asupra țării noastre ar fi trebuit să fie alta. E greu de priceput de ce un gest de căpătâi care trebuia făcut vizibil în

toată lumea a fost lăsat la discreția unui politician mediocru precum Vasile Lupu, care n-a știut să extragă din el decât o efemeră notorietate personală de „luptător împotriva structurilor postcomuniste”<sup>21</sup>.

În paralel cu „finalizarea și încheierea amplului proces de soluționare a problemelor proprietății”, liderii UDMR acționează pentru favorizarea (la nivel local) a penetrării capitalului ungar (sau a unor firme din alte țări europene aparținând unor etnici maghiari) în sectoare economice de interes din Transilvania și sprijinirea unor organizații profesionale constituite pe criteriu etnic în vederea dezvoltării economice a zonelor compact maghiare. Asociații precum, ASIMCOV din județul Covasna, sau Asociația Micilor Întreprinzători Maghiari din județul Harghita, sunt asociații cu un caracter etnic maghiar, unde românii nu sunt acceptați, fiind astfel „eligibile” pentru diverse facilități acordate de Budapesta.<sup>22</sup>

În aceste condiții, este imperios necesar ca, Statul român, în consens cu practica europeană, să elaboreze și să implementeze acele **strategii de dezvoltare economico-socială a zonei care, să asigure o fizionomie multietnică și pluriconfesională, concomitent cu întărirea capitalului social, prin refacerea încrederii cetățenilor din toate zonele țării în zona Covasna-Harghita, în beneficiul tuturor locuitorilor de aici.**

**4. Soluționarea reprezentării populației românești în Consiliile locale și în Parlamentul țării.**

**a. Reprezentarea în Consiliile locale.**

**O sumară trecere în revistă a reprezentării populației de etnie română din județul Covasna în consiliile locale, după alegerile locale din anul 2000, permite surprinderea următoarelor aspecte:**

În 24 de localități administrative, din totalul de 39, românii nu au reprezentanți în consiliile locale. Comunitățile românești cele mai numeroase, care nu au reprezentanți în consiliile locale sunt: **Târgu Secuiesc**- 1595 locuitori de etnie română (7,80% din totalul populației municipiului); **Zăbala** - 896 români (18,66% din totalul populație comunei); **Baraolt** - 298

români (3,10 %); **Aita Mare** - 298 români (9,23%); **Brăduț** - 194 români și rromi vorbitori de limbă română (26,26%); **Ojduța** - 185 români (5,26%); **Malnaș** - 143 români (2,93%); **Bățani** - 140 (2,19 %) ș.a.

De remarcat situația din localitățile Belin și Zagon, unde românii împreună cu rromii de limbă română, formează - în cazul **Belin**, 58,48% din totalul populației - și au doar 6 consilieri (46,15% din total), iar primarul este membru U.D.M.R, iar la **Zagon** 50,42% din totalul populației, și au doar 5 consilieri (33,33% din totalul consilierilor), iar primarul este membru U.D.M.R. În județul Harghita, românii nu au reprezentanți în consiliile locale ale municipiilor Miercurea-Ciuc, Odorheiu Secuiesc, ale orașelor Gheorghieni, Cristuru Secuiesc, Vlăhița, Băile Tușnad și în majoritatea comunelor etnic mixte, cu un număr mic de locuitori români.<sup>23</sup>

În condițiile sporirii autonomiei locale și ale reformei din administrația publică, consiliile locale capătă noi competențe, în conducerea și administrarea localităților. În acest context, este firească și necesară preocuparea pentru asigurarea cadrului legislativ care să asigure reprezentarea comunităților românești din județele Covasna și Harghita, în consiliile locale din toate localitățile celor două județe. Într-un recent interviu, un bun cunoscător al zonei, ține să avertizeze: ”Dacă nu se schimbă modul de abordare a vieții politice din zonele în care românii sunt minoritari în țara lor, la viitoarele alegeri nu vom mai avea consilieri români. Pragul de 5% nu e bun pentru o zonă ca asta... Noi românii ar trebui să luăm exemplu de la maghiari, cel puțin în politică. În județele noastre (Covasna și Harghita -n.a), ar trebui să existe un singur partid: Partidul Românilor și nu 10-15 formațiuni care se ambiționează să-și depună liste separate.”<sup>24</sup>

Asociațiile culturale românești din cele două județe, cu mai multe ocazii, au propus amendarea Legii nr. 70/1991 republicată, privind alegerile locale în vederea asigurării reprezentării populației românești în consiliile locale și la nivel de viceprimar și vicepreședinți de consilii județene, în unitățile

administrativ-teritoriale unde acestea dețin o pondere de minim 5%.<sup>25</sup> Până în prezent, partidele politice nu au dat curs acestor demersuri.

### **b. Reprezentarea în Parlamentul României.**

Societatea civilă românească, în numeroase memorii, apeluri, audiențe, scrisori deschise și alte demersuri asemănătoare, întreprinse în anii de după 1989, a propus, printre altele, modificarea Legii 68/1992 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului, pentru a se asigura reprezentarea populației românești din unitățile administrativ teritoriale, în care aceasta este numeric minoritară, în Parlamentul României.<sup>26</sup>

De această dată, în anul 2000, propunerea a fost însușită de două partide aflate atunci în opoziție, respectiv P.U.N.R și A.P.R. Astfel, în Expunerea de motive, la proiectul de Lege privind modificarea și completarea Legii nr. 68/1992, inițiat de prof. dr. Petre Țurlea, deputat P.U.N.R. de Covasna se spune: "Datorită evoluției istorice, în două județe ale României, Covasna și Harghita, locuitorii de naționalitate română sunt mai puțini decât norma de reprezentare în Parlament. În Covasna, din 233.256 locuitori, sunt români doar 54.586, iar în Harghita, din 347.637 locuitori, sunt români doar 48. 669 (datele sunt de la recensământul din 1992 - n.a). Ca urmare a acestui fapt, locuitorii de naționalitate română din județul Harghita nu au reprezentant în Parlament (au avut doar în perioada 1990-1992), iar cei din Covasna au obținut un mandat de deputat doar în urma redistribuirii, riscând să-l piardă la alegerile următoare. Întrucât problemele cu care se confruntă acei români sunt foarte grave și, în multe aspecte, diferă de acelea ale locuitorilor din celelalte județe, existența a câte unui reprezentant al lor în Parlament este indispensabilă. Numai astfel, forul legislativ ar putea fi permanent informat asupra situației reale a românilor din cele două județe și, astfel, s-ar putea adopta măsurile legislative care să împiedice dispariția lor. Dacă, prin lege, atâtea minorități naționale pot să-și trimită câte un reprezentant în Parlament, chiar dacă sunt formate doar din câteva mii de cetățeni, este de neadmis ca în

țara care se numește România, locuitorii de naționalitate română din cele două județe să nu aibă, și ei, câte un reprezentant în Parlament”.<sup>27</sup>

Continuând în același mod argumentația, în Expunerea de motive, la proiectul de modificare a aceleiași legi, deputata A.P.R. de Dâmbovița, Daniela Popa menționa: “ ...În acord cu principiul respectării drepturilor politice ale tuturor cetățenilor români, indiferent de etnie, în Parlamentul României există și reprezentanți ai etniilor naționale, desemnați indiferent de rezultatul obținut în urma scrutinului electoral. Din păcate, practica politică pune în evidență și anomalii care trebuie eliminate. Ne referim la situația județelor în care cetățenii români de naționalitate română sunt minoritari. Din cauza faptului că cetățenii români aparținând etniilor naționale dețin majoritatea în județele Harghita și Covasna, posibilitatea ca reprezentanții cetățenilor de naționalitate română din aceste județe să câștige alegerile este foarte redusă. Ni se pare anormal ca cetățenii români de naționalitate română din aceste zone să nu beneficieze de reprezentanți în Parlamentul României.

Conform Constituției României, art. 66 - se precizează în continuare în expunerea de motive la care ne referim - deputații și senatorii sunt în serviciul popurului. Totuși, reprezentarea parlamentară a cetățenilor români de naționalitate română din județele respective prin formula generică utilizată de Constituție se relevă ca deficitară, fiind evident că pe actuala organizare administrativă și electorală nu se răspunde necesității reprezentării directe și nemijlocite a intereselor lor în Parlamentul României. De aceea considerăm imperios necesar ca legea electorală să prevadă pentru cetățenii de naționalitate română din județele în care aceștia sunt minoritari, posibilitatea de a avea reprezentanți proprii în Camera Deputaților și în Senat.”<sup>28</sup>

Preluând propunerea societății civile românești din județele Covasna și Harghita, cei doi inițiatori, au formulat următoarele modificări ale Legii 68/1992:

La art. 4 după aliniatul 4 se introduc două aliniate noi, 4/1 și 4/2, care vor avea următorul cuprins:

(4/1): “În circumscripțiile electorale Harghita și Covasna, în care cetățenii români de naționalitate română sunt minoritari, se acordă pentru aceștia câte un mandat de deputat și unul de senator”.

(4/2): “Mandatul de deputat și cel de senator, din circumscripțiile electorale Harghita și Covasna, în care cetățenii români de naționalitate română sunt minoritari, se acordă partidului care a obținut cel mai mare număr de voturi valabil exprimate, altul decât partidele și organizațiile cetățenilor aparținând unei minorități naționale, legal constituite”.

După alin. 5 se introduce un nou aliniat, 5/1, care va avea următorul cuprins:

(5/1): “Mandatul de deputat și cel de senator atribuit potrivit alin. 4/1 și 4/2 se acordă peste numărul total de deputați și senatori rezultat din norma de reprezentare”.<sup>29</sup>

Nu cunoaștem, detaliile jocurilor politice, știm însă că proiectele de modificare a Legii 68/1992, în sensul arătat mai sus, nu au ajuns nici în dezbateră în plenul Parlamentului.

În martie 2003, cu ocazia Adunării Eparhiale a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, reprezentanții societății civile românești, prin vocea avocatului Ioan Solomon, președintele Ligii Cultural-Creștine “Andrei Șaguna”, reiau propunerea de modificare a Legii 68/1992, în următoarea formulare, care evită sintagma de “minoritar” când se referă la românii din cele două județe: “În circumscripțiile electorale în care numărul locuitorilor de naționalitate română este mai mic decât norma de reprezentare prevăzută la art. 3 alin 1 și 2, aceștia vor fi reprezentați în Camera Deputaților, respectiv în Senat de către un deputat și, respectiv, un senator.

Aceste mandate vor fi atribuite, peste numărul total de deputați și senatori rezultat din norma de reprezentare, candidaților de pe listele de candidați sau candidaților independenți din rândul locuitorilor prevăzuți la aliniatul de mai sus, care au obținut cele mai multe voturi”.<sup>30</sup>

**Pornind de la faptul că, 60% din totalul românilor din**



**județul Covasna și 40 % din totalul românilor din județul Harghita, trăiesc în localități mixte, în care sunt numeric minoritari, medii de natură să slăbească foarte mult sentimentul de apartenență națională, considerăm că cei aproape 100 000 de români din cele două județe, au nevoie de un cadrul legislativ, instituțional și logistic care să le asigure o reprezentare corespunzătoare în Consiliile locale și în Parlamentul României.**

**5. Sprijinirea Episcopiei Ortodoxe Române a Covasnei și Harghitei.** Majoritatea populației de etnie română din județele Covasna și Harghita este de confesiune ortodoxă. La recensământul din 2002, din totalul celor 51.665 locuitori de etnie română, din județul Covasna, 49.774 (96,4%) sunt ortodocși, iar în județul Harghita, din cei 45.850 de români, 43.275 (94,4%) sunt ortodocși<sup>31</sup>. Județul Covasna, este singurul județ din Transilvania, unde după 1990 nu s-a constituit nici o parohie greco-catolică, iar în județul Harghita s-au constituit doar câteva parohii cu un număr mic de credincioși în Subcetate și Toplița. Majoritatea credincioșilor din fostele parohii greco-catolice, cu populație maghiarizată, în 1948, au trecut la parohiile romano-catolice din zonă.

În aceste condiții, înființarea în 1994 a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, și instalarea în scaunul vlădicesc a Prea Sfințitului Episcop Ioan Selejan, a însemnat, pe de o parte, împlinirea unei mai vechi dorințe a credincioșilor ortodocși din zonă, iar pe de altă parte, punerea temeliei unei instituții fundamentale pentru păstrarea și afirmarea identității confesionale, lingvistice și culturale a românilor de aici.

În cei 9 ani de la înființare viața bisericească ortodoxă din tânăra eparhie s-a schimbat în bine. Au fost reparate majoritatea bisericilor aflate în ruină, s-au construit altele noi, inclusiv 9 centre monahale. Aproape toate parohiile au fost încadrate cu preoți, iar în buna tradiție șaguniană, P.S. Ioan s-a preocupat de sporirea avutului Eparhiei și asigurarea surselor aducătoare de venituri, prin achiziționarea de spații comerciale, imobile și terenuri, în Miercurea-Ciuc și în alte localități din cuprinsul episcopiei<sup>32</sup>.

Cu toate aceste realizări, Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghite, se confruntă încă cu mai multe probleme ce-și așteaptă soluționarea. Printre priorități se află: recuperarea întârzierilor în reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și a pădurilor ce au aparținut parohiilor ortodoxe, redobândirea imobilelor confiscate de statul comunist și soluționarea salarizării integrale de la stat a preoților din parohiile cu un număr mic de credincioși. Problema salarizării integrale de la bugetul statului a acestei categorii de preoți, este cu atât mai necesară cu cât, majoritatea parohiilor din cuprinsul episcopiei sunt parohii cu un număr mic de credincioși ortodocși.

Situația parohiilor ortodoxe, din Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, cu un număr mic de credincioși:

I. Protopopiatul Ortodox Sfântu-Gheorghe: a. Parohii cu până la 50 de credincioși: Valea Zălanului, Sântionlunca, Poian, Bodoș, Herculian, Bicfalău, Chilieni, Bixad, Lisnău, Vârghiș, Arcuș, Aita Seacă, Căpeni, Micfalău, Cernatul de Jos - total 15 parohii; b. Parohii ortodoxe care au între 51 și 100 credincioși: Malnaș-Băi, Bățanii Mari, Ghelinta, Comandău, Aita Mare, Aita Medie - total 6 parohii; c. Parohii ortodoxe care au între 101 și 500 credincioși: Doboșeni, Lunca Ozunului, Ojdula, Chichiș, Dobolii de Jos, Ariușd, Belin, Mărtănuș, Baraolt, Ozun, Iarăș, Valea Dobârlăului, Lunca Mărcuș - total 13 parohii.

II.. Protopopiatul Ortodox Miercurea-Ciuc: a. Parohii ortodoxe cu până la 50 de credincioși: Porumbenii Mari, Petecu, Crăciunel- Merești, Ciucsângeorgiu, Lăzărești, Bodogaia, Eliseni, Frumoasa, Uilac, Ciceu, Sândominic, Sâncrăieni, Joseni, Praid - total 14 parohii; b. Parohii ortodoxe care au între 51 și 100 credincioși: Făgetel, Vlăhița, Săcel - total 3 parohii; c. Parohii ortodoxe care au între 101 și 500 credincioși: Imper, Băile Tușnad, Izvoru Mureșului, Barasău (comuna Corbu, Poiana Veche (Tulgheș), Pintic (comuna Tulgheș), Vidacut, Cristuru-Secuiesc, Filipea - total 9 parohii.

Din cele prezentate rezultă că, în Protopopiatul Sf. Gheorghe, 34 din totalul de 60 de parohii, iar în Protopopiatul

Miercurea-Ciuc, 26 din cele 52 parohii, sunt parohii cu un număr mic de credincioși, majoritatea sub 100 de enoriași. <sup>33</sup>

Salarizarea integrală din bugetul statului a preoților din aceste parohii, reprezintă o condiție esențială pentru rămânerea lor în aceste mici comunități parohiale și pentru asigurarea unui trai decent unor familii care au în majoritatea lor au mai mulți copii.

Analiza fiecărei parohii ortodoxe în parte, necesită răspunsuri la întrebări precum: Ce se întâmplă cu bisericile ortodoxe rămase fără credincioși? Dar cu cimitirele românești din aceste localități? Care sunt perspectivele, parohiilor cu un număr mic de credincioși ortodocși, majoritatea dintre ei persoane în vârstă? Și întrebările pot continua.

## **6. Îmbunătățirea învățământului în limba română.**

Una din cele mai sensibile probleme existente în cele două județe este problema învățământului în limba română.

Invocând măsurile abuzive din timpul regimului comunist și frustrările care au luat naștere atunci, după evenimentele din decembrie 1989, liderii populației maghiare au trecut la separarea școlilor, schimbarea denumirii acestora și a directorilor, încurajarea plecării profesorilor români ș.a. Este greu de explicat care a fost motivația unor manifestări înregistrate după 1989, în majoritatea școlilor din zonă, de maximă adversitate față de învățământul în limba română. S-a ajuns până la considerarea limbii române ca “factor de opresiune pentru naționalitatea maghiară”, sau așa cum s-a declarat într-un comunicat al Consiliului local din Odorhei, din primăvara anului 1990, în care se precizează textual faptul că “prezența claselor românești deranjează întregul proces instructiv-educativ în limba maternă”. <sup>34</sup>

În perioada care a trecut de atunci, o serie de aspecte au fost soluționate, odată cu adoptarea Legii învățământului și a altor reglementări în materie. O mare parte însă, așteaptă încă rezolvarea. Dintre acestea fac parte: menținerea aceleiași atitudini refractare față de învățământul în limba română; indiferența față de neînsușirea limbii române de către un număr atât de mare de cetățeni români

locuitori ai unei zone din mijlocul României reprezintă o mare provocare, sau așa cum spunea publicistul Ioan Ciurea, din Germania o “adevărată bombă cu explozie întârziată” - ce își va răsfrânge efectele imediate tocmai asupra necunoscătorilor, care datorită acestui handicap autocreat, își vor periclita capacitatea de inserție socială; <sup>35</sup> continuarea politicii de separare a școlilor pe criterii etnice; lipsa cronică a profesorilor de limbă română din școlile aflate în mediul rural, din cele două județe (anual la concursurile de ocupare a posturilor vacante, pentru mai mult de o sută de locuri, în fiecare județ se prezintă doar câțiva candidați); diminuarea cifrelor de școlarizare pentru clasele cu predare în limba română; scoaterea la concurs a unor catedre cu “limba de predare mixtă” care favorizează profesorii de etnie maghiară; neasigurarea reprezentativității la nivelul conducerilor școlilor mixte (conform art. 23 din Legea 127/1997, directorii trebuie să aparțină ambele etnii care învață în școală); politizare învățământului prin amestecul fătîș în conducerea Inspectoratelor Școlare și a principalelor școli a reprezentanților Uniunii Cadrelor Didactice Maghiare; menținerea și adâncirea unor discrepante între școlile cu predare în limba maghiară și cele cu predare în limba română (printr-un amendament adus Legii 1/2000), împreună cu Bisericile au primit o suprafață de pădure (de maxim 30 de ha) și fostele școli confesionale catolice și reformate - cele ortodoxe, neavând pădure în trecut, nu au nici astăzi, discriminare statuată printr-o lege adoptată România anului 2000...); există nenumărate discuții referitoare la repartizarea fondurilor, discriminarea profesorilor români, necunoscători ai limbii maghiare, la ocuparea unor catedre din școlile mixte, onestitatea la diverse examene, școlarizarea copiilor români din unele localități cu un număr mic de etnici români, participarea cadrelor didactice de etnie maghiară la diferite cursuri de perfecționare organizate în Ungaria (de multe ori în timpul anului școlar, fără aprobările necesare); lipsa educației multiculturale ș.a.<sup>36</sup>

Toate aceste aspecte și multe alte asemănătoare au fost semnalate de nenumărate ori de reprezentanții societății civile

românești din județele Covasna și Harghita, și au făcut obiectul mai multor articole și reportaje în mass-media, majoritatea fiind constatate și cu prilejul unor controale efectuate de către Ministerul Educației și Cercetării. Multe din aceste probleme își vor găsi soluționarea odată cu “educarea educatorilor” și cu schimbarea atitudinii acestora față de limba română. Limba română ca limbă a populației majoritare este limbă națională, iar pentru minoritățile naționale este limbă de contact și nu mai puțin limbă de cultură. Însușirea ei de către orice minoritar nu constituie în nici un fel o amenințare la identitatea proprie națională și etnică, ci dimpotrivă o deschidere spre societate și cultură ca mediul integrator.<sup>37</sup> Ca să nu mai vorbim de consecințele negative ale necunoașterii limbii române pentru tinerii maghiari din zonă care doresc să urmeze cursurile unor școli de ofițeri sau a altor facultăți în limba română din principalele centre universitare ale țării.

**7. Asigurarea funcționării instituțiilor culturale românești, a căror existență este amenințată odată cu continuarea procesului de descentralizare.**

**O problemă majoră pentru cultura românească din cele două județe, o reprezintă supraviețuirea instituțiilor profesioniste de cultură, în perspectiva descentralizării.** Este vorba, în principal, de unele instituții precum: Muzeului Carpaților Răsăriteni, Centrul de Cultură Arcuș, Ansamblurile folclorice profesioniste “Ciobănașul” din Întorsura Buzăului (aflat pe cale de desființare, din lipsa resurselor financiare) și “Rapsozii Călimanilor” din Toplița.

Să ne oprim asupra înființării, **existenței și a perspectivelor Muzeului Carpaților Răsăriteni.**

În județele Covasna și Harghita, la scurt timp după revoluție, s-au produs schimbări importante în ceea ce privește politica muzeală: muzeele județene și orașenești din această zonă, conformându-se politicii culturale etnocentriste ale UDMR, de fapt, s-au transformat în instituții de propagandă a culturii maghiare, eludându-se istoria și cultura românească, precum și caracterul multicultural al acestui areal. În aceste condiții, societatea

civilă românească, Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, împreună cu reprezentanții de marcă ai culturii și științei românești din principalele centre culturale ale țării, au făcut nenumărate demersuri pentru înființarea Muzeului Carpaților Răsăriteni, instituție menită să pună în valoare, în mod obiectiv, istoria, cultura și civilizația din sud-estul Transilvaniei, precum și legăturile dintre această zonă cu spațiile aflate de ambele părți ale Carpaților Răsăriteni.<sup>38</sup>

Urmare a acestor demersuri, la data de 27 noiembrie anul 1996, Guvernul României a emis H.G. nr. 1635 privind înființarea Muzeului Carpaților Răsăriteni, stipulând că acesta se înființează la data 01 ianuarie 1997. Guvernul instalat după alegerile din 1996, timp de doi ani a făcut abstracție de existența acestei H.G. și doar sub presiunea partidelor aflate atunci în opoziție, în ianuarie 1999, a înființat Muzeul Carpaților Răsăriteni, instituție aflată în subordinea Ministerului Culturii.

Acest muzeu a reușit deja să se impună ca o instituție dinamică și eficientă. În curs de desfășurare sunt o serie de proiecte ce vizează preistoria, civilizația dacică și romană, istoria, cultura și civilizația românească, și interferențele româno-maghiare în sud-estul Transilvaniei. Printre efectele pozitive ale acestor demersuri menționăm atragerea în zonă a specialiștilor din țară și străinătate, numeroase expoziții și publicații științifice.

În acest moment însă, conducerea instituției este îngrijorată pentru soarta Muzeului Carpaților Răsăriteni. Conform tuturor semnalelor, muzeul urmează să fie descentralizat și va intra în subordinea directă a Consiliului Județean Covasna. Este știut faptul că, reprezentanții administrației locale, aflate în principal sub conducerea UDMR, nu agreează existența acestui muzeu, nefiind exclusă posibilitatea ca, după ce muzeul va trece în subordinea Consiliului Județean Covasna, el să-și piardă independența necesară promovării politicii culturale naționale.<sup>39</sup>

În aceste condiții, sunt necesare demersuri, pentru **ca procesul de descentralizare să nu pericliteze destinul acestei instituții, fundamentale pentru prezervarea și promovarea**

**culturii românești în această zonă, iar muzeul să-și poată urma calea firească și să nu depindă de opțiunile politice locale. În acest sens, ar fi extrem de util ca în Legea Muzeelor, al cărei proiect se află în curs de finalizare, să existe prevederi care să permită menținerea Muzeului Carpaților Răsăriteni în subordinea directă a Ministerului Culturii și Cultelor. Numai în aceste condiții, muzeul va putea să promoveze în continuare politica culturală națională, în interesul României și a tuturor locuitorilor din județele Harghita și Covasna.**

**8. Formularea unor răspunsuri pragmatice și ferme la unele proiecte privind: regionalizarea “nostalgică”, de reînviere a unor regiuni care erau organizate ca niște “enclave etnice”; autonomia Ținutului Secuiesc, intitulată “autogovernare” și concepută ca un “substitut de statalitate”, cu puternice trăsături etnocentriste.**

Dezbaterile publice despre regionalizarea României au crescut în amploare și intensitate, după intervenția pe această temă a premierului Adrian Năstase, de la Sinaia, din primăvara anului 2003 și au culminat cu cererea formulată de premierul Adrian Năstase, în 27 aprilie 2003, către procurorul general Joita Tănase, de a verifica constituirea Consiliului Național al Maghiarilor, al cărui scop declarat este obținerea autonomiei teritoriale și culturale a acestei minorități.

O conferință a reprezentanților UDMR din administrațiile publice locale ale județelor Mureș, Harghita și Covasna, care a avut loc, la Sf. Gheorghe la 4 aprilie 2003 a propus formarea regiunii de dezvoltare a Ținutul Secuiesc. Sunt cunoscute demersurile întreprinse în acest sens, de-a lungul ultimilor ani, de lideri maghiari « radicali » și « moderați », de la proiectul de autonomie a Ținutului Secuiesc, elaborat de senatorul Csopo Jozsef, la hotărârile Forumului de la Cernat, și până la Forumul de la Odorhei, din 26 aprilie 2003. Pe parcursul acestor ani, adevăratele obiective ale acestor demersuri au fost, doar parțial explicate, de multe ori, invocându-se greșeli de traduceri din limba maghiară în limba română. Acum lucrurile sunt spuse mai

tranzant, așa cum a făcut-o recent deputatul Raduly Robert: «păreră mea este fără echivoc : vrem autonomia Ținutului Secuiesc, așa cum este cea din Tirolul de Sud sau chiar cum este cea mai apropiată și mai palpabilă : cea din Kosovo ». Ulterior, deputatul Raduly neagă că ar fi făcut o asemenea declarație: «Eu m-am referit doar la delimitarea radicali-moderată și am spus că, în Kosovo, moderatăii lui Ibrahim Rugova au realizat autonomia provinciei».40.

Ceea ce este surprinzător, este faptul că toate aceste « proiecte » au fost elaborate de unii lideri maghiari, fără consultarea reprezentanților populației românești din zonă. Conducerile asociațiilor culturale și civice din aceste județe au apreciat că asemenea « inițiative sunt acte nepermise de aroganță și sfidare la adresa locuitorilor care nu aparțin etniei maghiare din județele Covasna, Harghita și Mureș și un atac la adresa unității naționale. Datele ultimului recensământ pun în evidență faptul că structura etnică a aceste zone este cu mult diferită de imaginea care s-a creat în timp de bloc monoetnic maghiar. Astfel, în județele amintite românii reprezintă 36% din totalul populației, 5% rromii, germanii și alte naționalități și doar 59% maghiari. S-a solicitat în mod hotărât factorilor de putere la nivel central și local ca orice decizie care privește soarta comunității românilor din cele trei județe, să fie adoptată numai prin consultarea reprezentanților acestora.41

Temerile reprezentanților populației românești din estul Transilvaniei, față de perspectiva organizării unei regiuni constituită pe criterii etnice, au la bază comportamentul autorităților publice locale controlate de UDMR, față de români, în actualele condiții și anume: solicitarea cunoașterii limbii maghiare la ocuparea unor funcții publice, altele decât cele prevăzute de lege; ignorarea intereselor populației românești, în localitățile în care aceasta este numeric inferioară; sfidarea simbolică a statului de drept ( a se vedea gestul primarului municipiului Sf. Gheorghe, Albert Almos, de a îndepărta drapelul României de pe clădirea primărie).42



Ca bază pentru dezbaterile care vor avea loc pe tema constituirii unor viitoare regiuni sau județe, prezentăm câteva informații statistice referitoare la structura etnică a populației județelor Alba, Sibiu, Brașov, Covasna, Harghita și Mureș (date preliminare la recensământul din 2002), grupate în mai multe variante:

### 1. Varianta A - Regiunea Centru, formată din județele Alba, Brașov, Covasna, Harghita, Mureș și Sibiu.

Structura populației după etnie, la recensământul populației din 2002, în actuala Regiune Centru, este următoarea: români 65,3%, maghiari 30,0%, rromi (țigani) 4,0%, germani 0,1%, alte etnii ,0%.

Nr. crt.	Județul	Populație totală	Români	% din total	Obs.
1.	Alba	382 999	346 109	92,8	
2.	Brașov	588 366	512 616	87,1	
3.	Covasna	222 274	51 664	23,2	
4.	Harghita	326 020	45 850	14,1	
5.	Mureș	579 862	308 628	53,2	
6.	Sibiu	422 224	381 784	96,1	
5.	<b>Total</b>	<b>2 521 745</b>	<b>1 646 651</b>	<b>65,3*</b>	

### 2. Varianta B - O propunere de regiune formată din județele Brașov, Covasna, Harghita și Mureș

Nr. crt.	Județul	Populație totală	Români	% din total	Obs.
1.	Brașov	588366	512616	87,1	
2.	Covasna	222274	51664	23,2	
3.	Harghita	326020	45850	14,1	
4.	Mureș	579862	308628	53,2	
5.	<b>Total</b>	<b>1716522</b>	<b>918758</b>	<b>53,5</b>	

Sursa: date calculate după: "Recensământul Populației și al Locuințelor. Principalii indicatori pe județe și categorii de localități. Rezultate preliminare", Institutul Național de Statistică, București 2002

**3. Varianta C- O propunere de regiune - formată din județele “secuiești”- Covasna, Harghita și Mureș.**

Nr. crt.	Județul	Populație totală	Români	% din total	Obs.
1.	Covasna	222 274	51 664	23,2	
2.	Harghita	326 020	45 850	14,1	
3.	Mureș	579 862	308 628	53,2	
4.	<b>Total</b>	<b>1 128 156</b>	<b>406 142</b>	<b>36,0</b>	

**4. Varianta D- O propunere de regiune formată din județele Brașov, Sibiu și Covasna:**

Nr. crt.	Județul	Populație totală	Români	% din total	Obs.
1.	Brașov	588366	512616	87,1	
2.	Covasna	222274	51664	23,2	
3.	Sibiu	422 224	381 784	96,1	
4.	<b>Total</b>	<b>1 232 864</b>	<b>946 064</b>	<b>76,7</b>	

**5. Variant E- O propunere de regiune formată din județele Bistrița –Năsăud, Harghita și Mureș:**

Nr. crt.	Județul	Populație totală	Români	% din total	Obs.
1.	Bistrița-Năsăud	312 325	281 773	95,3	
2.	Harghita	326 020	45 850	14,1	
3.	Mureș	579 862	308 628	53,2	
4.	<b>Total</b>	<b>1 218 207</b>	<b>623 625</b>	<b>52,2</b>	

În perspectiva preconizatei reforme administrative teritoriale a României, clasa politică românească are de gestionat o problemă deosebită, de rezolvarea căreia va depinde liniștea din această zonă din mijlocul României, pentru o perioadă îndelungată. O decizie înțeleaptă, adoptată la finalul dezbaterilor privind regionalizarea, va facilita normalizarea relațiilor cu “minoritatea majoritară” maghiară și va înlesni susținerea unor proiecte care să conducă la eliminarea prejudecăților maghiarilor față de români, a suspiciunilor și a obsesiilor reciproce, și nu în ultimul rând la diminuarea și apoi înlăturarea efectelor perverse ce apar din inversarea raportului majoritate-minoritate, existent în prezent în județele Covasna și Harghita.

Un punct de vedere pertinent a exprimat, în acest sens,

la Sfântu Gheorghe, șeful delegației Comisiei Europene în România, Jonathan Scheele, care nu recomandă înființarea regiunii de dezvoltare “Ținutul Secuiesc”, deoarece aceasta ar întârzia procesul de negociere și de aderare a României la Uniunea Europeană în 2007.<sup>43</sup>

### **9. Sprijinirea presei de limba română; modalități de finanțare de la bugetul de stat, dar și de control din partea reprezentanților comunităților românești**

Cotidienele “*Adevărul Harghitei*” și “*Cuvântul Nou*” s-au înregistrat ca persoane juridice, în conformitate cu prevederile Decretului nr. 102/1990 pentru înființarea administrațiilor locale pentru presă. Împreună cu publicațiile de limbă maghiară “*Harghita Nepe*” și “*Haromszek*”, au folosit și folosesc sediile preluate pe baza Decretului-Lege 30/1990 privind trecerea în patrimoniul statului a patrimoniului fostului P.C.R.

În perioada 1990-1992, cele două publicații au avut statut de unități subvenționate de Ministerul Culturii. Prin H.G. nr. 697/1993, ziarele menționate au fost cuprinse în Lista publicațiilor care se realizează pe bază de comenzi de stat. În 1997, conducerea CDR a Ministerului Culturii a apreciat că cele două ziare, axate pe informație generală și pe de voalarea situației etnice din județele Covasna și Harghita nu pot fi incluse în categoria publicațiilor culturale elitiste apte de finanțare. În aceste condiții, în urma intervențiilor societății civile românești din cele două județe, sprijinul financiar a fost asigurat prin Departamentul pentru Comunicare al Guvernului, ca urmare a amendamentelor Comisiei de cultură, artă și mass-media a Camerei Deputaților la legile bugetului de stat. De menționat faptul că, din subvențiile primite, au fost achitate doar cheltuielile tipografice și cele cu achiziționarea hârtiei.

În anul 2001 sprijinul financiar a fost asigurat prin Ministerul Informațiilor Publice, iar pentru 2002 cele două publicații sunt cuprinse în **H.G. 160/20 februarie 2002 pentru aprobarea modului de repartizare și de utilizare a sumelor prevăzute în Anexa 3/33/07 la Legea Bugetului de stat pe**

**2002 nr. 743/2001- care prevede “sprijinirea editării ziarelor “Adevărul Harghitei”, județul Harghita și “Cuvântul Nou”, județul Covasna, prin acordarea de sume în tranșe lunare”.**

De menționat faptul că cele două publicații nu au un statut juridic clar, nu sunt nici societăți comerciale, nici instituții publice, nici ONG-uri (deși pe lângă cele două redacții au fost înființate două fundații, care au ca obiectiv sprijinirea redactării și editării ziarelor respective), și în consecință, nu au Regulamente de organizare și funcționare (nefiind statuate normele de ocupare a posturilor de conducere și a celor redacționale).

Publicația „Adevărul Harghitei” este singura din județul Harghita care asigură comunicarea sistematică și permanentă dintre administrația publică locală, instituțiile descentralizate și vorbitorii limbii oficiale din județ, singura care oferă posibilități de expresie instituțiilor care concurează la menținerea spiritului și valorilor naționale și care nu are pusee de ostilitate față de politica statului român - dimpotrivă, a susținut-o constant și temeinic în toți cei 12 ani post-revoluționari. În pofida eforturilor majore depuse pentru asigurarea unui conținut adecvat, lipsa mijloacelor financiare necesare modernizării îi conferă un deficit de prestigiu în contextul puternicei prese de expresie maghiară care domină zona.

Cu foarte mici excepții, în toți acești ani “Cuvântul Nou” a fost singura publicație în limba română din județul Covasna (au mai apărut, scurte perioade, publicațiile “Bună Ziua Covasna” și “Monitorul de Covasna”, “Transilvania Jurnal” - ediția Mureș, Covasna, Harghita - iar în prezent mai apare “Obiectiv” - cotidian pentru județele Brașov, Covasna și Harghita, dar care încă nu are o pătrundere corespunzătoare în zonă), străduindu-se să promoveze limba și cultura română, și să răspundă abordărilor etnocentriste ale publicațiilor de expresie maghiară. <sup>44</sup>

Din perspectivă istorică, în cele două județe a existat presă în limba română, doar în perioada 1920-1940 (când au apărut mai multe săptămânale, unele cu o existență efemeră, dar majoritatea cu susținere financiară, din partea Statului Român) și între anii

1968- 2002, după înființarea celor două județe. Cu toate neajunsurile din activitatea lor, cele două publicații “*Adevărul Harghitei*” și “*Cuvântul Nou*”, au cea mai mare perioadă de apariție neîntreruptă (peste 35 de ani), ziarele intrând în conștiința publică, ca instituții de exprimare a românității din zonă.

În această perioadă, cu sprijinul Ministerului Informațiilor Publice, este acută nevoie să se analizeze problema asigurării accesului populației românești din județele Covasna și Harghita, la presa scrisă în limba română, cu finanțare din fonduri bugetare și extrabugetare, eventual prin intermediul unei (unor) fundații constituite în acest scop. Aceeași analiză trebuie făcută și pe tema posturilor locale de radio și televiziune, care emit aproape exclusiv în limba maghiară.

**10. Perfecționarea vieții comunitare; finalizarea constituirii Forumului Societății Civile Românești din județele Covasna și Harghita. înființarea asociațiilor comunitare; capacitatea acestora de a iniția și implementa proiecte:**

În climatul de libertate și democrație de după 1989 și în județele Covasna și Harghita s-au înființat și au activat mai multe asociații culturale și civice românești, detașându-se printr-o prezență activă în spațiul public Liga cultural-creștină “*Andrei Șaguna*”, Fundația “*Miron Cristea*”, Fundația “*Mihai Vitezul*”, Asociația “*Justian Teculescu*”, Despărțământul ASTRA Covasna–Harghita ș.a. În fața noilor provocări, aceste asociații sunt conștiente de necesitatea redefinirii strategiei, priorităților și modalităților de acțiune care să le permită realizarea obiectivului: prezervarea și afirmarea identității ligvistice, culturale și confesionale, într-un areal multiethnic și pluriconfesional.<sup>45</sup>

Preocupați de găsirea unei soluții viabile la această provocare, reprezentanții unor formațiuni politice neparlamentare și ai societății civile locale, în ultimii ani, au propus înființarea unei alianțe politice sau electorale denumită Uniunea Democrată a Românilor Minoritari (UDRM) - formulă care în final nu a fost agreată. Pentru a reuși să se exprime coerent și a oferi un cadru de dialog cu reprezentanții autorităților publice locale și ai populației

maghiare, cele peste 20 de asociații, fundații și ligi din județele Covasna și Harghita, au convenit să-și unească forțele și să creeze *Forum Civic al românilor din Covasna și Harghita* - inițiativă aflată în curs de constituire.

Scopul acestui forum, conform proiectului său de statut, este acela de a asigura coordonarea și unitatea de acțiune a societății civile românești din județele Covasna și Harghita, în vederea îndeplinirii unor obiective precum: prezervarea drepturilor, libertăților și a identității comunitare a românilor din județele Covasna și Harghita, în condițiile statutului special conferit în această zonă de ponderea lor numeric scăzută; sprijinirea accesului comunităților românești la resursele financiare derulate prin programele regionale de dezvoltare promovate și finanțate de organizațiile europene; sprijinirea constituirii și funcționării unor asociații comunitare locale, ca forme legale de organizare a comunităților românești numeric diminuate; reprezentarea intereselor comunităților românești din cele două județe, în raport cu autoritățile administrației publice locale și centrale; inițierea, promovarea și susținerea unui dialog coerent cu societatea civilă a comunităților maghiare din cele două județe; sprijinirea principalelor instituții identitare: biserica, școlile, instituțiile de cultură și mass-media în limba română.<sup>46</sup> Constituirea forumului a fost îngreunată de opoziția unor lideri politici locali, față de o așa numită ingerință a societății civile în spațiul rezervat partidelor politice. În proiectul inițial, exista o prevedere conform căreia, conducerea Forumului urma să desemneze persoanele reprezentative pentru societatea civilă românească din cele două județe, propuse să candideze, în condițiile legii, la alegerile locale și parlamentare, sau pentru alte funcții și demnități publice.<sup>47</sup>

Unul din obiectivele prioritare ale noului Forum este sprijinirea constituirii și funcționării unor asociații comunitare locale, ca forme legale de organizare a comunităților românești numeric diminuate. O asemenea asociație s-a înființat recent la Odorheiu Secuiesc.

Potrivit statutului, scopul Asociației este păstrarea și dezvoltarea identității naționale a românilor din localitatea

Odorheiu-Secuiesc și din județul Harghita, precum și dezvoltarea comunității românești din această localitate, din punct de vedere spiritual, cultural, educațional și economic.

În vederea realizării scopului prevăzut în statut, Asociația își propune următoarele obiective prioritare: promovarea și apărarea prin toate mijloacele legale a identității și drepturilor cetățenilor români și în special cetățenilor români de etnie română din localitatea Odorheiu Secuiesc; reprezintă interesele comunității românești în raporturile cu Consiliul Local și celelalte autorități ale administrației publice; desfășurarea de activități cu caracter spiritual, cultural, educativ, economic și de mass-media care au ca scop păstrarea și dezvoltarea identității naționale a românilor din localitate; înființarea de unități economice și acordarea de asistență în vederea dezvoltării de proiecte în cooperare cu Uniunea Europeană precum și cu alte instituții din țară și străinătate, având ca scop prosperitatea economică a românilor din municipiu; înființarea unor edituri, publicații, posturi de radio și televiziune comunitare sau semnarea de parteneriate cu posturi deja existente; acordarea de asistență și suport logistic și moral grădinițelor, școlilor și claselor cu predare în limba română din localitate; acordarea de asistență și suport logistic și moral cultelor care oficiază în limba română; acordarea de premii, diplome și alte însemne de merit; promovarea cunoașterii și cinstirii memoriei istorice și culturale a comunității românești; dezvoltarea unor parteneriate active cu românii de pretutindeni și cu organizații ale acestora din țară și din străinătate; militarea pentru crearea unui climat de armonie interetnică și împotriva oricărei discriminări pe motiv de rasă, etnie sau credință religioasă; acordarea de asistență și suport logistic și moral orfelinatelor, sanatoriilor și tuturor instituțiilor cu caracter filantropic; organizarea de activități filantropice și de asistență socială; monitorizarea și elaborarea de rapoarte către instituțiile naționale și internaționale privind respectarea drepturilor cetățenilor români de etnie română, numeric inferiori, în Odorhei și județul Harghita; asocierea cu alte asociații sau organizații care au scopuri și obiective similare ș.a.<sup>48</sup>

## **11. Implementarea Proiectului “Solidaritatea comunitară românească”.**

O modalitate eficientă de sprijinire a comunităților românești din fostele scaune secuiești a constituit-o solidaritatea, cu aceste comunități, a românilor trăitori de o parte și alta a Carpaților. În funcție de contextul istoric, formele acestei solidarități au fost multiple și diverse. De la vechii ctitori și binefăcători ai modestelor biserici românești, la cunoscuta acțiune, din perioada interbelică, de patronare a școlilor și parohiilor românești din estul Transilvaniei de către școlile normale și parohiile mari din întreaga țară. Încercările de reluare în forme actualizate a acestor inițiative, după 1989, au fost timide și ineficiente. După mai multe căutări, se pare că în sfârșit, proiectul “Solidaritatea comunitară românească”, elaborat de către Ministerul Informațiilor Publice, la solicitarea societății civile românești din județele Covasna și Harghita, are toate șansele să devină un proiect fezabil, cu o finalitate pragmatică.

În “argumentul” ce prefațează proiectul se precizează: “Conservarea și afirmarea identității etnice, lingvistice, culturale și religioase a românilor de pretutindeni și în special în zonele în care aceștia se confruntă cu pericolul deznaționalizării, constituie o problemă fundamentală a Statului Român, acest lucru demonstrând locul și rolul pe care România și-l alocă în noua structură europeană”. (Solidaritatea) Pornind de la faptul că, datorită unor condiții complexe, comunitățile românești din județele Covasna și Harghita, numeric inferioare, își desfășoară cu dificultate activitățile culturale și sociale, este necesar ca instituțiile publice și societatea civilă să se implice în păstrarea și afirmarea identității naționale a cetățenilor români, atât la nivel central, cât și la nivel local.

În aceste condiții, rolul programului de parteneriat “Solidaritatea Comunitară Românească”, **va fi acela de a structura și dezvolta legăturile dintre comunitățile românești, beneficiind în acest sens de sprijinul mai multor ministere, Patriarhiei Române, autorităților locale, unor societăți comerciale, al**



## **O.N.G.-urilor, precum și al altor asociații reprezentative ale românilor din țară și de peste hotare.**

Dintre **obiectivele principale** ale proiectul menționăm: păstrarea și punerea în valoare a tezaurului tradițiilor și culturii populare a românilor din județele Covasna și Harghita; încurajarea afirmării identității naționale a românilor din cele două județe; întărirea sentimentului de apartenență națională și înlăturarea stărilor de frustrare și marginalizare a românilor din localitățile etnic-mixte; eliminarea deficitului de comunicare și de relaționare existent la nivelul comunităților românești și maghiare din zonă; stimularea dialogului interetnic și optimizarea climatului de conviețuire interetnică; îmbunătățirea relațiilor dintre județele Covasna și Harghita și celelalte județe din țară, eliminarea unor clișee și prejudecăți.

Pe baza acestor obiective, s-au stabilit grupurile țintă, structura de parteneriat, instituțiile finanțatoare și activitățile prioritare (realizarea în comun, sau participarea la unele manifestări culturale și științifice, a unor schimburi între instituțiile de învățământ din localitățile cuprinse în legăturile de parteneriat, asigurarea unor dotări specifice activităților culturale și științifice, transferarea de know-how în domeniul de interes public ș.a). Proiectul lansat la 1 Decembrie 2002, la Sf. Gheorghe, a demarat “cu dreptul”, începând cu primul trimestrul al anului 2003, primele rezultate fiind promițătoare.<sup>49</sup>

### **C. Considerații asupra câtorva oportunități existente în zonă.**

Normalizarea climatului de conviețuire interetnică din județele Covasna și Harghita și asigurarea existenței comunităților românești, sunt posibile prin valorificarea unor oportunități precum: situarea celor două județe în centrul țării; apropierea de Brașov; unul din cele mai mari orașe ale țării; existența legăturile tradiționale cu Moldova și Muntenia și a unei economii complementare; prezența celor două areale cu populație de etnie română - depresiunile Întorsurii Buzăului (județul Covasna) și a Topliței (județul Harghita); valorificarea bogatelor resurse

turistice și balneare, inclusiv a celor din domeniul agroturismului ș.a.

Pentru a putea să păstreze și afirme identitatea românească, românii numeric minoritari din localitățile etnic mixte din Covasna și Harghita, au nevoie de un cadru legislativ, instituțional și logistic adecvat, de o viață comunitară proprie și de un sprijin constant și eficient din partea instituțiilor guvernamentale și asociațiilor nonguvernamentale. Astfel se impune profilarea unui model special de gestiune a problemelor ce caracterizează comunitatea românească din Covasna și Harghita, și, în același timp, trecerea de la constatarea cotidiană și teoretizarea științifică a acestor probleme la operarea lucidă și pragmatică a unor soluții concrete care să se încadreze într-o agendă perenă de management și gestiune a problematicii Harghita-Covasna, indiferent de efemeritatea unui regim politic sau a altuia. Dacă aceste oportunități nu vor fi valorificate, în viitorul apropiat, un număr însemnat de comunități românești reduse numeric, vor fi în întregime asimilate, iar în celelalte localități etnic mixte din zonă, cetățenii de etnie română vor continua să fie marginalizați, supuși la numeroase discriminări instituționale și de facto.

## NOTE

1. Vezi cercetările sociologice efectuate în zonă de Vasile Sebastian Dâncu, Maria Cobianu-Băcanu, Lily Rain, Horvath Istvan, Marius Lazăr, Ștefan Bruno, a căror rezultate au fost valorificate în teza de doctorat *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita* de Ioan Lăcătușu, mss, Cluj-Napoca, 2002
2. Bădescu, Ilie, 2002, *Referat asupra tezei de doctorat Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita* de Ioan Lăcătușu, mss, Cluj-Napoca
3. Roman, Ioan, 2001, *Majoritate și minoritate-experiență europeană și particularități ale zonei Covasna-Harghita*, în „Angustia” 6/2001
4. Lăcătușu, Ioan, 2002, *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita*, teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
5. Bădescu, Ilie, *Op.cit.*

6. Lăcătușu, Ioan, *Op.cit.*
7. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
8. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
9. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
10. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
11. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
12. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
13. Bădescu, Ilie, *Ibidem*
14. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
15. Lăcătușu, Ioan, *Ibidem*
16. Bădescu, Ilie, *Ibidem*
17. Forumul Intercultural ediția a X –a cu tema *Minoritate în majoritate-majoritate în minoritate. Relații interetnice în Secuime*, organizat de Fundația Pro Europa, Sf. Gheorghe, 2002
17. *Problematika Covasna-Harghita. Stare evolutivă*, în „Info Eurocarpatica”, an I, nr. 2/2001
18. Lăcătușu, Ioan, 2002, *Spiritualitate românească și conviețuire interetnică în Covasna și Harghita*, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe
19. Lăcătușu, Ioan, 2002, *Op.cit.*
20. Groza, Mihai *Deputatul Kelemen Hunor are dreptate*, în „Adevărul Harghitei”, anul XIV, nr. 3041/3042, din 11/12 octombrie 2002.
21. Groza, Mihai, 2002, *Op.cit.*
22. Popescu Longin, Ioan, 2003, *Spectator. Interviu cu Filip Olah* în, „Formula AS”, Anul XIII, nr. 562, aprilie 2003
23. Lăcătușu, Ioan, 2002, *Aspecte privind reprezentarea populației românești din județul Covasna în consiliile locale*, în „Info Eurocarpatica”, nr. 5/2002
24. Popescu Longin, Ioan, 2003, *Op.cit.*
25. *Buletinul Ligii Cultural-Creștine “Andrei Șaguna”* nr. 2/2002,
26. *Buletinul Ligii Cultural-Creștine “Andrei Șaguna”* nr. 2/2002,
27. Fondul *Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe.
28. Fondul *Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe.
29. Fondul *Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe.
30. Fondul *Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe.

31. *Recensământul populației și a locuințelor 2003*, Direcțiile Județe de Statistică Covasna și Harghita, 2002
32. Lăcătușu, Ioan, Lechințan, Vasile, Pătrunjel, Violeta, 2003, *Românii din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*, Editura Grai Românesc, Miercurea-Ciuc
33. Lăcătușu, Ioan, Lechințan, Vasile, Pătrunjel, Violeta, 2003, *Op.cit.*
34. Lăcătușu, Ioan, Lechințan, Vasile, Pătrunjel, Violeta, 2003, *Op.cit.*
35. *Universitatea de Vară Izvorul Mureșului ediția a V-a*, în „Info Eurocarpatica”, an II, nr.5/2002
36. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe
37. Bruno Ștefan, *Dimensiunile urii etnice în Secuime*, mms, București, 1998
38. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe
39. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe
40. *Arian Năstase pune Parchetul General pe urmele extremiștilor din UDMR*, în « Adevărul »nr. 3992, din 29 aprilie 2003
41. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe.
42. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe.
43. Alina Bujancă, *Șeful delegației Comisiei Europene în România, Jonathan Scheele, nu recomandă înființarea Ținutului Secuiesc*, în “Observatorul de Covasna”, nr. 12/ 28 mai 2003
44. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe
45. *Buletinul Ligii Cultural-Creștine “Andrei Șaguna”* nr. 2/2002
46. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe
47. Dumitru Manolăchescu, *Forumul civic dezbină societatea românească, în „Observatorul de Covasna”, nr. 8/ 30aprilie 2003*
48. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe.
49. *Fondul Asociației civice*, Centrul Ecleziastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe, 05 05 2003.

## DIE ZAHLENMÄßIG UNTERLEGENEN RUMÄNISCHEN GEMEINDEN AUS COVASNA UND HARGHITA. HERAUSFORDERUNGEN, GELEGENHEITEN UND ÜBERLEBENSPEKTIKEN

Das Verhalten einer Ethnie in einem multiethnischen Raum hängt von dem Prozentsatz der Gruppe innerhalb der ethnischen Struktur der Ortschaft oder der Gegend ab.

So kommt es, dass die Rumänen in gemischten Ortschaften aus Covasna und Harghita, wo die numerische Mehrheit ungarisch ist in die Lage versetzt werden, in ihrem eigenen Staat auf Rechte bezüglich Sprache, Kultur, Religion verzichten zu müssen, auf Rechte die man ihnen in jedwelchen anderen Land gesichert hätte. Hier aber haben sie Probleme mit der Einschulung ihrer Kinder in rumänischer Sprache, mit der religiösen Seelsorge mit der Vertretung in lokalen Verwaltungsbehörden. Sie werden, ohne Bedenken, ausgeschlossen und vernachlässigt.

Die Folge dieser Situation war die Assimilation aller Ortschaften aus dem Zentrum des ungarischen Blocks und eine immer mühsamere Überlebenshaltung für die an den Rändern des Gebietes Lebenden.

Für die Verbesserung dieser Situation sind mehrere gesetzliche Maßnahmen erforderlich, die die Assimilation stoppen und die Verbesserung des rumänischen Schulsystems im Gebiet fördern sollten. Es wäre auch eine bessere Unterstützung der rumänischen Kulturämter und der rumänischen Presse nötig, wie auch eine Solidarität auf nationaler Ebene mit diesen Rumänen, die schwer in diesem ungarisch dominierten Gebiet überleben.

# EVREII DIN ROMÂNIA ÎNTRE TOLERANȚĂ ȘI INTOLERANȚĂ ÎN PRIMUL DECENIU AL REGIMULUI COMUNIST

*Lucian Nastasă*

Ignorat multă vreme de istoriografie, rolul evreilor în procesul de modernizare al societății românești capătă noi dimensiuni prin eforturile restitutive și de analiză din ultimul deceniu, redefinind procese și imagini până nu demult ocultate sau deformat reconstruite. De altfel, mecanismul inhibitor nu a fost străin nici celorlalte istoriografii, spațiul central și sud-est european promovând parcă genetic stereotipii și proiecții explicative mereu strangulate de tarele unui antisemitism mai mult sau mai puțin vizibil, ori ignorând cu bună știință dimensiunea și impactul alogenului evreu în defnirea și grăbirea unor procese societale ce au „*bruscat*” uneori spațiul spre evoluții moderne.

Pe de altă parte, dacă studiile relative la evreii din România au cunoscut o extensie apreciabilă pentru perioada de până la 1944, epoca ce a urmat ocupă încă un loc infim în istoriografie, poate și pentru că fiind prea apropiată, accesul la sursele arhivistice românești este îngădit de o legislație deloc încurajatoare pentru astfel de demersuri. În plus, chiar o serie de particularități ale perioadei comuniste vin să diminueze posibilitățile de identificare a masei evreiești în interiorul familiei mai mari („*clasa muncitoare*”) sau mai mici („*dușmanii de clasă*”), în urma unor transformări structurale, specifice epocii, din care se cuvin a fi reținute pentru moment: abolirea legislației rasiale, care impunea distincții pe criterii etnice între cetățeni, și scăderea importanței politice a factorului religios (apartenența confesională) – care a marcat atât de mult istoria României în epoca anterioară –, prin instaurarea ateismului oficial; asimilarea benevolă ori fortuită a evreilor; integrarea lor socială, politică și economică (în sensul dispariției sau reducerii considerabile a distanței ce-i separa pe evrei de restul non-evreilor) etc. Cu alte cuvinte,

comunismul, eliminând orice referință la diviziunile sociale secundare existente până atunci (etnicitate, religie etc), a dus la pierderea – cel puțin documentară – a identității. Asta nu înseamnă însă că o profundă explorare a surselor arhivistice și adoptarea în cadrul cercetării a unei sume de variabile de natură socio-istorică nu ar putea duce la restituții și analize referitoare la istoria evreilor din România după al doilea război mondial. Dimpotrivă, asemenea demersuri ar îmbogăți și nuanța o epocă ce abia de acum se deschide convenabil anchetelor empirice și analizelor, în integralitatea ei, în care „*factorul evreiesc*” a ocupat un loc aparte, ce se cuvine a fi cuantificat.

## **O lume în schimbare. Instaurarea comunismului în România**

Ieșirea României din războiul antisovietic și evenimentele ce s-au derulat până la înfrângerea Germaniei au constituit preludiul unor schimbări majore în istoria centrului și sud-estului Europei, ce au culminat cu intrarea fără apel în sfera de influență a URSS-ului a mai multor state care vor forma ulterior o parte a „*blocului socialist*”.

Începea și pentru România o epocă de ruptură aproape totală cu trecutul, în care principalii artizani ai noi politici de după septembrie 1944 au fost consilierii sovietici - anexați oficial tuturor instituțiilor statului sau infiltrați unde nici nu te așteptai<sup>1</sup> - și instrumentele Moscovei, membri ai Partidului Comunist din ilegalitate, obedienți și atașați ideologic URSS-ului în drumul lor pentru acaparea puterii. Noua structură politică a pus aproape imediat în lucru mecanisme destinate să asigure deplina schimbare în sensul dorit de Moscova, începând cu măsurile reorganizatorice din cadrul Ministerului de Interne (al cărui titular era Teohari Georgescu) și până la proclamația din 30 decembrie 1947, prin care monarhia era înlăturată, iar România devenea „*republică populară*”. Treptat, pluralismul politic și libertatea de expresie au fost anulate, iar măsurile coercitive în ce privește libertățile

cetățenești se înăspreau odată cu întărirea poziției comuniștilor. În paralel, prin legea naționalizării, aproape totul a trecut în stăpânirea statului, iar țărani și-au pierdut baza materială prin transformarea socialistă. În tot acest proces complex și oarecum precipitat, noua clasă diriguitoare adopta principii politice menite a-i întări structura și a tempera orice tendințe naționaliste și xenofobe, cointeresând deopotrivă toate acele elemente non-românești „democratice” (în sensul ideologiei comuniste).

Începând cu 1948 se instaurează un curent antireligios, ateist, însoțit de lupta împotriva puterii clericale. Biserica greco-catolică este desființată, proprietățile funciare ale diverselor biserici sunt lichidate în urma reformei agrare. Diverse organizații confesionale sunt interzise, sunt desființate mai multe congregații, școlile confesionale sunt naționalizate, învățământul religios este abolit – toate acestea căutând să ducă la pierderea diverselor identități confesionale. Politica religioasă a regimului comunist a combinat elemente în aparență contradictorii: pe de o parte menținerea libertății de conștiință și a bisericilor recunoscute de stat, cu activitățile lor specifice (dar restrânse la interiorul lăcașurilor de cult), iar pe de alta o puternică propagandă ateistă<sup>2</sup>. Această perioadă lungă de represiune antireligioasă a grăbit secularizarea societății românești și extinderea indiferenței față de religie.

## **Evreii după holocaust**

Încă din secolul al XIX a existat în România un puternic curent antisemit ce a culminat în anii celui de-al doilea război mondial cu elaborarea unei legislații rasiale, pogromuri, impunerea evreilor la muncă forțată ori deportarea lor în Transnistria<sup>3</sup>. Îndepărtarea guvernului Ion Antonescu la 23 august 1944 avea să ducă la încetarea tuturor măsurilor antievreiești, dar și încheierea unui bilanț deloc fericit. Consecințele holocaustului erau cât se poate de vizibile prin scăderea dramatică a numărului de evrei reînțorși în țară din lagărele de concentrare, anii conflagrației



ducând la dispariția a cel puțin o treime din populația evreiască<sup>4</sup>, iar cei rămași în viață cunoscând un puternic proces de pauperizare, prin deposedările pe baza legislației rasiale ori prin pierderile inerente războiului.

Starea lor materială era acum deplorabilă, fiind lipsiți de cele mai elementare mijloace de trai, foarte mulți din ei fiind bolnavi, cu familiile împrăștiate (aproape fiecare familie pierzând mai mulți membri în lagărele de concentrare sau de deportare) etc. Cu toate acestea, în noile împrejurări, viața comunității evreiești revine treptat la normalitate, vechile organisme comunitare independente își reiau activitatea, se caută crearea altor structuri reprezentative, unele efemere, precum Consiliul General Evreiesc, altele cu o activitate mai îndelungată, ca în cazul Uniunii Comunităților Evreiești. La 18 septembrie 1944 își reia activitatea și Partidul Evreiesc, însă într-un cu totul alt cadru politic, diferit de cel antebelic. De asemenea, la 19 noiembrie se reînființează secția română a Congresului Mondial Evreiesc, iar mai vechile organizații sioniste activează acum pe față. Personalul didactic de origine evreiască este reintegrat în învățământ, iar școlile ebraice își reîncep activitatea, sunt de asemenea reintegrați funcționarii și alte categorii profesionale în instituții private sau de stat etc. Totodată, la 19 decembrie 1944, este abrogată oficial legislația rasială. Reapar o serie de publicații periodice evreiești, în toată țara desfășurându-se congrese, conferințe, manifestări politice etc, ca semn al revenirii la normalitate, dar și ca măsură a rolului social-politic și cultural pe care doreau de acum să-l joace evreii în noile împrejurări.

În același timp, prin revenirea nord-vestului Transilvaniei sub autoritatea guvernului de la București, din martie 1945, asistăm la un aflux suplimentar de populație evreiască care, pe de o parte, era puternic asimilată și atașată spiritualității maghiare, iar pe de altă parte putea manifesta semnificative resentimente față de guvernantii de la Budapesta. În plus, când soarta teritoriului nu era încă certă în ceea ce privește statul căreia îi va aparține, această masă de evrei putea constitui o pârghie de decizie pentru

viitorul Transilvaniei de nord-vest. Și din acest motiv, aici s-au aplicat mai rapid o serie de măsuri reparatorii vizavi de evrei, îndeosebi în privința bunurile mobile și imobile.

Existau așadar la finele războiului grave probleme sociale, o masă enormă de evrei – marcați evident de suferințele deportării și traumele holocaustului – încerca să revină la o viață normală, în condițiile în care nu mai posedau avere, fiind deposedați în vremea războiului de bunuri și de tradiționalele instituții de asistență. Cele câteva excepții de evrei care au colaborat cu autoritățile antonesciene sau care s-au îmbogățit de pe urma suferințelor coreligionarilor au fost aproape imediat „*demascați*” și pedepsiți, ca în cazul lui Ghelfman (fostul primar al orașului Râbnita), Zilberman (fostul primar al ghetoului din Tiraspol), Meyer Teich (fostul președinte al comunității din Suceava și conducătorul coloniei de deportați din Sargorod, Ucraina)<sup>5</sup> ș.a.

În acest context, încă din toamna lui 1944 s-au reactivat mai vechile organisme de ajutor social pentru evreii săraci, înființându-se în mai toate orașele „cantini populare”, „centre de lapte”, orfelinate, spitale etc. Treptat s-au redeschis sinagogile, multe din ele fiind refăcute cu mari eforturi, au reapărut Ateneele populare etc, cu alte cuvinte a început refacerea tuturor acelor structuri instituționale care au menținut de-a lungul timpului coeziunea comunității, ferind-o de manifestările ostile sau obstrucționiste.

Totodată, mulți evrei au reușit să se relanseze în afaceri, îndeosebi în comerț, profitând de penuria de produse. Faptul – alimentat și de mai vechile porniri antisemite – a generat imaginea că evreii sunt principalii „*speculanți*” ai vremii, termen utilizat până la obsesie și obiect al unei legislații aspre și umilitoare. Toți aceia acuzați de speculă erau „*demascați*” și supuși oprobiului public (purtați cu pancarte agățate de gât, expuși în piețe etc), judecați în cadrul unor Tribunale speciale și condamnați la ani grei de închisoare. În acest sens, o mulțime de rapoarte ale poliției și jandarmeriei reliefează „*venalitatea*” evreilor în stocarea și comercializarea produselor de bază, multe provenite de la

organismele de ajutorare. Alți evrei au reușit să ia în custodie o serie de întreprinderi aflate în patrimoniul Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, fapt ce a contribuit și el la nemulțumirea autohtonilor.

Mai mult decât orice, populația evreiască aștepta de la noile autorități îndreptarea abuzurilor și depozitării din anii precedenți: abrogarea legislației rasiale, restituirea bunurilor imobiliare și a celor mobile (ori compensarea lor) etc. Numai că aceasta s-a făcut greu și incomplet, nu fără rețineri și în virtutea unor prejudecăți greu de estompat. În cadrul Consiliului de Miniștri din 2 octombrie 1945, de pildă, când se discuta problema rechiziționării unor imobile, primul ministru Petru Groza afirma – ceea ce ar putea părea de bun simț la prima vedere – că „noi le-am restituit drepturile lor, dar nu le putem crea o situație privilegiată [...] ; le-am restituit imobilele. Dar de aici înainte să le dăm privilegii evreilor, față de români? Până când și sub ce titlu? [...] Mai mult nu suntem obligați să facem. Nu mă oblig să fac de aici înainte mai multe față de evrei decât față de alți cetățeni români. După ce i-am reintegrat în drepturile lor să nu mi pretindă nici un privilegiu pentru faptul că sunt evrei. [...] Evreii trăiesc o viață de-a dreptul scandaloasă. Se crează în provincie și chiar aici o atmosferă care deservește însăși evreilor și însăși democrației. Crește buruiana șovinismului și antisemitismului, pe care voiam să le exterminăm și care păreau la un moment dat că au fost exterminate”<sup>6</sup>. Iar această mostră de discurs nu a rămas singulară în anii aceia, evident, multe din aspectele sugerate, a „parazitismului” evreiesc îndeosebi, făcând parte din mai vechea panoplie a stereotipiilor create pe seama acestora.

Deși nu imediat după eliberare, iar în unele cazuri cu destulă greutate, încep mai multe procese în justiție, menite să aducă minime reparații morale pentru suferințele din anii dictaturii: în luna mai 1945 are loc procesul primului lot de „criminali de război”, în frunte cu generalul N. Macici; la 4 iunie se pronunță sentințele în procesul „ziariștilor”, printre condamnați fiind mulți

dintre cei care au contribuit la susținerea și răspândirea antisemitismului; în iunie sunt judecați în cadrul celui de-al treilea lot de „*criminali de război*” cei care au participat la diverse masacre ori au condus lagăre de muncă; la 18 februarie 1946, Tribunalul Poporului a pronunțat sentința în procesul „*Centralei Evreilor*”; în aceeași lună se desfășoară procesul unor membri ai guvernului Horia Sima și a celor care au făcut propagandă fascistă, precum și procesul fostului guvernator al Basarabiei, generalul C. Voiculescu; judecarea lui I. Antonescu și unor colaboratori apropiați, în luna mai, se soldează cu executarea a patru dintre ei; la scurt timp vor mai fi judecați și condamnați alți membri ai guvernului antonescian, precum și cei responsabili de crime în spațiul sovietic; la 26 iunie 1948 se va încheia, după multe amânări, procesul celor implicați în masacrul de la Iași din 1941. Iar acestea sunt doar câteva din momentele justițiare prin care guvernantii înțelegeau să repara ororile trecutului și excesele antisemite.

E drept însă că noile autorități comuniste nu s-au arătat prea dispuse a face aceste reparații în toată măsura ce le stătea la dispoziție, ducând o politică de tergiversare, de promisiuni făcute atât evreilor, dar și ne-evreilor, căutând astfel să capete adeziunea unei mase cât mai numeroase, inclusiv a antisemiților, a căror atitudine mai răbufnea din când în când. În cadrul unei ședințe cu organizațiile de masă, din 5 octombrie 1945, la care au participat mai mulți lideri comuniști în frunte cu Vasile Luca, s-a afirmat cât se poate de tranșant că mai ales „*în Moldova crește antisemitismul*”, dar „*nu mai puțin în Transilvania*”, întrucât – se invoca – „*această ură împotriva populației evreiești provine din aceea că reacțiunea uzează la maximum, că evreii, majoritatea lor, caută afaceri ușoare, lucrative*”; iar ca măsură reparatorie se propunea nici mai mult, nici puțin decât formarea „*din aceste elemente, care nu sunt încadrate în procesul de producție, echipe care să fie trimise fie în Valea Jiului, să intre în producție la o mină de cărbuni, fie în altă parte unde este nevoie. În felul acesta s-ar rezolva și acolo o problemă, pentru că este situația*

*asta, că fug din mină, și s-ar pune capăt și campaniei reacțiunii”*<sup>77</sup>.

Iar astfel de atitudini erau regisibile la mai toate nivelurile, „*deoarece – așa cum remarca de altfel W. Filderman - tulburările cu caracter antisemit nu sunt deloc opera fasciștilor, care urmăresc distrugerea democrației ce se instaurează în țară*”<sup>78</sup>, ci se manifestau prin cele mai profunde fibre ale societății, oamenii din mediile rurale. Din acest punct de vedere, nenumărate rapoarte informative ale organelor de supraveghere (poliție, jandarmerie, Securitate) fac referință la atmosfera antisemită din diverse zone ale țării<sup>9</sup>. Poate și de aceea, legile reparatorii elaborate conțineau atâtea excepții ori limitări încât prea puțini evrei au beneficiat de prevederile lor, pentru a se menaja cât mai mult sensibilitățile populației autohtone.

Procesul de revenire la normalitate nu a fost așadar unul ușor și pentru mulți nu în sensul așteptat de ei. Au fost ani plini de privațiuni, nu doar materiale, de provocări ideologice care au generat confuzii, au împins spre opțiuni pripite. Unii sau îndreptat spre noile valori promovate de Uniunea Sovietică, au participat efectiv la instaurarea regimului comunist, considerând că acesta poate exclude pentru totdeauna pornirile antisemite și nedreptățile sociale din perioada anterioară. Alții, marcați profund de tragedia holocaustului și privind cu neîncredere noile realități ce se profilau la orizont, priveau cu speranță „șansa unei noi vieți” într-un proiectat stat național israelian, alăturându-se curentului sionist. Evident, nici una din aceste două orientări nu era ceva nou pentru evreii din România.

## **Evreii și comunismul**

Este un fapt îndeobște admis că, în general, mulții evrei din Europa centrală și estică – și nu numai - au fost seduși de-a lungul timpului de doctrina socialistă. Ea promitea sfârșitul injustiției, a exploatării, pacea universală, o altă organizare societală, mai rațională etc. Numai că în spațiul răsăritean, unde se aflau cele mai numeroase comunități evreiești, mișcarea

socialistă a căpătat formele cele mai radicale. Aici evreii au fost obiectul discriminărilor și a mișcării antisemite de masă. În general, evreii au mers alături de social-democrație, dar nu au fost puțini nici cei care au mers alături de comuniști, pentru că doctrina marxist-leninistă conținea promisiunea unei lumi viitoare în care răul să fie definitiv exclus. Iar un model despre care nu toți știau „*pe viu*” mare lucru se experimenta deja în Uniunea Sovietică.

Antisemitismul a putut juca și el un rol suplimentar la astfel de adeziuni, iar fenomenul este tot mai vizibil la noi începând cu anii imediat următori primului război mondial<sup>10</sup>. Pe de altă parte, simpatia multor evrei față de Uniunea Sovietică s-a datorat faptului că aceasta părea singura forță capabilă să se opună exceselor naziste declanșate încă din a doua jumătate a anilor '30, de distrugere a evreilor. De aceea, în anii războiului, înaintarea Armatei Roșii spre teritoriul României și inima Reichului a fost privită ca soluția salvatoare, de ultim moment, a tuturor evreilor din lagărele unde fuseseră deportați, iar prezența ei aici a fost apreciată – pentru început – drept garantul estompării exceselor antisemite ale autohtonilor. Dacă până la finele războiului, raporturile politice sau simbolice între partenerii sociali se defineau prin apartenența etnică și religioasă, existau de acum șansele ca noua ideologie adusă de la răsărit să elimine cu totul acești factori de discriminare, în profitul impunerii altora, egalitariști.

Imediat după 23 august 1944 a revenit în România o cohortă de foști refugiați la Moscova, activiști ai Cominternului, evrei și ne-evrei, cărora li s-au alăturat mulți alți evrei cu cetățenie sovietică, meniți a întări fragilul grup la data aceea al Partidului Comunist Român. Bine pregătiți ideologic și stăpânind complexul arsenal de mijloace în „*cucerirea puterii politice*”, aceștia au alcătuit de regulă eșalonul doi și trei în conducerea de partid și de stat, excepție notabilă făcând Ana Pauker, Iosif Chișinevschi sau Leonte Răutu, care se bucurau de poziții cu adevărat privilegiate, la fel cum apropiați de vârful puterii erau și Nicolae Goldberger, Liuba Chișinevschi, Valter Roman, Gizela Vas,

Gaston Marin, Gh. Stoica, Sorin Toma, Mihail Roșianu, Gh. Florescu, Nicolae Schwartz, Silviu Brucan ș.a. Aproape în totalitate, evreii-comuniști și-au neglijat profund apartenența la comunitatea lor confesională, identificându-se cu interesele „clasei muncitoare”, indiferent de originea etnică, mulți din ei ocupând poziții importante îndeosebi în aparatul de propagandă al partidului și organele lui de presă.

Bineînțeles, acestora li se adaugă contingente semnificative de evrei basarabeni veniți în România fie pentru a putea apoi să emigreze în Palestina prin intermediul unor rețele bine organizate și cu legături în afara țării, fie pentru că erau mai atașați (chiar prin legături de rudenie) de acest spațiu. Toată această masă de evrei a contribuit la întreținerea sentimentelor antisemite și la formarea unor opinii conform cărora aceștia ar fi pe de o parte instrumente în mâna sovieticilor de implantare aici a regimului comunist, pe de alta un mijloc de a schimba compoziția etnică a unor regiuni, îndeosebi în secuime sau Banat.

S-a vehiculat mult afirmația conform căreia evreii ar fi la originea implantării regimului comunist în România (alături de maghiari), evident, fără a avea încă la dispoziție temeinice analize pe această temă<sup>11</sup>. În fapt, odată cu instaurarea comuniștilor la putere, aceștia s-au văzut moștenind o problemă care frământa societatea românească de aproape un secol, fără a i se fi găsit încă o soluționare: e vorba de problema evreiască. Nu era doar o chestiune numerică (ponderea evreilor), ci și una economică, prin pozițiile ocupate în diversele ramuri industriale, comerciale etc. Iar aspectul căpăta acum și o altă conotație, de vreme ce, nu departe de adevăr, noul regim s-a bazat și pe un însemnat contingent de funcționari de partid evrei; însă nu pot fi emise afirmații tranșant-acuzatoare de vreme ce nu s-a cuantificat încă nimic. Un material cu evidența membrilor PCR, întocmit la Moscova, înregistra la 1 iunie 1947 un număr de 703.000 comuniști, repartizați astfel din punct de vedere etnic: 79,59% români, 12,35% maghiari, 4,16% evrei, 3,9% alții<sup>12</sup>.

Pe de altă parte, nu trebuie să se creadă că liderii de partid români nu au făcut nimic pentru a stopa eventuala ascensiune a

evreilor în posturile cheie de partid și de stat. Dimpotrivă, sub motivația de a nu relansa sentimentele antisemite ale românilor, au impus mereu o dozare acceptabilă a evreilor deținători ai pârghiilor „puterii” în diversele branșe, deși sintagma *numerus clausus* era deja proscrisă. Iar afirmația nu este fără acoperire, de vreme ce nenumărate rapoarte ale diferitelor organe de urmărire semnaleză răbufnirea din când în când a sentimentelor xenofobe, la fel cum chiar maniera de concepere a acestor rapoarte indică o clară atitudine antisemită a emitentului. Într-o analiză asupra „stării de spirit” din Piatra Neamț, elaborată de Chestura de Poliție din localitate la 1 august 1946, se arăta că „între membrii de partid creștini și evrei există o ură de rasă contra celor din urmă, pe motivul că toate posturile de conducere sunt ocupate de evrei atât în partid, sindicat, comitet de fabrică, economate etc”, afișând aroganță și neurmărind decât scopuri personale<sup>13</sup>.

Iar argumentul îl oferea chiar Vasile Luca, în cadrul unei consfătuiri a Biroului Politic al PCR cu reprezentanții unor organizații de masă, la 15 octombrie 1945: „Dacă noi ne gândim în mod dialectic, atunci nu trebuie să ne plângem că în actuala situație, cu moștenirea aceasta antisemită grozavă, am avut puțin o linie politică de a nu ridica elemente evreiești în conducerea organizațiilor. Și aceasta trebuie să înțeleagă orice evreu comunist. Și când noi avem o masă otrăvită de antisemitism, când vede numai un singur șef sau comisar, spune că nu mai este poliția românească, ci poliția evreiască”<sup>14</sup>. Trebuie menționat totodată faptul că nici nu era ușor de lăsat deoparte acest contingent de evrei-comuniști, din care mulți aveau un temeinic stagiul în ilegalitate și se bucurau de bune recomandări și de susținerea Moscovei. Cu alte cuvinte, o parte din evreii au fost aliați utili ai noului regim ce urma să se instaleze definitiv la putere, rol pe care l-a jucat în egală măsură și o semnificativă fracțiune din cea mai importantă minoritate din România, maghiarii. Însă doar atât: aliați, și nicidecum elementele principale ale instaurării comunismului.

Analiza structurii etnice a membrilor de partid din câteva județe<sup>15</sup>, efectuată pentru anul 1947, oferă date surprinzătoare: în



Constanța proporția evreilor membri PCR era de 0,8%, în Făgăraș 7,32%, în Sălaj 3,61%, în Tecuci 1,24%, cifre departe de a indica o suprareprezentare a acestui element. În schimb, o analiză a reprezentării lor în diverse organe conducătoare ale partidului, UTM și sindicate, pentru luna decembrie 1952<sup>16</sup>, de pildă, indică proporții sensibil diferite: dintre șefii adjuncți de secție, 20% era evrei, ca șefi de sectoare sunt 50%, instructori de secție – 5,88%, instructori de sectoare – 20%, în conducerea școlilor centrale de partid – 30,76%. Proporțiile par să indice o implicare activă a evreilor în acele branșe prin care se răspândea ideologia comunistă, creuzete de formare a liderilor la nivel de masă, branșe ce presupuneau abilități în primul rând intelectuale și putere de convingere. Însă demn de reținut este faptul că, după împărțirea administrativ teritorială din august 1950, nu a existat nici un prim-secretar evreu la nivel de regiune sau raion<sup>17</sup>.

Un raport referitor la personalul Securității, din 11 februarie 1949, indică faptul că evreii reprezentau 10% din angajații acestei instituții, în vreme ce românii constituiau 83%, iar maghiarii 6%<sup>18</sup>. La 1 mai 1956, dintr-un total de 12.865 angajați ai Securității (ofițeri, subofițeri și civili), evreii scăzuseră deja la 1,85%, în vreme ce românii erau în proporție de 89,22%, iar maghiarii de 7,71%<sup>19</sup>. Așadar, a pune în sarcina alogenilor întreg cortegiul de orori săvârșite de această instituție este un fapt nu doar simplificator, ci chiar eronat, merit în fapt să protejeze imaginea securistului de etnie română, care n-ar fi avut nimic de a face cu teroarea dezlănțuită în acei ani. Evident, este mult mai simplu și o practică curentă a dezvinovății prin învinovățirea celui căruia, oricum, i s-a atribuit de mai bine de un secol toată gama de motivații pentru eșecul împlinirii ca națiune („evreii conspiratori”, „iudeo-masoni”, „iudeo-bolșevici” etc)<sup>20</sup>.

Nu trebuie omis însă faptul că după declanșarea prigoanei antievreiești din URSS și numeroasele procese intentate acestora sub diverse pretexte, cu similitudini în tot „lagărul” socialist, după îndepărtarea „deviaționiștilor de dreapta” de la noi (Ana Pauker, Vasile Luca și Teoharie Georgescu) și declanșarea proceselor

sioniștilor (1952-1953), la care s-au adăugat noi valuri de verificări și reverificări ale membrilor de partid, ponderea evreilor a scăzut treptat, pentru ca sfârșitul regimului Gheorghiu-Dej să marcheze o consolidare a poziției elementelor naționale românești în aparatul PCR. Cu alte cuvinte, treptat, lucrurile vor intra într-o „normalitate a proporțiilor”, de *numerus clausus*.

Așadar, teoretic dispar sau mai bine zis sunt temperate mai vechile motive ce au generat structural antisemitismul în România. Dacă în vechiul regim, până la Șoah, una din cauzele fundamentale a fost suprareprezentarea evreilor în cele mai diverse domenii de activitate economică, chestiunea se schimbă după 1945. Elita comunistă se recruta după alte reguli: adeziunea la valorile comuniste, supunerea față de noii lideri, existența unui capital politic de ilegalist comunist etc. Apoi, datorită calității de „victimă a fascismului” sau a vechiului regim, mulți din supraviețuitorii Șoah-ului sau descendenții lor au dobândit acel capital simbolic necesar obținerii de poziții cheie în partid și în stat – îndeosebi pe plan local - în aproape întreaga epoca stalinistă, oferind contemporanilor, dar și posterității, imaginea existenței unei „dominații evreiești”. Realitatea este însă mult diferită și mult mai complexă. Cea mai mare parte a vechii burghezii și intelectualității evreiești a fost ea însăși pusă în afara sistemului, fiind declassată din funcții, expropriată, izgonită din locuințe, exclusă de la binefacerile studiilor superioare, ca fiind „reacționari” și „dușmani ai poporului” etc.

În schimb, asistăm în epocă la un plus de interes al evreilor pentru asimilare: prin românizarea numelui, prin conversie religioasă, prin căsătorii mixte – toate acestea ca expresie a indiferenței față de apartenența religioasă, un act de conformism care nu implica neapărat un alt angajament confesional, fiind deci o adeziune formală, dar mergându-se până la declararea ateismului. Asimilarea formală a fost adoptată în fapt de majoritatea celor interesați să acceadă la comanda diverselor pârgii de putere sau să ocupe posturi rezervate până atunci doar elementului autohton (de exemplu, în armată). Iar pentru aceasta, se poate spune că

au existat condiții ideologice ale integrării, în sensul dispariției sau reducerii considerabile a distanței ce-i separa pe evrei de restul grupurilor.

În epocă era frecventă propaganda conform căreia „*numai socialismul asigură justa rezolvare a problemei evreiești*”<sup>21</sup>, iar secularizarea societății a fost unul din mecanismele esențiale care au determinat asimilarea; de aceea, prin excluderea confesionalismului s-a eliminat unul din elementele ce au stat la baza ideologiilor antisemite. Totodată, comunismul a oferit condițiile instituționale ale integrării: în câmpul politic; în funcții publice (statul fiind confundat cu partidul); rețelele școlare deschise (nu se mai fac discriminări pe criterii etnice sau confesionale); asociațiile organizate de partid și de stat (UTC, Sindicate etc).

De bună seamă că mulți din evrei, ca și în cazul non-evreilor, nu au intuit efectele distructive ale comunismului. Comitetul Democratic Evreiesc a fost creat de comuniști – la 22 iulie 1945 - tocmai pentru a contrabalansa, într-o primă etapă, influența celorlalte organisme reprezentative ale evreilor (Partidul Evreiesc, Organizația Sionista, Uniunea Evreilor Români), care oricum au fost mereu provocate în a-și defini pozițiile vizavi de PCR. Mai vechii lideri care au dus greul comunității în anii persecuțiilor și ai holocaustului au fost treptat „*compromiși*” și îndepărtați, în locul lor apărând alți conducători de opinie, înregimentați în Partidul Comunist sau obedienți acestuia.

Comitetul Democratic Evreiesc nu a fost doar o creație și o anexă a PCR, ci a reprezentat acel organism al comuniștilor-evrei adepți ai integrării în noua societate, care și-a păstrat titulatura de apartenență etnico-confesională tocmai pentru a crea o legătură instituțională între „*ulița evreiască*” și partid<sup>22</sup>. Deși întrucâtva asemănător Uniunii Populare Maghiare, CDE se deosebea de aceasta în multe privințe, deși conducerea de partid și de stat le-a tratat, până la desființare, în mod asemănător.

Comitetul Democratic Evreiesc a fost, printre altele, un organism de propagandă în rândurile evreilor. În toate localitățile

unde existau comunități evreiești cât de cât semnificative, CDE a depus eforturi considerabile pentru atragerea evreilor de partea noilor autorități, acțiuni desfășurate îndeosebi în perioada premergătoare alegerilor din noiembrie 1946. Acționând la indicațiile PCR, CDE a reușit prin tehnicile deja exersate de comuniști, să creeze disidențe și să schimbe lideri, cu alte cuvinte să domine toate celelalte formațiuni evreiești. În fruntea Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România a fost impus M. Popper, iar alți noi lideri au fost răsplătiți prin „alegera” lor, în 1948, ca deputați în Marea Adunare Națională, din partea CDE.

Ca o măsură suplimentară de răsplată, dar și de câștigare a încrederii masei evreiești care mergea alături de comuniști, guvernământii au elaborat decretul nr. 113 din 1948, cu privire la bunurile rămase de pe urma victimelor anilor de prigoană, decedați și fără moștenitori, bunuri care au trecut în patrimoniul Federației Uniunilor de Comunități Evreiești. De asemenea, la 11 august 1949 are loc unificarea comunităților de rit occidental (neolog), ortodox și sefard din România, sub conducerea unui comitet unic. Pe de altă parte, după *Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR în chestiunea națională*, din decembrie 1948, are loc o acțiune de fundamentare ideologică în rândurile CDE, dar și o anume primenire de cadre – de regulă a celor din eșalonul doi –, organizația preluând totodată sarcinile unei virulente campanii anitisioniste. Tot Comitetului Democratic Evreiesc i s-a încredințat sarcina reconversiei sociale a populației evreiești, căutându-se schimbarea mentalității vechilor elemente mic burgheze, în direcția activizării în domenii strict productive.

Cu toate că după 1945 s-a insistat tot mai mult pe reconversia socială și profesională a evreilor, aceștia și-au păstrat totuși poziții privilegiate în domenii tradiționale lor: sistemul bancar, comerț, medicină, profesii intelectuale etc. De asemenea, cu toate dificultățile economice postbelice, populația evreiască a reușit să se refacă destul de repede, până în 1947 fiind înregistrați 35.000 salariați, 49.000 meseriași, 34.000 comercianți și industriași israeliți, numai în 1946 – de pildă – fiind înregistrate 2017

întreprinderi ale acestora. Și totuși, nu se mai poate însă vorbi de îndeplinirea de către evrei a unor funcții sociale specifice, așa cum e cazul pentru perioada de până la 1940. În schimb, restratificarea, crearea „*omului nou*” prin muncă, recalificarea în profesii proletare ținea capul de afiș în propaganda CDE-istă, iar canalul Dunăre-Marea Neagră a jucat un rol important în calificarea pentru muncile „*de jos*”.

Cu toate aceste aspecte, nu înseamnă că regimul comunist nu a manipulat mai vechiul antisemitism. Este vorba de a elimina sau de a controla orice instanță colectivă autonomă care se putea interpune între „*clasa muncitoare*” și aparatul de stat. Utilizând sintagma „*luptei de clasă*”, comunismul a eliminat orice referință la diviziunile sociale secundare (etnicitate, religie etc): victimele persecuțiilor antisemite au devenit adeseori „*victime ale fascismului*”; evreii sunt menționați arareori ca atare (ca etnie ori confesiune), ci doar ca „*sioniști*” ori ca „*dușmani de clasă*”. Cu alte cuvinte, își pierd astfel identitatea etnică și confesională. Este adevărat că și comuniștii, forțând asimilarea de tip comunist a evreilor, sperau să prevină recrudescența antisemitismului.

## **Sionismul**

Pentru fondatorii săi, sionismul ar fi soluția „*problemei evreiești*”. De-a lungul timpului, această mișcare a creat o puternică tradiție și în spațiul românesc, ca efect al eșecului asimilării și al permanentei discriminări la care erau supuși evreii<sup>23</sup>. Simpla existență a proiectului sionist, apoi a statului Israel, a schimbat profund existența evreiască. Atunci când socialismul, care promitea asimilarea de un alt gen, a eșuat în URSS și a devenit insuportabil, sionismul a apărut ca un bun socialism și pentru evrei, el reproducând atât proiectul naționalist, cât și pe cel socialist. Nu întâmplător, la construirea statului Israel au colaborat (și au rivalizat) deopotrivă liberali ca Weizmann, naționaliști romantici ca Jabotinsky, socialiștii de tradiție rusă, ca Ben Gourion ș.a.

Înainte de cel de-al doilea război mondial, numărul populației evreiești în România se apropia de trei sferturi de milion<sup>24</sup>. În afara Ungariei, Poloniei și Rusiei, aici a trăit cea mai numeroasă populație evreiască din Europa. Cum de la sine se înțelege, și activitatea organizațiilor sioniste din Europa se concentra în aceste țări. Înainte de război, în România au funcționat – legal sau ilegal – mai toate nuanțele mișcării sioniste, începând cu mișcarea de extremă dreaptă „*Betar*” până la organizația religioasă-sionistă „*Mizrachi*” ori „*Hașomer Hațair*” de orientare social-democrată de stânga.

Aceste organizații aveau o rețea de propagandă foarte extinsă, iar activitățile se desfășurau pe două planuri: pe de o parte organizau acțiuni de colectarea banilor destinați diverselor fonduri național-israelite, iar pe de altă parte pregăteau tineretul pentru muncile agricole, pe așa-numitele terenuri „*hachsara*” (de pregătire). Până spre al doilea război mondial, emigrarea în Palestina era foarte redusă, deoarece ideea creării statului israelian părea încă o utopie.

Importanța organizațiilor sioniste a crescut însă considerabil în timpul celui de-al doilea război mondial, o serie de lideri ai evreilor din România desfășurând o activitate intensă în această direcție. Emigrările spre Palestina din anii 1940-1944 au constituit doar soluția „*supraviețuirii*”, nefiind însă dorite de cei ce recurgeau la o atare cale, pentru că nu exista încă o patrie a lor legal constituită, iar o asemenea opțiune s-a dovedit a fi, în unele cazuri, chiar primejdioasă, dacă se are în vedere cele câteva catastrofele navale.

După 23 august 1944, aceste organizații sioniste au ieșit la lumină și și-au continuat activitatea mult mai intens. Chiar autoritățile române din vremea guvernului C. Sănătescu au considerat util să sprijine și să încurajeze emigrarea evreilor prin intermediul Societății Naționale de Cruce Roșie sau a Crucii Roșii Internaționale<sup>25</sup>. Problema era că autoritățile britanice acceptau un număr foarte redus de emigranți din România, aceștia fiind „*concurați*” de evreii din Ungaria și Polonia, care utilizau țara noastră ca un loc de tranzit.

În fapt, problema emigrării în Palestina este în strânsă legătură cu evoluția relațiilor internaționale după al doilea război mondial, când URSS aprecia că susținerea creării statului Israel făcea parte din proiectele ei anti-imperialiste. Așa se explică numărul relativ mare de vapoare care plecau din Constanța, din Bulgaria și Iugoslavia spre Israel, care îi transportau pe evreii dornici să se stabilească acolo, ajutorarea cu tehnică militară necesară celor din Hagana, care luptau împotriva arabilor etc. Dat fiind potențialul uman evreiesc existent încă în România la finele războiului, este explicabil interesul major al sovieticilor de a încuraja emigrările spre Palestina.

După război, odată cu organizațiile sioniste din România s-a înființat și Comitetul Democrat Evreiesc, despre care am vorbit mai sus, care avea ca scop includerea populației evreiești în munca productivă și în construirea socialismului. La început, această organizație a colaborat cu sioniștii, îndeosebi sioniștii de stânga, iar firavele încercări de a-și impune influența asupra lor au avut rezultate slabe în primii doi-trei ani după eliberare. Inițial, CDE a încurajat emigrările, aliniindu-se comandamentelor venite de la Moscova, sionismul fiind apreciat pe atunci mai mult ca un program utopic, fără șansa de a se realiza vreodată un stat israelian. Când însă acesta s-a creat, la 14 mai 1948, datele problemei s-au schimbat aproape fundamental.

Cu toate acestea, se poate afirma că în România, în intervalul 1945-1947, obsesia emigrării nu era dominantă pentru cea mai mare parte a evreilor, perioada fiind una de redresare umană și economică, după teribilii ani ai holocaustului. Pentru mulți dintre ei, emigrația nu era o problemă la ordinea zilei, ci una de eventuală perspectivă, prioritară fiind revenirea la normalitate, redresarea materială, recăpătarea averilor confiscate. Problema emigrării a devenit acută mai ales după succesiunea de transformări legislative care au modificat fundamental regulile de funcționare a unei economii libere (naționalizarea, stabilizarea etc) și lovea direct în masa evreilor al căror spirit de inițiativă se vedea deodată strangulat și oprimat. În plus, crearea statului Israel parcă

venea în întâmpinarea de a li se oferi o nouă șansă, evident, adăugându-se și împlinirea unui deziderat îndelung așteptat.

Totodată, nu trebuie subestimată în reușita multor plecări până pe la începutul anului 1950 atitudinea Anei Pauker, ministru de Externe, ea însăși evreică, care deși a fost profund atașată de PCR, declarându-și ateismul, a dovedit o discretă înțelegere față de coreligionarii ei<sup>26</sup>. Nu întâmplător, în epocă, aceste valuri au fost denumite „*Emigrația Ana Pauker*”. Era o perioadă (1945-1947) în care în general guvernul român era oarecum indiferent față de problema emigrării evreilor, iar documentele PCR nu indică o concepție clară în această chestiune. Miile de evrei care au reușit sau au dorit să plece în acești ani s-au lovit într-adevăr de birocrăția regimului, dar și-au putut manifesta vădit intenția, activitatea diverselor organizații sioniste derulându-se fără opreliști.

Din a doua parte a anului 1947 se impune însă emigrarea pe pașapoarte colective, sarcina pregătirii emigrării revenind Comitetului Democratic Evreiesc, care organiza cursuri serale pentru cei înscriși, cu scopul de a asigura educația „*politică*” a solicitanților. Începând însă cu anul 1948, se declanșează o campanie propagandistică prin care se încerca convingerea populației evreiești de inutilitatea emigrării, demascându-se totodată politica „*antipopulară*” a guvernului israelian, precum și „*viața mizeră a emigranților*”. Schimbarea de atitudine, de la tolerarea emigrării la o campanie împotriva ei, a fost pusă în epocă îndeosebi în seama comuniștilor evrei, care considerau plecarea masivă în Israel ca un pericol pentru poziția lor personală în partid. Documentul care a stat la baza acestei campanii a fost faimoasa *Rezoluție a CC al PMR în problema națională*, în fapt un virulent mesaj antisionist. Activiștii CDE au încercat să urgenteze activitatea de destrămare a organizațiilor sioniste, la câteva zile de la înființarea consulatului israelian ocupând sediile și distrugând documentele organizațiilor sau încredințându-le recent createi Direcții Generale a Securității Poporului (30 august 1948), în cadrul căreia unul din cei doi subdirectori generali, cu rang de secretar de stat, era generalul maior Alexandru Nicolschi, evreu



basarabean care anterior purtase numele de Boris Grumberg.

Evident, campania antisionistă era dirijată mai mult sau mai puțin fățiș de Partidul Comunist, însă ea a fost purtată în principal prin intermediul organului de presă al CDE, „Unirea”, care a reacționat aproape imediat la *Rezoluția* mai sus amintită, afirmând că „*sionismul de toate nuanțele este un curent politic naționalist, reacționar al burgheziei evreiești, care caută să izoleze populația evreiască muncitoare de popoarele în mijlocul cărora trăiește*”. De altfel, periodicul luase încă din august o atitudine tot mai violentă împotriva tuturor asociațiilor și organizațiilor evreiești care scăpau controlului PCR, considerându-le „*realitatea imediată locuri de propagandă antiprogresistă*”, care izola populația evreiască de „”<sup>27</sup>.

Tot mai frecvent discursul politic punea un semn de egalitate între sionism și fascism. De aceea, sub diverse pretexte au fost arestați și condamnați o serie de lideri ai comunității, derulându-se totodată o suită impresionantă de ședințe publice în care erau „*demascate*” unele „*elemente naționaliste burgheze evreiești*”. Toate aceste acțiuni erau menite a discredita personalitatea unor lideri sioniști, în paralel desfășurându-se o intensă muncă de îndoctrinare antisionistă, a cărei strategie s-a articulat mai coerent în urma ședinței activului pe țară a CDE, din 9-10 ianuarie 1949, convocată în vederea „*prelucrării*” mai sus amintitei *Rezoluții*. Totodată, Partidul Comunist Român, prin intermediul CDE și profitând de inerențele rivalității din chiar sânul comunității evreiești, desființează la finele lunii noiembrie 1948 Uniunea Evreilor din România, în urma unei așa-zise ședințe de „*autodizolvare*”, întrucât principalul obiectiv al acesteia – lupta împotriva discriminării rasiale – nu-și mai afla rostul în noile împrejurări politice<sup>28</sup>.

De altfel, campania antisionistă s-a declanșat în tot lagărul socialist, la noi CDE fiind pârghia cea mai eficientă. Evident, această campanie nu a presupus încetarea emigrărilor, ci mai mult a creat o stare de confuzie. Pe de o parte se făcea o campanie antisionistă acerbă, pe de alta se efectuau curse navale regulate

Constanța-Israel, cu mii de evrei, iar alte mii își depuneau cererile pentru pașapoarte. Cu alte cuvinte, propaganda era un lucru, iar anularea interdicțiilor era altceva. Mai mult chiar, la vârful conducătorilor PCR, deși campania antisionistă era în toi, emigrarea era încă privită în limitele unei toleranțe. În cadrul ședinței Secretariatului CC al PCR din 31 august 1949, de exemplu, prezidată de Gh. Gheorghiu-Dej și la care mai participau Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, L. Rădăceanu și I. Chișinevschi, în fața tot mai numeroaselor solicitări de emigrare, ministrul de Interne T. Georgescu propune tranșant: „Să începem să dăm pașapoarte acelor elemente care vor să-și găsească un loc sub soare în altă parte. S-au făcut 7000 cereri de plecare, dintre care 1000 de către membri de partid”. Susținut de Ana Pauker, Gh. Gheorghiu-Dej este și el de acord, pornind însă de la următoarea premisă: „Am ajuns la concluzia că dacă li se dă drumul, vor fi mai puține plecări în Palestina. Am citit niște scrisori; îți vine să plângi de mizeria care este acolo. Noi n-am publicat asemenea scrisori, nu ne-am ocupat de aceasta. Să nu lăsăm numai organul Comitetului Democratic Evreiasc să se ocupe de această problemă. Și «Scânteia» trebuie să ia poziție. Să publice «Scânteia» declarația unor intelectuali, care să ia poziție. Să publice scrisori despre traiul de acolo. Guvernul Israelului a intrat pe linia intereselor imperialismului american. N-avem de ce să ținem burghezii. Să plece. Facem greșeală atunci când ne angajăm în discuții pe problema emigrărilor”<sup>29</sup>.

Guvernanții vor trece însă nu după multă vreme la măsuri și mai aspre, chiar radicale, la 10 iulie 1950 fiind arestați de pildă mai multe zeci de conducători sioniști. Nu era un lucru nou pentru nimeni. Sioniștii mai fuseseră acuzați în principal de spionaj, faptul că după război desfășurau, pe lângă activități de propagare și organizare a emigrării, și activități informative, mereu fiind invocate ca exemple cazurile Wilhelm Fildermann, A.L. Zissu, dr. Ernő Marton, Ernő Hönig, Károly Mahler, József Huppert, dr. Rozenhal, Károly Reiter ș.a.

În acest context, contrar așteptărilor guvernanților, dorința de emigrare a evreilor a devenit aproape de nestăvilat, iar

motivațiile de emigrare nu erau simple fantasme. Schimbările socio-economice ce se impuneau „*de sus*”, precum naționalizarea întreprinderilor, a băncilor, a diverselor tipuri de antreprize comerciale, cooperativizarea micilor meseriași, desființarea sectorului privat în cadrul profesiilor liberale (medicină, farmacie, avocatură etc), exproprierea de imobile, aplicarea brutală a unor legi și principii care trebuiau să instaureze regimul comunist (principii ca echitatea, morala comunistă etc), controlul statului asupra averilor ș.a. – au afectat profund cea mai mare parte a evreilor din România, prin diminuarea considerabilă a bazei lor materiale. Acțiunea de „*restratificare*”, deși agresiv mediatizată, a contribuit nu numai la pauperizarea multor familii, dar inhiba orice inițiativă sau vocație personală. Pentru foarte mulți evrei „*neproductivi*” (foști comercianți de pildă) nu era visul lor de a deveni „*muncitori de frunte*”<sup>30</sup>, tractoriști sau strungari<sup>31</sup>. În pofida campaniei antiemigraționiste, tendința în masă de a pleca a devenit obsesivă pentru evrei, punând autoritățile române într-o situație pe care nu o prevăzuse, iar pentru unii lideri comuniști chiar greu de înțeles. Emigrările au continuat astfel până în februarie 1952, iar numărul total al celor plecați este estimat la 80-100.000 persoane. De la data mai sus menționată nu au mai emigrat persoane din România în Israel decât sporadic, în valuri deja bine circumscrise și cuantificate de analiștii fenomenului<sup>32</sup>.

S-ar putea afirma că regimul comunist din România a încurajat emigrarea, pe de o parte poate și pentru a se reduce numărul acestora, într-o pornire antisemită adânc înrădăcinată, pe de alta pentru că încă mai existau – până prin 1952 – în aparatul de stat evrei care, mai mult sau mai puțin conștienți, erau încă atașați de identitatea lor etnică, facilitând emigrarea în momente de mai puțină bunăvoință a autorităților. Este adevărat însă că, conjunctural, au restrâns și chiar sistat în mai multe rânduri emigrările, motivațiile nefiind de neglijat: în mod real România trecea printr-o criză de forță de muncă, îndeosebi cea calificată; extinderea bunelor relații cu o serie de state arabe a dus la îndeplinirea cererilor venite din partea acestora de a se împiedica,

prin aportul evreilor din România, extinderea numerică a evreilor în Israel; apoi, mulți evrei erau purtătorii de cuvânt ai situației reale din România, a tot ceea ce însemnau mecanismele totalitare, cu tot cortegiul de crime, persecuții, lipsuri materiale etc.

Sfârșitul anului 1952 este marcat de atitudini antiievreiești evidente și brutale, declanșate în lagărul socialist prin „procesul *Slansky*”, mult mediatizat în presa vremii, „trădătorilor” atașându-li-se totodată și mențiunea de „evreu”. Evreii erau acum potențiali spioni în favoarea sionismului internațional. Iar când această vină era imposibil de dovedit, se recurgea la arestări din diverse alte motive (îndeosebi „economice”: trafic de devize, deținere de metale prețioase, delapidări etc). Chiar și pentru liderii comuniști evrei din România, cazul „*Slansky*” constituia un precedent primejdios, cum s-a și dovedit a fi. După repetiția din Cehoslovacia a urmat punerea în scenă a „*complotului medicilor*” din URSS, la începutul anului 1953. De data aceasta, evenimentele se petreceau la suprafață, oficial, personajul principal fiind medicul evreu care la îndemnul sionismului internațional a pus la cale *mal praxisul*. În fapt nu era atât o campanie antisionistă, cât una antisemită, ce a avut ca punct culminant „*complotul*” amintit, evreii și Israelul fiind acuzați de tot ce era mai rău. Cu această ocazie au fost chiar elaborate planuri de deportare în masă a tuturor evreilor din URSS în Siberia, nemaifiind puse în aplicare datorită morții lui Stalin, ceea ce nu înseamnă că succesorul nu a manifestat aceeași atitudine față de evrei.

În România, o soartă asemănătoare era să aibă Ana Pauker, a cărei cădere s-a produs în iunie 1952. Nu întâmplător, acel an coincide cu sistarea fermă a oricărei emigrări din România (până în 1958). La fel, a avut de pătimit fratele Anei Pauker, Zalman Robinsohn, care a fost mai mulți ani întemnițat<sup>33</sup>. Toate aceste manifestări antisemite aveau ca punct de pornire și relațiile încordate dintre Israel și țările din „*lagărul socialist*”, atitudinea fiind, desigur, dictată de Kremlin.

Între 1954-1959 a fost o perioadă de acalmie și relativă toleranță față de mișcarea sionistă, neacceptată oficial, dar permisivă

sub aspectul emigrărilor în Israel. În 1958 s-a redeschis oarecum posibilitatea de emigrare, sediile regionale ale miliției fiind asaltate de un număr impresionant de evrei, pentru obținerea pașapoartelor. Însă un nou val de antisionism, însoțit de arestări și de crearea unei atmosfere de teroare în cadrul comunității evreiești, s-a declanșat în 1959, susținut de comunicatul apărut în „Scântea” din 25 februarie, care a pregătit ideologic momentul. Atitudinea a avut la bază o serie de emisiuni antiromânești transmise la „Kol Israel”, radioul israelian, ceea ce a stârnit reacția din officiosul PCR. Emigrările au fost suspendate. Mai mulți sioniști au fost din nou arestați, diverșii angajați în producție înscrisi pentru emigrare au fost dați afară din întreprinderi, iar studenții care au depus cereri de plecare au fost exmatriculați din Universități etc. A fost un puseu de scurtă durată, încheiat la începutul toamnei aceluiași an, însă emigrările nu s-au mai reluat nicicând la proporțiile anterioare.

Au fost acestea doar câteva repere a ceea ce a însemnat în România acestei epoci „toleranța” și „intoleranța” față de populația evreiască, o epocă funestă în ansamblul ei, dar care dezvăluie totodată avataruri ale unei minorități încă prea puțin abordate de istoriografie.

## NOTE

<sup>1</sup> Vezi: I. Chiper, Fl. Constantiniu, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, în „Arhivele totalitarismului”, III, 1995, nr. 3, p.28-42; Marius Oprea, *Comuniștii români sub control sovietic*, în „Analele Sighet”, V, 1997, p.105-140; *Ocupația Sovietică în România. Documente 1944-1946*, ed. Florin Stănescu și Dragoș Zamfirescu, București, Edit. Vreimea, 2002.

<sup>2</sup> Paul Negruț, *Biserica și Statul. O interogație asupra modelului „simfoniei” bizantine*, Oradea, Editura Institutului Biblic „Emanuel”, 2000; Olivier Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, traducere de Mariana Petrișor, București, Editura Compania, 2001

<sup>3</sup> Asupra acestor aspecte vezi, mai nou și semnificativ: *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust (D.C.F.R.J.)*,

ed. Jean Ancel, Jerusalem, Yad Vashem Studies, 1986 și 1993; *Jagendorf's Foundry, A Memoir Of The Romanian Holocaust, 1941-1944*, ed. Aron Hirt-Manheimer, New York, Harper Collins Publishers, 1991; *The Tragedy of Romanian Jewry*, ed. Randolph L. Braham, New York, Columbia University Press, 1994; Avigdor Shacham, *Burning Ice, The Gettos of Transnistria*, translated to english by Shmuel Himelstein, New York, Columbia University Press, 1996; Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Edit. Hasefer, 1997; Albert Finkelstein, *Etre ou ne pas naître. Chronique des crimes contre l'humanité en Roumanie*, Paris, La Pensée Universelle, 1997; Carol Iancu, *La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940-1944). Documents diplomatiques français inédits*, Montpellier, Université Paul Valéry, 1998; Jean Blum, *Adevărul despre Holocaust*, Jerusalem, Old City Press, 2000; Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România, 1940-1944*, București, Edit. Hasefer, 2001 (Lya Benjamin fiind și editoarea unui impresionant corpus de documente, în patru volume, ce acoperă anii 1940-1944) ș.a.

<sup>4</sup> Vezi Liviu Rotman, *Romanian Jewry. The First Decade after the Holocaust*, în vol. *The Tragedy of Romanian Jewry*, ed. Randolph L. Braham, New York, 1994, p.287-288; Hildrun Glass, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Gheschichte der Juden in Rumänien, 1944-1949*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, p.56.

<sup>5</sup> Cf. D. Șandru, *Imigrarea și emigrarea evreilor (1944-1948)*, în „Anuarul Institutului de istorie A.D.Xenopol”, Iași, XXXIV, 1997, p.252.

<sup>6</sup> *Arh.St.București, Președinția Consiliului de Miniștri. Stenograme*, dos. 10/1945, f.36-37.

<sup>7</sup> *Arh.St.București, CC al PCR. Cancelarie*, dos. 86/1945.

<sup>8</sup> *Arh.St.București, Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dos. 144/1946.

<sup>9</sup> În comuna Tăuteu de pildă, la 20 iulie 1949 țăranii au strigat: „*nu dăm nici un bob de grâu, fiindcă va fi luat și comercializat de evrei*”, opoziția locuitorilor fiind temperată de organele Securității, care a făcut 38 de arestări (cf. *Arhiva SRI, fond "D"*, dos. 4638, f.76-77; dos. 7611, vol. 1, f. 43-44; *Cartea Albă a Securității*, vol. II, *August 1948-Iulie 1958*, București, Serviciul Român de Informații, 1994, p.239.

<sup>10</sup> Lucian Nastă, *Die Unmöglichkeit des Andersseins. Überlegungen zum universitären Antisemitismus in Rumänien 1920-1940*, în „*Jahrbuch für Universitätsgechichte*”, Band 4, hrsg. Marie-Luise Bott, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2001, p.59.

<sup>11</sup> Contra unei astfel de opinii vezi, cu argumente de nezdruccinat: Andrei Roth, *Cine „a adus” comunismul în România? Supraprocentualitatea evreilor în partidul comunist și în organele puterii după 1944 – și în alte domenii*, în „Altera”, I, 1995, nr. 2, p.136-146 (și volumul său *Naționalism sau democratism?* Târgu Mureș, Pro Europa, 1999); Liviu Țirău, *Instaurarea comunismului în România și evreii*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj- Napoca”, XXXV, 1996, p.289-302; Hary Kuller, *Un slogan care poluează istoria sau confruntarea cu istoria unui slogan: evreii și comunismul în anii 1944-1950*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei istorice a evreilor din România”, București, nr. 4-5/2000, p.15-37.

<sup>12</sup> Cf. Gh. Buzatu, *Români în arhivele Kremlinului*, București, Edit. Univers Enciclopedic, 1996, p.159.

<sup>13</sup> D. Șandru, *Imigrarea și emigrarea evreilor (1944-1948)*, în „Anuarul Institutului de istorie A.D. Xenopol”, Iași, XXXIV, 1997, p.159.

<sup>14</sup> *Arh.St.București, CC al PCR. Cancelarie, dos. 86/1945.*

<sup>15</sup> Delia Moisil, *Politica de cadre a PCR în anul 1947*, în vol. *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, coord. Gh. Onișoru, București, CNSAS, 2001, p.206.

<sup>16</sup> Cf. Oana Ionel, *Secția organelor conducătoare de partid, sindicale și de UTM a CC al PMR. Aspecte privind evidența cadrelor (1952)*, în vol. *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, coord. Gh. Onișoru, București, CNSAS, 2001, p.251-270.

<sup>17</sup> Cf. Liviu Pleșa, *Aspecte ale politicii de cadre a PMR în perioada 1950-1965: prim-secretarii raionali*, în vol. *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, coord. Gh. Onișoru, București, CNSAS, 2001, p.276.

<sup>18</sup> Cristian Trancotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, București, Edit. Ion Cristoiu, 1999, p.337.

<sup>19</sup> Florian Banu, *Profilul angajatului Securității în anii '50*, în vol. *Totalitarism și rezistență, teroare și represiune în România comunistă*, coord. Gh. Onișoru, București, CNSAS, 2001, p.83.

<sup>20</sup> Vezi și Lucian Nastasă, *Conduita conspirativă sub regimul comunist: mit și realitate*, în vol. *Miturile comunismului românesc*, ed. Lucian Boia, București, Edit. Nemira, 1998, p.198-204.

<sup>21</sup> Vezi, de pildă, „Unirea”, IV, 1948, nr. 195 (22 decembrie), p.4.

<sup>22</sup> Hildrun Glass, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Gheschichte der Juden in Rumänien, 1944-1949*, p.142-147.

<sup>23</sup> Pentru mișcarea sionistă până la primul război mondial vezi Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, București, Edit. Hasefer, 1997, p.229-265.

<sup>24</sup> Recensământul din 1930, citat mai sus, înregistra 756.930 evrei.

<sup>25</sup> D. Șandru, *Imigrarea și emigrarea evreilor (1944-1948)*, în „Anuarul Institutului de istorie A.D.Xenopol”, Iași, XXXIV, 1997, p.256-257.

<sup>26</sup> Asupra acestui aspect vezi Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, trad. Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Iași, Edit. Polirom, 2002, p.144-159.

<sup>27</sup> „Unirea”, IV, 1948, nr. 158 (10 august), p.1, 4.

<sup>28</sup> Vezi *Pe marginea autodizolvării organizației UER*, în „Unirea”, IV, 1948, nr. 186 (20 noiembrie), p.1.

<sup>29</sup> *Arh.St.București, CC al PCR. Cancelarie, dos. 74/1949, f.10.*

<sup>30</sup> Cf. „Unirea”, IV, 1948, nr. 170 (21 septembrie), p. 1, 5.

<sup>31</sup> În cadrul CDE existau școli specializate pentru diverse meserii, care în termen relativ scurt ofereau o calificare.

<sup>32</sup> Carol Bines, *Din istoria imigrărilor în Israel, 1882-1995*, București, Edit. Hasefer, 1998, p.86-122.

<sup>33</sup> Detalii în Robert Levy, *Op. cit.*, p.160-188.

## DIE JUDEN AUS RUMÄNIEN ZWISCHEN TOLERANZ UND INTOLERANZ IM ERSTEN JAHRZEHNT DES KOMMUNISTISCHEN REGIMES

Die Epoche nach 1944 umfasst teilweise immer noch einen geringen Stellenwert in der Geschichtsschreibung, was die Studien über die Juden in Rumänien betrifft und weil dieser Zeitraum zu nah ist und der Zugang zu den Quellen aus den Archiven begrenzt ist.

Im Jahr 1944, als Rumänien eben stark sowjetisiert zu werden begann, war die jüdische Bevölkerung bereits mit einem Drittel verringert, als Folge des Holocaust.

Die am Leben gebliebenen, obwohl sie einen Verarmungsprozess, in Folge der Nationalisierungen und Beschlagnahmen, erlitten hatten, bauten sie die alten gemeinschaftlichen Organisationen wieder auf und nahmen ihre vormaligen Geschäfte wieder auf,



was eine Welle von Antisemitismus in der Bevölkerung auslöste. Andererseits, wählte ein Teil des Judentums, in der Verwirrung des Augenblickes, die von der Sowjetunion promovierten Werte, indem sie effektiv an der Einführung des Kommunismus im Land teilnahmen, während sich ein anderer Teil dem Sionismus anschloß, zumal diese eine mögliche Lösung ihres Falles in der Bildung des Staates Israel sahen.

Die kommunistischen Juden haben ihre Zugehörigkeit zu ihrer konfessionalen Gemeinde vernachlässigt, indem sie sich mit den Interessen der Arbeiterklasse identifizierten.

Ein auffallendes Phänomen ist die Präponderanz der Juden in den Strukturen der kommunistischen Führung bis 1950, um nach diesem Datum abzunehmen. Die Realität war aber viel komplexer, weil in jener Zeit der größte Teil des Bürgertums und der jüdischen Intellektualität aus dem System ausgeschlossen wurden. Was die Sionisten anbelangt, hatten sie vom Anfang an in der Zeitspanne des wirtschaftlichen Wiederaufschwungs zu wenig Erfolg bei der jüdischen Gemeinschaft aus Rumänien. Das Problem der Emigration wurde nach der Nationalisierung und nach der Währungsreform erst akut, weil dabei viele Juden in den Ruin getrieben wurden. Bis 1952 sind daher 80.000 - 100.000 Personen aus Rumänien ausgewandert.

Die nächste Zeitspanne war, mit Unterbrechungen, tolerant oder auch intolerant, was die Auswanderung der Juden nach Israel anbelangt. Viele von ihnen, welche Auswanderungsanträge gestellt hatten, wurden deswegen eingekerkert oder von ihrem Arbeitsplatz und aus den Schulen entlassen.

*Jakab Albert Zsolt*

Vandalism, exprimarea primitivismului, importul deșeurilor occidentale, blestemul globalizării – tot atâtea afirmații subiective la adresa graffiti-urilor în discursul nostru de fiecare zi. În cadrul cercetării științifice a modului specific de exprimare însă trebuie să ne delimităm de la acești termeni și (pre)judecăți care țin de ordinul esteticului. Pentru un cercetător această cultură, care se poate lega în primul rând de alfabetism, nu este tocmai barbară, înseamnă cu totul altceva. Se poate judeca, trebuie oare judecat acest mod de exprimare doar pentru că reflectă partea ascunsă a imaginii culturii atât de frumos colorată și înfățișată cu care ne identificăm?

În cele ce urmează, intenția mea este de a analiza această cultură ca cercetător, ca antropolog „*băștinăș*”, mai apoi de a interpreta existența ei în cadrul unui singur oraș. Ce fel de imagine a realității se formează în cazul graffiti-urilor? Cum se formează această imagine? Ce fel de informații vehiculează și cum?

\*

Este binecunoscut faptul că Cluj-Napoca este un oraș mixt, cu o pondere majoritară a românilor (75,64%), maghiarii (22,78%) și alte naționalități (1,56%) reprezentând minoritatea<sup>1</sup>.

Până la 1918 Ardealul a aparținut Ungariei, orașul Cluj având un rol important în istoria acesteia. Sub ocupația otomană și patronajul Habsburgilor (1526–1711) a devenit centrul Principatului autonom al Transilvaniei, rol pe care l-a păstrat până astăzi. Încă din evul mediu a fost considerat și un important centru cultural, datorită existenței aici a uneia dintre primele tipografii și a instituțiilor de învățământ mediu și superior etc.

În secolul 20, istoria Clujului a luat o direcție radical

schimbată, ceea ce este sau poate fi izvorul conflictelor interetnice până în prezent. După Primul război mondial Ardealul a fost anexat la teritoriul României conform tratatului de la Trianon, decizie confirmată și după al doilea război mondial, conform tratatului de la Viena. Astfel maghiarimea din Ardeal a devenit o minoritate etnică în cele mai multe localități. Și în cazul orașului Cluj s-au produs niște schimbări demografice: din anii '50<sup>2</sup> - ca urmare a politicii de asimilare a regimului totalitar - românii au ajuns majoritari, iar maghiarii minoritari.

În cadrul social astfel schimbat conviețuirea etniilor s-a modelat sub influența sferei politice. Schimbările demografice și social-politice au avut drept urmare formarea, intensificarea și continuarea (prelungirea) conflictelor interetnice.

Conviețuirea constituie o problemă reală chiar și astăzi. Aceste conflicte au mai de grabă o nuanță politică, și sunt produse încontinuu de administrația locală română. Consecințele se pot recepta pe plan social-cultural-politic, unde delimitarea dintre cele două etnii poate lua dimensiuni regretabile. O parte dintre aceste conflicte se manifestă în mass media, iar o altă parte devine vizibilă și continuă prin intermediul evenimentelor locale.

Scopul lucrării de față este cercetarea apariției graffiti-urilor în acest cadru conflictual, pentru a afla cum apar urmele acestor demersuri interetnice pe diferite suprafețe, sau ce importanță pot avea evenimentele locale sau naționale în acest caz.

În cercetarea graffiti-urilor din Cluj considerăm necesară schițarea cadrului social al acestei culturi, și mai ales acele aspecte, care dezvăluie mecanismele și problematizarea relațiilor interetnice locale.

Unele dintre cele mai importante și vizibile cauze ale conflictelor interetnice din Cluj sunt procedeele administrației locale române care au drept scop ocuparea simbolică a spațiului, biruirea și reconstituirea acestuia.

În amplificarea acestei tendințe o importanță aparte o au măsurile și atitudinea primarului Gheorghe Funar față de minoritatea maghiară.

Primarul este secretarul Partidului România Mare (PRM), un partid considerat naționalist, de extremă stângă<sup>3</sup>. Măsurile antimaghiare luate de primar duc la permanentizarea conflictelor interetnice locale.

Gheorghe Funar a fost ales pentru prima oară pentru funcția de primar în 1990, iar de atunci a fost reales încă de două ori, ceea ce ne arată, că persoana sa este populară și are un statut aparte.

Drept urmare, Cluj-Napoca se adevărește a fi un teritoriu corespunzător pentru cercetarea relațiilor și conflictelor interetnice.

Cel mai evident exemplu al luptei simbolice pentru spațiul public este cazul centrului, mai precis al centrelor. Vechiul centru al orașului este Piața Matei Corvin (astăzi Piața Unirii). Aici este amplasată catedrala medievală romano - catolică Sf. Mihai, construită în stil gotic, și statuia lui Matei Corvin, dezvelită în anul 1902. Această statuie face parte din patrimoniul mondial, și cu timpul a devenit simbolul maghiarimii locale. Conducerea românească, în frunte cu Gheorghe Funar încearcă să atragă atenția asupra unui centru mai nou: Piața Avram Iancu, unde se găsește catedrala ortodoxă, statuia lui Avram Iancu (dezvelită în anul 1994), Teatrul Național Român (înainte de 1918 era teatru maghiar) și clădirile militare, administrative locale.

Sărbătorile naționale române și ocaziile comemorative vin să argumenteze prioritatea acestui nou centru numit din anul 1990. Aici se desfășoară diferitele întruniri și discursuri politice, jurământul militar, festivitatea de primire a președintelui, și în general toate festivitățile sponsorizate sau promovate de către primăria orașului (festivități de premiere, concursuri sportive, concerte etc) cu scopul constituirii unei altfel de sfere publice românești. Toate aceste gesturi, care conferă zonei respective o încărcătură simbolică<sup>4</sup>, pot fi interpretate ca măsuri de cucerire a spațiului în dauna etniei maghiare.

Pe lângă impunerea și promovarea noului centru, primarul acordă o importanță sporită și degradării vechiului centru maghiar. Procedeu constă în ignorarea și desconsiderarea spațiului ocupat de alte etnii: spațiul respectiv fiind considerat ca ocupat de către

“adversar”<sup>5</sup>. Astfel se pot interpreta și acțiunile primarului la adresa statuii lui Matei Corvin și la spațiul din jurul acesteia. Cel mai de seamă rege al Ungariei avea ca vasali pe domnitorii români, astfel Moldova, de exemplu, era subordonată Regatului Ungar. La inițiativa primarului, pe statuie a fost amplasată o placă cu o afirmație discutabilă: “BIRUITOR ÎN RĂZBOAIE, ÎNVINS/ NUMAI LA BAIJA DE PROPRIUL/ SĂU NEAM, CÂND ÎNCERCA SĂ/ ÎNVINGĂ MOLDOVA NEBIRUITĂ”. Această inscripție încearcă să conștientizeze originea română a regelui maghiar.

Seria săpăturilor arheologice (pornită de mai bine de un deceniu) din Piața Matei Corvin în căutarea strămoșilor daci, pentru a dovedi stabilirea anterioară a românilor față de maghiari, ține tot de compromiterea simbolurilor naționale maghiare. Primarul încearcă să conștientizeze pe plan local că ruinele medievale descoperite sunt de fapt comori daco-romane. Pentru accentuarea acestei idei are de gând să amplaseze vizavi de statuia lui Matei Corvin o copie a Columnei lui Traian.

La fel de degradantă este amplasarea WC public în centrul orașului, în vecinătatea monumentelor culturale.

Pentru locuitorii maghiari ai Clujului semnificația acestor gesturi, a căror agresivitate de multe ori nu este ascunsă, este clară. O și interpretează în acest fel. Se poate observa un fel de demonstrație tăcută în legătură cu utilizarea spațiului: locuitorii maghiari nu sunt încântați de centrul nou, nici de statuia lui Avram Iancu, în discursul zilnic parodizează primitivismul artistic al lui “Jankó” (Iancu). Se delimitează de la evenimentele care au loc aici, nu prea participă la ele. Tineretul maghiar are locul de rendez vous în Piața Matei Corvin, în schimb românii se distrează sub statuia lui Avram Iancu.

Întregul teritoriu al orașului se împarte mai mult sau mai puțin pe zone etnice. Zonele numite “Hostát”, unde maghiarimea a fost odinioară în majoritate absolută, au fost destrămate de politica de asimilare a statului comunist. Agricultorii maghiari au fost mutați în perioada comunistă în blocurile construite pe

propriul lor pământ din viitorul cartier Gheorgheni. Din perspectivă etnică și cartierul Grigorescu (fostul cartier Rákóczi) poate fi considerat un cartier cu majoritate maghiară. În schimb cartierele Mărăști și Mănăștur sunt suprapopulate de românii aduși din diferite sate îndepărtate.

Administrația locală încearcă să dezorganizeze aceste zone etnice, adică să conștientizeze existența unui teritoriu unitar român.

Același scop, adică promovarea unei imagini pur românești a orașului, urmăresc și alte acțiuni precum amplasarea într-un număr exagerat a tricolorului românesc, vopsirea băncilor și a altor obiective în roșu, galben și albastru, existența plăcilor cu numele orașului doar în limba română și așa mai departe.

În acțiunile sale, cu scopul stărnirii conflictelor interetnice, primarul apelează și la unele gesturi teatrale. Ca protest față de semnarea tratatului româno-maghiar, el a organizat o înmormântare parodică. Cu acest gest simbolic a înmormântat liniștea românilor. Pe crucea amplasată am putut citi următoarele: "Liniștea Românilor. 16 septembrie 1996. Ora 12.00."<sup>6</sup> Tot ca o insultă la adresa etniei maghiare se poate interpreta și încercările sale repetate de îndepărtarea drapelului Ungariei de pe consulatul acesteia, mai apoi amplasarea unei plăci în fața acestei clădirii cu un text conform căruia acest institut este sediul spionajului maghiar.

Clujul se prezintă și ca un oraș al elevilor și studenților. Diferite școli și facultăți, centre de învățământ atrag mulțimea tinerilor dornici de carte și cultură. Peste 40000 de tineri își urmează studiile aici, dintre care 75% români și 25% maghiari. Este un număr impresionant chiar și la nivel național. Societatea elevilor și studenților, pe lângă faptul că măresc populația orașului, datorită vârstei și sferei de interes aduc aici diferite (sub)culturi, obiceiuri, comportamente și mentalități.

Cercetările anterioare ne arată că majoritatea autorilor de graffiti provin din această grupă de vârstă. Considerăm că cea care vehiculează această cultură alternativă este studențimea. O bună parte a graffiti-urilor cercetate s-au dovedit a fi produsele unui gust cu caracter subcultural.

Oricum, discursurile politice, publice clujene au o asemenea tentă, conform căreia cât timp studenții și elevii sunt prezenți, viața publică se manifestă mult mai accentuat, în vreme ce în timpul vacanțelor totul se diminuează. Ei sunt cei care dau viață evenimentelor locale la nivelul receptării.

\*

În continuare, înainte de analiza propriu-zisă, ne oprim asupra clarificării noțiunii de graffiti și a delimitării utilizării acestui termen. În Dicționarul Literaturii Universale (Világirodalmi Lexikon) Voigt Vilmos definește termenul graffiti astfel: “*texte, slogane, versuri inscripționate pe pereți sau pe alte suprafețe publice*”<sup>7</sup>. Totuși, Szerdahelyi István nu îl interpretează ca pe un tip de text individual. “*Noțiunea semnalează doar faptul că scrisul/textul este amplasat pe o suprafață ieșită din comun (deci nu pe hârtie, papirus sau tăblițe de argilă)*”<sup>8</sup> – scrie autorul despre termenul de epigrafică. El delimitează aceste texte doar pe baza contextului material, nu face diferența – sau nu o ia în calcul – între inscripție și graffiti.

Balázs Géza este cel care ne atrage atenția asupra necesității delimitării celor doi termeni, “*inscripția fiind un text oficial, admis, iar graffiti-ul ceva spontan, neoficial*”<sup>9</sup>. Clasificarea sa face clar diferența între cele două tipuri de texte. În sens contrar cu inscripția – cu scrisul în sine – graffiti-ul este înzestrat cu o nuanță peiorativă. Graffiti-ul este un text și un mod de comunicare care, față de seriozitatea și gradul de organizare a scrisului tradițional, se prezintă ca o entitate din afara limitei esteticului, datorită conținutului nonconformist și modului specific de vizualizare. Acest tip de text cu caracter subcultural se constituie ca subiect al cercetării de față. Pentru evitarea problematicei taxonomice voi folosi în continuare termenii de text<sup>10</sup> și graffiti drept sinonime.

În marea lor majoritate amplasarea acestor texte nu este ocazională. Spațiile fizice ordinare nu sunt omogene, ele arată mari diferențe în valoarea de utilizare și în încărcătura simbolică.

După teoria lui Jürgen Habermas sfera comună se împarte în sfera publică și cea privată.<sup>11</sup> Diferențierea sferelor și opoziția acestora se poate observa și urmări și în cazul spațiilor fizice și virtuale (mentale). Toate acestea se materializează în exercițiul folosinței, în “trăirea”<sup>12</sup> spațiului. De fapt, diferitele spații se formează datorită relațiilor, datorită identificării cu ele.

Graffiti-urile apar în spațiile publice (și quasi-publice). Astfel le găsim și în Cluj pe clădirile din piețele publice sau de pe străzile cele mai aglomerate, pe școli și în apropierea acestora, în zona stadioanelor etc., în zonele pe care le putem numi cadrul “aici și acum”<sup>13</sup> (socială) a locuitorilor.

Conform taxonomiei științelor sociale remarcăm acest cadru prin termenul de “univers social/cotidian”.<sup>14</sup>

Strada este – sau poate deveni – spațiu social. Graffiti-ul folosește aceste spații, și totodată le posedă. Le cucerește pentru redarea, vehicularea conținutului, suprafața pictată devenind purtătoarea mesajului. Descoperim în aceste acțiuni corelația magică: numirea obiectului – cucerirea obiectului. Gestul aplicării graffiti-ului are ca urmare luarea în posesie<sup>15</sup> a suprafeței (un perete sau o clădire în ansamblu) printr-un nume, un vers sau un text oarecare. Pe lângă acestea, ocuparea suprafeței publice este considerat un fapt curajos, glorios<sup>16</sup>. Alegerea locului potrivit poate avea un evident scop de ocupare/ biruire a spațiului – de exemplu în cazul mângălirii unor monumente, statui, școli care funcționează ca spații simbolice - , sau poate fi pur ocazional (cum și este în majoritatea cazurilor). Cu ocazia documentării, s-a văzut clar că pentru graffiti sunt preferate mai ales suprafețele deteriorate sau abandonate. Iar cei ce folosesc acest mod de exprimare sunt atrași mai mult de clădirile administrative decât de casele particulare sau de porțile și gardurile acestora.

Aplicarea textelor presupune tehnici și instrumente diferite: putem vorbi de zgârierea suprafeței, mângălirea, inscripționarea acesteia cu ajutorul stiloului, cretei sau sprayului. Acesta din urmă pare să fie cel mai utilizat instrument.

Literatura de specialitate se pronunță unanim în privința faptului că aplicarea acestor texte este mai ales un mod de



comunicare. Teoria lui Dell Hymes<sup>17</sup> consideră “parole” specificul determinant al subculturilor, și propune mai mulți termeni pentru cercetarea folosirii lui “parole”.

Nu vom folosi modelul său în totalitatea și complexitatea sa, ci ne vom limita la acele puncte de vedere care ne pot ajuta în demersul nostru în privința analizării atitudinilor de comunicare și a caracterului acestei culturi.

De aceea considerăm necesară abordarea problemei comunicării din perspectiva individului și a situației de comunicare (parole).

Cercetarea graffiti-urilor a fost efectuată în perioada decembrie 2001 și mai 2002. Textele însă datează începând cu anul 1989 și se prezintă ca reacții la evenimentele mai importante din ultimii 14 ani. Comentează și immortalizează aceste evenimente.

Pentru a ușura analiza graffiti-urilor, am încercat o clasificare nu foarte riguroasă a textelor după conținutul lor. Am luat în calcul punctele de vedere a celor care se adresează și a celor cărora li se adresează aceste texte, adică grupa de vârstă, grupa socială în care se pot încadra, sfera de interes și așa ai departe. Din toate acestea rezultă patru mari grupe tematice: graffiti-urile politice și cele ținând de viața publică, graffiti-urile religioase și sectante, graffiti-urile sportive și graffiti-urile tineretului. În cadrul lucrării de față mă voi opri doar asupra primei grupe.

### *Analiza textelor*

Graffiti-urile politice și cele ce țin de viața publică sunt semnate cel mai probabil de tinerii interesați de soarta țării și de viața publică în general.

Istoria României din ultimii 10–14 ani a fost marcată de importante schimbări politice, evenimentele au interesat pe mulți și în rândul clujenilor.

Din 1989 până astăzi cele mai de seamă evenimente politice sunt urmărite, relatate de graffiti-uri, textele comentând punctele de reper al cursului politic. (Înainte de 1989 nu se putea exprima opinia politică personală într-un cadru public, aceasta din urmă

fiind sub controlul absolut al conducerii, al sistemului de atunci.)

Interpretarea și înțelegerea textelor politice se poate face doar prin prisma contextului social-politic în care au apărut. De aceea vom anexa și informațiile pe care le considerăm determinante în apariția textelor. Astfel ne putem axa și pe cursul cronologic al evenimentelor.

Graffiti-urile de acest tip se ocupă atât de politica internă cât și de cea externă. Politica internă este reprezentată de textele referitoare la evenimentele din decembrie 1989, la alegerile prezidențiale și locale, la relațiile interetnice.

În ceea ce privește politica externă, chiar și acele evenimente politice externe care de cele mai multe ori se infiltrează prin căile mass mediei și nu influențează în mod hotărâtor cursul vieții social-politice românești, îi preocupă pe clujenii de rând.

Revoluția din 1989 a constituit o ruptură în istoria României. Textele colectate, precum și însăși apariția culturii graffiti-ului pot fi datate de la acest eveniment important. Preluarea puterii politice a fost problematică. Regimul totalitar a încercat să înfrunte revoluția cu puteri armate: în orașele mai mari s-a deschis focul asupra mulțimii demonstranților. Această măsură mai mult decât agresivă a produs numeroase victime în rândul populației civile. Și în Cluj sunt mai multe locuri unde se găsesc plăci comemorative închinare martirilor revoluției: ÎN MEMORIA CELOR CARE S-AU / JERTFIT PENTRU LIBERTATE ȘI / DEMOCRAȚIE ÎN ZILELE DE / 21-22 DECEMBRIE 1989. Unde s-a vărsat sângele demonstranților, există diferite plăci: AICI AU CĂZUT ÎN / 21 DECEMBRIE 1989 / EROII MARTIRI, și urmează lista victimelor (numele și vârsta lor).

Pe de o parte cinstirea celor căzuți (de ambele etnii) se desfășoară anual prin comemorări și depunerea unor coroane (VEȘNICA CINSTIRE / EROILOR NOȘTRI / 22 DECEMBRIE 1989; NE ÎNCHINĂM / ÎN FAȚA JERTFEI LUI / PENTRU LIBERTATE), pe de altă parte aducerea în fața justiției și pedepsirea vinovaților nu a avut loc. Graffiti-urile dezvăluie aceste adevăruri: A GYILKOSOK KÖZÖTTÜNK JÁRNAK<sup>18</sup>. Textul

amintit scoate în evidență ceea ce în discursurile politice actuale nu a fost îndeajuns accentuat. Cei vinovați pentru victimele revoluției încă nu au răspuns pentru faptele lor.

Mai târziu cineva, care nu a înțeles mesajul (politic) respectiv, sau nu l-a luat în calcul, a completat graffitiul cu un alt text, totul primind o notă horror : A VĂMPÍROK KÖZTÜNK JÁRNAK.<sup>19</sup> La toate acestea există o bază solidă în tradiția folclorică conform căreia mitul creaturilor nocturne din toată Europa este localizată în România. Mitul vampirului este viu în tradiția românească (vezi strigoi, pricolici etc.), prin folosirea lui încercându-se și în cazul proiectului Dracula Land crearea unei imagini noi (și populare) a țării.

După 1989 România a avut mai multe posibilități în ceea ce privește adoptarea formei de stat. În 1947, după terminarea războiului, regele Mihai, urmașul casei regale germane Hohenzollern-Sigmaringen a fost detronat și alungat. Au trecut peste patru decenii de atunci, dar încă există susținători ai monarhiei în societatea românească de astăzi. Textele monarhiste și ele au apărut cu prisosință după decembrie 1989: TRĂIASCĂ REGELE MIHAI!; TRĂIASCĂ REGELE!; TRĂIASCĂ REGELE ÎN PACE ȘI ONOARE!; REGELE ȘI PATRIA.

Totuși democrația parlamentară este forma de stat în desfășurare, sau cel puțin România s-a integrat în cursul democratizării.

Prima alegere democratică parlamentară a avut loc la data de 20 mai 1990. FSN-ul (Frontul Salvării Naționale), autodefinindu-se ca mișcarea națională, a preluat conducerea și a devenit partid politic. S-a prezentat la alegeri, ceea ce s-a dovedit a fi o victorie zdrobitoare. Liderul partidului, Ion Iliescu a devenit temporar președintele țării, iar mișcarea sa a cucerit 70 % din locurile deputaților și 91 din cele 119 din Senat. Poziția de monopol a FSN-ului a fost atacată de graffiti-urile din această perioadă: POLITICA FĂRĂ OPOZIȚIE= DICTATURĂ; VREM/ COALIȚIE/ NU FESENISM. Autorii textelor erau îngrijorați și de o eventuală reformare a regimului comunist: NU VREM ALT 1946 CU MINCIUNI/ ȘI TÂLHĂRIE.

În 1992 FDSN-ul (Frontul Democrat al Salvării Naționale, noul FSN) a câștigat din nou alegerile.

Cu ocazia schimbării guvernului din 1996 au apărut textele: JOS ILIESCU; JOS COMUNISMUL; ILIESCU COMUNIST, acompaniate uneori de binecunoscuta imagine a secerei și a ciocanului. Opinia publică considera președintele și partidul său urmașul vechii tradiții comuniste, datorită cărora nu s-a produs cu adevărat transformarea democratică a României. Aceeași idee o promovează și un text mai plin de umor, mai ironic: S. Q. - uniști oprți/ război civil rece că/ ne predăm/ noi. În viziunea autorilor clujeni nu numai partidul respectiv, ci și unele organizații culturale (naționaliste) sunt de factură postcomunistă: VATRA=FSN=PCR.

În primul tur de scrutin (3 noiembrie) al alegerilor din 1996 partidul lui Ion Iliescu nu a acumulat un număr suficient de voturi. Textele din această perioadă abordează într-un mod mai agresiv guvernarea partidului: 7 ANI DE MINCIUNE/ CORUPȚIE/ ȘI HOȚIE, și își iau rămas bun de la președinte: VÎND URGENT ILIESCU. Alte graffiti-uri ne îndeamnă la votarea partidului oponent, CDR (Convenția Democratică Română). Aici putem urmări și apariția simbolului : DEȘTEPTAREA ; VOTAȚI . Simbolul sau sloganul CDR-ului (Votați cheia!) este parodiată printr-un text amplasat pe poarta unei case private. Comicul situației se datorează schimbării cheii simbolice cu una materială, dar și îndemnul la votarea acesteia: VOTAȚI/ CHEIA DE/ LA POARTĂ.

La al doilea tur de scrutin (3 decembrie) CDR-ul, partidul lui Emil Constantinescu a ieșit învingător. Graffiti-urile din această perioadă înjură guvernul anterior și îl slăvește pe cel actual. Mai multe texte și scheme își iau rămas bun de la conducerea fesenistă: NU/ PDSR<sup>20</sup> (acompaniat de seceră și ciocan). Un desen anume înfățișează chipul lui Ion Iliescu după gratii. Semnificația caricaturii este argumentată și de textul anexat: 3 MANDATE – aceasta a fost a treia candidatură a politicianului. Slăvirea și încurajarea noului guvern se efectuează prin diferite

slogane și jocuri de cuvinte: VICTORIEmil; CDR, CDR/ ILIESCU/ nu mai e! Adevărata schimbare se aștepta de la acest guvern: *Revoluție acuma*; Adevărul/ acum!

În martie 1997 textele apărute pe diferite suprafețe comentează măsurile politico-economice ale noului guvern. În prim plan apare inflația. ȚAPUL ȘI CU/ CHIORUL OMOARĂ/ POPORUL; CDR=SĂRĂCIE; CDR=RAHAT. Nici actualul președinte nu scapă de comentarii: JOS EMIL ȚAPU!; JOS ȚAPU!; JOS CAPRA!. Știm cu toții, cine a fost denumit Țapul și cine Chiorul.

Apropierea eclipsei (1999) și al alegerilor prezidențiale (2000) a condus la asocierea lor: perioada guvernată sub conducerea lui Emil Constantinescu a fost asemănată cu întunericul ecliptic, cu lipsa luminii. JOS/ ECLIPSA/ JOS ȚAPUL.

Alegerile prezidențiale din 26 noiembrie 2000 și-au lăsat amprenta și pe pereții din Cluj-Napoca. La primul tur de scrutin textele noi huiduiesc aproape fiecare partid: JOS CDR!; JOS PNL!; JOS PNȚCD!; Jos PNȚiștii!<sup>21</sup> Mai mulți dintre cei cu cele mai mari șanse la președenție sunt susținuți de autorii graffiti-urilor: ISĂRESCU; ILIESCU; VADIM. Majoritatea textelor dinaintea votărilor îl ovaționează pe tehnocratul Mugur Isărescu: ISĂRESCU PREȘEDINTE! și îi huiduiesc pe postcomunistul Ion Iliescu (care și-a urmat studiile la Moscova) și pe ultranaționalistul Corneliu Vadim Tudor: CINE NU GÂNDEȘTE/ VOTEAZĂ/ ILICI SAU VADIM. Porecla Ilici se referă la aspirațiile de stânga (incluzând prietenia ruso-română) ale lui Ion Iliescu. Politicianul era atacat și pentru a treia candidatură, ceea ce ar fi inadmisibil într-un sistem cu adevărat democratic. NOI CU ILIESCU „CAP” III./ CONCLUZIE: NU-L VOTAȚI. Vadim este detestat pentru agresivitatea și intoleranța sa de-alungul carierei și campaniei sale electorale: VADIM/ SPAIMA CURVELOR. El a fost cel care a inclus în programul său schimbarea radicală a societății românești.

De data aceasta PDSR-ul a ieșit victorios, deși în urmă cu patru ani era considerat marele perdant. La al doilea tur al alegerilor prezidențiale au rămas în luptă candidatul PDSR-ului,

Ion Iliescu și candidatul PRM-ului, Corneliu Vadim Tudor. Un autor dezamăgit din opoziție a scris următoarele: PE ORICARE ÎL VOTAȚI/ TOT RĂMĂNEȚI ÎNȘELAȚI. Totuși s-au găsit susținători pentru ambii candidați. Candidatul PDSR-ului era susținut conform textelor Moș Guerillă/ PREȘEDINTE!; VOTAȚI Moș Guerillă! Moș Guerillă era porecla lui Iliescu, seamănă formal cu Moș Gerilă, fiind de fapt un joc de cuvinte. Amabilitatea față de Vadim a fost reprezentată de o cruce de svastică desenată sub numele său. Viziunile extremiste nu stau departe de autorii care au „botezat” strada Potaissa după conducătorul renumitei Garde de Fier. Pe o clădire de aici apare textul: STRADA C. Z. CODREANU<sup>22</sup> acompaniată de sloganul organizației: SUS GARD/ TOTUL/ PENTRU ȚARĂ.

Opinia publică clujeană era intens interesată de repetatele alegeri locale de după 1989. În anul 1992 a fost votat pentru prima oară Gheorghe Funar pentru funcția de primar. Înaintea alegerilor din 1996 graffiti-urile îl înjură și își iau rămas bun de la el: Jos Funar; MUIE FUNAR; .../ FUNAR; ADIO GHIȚĂ; ADIO GHIȚĂ=PENSIONAREA. După a treia alegere consecutivă a primarului a apărut graffiti-ul frumos decorat: FUNAR 4 EVER. Ulterior textul a fost completat: ... FUNAR 4 EVER, ceea ce înseamnă cu totul altceva în privința veșniciei și a imortalității. În România alegerile se desfășoară preponderent pe baza etnicității, astfel se întâmplă și la Cluj cu ocazia alegerilor locale. De aceea presupunem că textele orientate împotriva primarului au fost săvârșite de autori maghiari, deși persoana sa are mulți opozanți și în rândul locuitorilor români.

În privința primarului, ultimul graffiti a apărut în martie 2002 pe monumentul eroilor de pe Cetățuie, monument înălțat de primar, reprezentând un simbol al românității locale: Te iubesc Funar. Sub această afirmație există și un nume: Attila. Încărcătura cinică și ironică a textului derivă nu numai din alegerea suprafeței respective, dar mai ales din apartenența etnică al autorului (după cum reiese din „semnătura” individului). Attila nu poate să fie decât prenume maghiar, fiind una dintre cele mai reprezentative

în acest sens. Măsurile antimaghiare ale primarului sunt evident defavorabile pentru fiecare locuitor de etnie maghiară, drept urmare textul respectiv prezintă o încărcătură ironică pentru oricine.

Există câteva texte care comunică observații negative la adresa sistemului actual și la condiția actuală a țării. Unele au o intonație pesimistă (ROMANIA IS DEAD), altele sunt mai vehemente (SYSTEM FUCKED UP?; FUCK/ THE ROUMANIAN/ SYSTEM!). La intrarea unui bloc am găsit un graffiti cu abordarea ironică a situației: ROMÂNIA/ / PRIMA LA/ DREAPTA. O parte a graffiti-urilor se referă la relațiile, conflictele interetnice, derivate din problematica majoritate – minoritate.

După schimbările din 1989 un subiect omniprezent în viața politică internă a fost cel privind învățământul în limba maghiară, înființarea unor facultăți autonome cu predare în limba maghiară sau restituirea imobilelor aparținând bisericilor și colegiilor maghiare.

În timp, Clujul a avut mai multe universități maghiare. A treia dintre ele - cronologic vorbind – a fost înființată în 1872<sup>23</sup>. Este vorba despre universitatea care purta numele împăratului Iosif Francisc, ulterior „rebotezată” după renumitul om de știință Bolyai János. În anul 1959 instituția a fost expropriată de puterea română, și s-a forțat unirea sa cu instituția românească de învățământ superior Victor Babeș<sup>24</sup>.

Numărul studenților maghiari încetul cu încetul a fost redus, la fel și predarea în limba maghiară, care la unele facultăți a fost întreruptă definitiv (Politehnica și Agronomia de exemplu).

Până în ziua de astăzi, în discursul politic, conducerea română s-a delimitat de la problema universității autonome maghiare, sau s-a pronunțat în defavoarea acesteia. Un graffiti în limba maghiară reflectă asupra acestei problematice: BOLYAIT!<sup>25</sup>

Autonomia Ardealului, un subiect atât de aspru dezbătut, este comentat de un graffiti care se poate regăsi în mai multe orașe din Transilvania: SZABAD ERDÉLYT!<sup>26</sup>. Dorința autonomiei este reflectată și prin simplitatea unui alt text : ERDÉLY.<sup>27</sup>

Dezbaterea relațiilor interetnice a condus la apariția graffiti-ului de pe clădirea parohiei reformate: TOȚI UNGURII SUNT TURIȘTI!. Textul a fost îndepărtat pentru că proprietarii nu au fost de acord cu conținutul și existența lui. Autorii au considerat gestul respectiv o provocare la adresa lor, și au răspuns prin amplasarea unor noi texte pe suprafața proaspăt vopsită: UNGURI/ SUNT TRIȘTI; UNGURII/ SUG.

La fel de jignitor este graffiti-ul de pe clădirea Liceului Brassai Sámuel: MUIE LA UNGURI.

În cazul Liceului Apáczai Csere János textul ROMÂNIA cu intonația sa patriotică nu a apărut întâmplător pe peretele din exterior. Este vorba de o semnalare în direcția etniei maghiare reprezentate de acest institut. Pentru localnici este clară apartenența etnică și mesajul autorului. Textul de pe poarta liceului prezintă o insultă deschisă la adresa etniei maghiare: SUGEȚI TOȚI .../ DIN APAȚAI. Scrierea incorectă a numelui Apáczai ne lasă fără dubiu asupra naționalității autorului.

Ansamblul graffiti-urilor politice se prezintă ca un mod de exprimare oponent al discursului oficial. În unele cazuri însă ele vin să argumenteze (sau să continue într-un mod mai trivial) discursurile oficiale sau semioficiale. Un exemplu ar fi textul care a apărut în anul 2001 după festivitățile de 1 decembrie pe un panou publicitar din Piața Avram Iancu: MUIE/ LA/ UNGURI DE 1. DECEMBRIE. Conținutul, mesajul naționalist este asemănător cu cel al discursurilor festive.

Aceși caracter regăsim și în cazul textelor apărute după sărbătoarea națională maghiară (15 martie) legată de revoluția din 1848, care în anul 2002 a fost contrată de festivitatea jubiliară a primarului. Pe clădirea Liceului Báthory István regăsim textul: MUIE UDMR<sup>28</sup>, iar pe peretele bisericii reformate: MUIE HUNGARY, o insultă atât la adresa maghiarimii din România, cât și la adresa Ungariei.

Comunicarea „dialogul” multiethnic se realizează prin tendința de marcarea a simbolurilor locale ale „adversarului”. Din partea etniei maghiare remarcăm cazul monumentului de pe Cetățuie,



iar din partea românilor marcarea statuii lui Matei Corvin și a Sfintei Treimi cu tag-uri<sup>29</sup> și cu numele unor formații<sup>30</sup>, eticheta BITCH a bisericii reformate și cazul școlilor amintite mai sus. Inscricționarea suprafeței bisericii reformate cu cuvântul SATAN pe lângă intențiile blasfemice, refuzul radical al creștinismului, negarea modelului și a valorilor creștine este și o provocare către etnia respectivă. Toate acestea se pot interpreta ca o procedură magică: pocirea, desacralizarea instituțiilor și simbolurilor înseamnă un atac, o insultă la adresa etniei, totodată și un gest al cuceririi spațiului. Aceste gesturi „contraetnice” nu se împart în egală măsură între cele două naționalități. Mult mai multe sunt textele jignitoare la adresa etniei maghiare, decât cele antiromânești. La acestea din urmă putem anexa textul FUCK YOU! care se găsește pe spatele monumentului Școlii Ardelene, aflată în fața clădirii centrale al Universității Babeș-Bolyai. Ridicarea monumentului îi jena pe acei maghiari care în cunoștința originii (maghiare) institutului îl considerau un gest de biruire a spațiului.

În abordarea graffiti-urilor clujene putem semnala și referința la unele evenimente externe, a căror circulație are loc cu ajutorul mass mediai. Ponderea acestora este însă net inferioară celor interne. Se pare că evenimentele interne nu lasă prea mult spațiu pentru conștientizarea crizelor politicii externe.

Putem aminti textele apărute după scandalul Clinton-Levinszky: KLINTON FUCK YOU și LEVINSZKY.

Autorii au fost interesați și de problema aderării la NATO, majoritatea fiind împotrivă. NU LA NATO; JOS NATO; NU MAI INSULTAȚI NATO. Există și o schemă care prezintă inițialele NATO în cadrul unei cruci de svastic.

## **Cauzele apariției graffitiilor**

După clasificarea textelor, și după analiza conținutului considerăm necesară dezbaterea temei din perspectiva autorilor. Modul de comunicare alternativ ar trebui analizat și prin prisma persoanelor sau a grupelor care îl folosesc. Chiar dacă trecem

peste ipoteza destul de probabilă conform căreia apariția graffiti-urilor se leagă de structurarea timpului, totuși rămâne deschisă o întrebare: de ce apar aceste texte, care sunt motivațiile autorilor de a alege acest mod public de comunicare?

O analiză amplă a structurii și a interacțiunilor societății din România ne-ar conduce la câteva răspunsuri. Democrația construită pe drepturile egale și libertatea de exprimare a individului în realitate este doar o iluzie. Individul nu are posibilitatea de a-și exprima părerea personală pe căi oficiale. Practic libertatea de exprimare nu înseamnă că oricine are posibilitatea de a interveni în mass media internă sau de a schimba sistemul social-politic actual. Oricum, mass media nu este capabilă să mediatizeze opinia fiecărui individ.

Inegalitatea socială astfel evidențiată duce la formarea senzației de subordonare și lipsei de independență în rândul celor aparținând unui strat care nu are un cuvânt de spus în sistemul social-politic actual. Această relație asimetrică este determinată și de reglementările, indicațiile, alternativele care întotdeauna vin de undeva de sus, de la conducerea, puterea actuală.

Autorii graffiti-urilor provin mai ales din această categorie de oameni. Trebuie subliniat însă faptul că nu toți folosesc acest mod alternativ de comunicare, drept urmare textele nu pot reprezenta opinia nuanțată a societății în ansamblu.

Graffiti-ul folosește comunicarea inversă<sup>31</sup>: cursul comunicativ “*unul trimite vorbă mulțimii*” se impune dinspre individ spre comunitate. În acest sens putem accepta afirmația conform căreia graffiti-ul este “*mândria libertății de opinie*”<sup>32</sup>. Prin semnarea graffiti-ului individul are posibilitatea să-și exprime într-un mod direct preferințele, nemulțumirea, gusturile sale sau să prezinte diferite alternative influențând mult mai direct publicul. Fiind vorba de probleme care țin de ambele naționalități, atât etnia maghiară, cât și cea română folosește această posibilitate de exprimare.

În cazul discursurilor politice, publice, graffiti- ul reprezintă un instrument propice pentru cei care nu-și pot exprima opinia

sau protestul în legătură cu soarta politică a țării. Graffiti-ul politic se formează în concordanță cu discursul oficial, ca reacție la măsurile mai importante ale acesteia în privința maselor. Prin natura sa, graffiti-ul vehiculează discursuri oponente, discursuri care sunt în contrast cu cel oficial. Aceasta este motivul datorită căruia obiceiul inscripționării se cristalizează în momentele de criză economică sau politică<sup>33</sup>.

Se formează și locurile corespunzătoare amplasării lor, locurile unde “*se cuvine*” inscripționarea lor. În oraș se poate observa tendința formării acestor spații ca zone ale furiei publice. De exemplu când a trecut timpul peste textul VÎND URGENT ILIESCU, a apărut o formă reactualizată: VÎND URGENT ȚAPU. La fel s-a întâmplat și cu textul JOS ȚAPU; ulterior s-a trecut peste el graffitiul care populariza un contracandidat: ISĂRESCU.

În continuare nu ne mai rămâne altceva decât să analizăm soarta acestor texte. Am menționat deja că ambele etnii folosesc această metodă de comunicare. Publicul, în mediul căreia coexistă aceste texte și trăiește această cultură, le citește și le descifrează, întâlnindu-se cu aceeași univers textual. Cele spuse vor să scoată în evidență faptul că premisele și circumstanțele în privința graffiti-urilor ca mod de comportament și de exprimare sunt date în cazul fiecărei etnii. Vorbesc despre problemele și aspirațiile ambelor etnii, și se adresează amândurora.

Cercetând denumirile străzilor clujene, etnograful maghiar Barna Gábor<sup>34</sup> ajunge la concluzia că naționalitățile din oraș folosesc în mod diferit, contrar, spațiile, românii și maghiarii posedând hărți mentale diferite. Astfel în paralel și simultan există mai multe “etnoscape”-uri<sup>35</sup>. “ Pe lângă denumirile oficiale românești încă există folosirea denumirilor mai vechi în limba maghiară. În spatele acestei lumi denumite se găsește o altă istorie locală, istoriografie, concepție istorică și un alt tip de identitate. Aceste istorii cel mult se ating, foarte rar se suprapun. În multe cazuri nu se completează reciproc, mai degrabă se exclud”<sup>36</sup>. Raportarea locuitorilor la fenomenul graffiti în aceste spații etnice este însă omogenă: clujenii, indiferent de etnie, se comportă în

același fel când se exprimă prin graffiti sau despre graffiti în spațiul acesteia. Adică nu sunt persoane de o etnie anume, ci doar locuitori ai orașului, care condamnă în același fel existența graffiti-urilor, amprenta lor lăsată pe cadrul fizic, citesc aceeași conținut și îl citesc în același fel, pronunțându-se în mod pozitiv sau negativ în privința lor.

În mod surprinzător, graffiti-ul clujean nu amplifică conflictele interetnice generate de conducerea românească de tip Funar<sup>37</sup>. Bineînțeles că există unele texte care amintesc de anumite conflicte interetnice cu nuanțe locale, dar apariția graffiti-urilor de acest tip prezintă o pondere mult mai redusă dacă ținem cont de faptul că la Cluj îndemnul la confruntări interetnice promovate de conducerea română sunt mult mai frecvente, și au o priză mai mare la public în comparație cu alte localități mixte din Transilvania. Numărul redus al textelor cu temă interetnică se poate explica prin apariția la suprafață ai acestor divergențe în presa locală, rezolvarea și atenuarea lor treptată. Deci mass media este cea care își asumă aceste discursuri.

### *Corpus de texte*

- după revoluția din decembrie 1989:

A GYLKOSOK KÖZÖTTÜNK JÁRÑAK [UCIGAȘII TRĂIESC  
PRINTRE NOI]; mai târziu: A VÁMPÍROK KÖZTÜNK JÁRÑAK  
[VAMPIRII TRĂIESC PRINTRE NOI]

REGELE ȘI PATRIA!

TRĂIASCĂ REGELE MIHAI!

TRĂIASCĂ REGELE!

TRĂIASCĂ REGELE IN PACE ȘI ONOARE

REGELE ȘI PATRIA

- după prima alegere democratică din 1990:

POLITICA FĂRĂ OPOZIȚIE=DICTATURĂ

NU VREM ALT 1946 CŪ MINCIUNI ȘI TÎLHĂRIE; peste ea:

ADIO GHIȚĂ

VREM/ COALIȚIE/ NU FESENISM

SUPEREROI VENIȚI CU NOI

- la schimbarea de guvern (1996):

JOS ILIESCU

JOS ILIESCU (cu secera și ciocanul)

JOS COMUNIUSMUL

ILIESCU COMUNIST

ILIESCU =PCR (PCR – Partidul Comunist Român)

S.Q.-uniști [ex-comuniști] opriți/ război civil rece că/ ne predăm/  
noi

VATRA=FSN=PCR

- după primul tur de scrutin al alegerilor din 1996 (3 noiembrie):

7 ANI DE MINCIUNE/ CORUPȚIE/ ȘI HOȚIE

VÎND URGENT ILIESCU

DEȘTEPTAREA

VOTAȚI

VOTAȚI/ CHEIA DE/ LA POARTĂ

- după al doilea tur de scrutin al alegerilor din 1996 (3 decembrie):

Nu PDSR (cu secera și ciocanul)

VICTORIEmil!

CDR, CDR/ ILIESCU/ nu mai e!

Adevărul/ acum!

*Revoluția acuma*

- după martie 1997:

ȚAPUL ȘI CU/ CHIORUL OMOARĂ/ POPORUL

ĈDR=SĂRĂCIE

CDR=RAHAT

JOS EMIL ȚAPU!

JOS ȚAPU!

JOS CAPRA

- în anul 1999:

JOS/ ECLIPSA/ JOS ȚAPUL

VÎND URGENT ȚAPU

- înainte de primul tur de scrutin al alegerilor din 2000 (26

noiembrie):

JOS CDR!

JOS PNL!

JOS PNȚCD!

Jos PNȚ-iștii!

ISĂRESCU

ISĂRESCU PREȘEDINTE!

CINE NU GÂNDEȘTE/ VOTEAZĂ/ ILICI SAU VADIM

ILIESCU

VADIM

NOI CU ILIESCU „CAP” III./ CONCLUZIE: NU-L VOTAȚI

VADIM/ SPAIMA CURVELOR

- înainte de al doilea tur de scrutin al alegerilor din 2000 (10 decembrie):

PE ORICARE ÎL VOTAȚI/ TOT RĂMÂNEȚI ÎNȘELAȚI

Moș Guerillă/ PREȘEDINTE!

VOTAȚI Moș Guerillă!

VADIM (cu cruce de svastic dedesubt)

STRADA C. Z. CODREANU SUS GARDA/ TOTUL/ PENTRU

ȚARĂ

- în legătura cu alegerile locale:

Jos Funar

MUIE FUNAR

—/ FUNAR

ADIO GHIȚĂ

ADIO GHIȚĂ= PENSIONAREA

FUNAR 4 EVER; mai târziu: FUCK FUNAR 4 EVER

Funar te iubesc/ Attila

- altele, generale:

iubesc ROMÂNIA

ROMANIA IS DEAD

SYSTEM FUCKED UP ?

!!! FUCK/ THE ROUMANIAN/ SYSTEM

FUCK THE ARMY

ROMÂNIA/ / PRIMA LA/ DREAPTA

BOLYAIT! [VREM BOLYAI!]

NO MAN'S LAND  
SZABAD ERDÉLYT! [LIBERTATE ARDEALULUI!]  
ERDÉLYORSZÁG TÜNDÉRORSZÁG [ȚARA ARDEALULUI,  
ȚARA MINUNILOR]  
ERDÉLY [ARDEAL]  
- „dialog” interetnic:  
TOȚI UNGURI SUNT TURIȘTI!  
UNGURII SUG  
UNGURII SUNT TRIȘTI  
BITCH  
MUIE LA UNGURI „DE 1 DECEMBRIE”  
MUIE/ LA/ UNGURI  
MUIE/ UDMR  
MUIE/ HUNGARY  
SUGEȚI TOȚI .../ DIN APAȚAI  
- politica externă:  
NU LA NATO  
JOS NATO  
NU MAI INSULTAȚI NATO  
LEVINSZKY  
KLINTON/ FUCK/ YOU

## NOTE

\* Lucrarea a fost realizată în cadrul proiectului internațional *Patrimoine et dialogue entre les cultures* (Lyon–Budapesta–Cluj, 2001–2002).

<sup>1</sup> Datele citate se referă la recensământul din 1992. În anul respectiv Clujul avea 328602 locuitori, din care 248572 români, 74871 maghiari și 5159 alte naționalități. Vezi Varga 2001, 520.

<sup>2</sup> Vezi aspecte etnice a recensămintelor: 1910: 12,43% români, 83,28% maghiari, 4,18% alte naționalități  
1956: 47,84% români, 47,92% maghiari, 4,22% alte naționalități ;  
1977: 65,81% români, 32,79% maghiari, 1,38% alte naționalități (Varga 2001, 520).

<sup>3</sup> Vezi Kósa: “În Europa Central-estică, unde alegerile democratice nu au o tradiție însemnată, forțele naționaliste apar în special pe partea

stângă, în contrariu cu Europa Centrală și de Vest, unde naționaliștii sunt considerați de extremă dreaptă” (2001, 213).

<sup>4</sup> Vezi Bodó-Biró 2000, 30.

<sup>5</sup> Vezi Bodó-Biró 2000, 34.

<sup>6</sup> Pentru detalii vezi Incze 1997.

<sup>7</sup> Voigt 1975, III/714.

<sup>8</sup> Szerdahelyi 1975, III/77.

<sup>9</sup> Balázs 1987, 330.

<sup>10</sup> Terestyéni Tamás consideră text *“orice produs (artefact) uman care se folosește cu scopuri comunicative, fie vorba de text verbal ori de orice produs comunicativ: desen, pictură, film, muzică, dans etc – ceea ce furnizează (într-o interpretare) un mesaj (voit)”*. (1992, 7.)

<sup>11</sup> Habermas 1971.

<sup>12</sup> Biró et alii 1991, 47.

<sup>13</sup> Biró et alii 1991, 47.

<sup>14</sup> Terenul lui Alfred Schütz, citat de Niedermüller 1994, 100–103.

<sup>15</sup> Grasskamp 1986, 94.

<sup>16</sup> Lachmann 1998, 240.

<sup>17</sup> Hymes 1975.

<sup>18</sup> UCIGAȘII TRĂIESC PRINTRE NOI

<sup>19</sup> VAMPIRII TRĂIESC PRINTRE NOI

<sup>20</sup> FDSN-ul și-a schimbat denumirea în PDSR (Partidul Democrat Social Român). Vezi Kósa 2001, 209.

<sup>21</sup> PNL – Partidul Național liberal; PNȚCD – Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat; PNȚ – Partidul Național Țărănesc.

<sup>22</sup> O mică informație: în apropierea clădirii respective se află sediul Organizației de Tineret al Partidului România Mare.

<sup>23</sup> Fără autor, fără an, 8.

<sup>24</sup> Fără autor, fără an, 21–27.

<sup>25</sup> VREM BOLYAI!

<sup>26</sup> LIBERTATE ARDEALULUI!

<sup>27</sup> ARDEAL

<sup>28</sup> UDMR – Uniunea Democrată Maghiară din România. Textul respectiv a fost îndepărtat în repetate rânduri, dar de fiecare dată a fost reaplicat. După finisarea lucrării de față am observat-o pe mai multe clădiri.

<sup>29</sup> Tag-ul ar fi „semnătura” stilizată-particulară al autorului (Kresalek 2000, 325.)

<sup>30</sup> Hernádi Miklós, care a încercat o clasificare a graffiti-urilor după



motivația autorului, numește aceste metode de pocire a suprafeței aplicare deflorativă (1986, 49).

<sup>31</sup> Hernádi 1986, 45.

<sup>32</sup> Grasskamp 1986, 96.

<sup>33</sup> Vezi definiția lui Voigt: graffiti-ul prezintă un caracter internațional într-o măsură de neașteptat, și devin populare mai ales în timpul crizelor politice (de exemplu anul 1968 în Europa) – 1975, III/714.

<sup>34</sup> Vezi Barna 2000.

<sup>35</sup> Barna 2000, 693.

<sup>36</sup> Barna 2000, 696.

<sup>37</sup> Trebuie să luăm în calcul faptul că graffiti-urile din Cluj nu se concentrează doar asupra evenimentelor politice. Cele politice și cele ținând de viața publică reprezintă doar o parte din textele documentate. Pe suprafețele publice își au locul și graffiti-urile religioase și sectante, cele ținând de viața sportivă și cele care se ocupă cu subiectele tineretului.

## Bibliografie

Balázs Géza

1987 A firkálások kutatása és nyelvi jellemzői Magyarországon. *Magyar Nyelvőr* 3. 330–338.

Barna Gábor

2000 Mentális határok – megduplázott világok. In. *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. II.* Budapest. 689–701.

Biró A. Zoltán et alii

1991 Mentális környezet. *Janus VIII. 1.*

Bodó Julianna – Biró A. Zoltán

2000 Szimbolikus térfoglalási eljárások. In. *Miénk itt a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszererda. 9–42.

FĂRĂ AUTOR

fără an *A romániai magyar főiskolai oktatás*. Kolozsvár.

Grasskamp, Walter

1986 A kézírás árulkodó (Címszavak egy graffiti-esztétikához) In. Kovács Ákos (szerk.): *Budapesti falfirkák – A Múcsarnok és az Országos Közművelődési Központ közös kiállítása*. Fényes Adolf terem. Budapest. 91–103.

Habermas, Jürgen

1971 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat. Budapest.

Hernádi Miklós

1986 A házfalak kommunikációja. In. Kovács Ákos (szerk.): *Budapesti falfirkák – A Múcsarnok és az Országos Közművelődési Központ közös kiállítása*. Fényes Adolf terem. Budapest. 45–52.

HYMES, Dell

1975 A beszélés néprajza. In. Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest. 93–146.

Incze Éva

1997 Egy áltemetés és szimbólumai. *Korunk 12*. Kolozsvár. 26–34.

Kósa András

2001 Románia: új kormányral az új évezredben? *Pro Minoritate. Nyár*. 207–224.

Kresalek Dávid

2000 A város mint kiállítóterem, avagy a legpublikusabb tárlatokról. A graffiti Magyarországon. *Tabula 3 (2)*. Budapest. 316–327.

Lachmann, Richard

1998 Graffiti – karrier és ideológia. In. Bíró Judit (szerk.): *Deviációk*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 232 – 252.

Niedermüller Péter

1994 Paradigmák és esélyek. *Replika 13–14*. 89–129.

Szerdahelyi István

1975 Feliratirodalom; epigrafika In. *Világirodalmi Lexikon*. 3. Akadémiai kiadó. Budapest. 77–81.

Terestyéni Tamás

1992 Szövegelméleti tézisek. A reprezentáció, a kommunikatív cselekvés és az informativitás szempontjai szövegek vizsgálatában. In. Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek megközelítési aspektusaihoz. (I.)*. Szeged. 7–33.

Varga E. Árpád

2001 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája IV. Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó. Budapest–Csíkszereda.

Voigt Vilmos

1975 Graffiti. In. *Világirodalmi Lexikon* 3. Akadémiai Kiadó. Budapest. 714.

## DIE INTERETHNISCHEN ASPEKTE DER GRAFFITIS AUS KLAUSENBURG

Im folgenden Artikel nimmt sich der Verfasser vor, die Graffitis, welche in der Stadt Klausenburg angefangen mit dem Jahr 1989 aufgetaucht sind, im Zusammenhang mit den interethnischen, latenten Konflikten zwischen Rumänern und Ungaren zu analysieren.

Um ihre Bedeutung zu verstehen, stellt der Autor kurz den historischen und politischen Rahmen des Umfeldes dar, das sie erzeugt hat.

Die Existenz dieser Graffiti in der Stadt, so nimmt der Autor an, sind ein Ausdruck der vorhandenen Konflikte, weiterhin ein Ausdruck der Änderungen, die im Stadtleben im Jahre 1918 eingetreten sind, mit dem Übertritt Siebenbürgens an Rumänien, als die Ungaren aus einer Mehrheit zu einer Minderheit wurden, mit all den Folgen, die daraus entstanden, einschließlich einige Ressentiments und auf der anderen Seite die herausfordernde Haltungen eines Teils der rumänischen Mehrheit, unterstützt von dem gegenwärtigen Bürgermeister, welche die ungarische Minderheit irritieren.

Die Ergebnisse dieses konfliktuellen Zustandes sind die zahlreichen Graffiti mit ethnischen Inhalt, die neben den politischen Graffiti an Stellen mit Symbolwert in der Stadt aufgetaucht sind. Gleich ob damit Rumänen oder Ungaren gemeint sind, ist ihr Inhalt beleidigend.

Die Autoren der Graffiti-Texte gehören beiden Volksgruppen an und die Begründung für die Benutzung der Graffiti als Kommunikationsform – so sieht dies der Autor – besteht in der gegenwärtigen Unmöglichkeit mancher Menschengruppen, ihre Meinung frei und demokratisch auszudrücken.

# DIASPORĂ ȘI IDENTITATE

## Motivul izolării într-o poveste de viață

*Imola Ozsváth*

În lucrarea de față voi studia posibilitățile de exprimare verbală<sup>1</sup>, pornind de la viața unui artist naiv dintr-o localitate din diaspora sud-ardeleană.

Mi-am propus să analizez cum vorbește despre sine, cum se exprimă textual un om, un artist naiv din diasporă, care sunt "întâmplările", "textele autentice"<sup>2</sup> care-i modelează povestea de viață, pe care dintre acestea le consideră importante pentru a fi povestite, care întâmplări de viață îi definesc identitatea.

Vreau să aflu, cum apar și cum se manifestă motivele izolării într-o poveste de viață, în ce măsură înseamnă pentru individ probleme, greutate, faptul că trăiește izolat. Aceste întrebări potențiale au apărut cu ocazia unei cercetări a structurii de familie efectuată în timpul studenției într-o localitate din sudul Transilvaniei. Așa a început povestea mea.<sup>3</sup>

### **Întroducere<sup>4</sup>**

În vara anului 1999 am sosit la Hălmeag, o localitate mică lângă Făgăraș, împreună cu doi colegi etnografi trimiși de Asociația Etnografică Kriza Janos din Cluj, cu scopul de-a aduna date referitoare la situația actuală a acestui sat din diasporă, structura populației de aici.<sup>5</sup>

Ne-am înarmat în acest scop cu chestionare, care, trecând pe la casele localnicilor, au fost completate cu sprijinul tuturor membrilor de familie.

În același timp am verificat foile matricole ale parohiilor. Pe parcursul unei săptămâni am izbutit să parcurgem aproape întreaga localitate, exceptând unele gospodării, unde neîncrederea localnicilor a împiedicat munca noastră.<sup>6</sup> Completarea chestionarelor a mers mai anevoios, câtă vreme trebuia să spunem în fiecare

cine suntem și ce dorim, cu toate că, după o oră de la sosirea noastră în sat,deja toată lumea știa de noi.

Au fost dintre aceia pe care a trebuit să-i asigurăm că nu suntem de la “*partid*”, și că materialul adunat de noi va intra în arhiva unui Institut de etnografie din Cluj și nu îl vom folosi împotriva nimănui.

Alții dimpotrivă vroiau să ne plătească pentru că înșfârșit se ocupa cineva de satul lor “*uitat de lume*”,și măcar ne interesăm de ei.

Consilierul local chiar ne-a rugat ca după ce terminăm de adunat materialul, să i-l trimitem lui, pentru ca să fie la consiliu o evidență asupra satului.

Un intelectual din partea locului dorea să folosească datele adunate de noi pentru redactarea unui proiect deosebit.

Consider că este util să amintesc toate acestea pentru că în studierea motivelor izolării ele pot constitui un punct solid de plecare.

În cadrul deselor mele reveniri<sup>7</sup> la Hălmeag am făcut cunoștiință cu un personaj neobișnuit,o pictoriță naivă din sat, oarecum marginalizată de cei din jur, care prin părerile lor despre ea o condamnau.

Am fost curioasă să văd cum vorbește această femeie despre sine și cum își vede vecinii<sup>8</sup>.Și curiozitatea m-a pornit la o nouă expediție științifică. În vara anului 2001 am petrecut o săptămână în localitate, am făcut fotografii și am luat interviuri de la săteni. În vremea când am fost acolo adesea am trecut pe la A. E., pictorița naivă, care mi-a arătat cu plăcere în final lucrările sale.

Odată m-a rugat să-i fac o vizită atunci când o să aibă mai mult timp, (fiindcă pe lângă pictură a lucrat până la venirea iernii zilnic în grădina de zarzavaturi)și să-i ascult povestea vieții. În același an iarna am și mers la Hălmeag ca să înregistrez povestea de viață a lui A.E.

Gazda la care am locuit, după ce a văzut că în fiecare dimineață intru la tanti E. și că stau acolo până seara, m-a sfătuit

să fiu vigilentă, fiindcă tanti E spune multe lucruri și nici jumătate nu sunt adevărate. Pentru aceea mi-a dat numele și adresele unor săteni mai în vârstă la care să merg dacă vreau să aud adevărul despre istoria satului. Desigur i-am ascultat sfatul și i-am vizitat<sup>9</sup>, dar serile le-am petrecut la A.E. și am imprimat pe bandă amintirile ei din trecut. S-au adunat în acest fel numai în câteva zile nouă benzi de magnetefon, fără ca eu să intervin cu întrebări în narațiune<sup>10</sup>. Însfârșit în primăvara anului 2002 am expus la Cluj la Societatea Etnografică “Krizsa János” picturile naive ale A.E.

Organizarea expoziției și corespondențele purtate cu A.E. cu această ocazie mi-au stârnit noi întrebări: dacă pictura constituie doar o sursă de bani<sup>11</sup>, după cum a spus și ea, atunci cum să ne explicăm faptul că sunt totuși un număr de lucrări, pe care nu intenționează să le vândă, de care este atașată ca de niște obiecte personale, de vreme ce banii sunt tocmai acel instrument pe care îl schimbi oricând cu un bun oarecare.

De ce simte nevoia să picteze pe pânză niște fotografii vechi, uzate, să fixeze în amintire vechea orchestră, cu membrii morți de mult timp, sau să imortalizeze un asemenea obicei străvechi ca cel reprezentând întâmpinarea preotului?

## **Epoca de aur dispărută, istoria scăderii populației**

A existat cândva un vechi obicei în acest sat: când un preot nou a venit să servească în localitate, tineretul îmbrăcat în port popular ieșea la marginea satului vecin și acolo îl primea cu pompă pe duhovnic. Acest obicei mai trăiește doar în amintirea celor în vârstă, despre costumele populare tradiționale deja nici nu-și mai amintește, în sat nu mai sunt tineri care să-l mai primească cu pompă pe duhovnic. Acest ceremonial de care doar bătrânii își mai amintesc este imortalizat într-o pictură a lui A.E., de care artista este legată și pe care nu ar pune-o la vânzare pentru nici o sumă.

Un alt asemenea tablou, pictat după o fotografie veche, prezintă vechea orchestră din sat. În această imagine este și

bunicul pictoriței, pe care nici mama lui A.E nu l-a cunoscut. Figurile, instrumentele și vechiul port popular sunt zugrăvite cu fidelitate ca într-o fotografie. Aceste imagini documentează o epocă de demult, obiceiuri vechi, ele spun istoria "epocii de aur" trecută și pierdută. Cândva, taraful era compus din tineri din popor, astăzi el mai există doar în amintiri și în acest tablou. Membrii "bandei" <sup>12</sup> de astăzi sunt oameni în vârstă fără o perspectivă reală de a mai avea urmași.

Obiceiul "așteptării preotului" s-a cufundat în uitare, deja numai pictura îl mai păstrează, tineretul din sat, nepoții acelor oameni în vârstă trăiesc la oraș.

Aceste tablouri păstrează amintirea satului cu o populației și o viață socială viguroasă ca episoadele dintr-o poveste de viață / poveste de vieți, care de asemenea, vorbesc despre scăderea numerică a populației.

Viața lui A.E. este o biografie tipică feminină, a cărei existență apare în comparație cu a altor oameni. În cadrul narațiunii nu se regăsește linearitatea timpului, ci domină perspectiva ciclică: narațiunea nu are început și sfârșit <sup>13</sup>, poate să înceapă de oriunde și la fel să se termine oriunde, nu este o istorie coerentă, ci se constituie într-un șir de mici istorii care pornesc unele din altele, care servesc celor două teme de bază.

O primă temă latentă din text, care se regăsește în toată narațiunea în spatele textului, poate să fie "dispoziția mea către mitologie ca strategie compensatoare" <sup>14</sup>.

A.E. prin faptul că poate povesti cuiva viața sa, că în sfârșit cineva este atent la ea, și astfel poate să vorbească despre ea cum îi place, fiindcă și alții vorbesc despre ea, dar astfel toate acestea compensează faptul că cei din jur o neglijează, o marginalizează, nu o prețuiesc.

Fiecare episod din viață pentru aceea este spus ca să scoată în evidență perfecțiunea sa, sau a unui membru al familiei sale.

Celălalt cod din textul reprezentând povestea vieții lui A.E. ar putea să fie "izolarea, istoria acelei "perioade de aur" pierdută.



Assmann scrie că acest mod de a-ți aminti,” *plecând de la neajunsurile prezentului, îți oferă o asemenea amintire în care de obicei se revarsă caracteristicile epocii eroice. În aceste povestiri prezentul se vede în cu totul altă lumină : cea ce lipsește, ceea ce a dispărut, ceea ce s-a pierdut(...) accentuează discrepanța dintre “cândva” și “acum.” Prezentul se dovedește față de trecut mai frumos*”.<sup>15</sup>

Și intelectualitatea din sat, tocmai în speranța reînvierii acestui trecut pierdut, manifestă o predilecție pentru întreprinderi mesianice<sup>16</sup> : cumva ar dori să salveze, să immortalizeze “*trecutul*” în care sunt conservate valorile perene, ar vrea să le scrie, ar vrea să picteze vechile obiceiuri, și să conserve astfel pentru viitor. De fiecare dată scopul este conservarea efemerului, trecătorului.

Dacă acest comportament este tipic pentru intelectualitate, atunci aș așeza-o pe A.E. în această categorie socială.<sup>17</sup>

A E. își începe povestea vieții cu aceea: “ *am început să scriu istoria Hălmeagului... obiceiurile vechi de la bunica, modul cum trăiau înainte...*” Și începe să povestească această ” istorie”.

Acea că A.E. s-a apucat să scrie pentru ea istoria locului natal, obiceiurile vechi reprezintă –după cum spune ea - o parte importantă a identității .Așa începe să vorbească despre sine, așa vorbește despre ea, ca una care este chemată pentru această misiune de salvare,de eternizare. Simte că are sarcina fixării, conservării lucrurilor trecute, pierdute, cufundate în uitare, care pe undeva, pentru această diaspora, tot mai redusă numericeste, izolată – sub presiunea unei culturi străine - înseamnă păstrarea colectivității. Să vedem în cele ce urmează,cum vorbește despre acestea : “*Iar eu m-am apucat să scriu istoria Hălmeagului...de la bunica, vechi obiceiuri, cum au trăit înainte, cum a fost organizarea administrativă a satului.. ..ce a fost,cum a fost, cum au mers primăvara la cosit... cum au ajuns la biserică... cum în această săptămână a mers la Sebeș tot satul... atunci ne - am pregătit noi femeile, ne-am călcat bluzele, fiindcă așa bluze am avut...bluze largi.. și cum erau cu mic și mare la coasă. Atunci*

nu au cosit unii la alții fiindcă toți au fost acolo și odată au uscat fânul. Dacă a ieșit Oltul din matcă...fiindcă aici de multe ori a ieșit, atunci un copilaș a fugit sus pe deal și a strigat că aveți grijă oameni fiindcă vine Oltul...fiindcă telefon am primit la birou, și atunci măcar am s-a știut :... și atunci am scos afară...totul, și care cum a putut să vină fiindcă obișnuia să fie apă mare. Și de aici de pe dealuri așa o apă venea în jos că aici lângă pod.. și podurile erau înalte de 3-4 m Venea puhoiul din munte și cu toate că aveau o înălțime de 3-4 m, nu era voie să stai pe ele. (...) Altfel a fost, și natura a fost altfel, nu a fost această...adică au fost geruri fiindcă spunea și ea că ce geruri erau...și a fost și aceea mare inundației, încă mai iese..., dar și satul era solidar am fost toți împreună...altfel, altfel a fost...mi - a povestit și despre nunți, că atunci când a fost nuntă nu a fost așa fiindcă mi-a spus. mi-a spus mie că nunta trei săptămâni... două săptămâni... o săptămână o pregăteau și a fost nunta și atunci încă o săptămână, până... Și bunoo, ce dădeau de mâncare? Și mi-a spus că dădeau caltaboș. L-au pus peste pisat și l-au fiert ,așa mi-a spus, și atunci nu a fost așa că plecau dimineata.. și întrebau că nu trebuie să te ajut ? Poți să ne dai ceva de lucru, au venit oameni cu securea.. Da, au venit să crape lemne. Și asta a spus ... fiecare un păhărel de pălincă... nu turna mult, fiindcă ție în săptămâna aceasta îți trebuie multă, nu ca să termine sticla, sau să bea pe furis sau să nu se mulțumească cu puțin. Adică așa o solidaritate, cu trup și suflet a fost în sat.. nu așa, ca acum,că acum acolo am ajuns că nu mai are cine cu cine să țină.. Ehei, ehei. (aproape plângând)

Mămica mea mi-a spus adesea, că se adunau femeile tinere, și cum găinile.. duceau găini, și le duceau pe toate și le tăiau.. tăiau și porc și tot ... nici nu mâncăm fiindcă ție îți trebuie în săptămâna asta, te ajut să coci pâine, să duci făina...și na ,fiindcă n-ai din nimic atunci aduceau, toți dădeau și la nuntă din nou nu a fost ce să dea și au data o vică de făină.. chiar și la nunta mea în 1947, o vică de grâu, o vică de secară, și

*două de porumb, cel mai apropiat... cumnatul meu mi-a dat un sac întreg de porumb, așa că în primul an,când ne-am început viață atunci am avut ce să dăm la porci, nu bani sau veselă sau așa ceva... așa dădeau nașii la nuntă.*

*Ce să mai știu despre spusele bunicii”?*

Așa povestea despre vechea organizare administrativă a satului, despre spiritul colectiv, despre ajutorul reciproc, inundațiile Oltului, despre costumele populare despre obiceiurile de nuntă și despre altele ca despre niște lucruri bine puse la punct, care astăzi nu mai există.

Întâmplările de ” *acum* “ față de cele de pe vremea bunicii vorbesc despre destrămarea spiritului colectiv și acest ” *atunci era altfel*” sună ca un mod de a vorbi în ”*contra-prezent*”.

Acest mod de a povesti este ilustrat în următoarea înșiruire de cuvinte, cuvintele cheie:” *demult*”, ” *înainte*”, ” *cum a fost, ce a fost*” , ” *tot satul*” , ” *merg împreună*” , cuvântul care marchează timpul, ’ *atunci*”, ” *odată l-au uscat*”, ’ *toți*”, de cinci ori se aude în această mic fragment ” *a fost altfel*” și ca o încheiere a celor dinainte următoarele: ” *au fost uniți*”, ” *au fost împreună, nu așa a fost..au fost uniți sufletește*”, unitatea satului, ca o comunitate omogenă plăzmută de oameni, este exprimată de mai multe ori, prin cuvinte expresive,dintre care ” *s-au adunat împreună*”, ” *au ajutat*”, ” *au dat împreună*”.

Folosirea timpului trecut la aceea se referă,că din toate acestea acum nu mai este nimic,nici aceea care să țină comunitatea împreună,declarație după care urmează acel dezaprobativ ” *ejejej*”,care încheie începutul cu sentimente negative.

Înainte erau oameni care știau să organizeze viața satului: învățau piese de teatru, organizau baluri mascate, se ocupau de viața culturală a satului. A. E își aduce aminte că atunci când a fost tânăra cu piesele de teatru învățate mergeau în satele maghiare vecine (Újfaluba, Székelysomborra): ” *Szasz a fost preoteasă...și ne ținea strâns împreună ...odată preoteasa , odată domnul învățător,cei care au fost aici conducătorii .. Înainte era frumos la Hălmeag...bal mascat...*”

“Epoca de aur pierdută” apare ca un cuvânt cheie în toate întâmplările din povestea viață.

## **Istoria scăderii numerice a populației maghiare. Motivele izolării**

A. E povestește într-o cameră despre destrămarea familiei sale și a satului, despre scăderea numerică a populației: cândva totul a fost bine , povestirile bunicii sale vorbesc despre o viață frumoasă, despre un sat strâns unit, apoi a venit războiul...în care au fost decimați locuitorii satului, apoi a început să vină străinii în valuri ...” *în tot Hălmeagul...când au fost 36 eroi morți din primul război mondial, și 27 din cel de al doilea...de unde să fie oameni în acest mic Hălmeag ? Și dacă ar fi rămas, cu atâția venetici murdari, da nu dintre vechi șercădeni, fiindcă și acolo au venit, știți că sașii au plecat, și aceia care au venit acolo nu cunosc omenia ... cu satele vecine...*<sup>18</sup>

Episodul povestit ne arată că aici nu este vorba numai despre o soartă individuală, ci este vorba și despre una colectivă/colectivă/comunitară.

Când A.E. vorbea despre sine, despre marginalizarea sa, se situa pe poziții opuse actualei colectivități, în care nu se regăsește. În schimb aici, când este vorba despre o soartă comună (a satului), despre un trecut comun, ea se include în grup diferențându - se de noii veniți și vorbește în numele propriei comunități de odinioară.

Assman susține că acea comunitate care dispune de amintiri comune, îndeplinește funcții de omogenizare spre interior și de separare spre exterior.<sup>19</sup>Ori povestea vieții lui A.E este o poveste din multele în care sunt folosite aceleași motive . Epoca de aur de odinioară a luat sfârșit și a început istoria scăderii populației, a dispersării, a diasporizării.

În toate povestirile de viață adunate de mine se regăsesc aceleași motive care servesc și povestea vieții lui A. E., locuitorii satului chestionați au trăit același trecut, amintirile lor se leagă de aceleași locuri.<sup>20</sup>

Individul întotdeauna amintind despre prezent explică trecutul, vorbește despre împrejurările prezentului în comparație cu trecutul stins, și își planifică viitorul.

A.E. explică dispersarea familiei sale, mutarea la oraș prin lipsa de perspectivă a prezentului : *“N-avem pentru ce rămâne ... nu este pentru ce să te chinui..., băieții mei au și înțeles,ei au și plecat(...).Și așa este. Așa că degeaba îi înșel să vină înapoi,degeaba încerc,fiindcă nu, nu... ”*.

Prezentul e fără perspectivă și din acest punct de vedere percepe A.E. trecutul și își proiectează viitorul. Situația prezentului îi justifică pe cei care au plecat, au părăsit satul natal care s-au dus în centre industriale,au căutat un trai mai bun. În zadar încearcă A.E. să readucă *“epoca de aur”*, în zadar încearcă să-și adune, să-și unească din nou familia, datele prezentului hotărăsc și proiectele viitorului. Acel , *“ nu-i, nu-i pentru ce”*, acel degeaba și nu,care se aud unul după altul arată precis lipsa de perspectivă a vorbitorului.

Comportamentul lui A.E seamănă cu comportamentul intelectualului care se angajează să înceapă un demers mesianic: ar vrea să refacă stările ideale de odinioară și de aceea și simte că face totul pentru aceasta:cu tablourile vrea să câștige bani pentru a crea o bază materială familiei, vrea să pună în ordine marea casă și să deschidă acolo o cofetărie,*“ca să reînceapă viața”*, vrea să strămute din Secuime o familie cu mulți copii care *“să înceapă aici o gospodărie și să lucreze”*. Totul este planificat frumos, dar transpunerea acestor planuri în viață întâmpină greutăți.

Copii nu doresc acest confuz *“ viitor frumos”*, nu vor ca mama să se amestece în viața lor.

Povestirile A.E. privitoare la copii și nepoți sunt exemple elocvente că mobilitatea socială nu-și întoarce înapoi cursul. Proiectele de întoarcere,încercările de salvare se îneacă în eșec, sau rămân simple planuri sublime.

A.E. povestește:*“eu așa m-am socotit,că ei,dacă vor ajunge la pensie,vor veni acasă,dar știe necazul unde vor*

*fi...rătăcesc,nici o speranță (...)nu le trebuie greutăți,ca să-și ia aici o gospodărie și să muncească.. s-au învățat de mici”...A.E* dă vina pe cooperativizare pentru toate,din cauza colectivizării au trebuit să lase gospodăria și din cauza asta nu au știut băieții să se formeze așa,să se obișnuiască cu gospodăria,ca acum să lucreze cu plăcere’, *dacă pe noi nu ne băgau în colectiv, s-ar fi obișnuit dar pe noi ne-au băgat,ei au plecat și s-au dezobișnuit de agricultură(...)*și nici nu le place,nici nu știu să vină înapoi. *Vin ,îmi ară grădina cu tractorul,mă ajută, dar nu cu tragere de inimă,nu-i atrage...degeaba am vrut eu să-i bag în asta,fiindcă...nu s-a născut nimic din asta degeaba am vrut eu...”.*Felul de a vorbi al A.E. alunecă spre același cuvânt ”degeaba” Nepoții s-au născut într-un mediu cu totul străin, nici nu se pune problema momirii lor acasă .

Atunci când și la oraș, datorită șomajului și cheltuielilor mari de întreținere, existența devine dificilă, mai degrabă își caută de lucru peste hotare.

Din povestirile lui A. E. aflăm istoria dispersării familiei sale. Despre familia băiatului cel mare din Sibiu spunea următoarele “... *mama lor a plecat în Ungaria la lucru, pentru că nu puteau să-și achite cheltuielile de întreținere la bloc.”*

Din familia băiatului mijlociu, de la Făgăraș, nepoții au părăsit-o pe mama lor muribundă pentru a pleca în Italia să-și caute un servici. “*Bunico mi rușine că trebuie s-o las aici pe mămica, dar dacă nu plec, toți trei murim de foame*” – citează A. E. cuvintele nepotului.

Atitudinea lui A. E. într-atâta se deosebește de cel al intelectualului născut în sat că ea după un timp își dă seama că tentativele sale sunt inutile,că nu poți interveni în mersul firesc al lucrurilor. Dar la fel ca și ceilalți intelectuali care vor să-și salveze satul natal, simte nevoia să vorbească despre sat,să povestească despre problemele satului. Și atitudinea sa pe alocuri involuntar răzbate din cuvinte: o poveste care circulă în sat vorbește despre asta, că odată ea a trebuit să primească o delegație de conducători a cooperativei de producție venită în vizită de la

București la Hălmeag,și atunci la fel ca acum, cum să nu spună tanti E.despre sat...”

Eu în discuții i-am cerut lui A.E. să-și povestească viața,nu mi-a trecut prin minte că va vorbi despre sat,ea însă a simțit nevoia ca să vorbească și despre problemele satului. Povestește că ar fi vrut să salveze economia satului,fiindcă totul a fost distrus de ”colectivul” care nu se pricepea la gospodărie,de aceea le-a arătat conducătorilor că unde este baiul,ce trebuie făcut altfel. Conducătorii CAP- ului însă, în vreme ce ea din dorința de a ajuta a spus despre problemele satului,au folosit spusele ei contra satului,și încă toate au mers și mai rău.

În legătură cu povestea vieții ei A.E. vorbește și despre sat,despre comunitate,și totdeauna este atentă la aceea,caută că oare unde este greșeala,că azi lucrurile merg atât de rău comparativ cu vremea de odinioară.

Povestește și istoria preoților care au servit în Hălmeag, și arată că toți care au fost buni și au făcut ceva pentru sat,au trebuit să plece fiindcă n-au mai suportat. În legătură cu istoria preoților vorbește despre istoria satului,despre raporturile care stăpâneau în sat, povestește despre greutățile pe care au trebuit să le înghită preoți numiți într-un sat din diasporă. Povestește de exemplu despre un asemenea preot pe care l-au chinuit în mod repetat până l-au omorât. ” *Atunci a fost lumea comuniștilor,atunci au putut să-i taie pe popi...a fost unul cu numele T.J. care a și înnebunit,s-a spânzurat de fântână.*” Istoria ajunge în final la preoții din ziua de azi,despre care A.E. crede că nu au pentru ce să rămână în Hălmeag, fiindcă nici nu mai are cine să plătească cultul la biserică....”*și acum a venit un preot nou,nu știu,cum și cât va rămâne...nu știu,de unde își va lua salariul și ce va fi cu Hălmeagul, fiindcă Hălmeagul s-a golit...Hălmeagul s-a golit,foarte frumos s-a golit*”. A.E. încheie povestea preoților cu istoria depopulării satului.

A.E. a folosit în povestirile sale adesea persoana întâi plural, ceea ce însemna că de câteva ori povestind despre sine n-a vorbit numai în numele său ci a vorbit și în numele

comunității, a consătenilor, a satului, despre toate lucrurile care merg prost de acasă...” *așa că nu avem viitor, ne calcă în picioare și pe bătăături în toate modurile”*

E convinsă că soarta ei este atât de specifică, încât nici eu nu sunt în stare ca s-o pricep: *“Și dacă ascuți până la sfârșit nu poți să pătrunzi în aceste lucruri. E greu, nu știi, fiindcă n-ai fost în situația asta și tanti E. este băgată în asta.....și tu nu ești în situația asta, nu îți dai seama de apăsarea colectivului, nu îți dai seama de aceea cât de mică e pensia mea, și le-am dat tot ce am avut, și acela care n-a dat nimic și a venit acasă, și cu ce pensie mare a venit acasă”*. Cel care n- a plecat și a rămas acasă în satul îndepărtat de centru, nu are perspectivă de a se realiza..

A. E așa simte că de aceea a trebuit ea să se, *“ofilească”*, să rămână un pictor anonim fiindcă nu s-a născut într-un loc adecvat, unde ar fi fost remarcată. A și scris o poezie de două versuri în care se referă la acest lucru: *“Dacă cineva se naște/ să se nască într-un asemenea loc unde soarele încălzește deasupra lui/ Este o greșală să te naști într-un loc umbros, fiindcă soarele nu încălzește deasupra ta și te usuci...”* asta pentru aceea am scris-o, când am fost plină de amărăciune că în zadar pictez, fiindcă nimeni nu descoperă pictura mea. Și după asta din nou urmează cuvântul *” degeaba”* în relatarea lui A.E.

A.E își amintește că cei care au cunoscut-o, asta au sfătuit-o să lase satul, să învețe și să-și folosească talentul de care dispune. De exemplu un vizitator străin i-a cerut tatălui lui A.E ca să nu-și lase fata să se piardă în Hălmeag: *“De multe ori am fost sfătuită ca și copilă să plec, dar niciodată nu a venit rândul...nu m-au lăsat cei de acasă...nu m-au lăsat fiindcă și aici m-am apucat de muncit”* .

O lucrare de a ei a fost trimisă de doamna preoteasă la Sibiu unde într-un ziar de limbă română s-au scris despre ea următoarele: *“Păcat doamna Antal, că ești colectivistă să rămâi în sat. Urmează școli și pleacă undeva la pictură”*

Cu o altă ocazie, o profesoară a remarcat lucrările lui A.E.



expuse pe coridoarele școlii de artă. I se adresează lui A.E cu câteva cuvinte: -" *Dar cine-i cu pictura asta? Spun că eu. - Dumneata? Și tocmai așa a făcut și îi spun :Mirați că eu sunt o țărăncă simplă,am rămas pe sate...* "

A.E. simte această izolare nu numai ca pictoriță, ci și ca mamă și bunică. Ploaia de toamnă izolează face drumul principal impracticabil izolând satul de legăturile cu ceilalți oameni. Vizitele copiilor care trăiesc departe, se limitează doar la perioadele de concediu de odihnă.

A. E își aduce aminte că " *pe vremuri*" își vizita în fiecare duminică împreună cu copiii soacra, a dus mâncare caldă la rudele mai în vârstă, s-a interesat de ei, și lucrul acesta ea nu-l primește înapoi de la nimeni.

Iată o altă mutație în viața satului și a familiei: înainte oamenii se vizitau unii pe alții, tinerii aveau grijă de bătrâni,nu i-au lăsat singuri, acum tinerii trăiesc departe de părinți,sunt ocupați,drumul este greu,asa că bătrânii trăiesc singuri,cu greutățile lor. A. E. încearcă să găsească scuze copiilor săi: acasă nu sunt posibilități,drumul este scump, așa că nu pot să vină des să o vadă. " *Așadar mie asta mi-a lipsit, și acum de atâtea ori mă gândesc, că eu am făcut asta iar pentru mine nu o face nimeni.. cum să o facă din Sebeș sau să o facă din Făgăraș*..

Sentimentul singurătății este elementul comun a povestirilor auzite la Hălmeag.

În povestirile lui A. E. laitmotivul este frica, abținerea, intimidarea, ceea ce, cred, este sentimentul comun al generației sale, care a trăit vremurile colectivizării forțate,a represiunilor chiaburilor,a regimului socialist. A.E povestește , " *asa mă dau la o parte și așa mă tem,fiindcă încă mai există acea nesigurantă în care am crescut...* " Nu a fost voie să vorbești,oamenii s-au spionat unii pe alții,fiindcă și pereții aveau urechi și așa cum am fost constrânși " povestește A.E.

Expresii ca " *nu e voie* " și " *n-am curajul* " se regăsesc mereu în textele lui A. E. Acest simțământ l-a avut A.E. mai devreme,deja din copilărie. Își amintește de o întâmplare când tatăl

ei s-a străduit să scoată din ea sentimentul de neam, pentru că acesta crea numai probleme:” *Da și atunci am defilat la opt dimineața prin tot satul cu steagul românesc, cu steagul sovietic și cu cel maghiar, roșu, alb și verde. Până atunci eu nu am văzut în realitate steagul maghiar. Mama mea a avut nouă ani când a recitat pentru ultima oară o poezie maghiară, în sala de bal, fiindcă, cum era orfană directorul...și a învățat bine...și atât era de mică că au pus-o pe un lighean răsturnat...și de atunci nu s-a prea auzit limba maghiară, românește am învățat...când am văzut steagul maghiar cât este de frumos, cât este de frumos...dar când l-am dus prin tot satul, în capătul celălalt al satului trăia Kadar baci de 82 de ani, om bătrân...în haine de demult. Îmbrăcămintea de demult era formată dintr-o centură lată din piele, izmene largi ca ale românilor, și cu o asemenea pălărie cu boruri răsucite și o cămașă largă. Când am mers încolo soarele strălucea din față, era ora opt...aici sus pe deal era casa, ar și trebui să fotografiezi dealul pentru că...așa o bancă a fost în față și a fost o casă bună, frumoasă, se poate merge, și așa o clădire mare. Ultima casă de pe strada Felmer. Și când am trecut pe acolo...pentru că banda(muzicanții) mergea înainte și i-am depășit, se ridică bătrânul, clipește din ochi, își împreunează mâinile, începe să tremure și plânge(și el a fost impresionat). Mie mi-a rămas această imagine în memorie pe care n-am s-o uit niciodată. Ne-am întors acasă, după masă am dansat, și ne-am așezat la masă, eu numai am plâns. Tata m-a întrebat de ce plâng. Și i-am răspuns, tată tu știi ce sentiment ai avut când l-ai văzut pe acest bătrân, privind încă odată steagul fâlfâind...așa o palmă am primit de la tatăl meu...- Tu pisică-broască, dacă tu acum pentru nimic ai asemenea sentimente față de neam, ce va fi cu tine. Nu este voie! Peste tot, totul este la fel. Asta nu-i voie să știm noi, da, și acela e frumos, și acela e frumos, toate sunt frumoase...înțelegi că ce-i asta? Dar palma am primit-o. Așa că eu a trebuit să-mi smulg din mine sentimentul național. Și acum foarte multe sunt în sufletul meu...dar nu îndrăznesc să le spun. Și acum aici în sat...de aceea merge satul de râpă, fiindcă această*

*populație care n-a lucrat ea pământul s-a împământenit pentru că au fost puternici."*

Acest sentiment de , " nu-i voie", " nu îndrăznesc" este prezent pe tot parcursul relatării poveștii de viață a lui A.E., reprezintă identitatea ei narativă.

A.E mi-a povestit că un gazetar i-a aprecia talentul și el ar fi ajutat-o ca să se instruiască mai departe,dar ea nu a avut curajul să-i ceară ajutorul, pentru că toată lumea era sub observație, nu era bine să ții legătura cu străinii. Sentimentul acesta că "și pereții au urechi", acel " și așa ești filată " - era atât de imprimat în conștiința lui A.E. încât și la ora actuală îi este frică să vorbească deschis. Povestea ei se încheie cu aceea că toate acestea nu ar fi avut voie să le spună, că cine știe care vor fi urmările: A păstrat până astăzi acest sentiment al fricii, afirmând la capătul povestirii sale că, cine știe ce urmări vor avea cele povestite: " nu e voie, nu merită. Țăranul să rămână la pământul lui, să nu i se dea în mână și în gura politica, fiindcă astfel îl îngroapă, fiindcă el atunci este deschis și i se taie gâtul. Asta este...ei, ei "(și oftează)

Din punctul de vedere al lui A.E. această frică continuă se vede pregnant în oameni, se oglindește pe fețele lor, în atitudinea lor, și de aceea ea deja de departe poate să sesizeze care cărei nații îi aparține..." români au așa o încredere în ei, sunt tupeiști, ungurii sunt puțin retrași, se vede că nu îndrăznesc, s-au schimbat în Făgăraș, nu au curajul să spună...sunt cumva atât de diferiți. L-a fost greu, aici în Făgăraș le-a fost greu...orașul gârzii de fier, centrul..."

Din analiza acestei povești de viață se vede că drumul cel mai bătătorit este drumul tăcerii, al integrării aparente, al asimilării: "ne era frică și să respirăm. Mă bucuram dacă aveam o prietenă româncă, mă bucuram dacă și tiam bine românește, mă bucuram dacă nu trebuia să spun că sunt ungueroaică(...)a fost greu, a fost greu fiica mea, a fost greu". A.E. în povestea ei de viață a relatat nu odată despre avantajul cunoașterii românei: încă din copilărie cu aceea că știa bine românește și-a ajutat familia,

persecutorii închideau ochii când era un porc ascuns zicând: "lasă că-i bine, știe fetița bine românește."

În acest timp A.E. scoate în evidență și partea negativă a lucrurilor și anume că nu a avut posibilitatea să învețe să vorbească și să scrie corect ungurește.

Un îndemn interior este acela să descrie lucrurile pe care le-a simțit de-a lungul vieții, să transmită mai departe cunoștințele acumulate de la bunica sa, ca să lase și ea ceva în urmă:..." așa, dacă pictez, dacă cos sau fac ceva, atunci aceasta rămâne după mine. Astfel că dacă aș fi învățat mai departe în mod normal și nu românește ci ungurește, măcar gramatica să o fi învățat, nu aș fi făcut flexiunile în românește ci în ungurește, așa că aș fi știut măcar să scriu, foarte multe le-aș fi scris dar așa(...) de când sunt pensionară de foarte multe ori am încercat să scriu, să notez diferite lucruri, dar și în acelea au existat greșeli, așa că eu din această cauză a trebuit să renunț la scris"

A. E. consideră că și-ar fi putut cu mult mai bine valorifica talentul dacă ar fi terminat școala în limba maghiară și ar fi trăit într-un mediu corespunzător.

## Concluzie

Povestind viața ei și a familiei sale A.E. vorbește de fapt de istoria localității. Povestea unei epoci de aur care a fost cândva A.E. le consemnează după cum le-a moștenit din poveștile auzite de la bunica. Așa vorbește despre prezent ca despre inversul, opusul "epocii de aur".

Povestirile bunicii vorbesc despre o viață socială unită, armonioasă pe când A. E. vorbește depre un sat depopulat, îmbătrânit, din care tineretul și generația de mijloc s-a împrăștiat, s-a mutat la orașele învecinate, iar cei care au rămas, sunt fără posibilități de autoafirmare. Și nu sunt șanse pentru ca perioada de aur să revină. Situația actuală, după părerea lui A. E., este lipsită de perspectivă: în zadar încearcă să-i aducă să-i momească acasă, și să-i adune pe cei risipiți din familie, pentru că aceia

s-au rupt de viața satului și mai bine merg să lucreze în străinătate..

Viața lui A. E. este o părticică a istoriei comunității (destrămarea vieții comunității, dispersarea populației, venirea străinilor, mutarea localnicilor la oraș, emigrarea, starea materială precară a celor care au rămas, frica, avantajele celor care stăpânesc bine limba română, asimilația aparentă ca modalitate de salvare.) În viitor aș vrea să continui studiarea limbajului celor din diaspora maghiară. În acest scop am luat interviuri de la mai multe persoane care lucrează acolo, care se trag de acolo. Sunt curioasă să aflu ce înseamnă pentru diferite categorii sociale din aceeași comunitate a trăi în izolare, a munci acolo, cum vorbesc despre asta, cum își alcătuiesc identitatea narativă.

*Traducere din limba maghiară Puskel Péter*

## NOTE

1. Prezenta lucrare face parte din teza mea de masterat.
2. După Lotman noțiunea de text cuprinde și momentul gândirii premeditative, care este oarecum codificat.
3. Conform lui Atkinson, istoria cercetării etnografice se transpune în context alături de cele constatate pe teren.
4. Alăturat descriu pe scurt cum am luat legătura cu artista naivă din localitatea respectivă, cum sunt oamenii de aici și ce gândesc ei despre acest personaj.
5. Aceste cercetări fac parte dintr-o amplă anchetă privind structura familială a localităților din diasporă și din sudul Transilvaniei.
6. Am întâmpinat anumite rețineri din partea familiilor de țărani români care n-au priceput, de ce avem nevoie de aceste date, dar și din partea romilor.
7. Atkinson, 1993, 123
8. Etnografului pe parcursul cercetării se transformă din străin într-un cunoscătorul din "interior" a celor povestite...vezi Atkinson, 1993, 123
9. Analiza acestor dialoguri va avea loc în capitolele următoare ale lucrării.

- 10 Întrebarea declanșatoare sună în felul următor: “*Povestiți-ne depre viața dumneavoastră!*”
11. “*Ceea ce s-a descoperit la mine, o consider, ca o sursă de venit, nu ca artă*”. Citat din scrisoare lui A. E.
- 12 În limbajul localnicilor este denumirea membrilor formației de suflători.
13. Vezi Niedermüller, 1988, pag. 384.
14. Expresia este folosită de Hankiss Ágnes.
15. Vezi Assman, 1999, pag 79
16. Literele cursive: referințe la epoca de aur.
17. În această societate țărănească de tradiție pictoriță se deosebește de consătenii săi. Pe lângă muncile câmpului ea pictează și așteaptă să fie consacrată.
18. Preotul reformat Vetési László relatează pe larg despre acest fenomen: în satele din disporă descrește vertiginos populația maghiară, iar cei care vin fac ca populația majoritară să devină minoritară.
19. Vezi N. Kovács Tímea 2000, pag. 118
20. Vreau să arăt că barierele amintirii sunt la fel. Assman referindu-se la Halbwachs pomenește despre “*amintiri în grup*” sau amintiri comune chiar la o națiune.
21. Au fost și mai există din partea intelectualității din Hălmeag tentative de “*salvare*” a satului.

## Bibliografie

Assmann, Jan

1999 A kulturális emlékezet. Irás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában. Atlantisz Könyvkiadó. Budapest

Atkinson, Paul

1999 A narrativa és társadalmi cselekvés reprezentációja. Narratívák 3. A kultúra narratívái. Kijárat Kiadó. Budapest. 121-149.

Hankiss Ágnes

1980 “*Én-ontológiák*”. Az élettörténet mitikus áthangolása : În Frank T.-Hoppál M.(serk.): Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. II. Budapest. 30-38.

Lotman, Ju.

1994 Szöveg a szövegben. In Kovács Árpád-V. Gilbert Edit: Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletirók tanulmányai. In honorem Jurij Lotman. Pécs. 57-80

N. Kovács Tímea

2000 Emlékezet, identitás, történelem. In: Tabula 3(1). 115-126

Vetési László

2001 Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: Sorskérdések a nyelvhatáron. Komp-Press Kiadó, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001

## DIASPORA UND IDENTITÄT DIE GRÜNDE DER ISOLIERUNG IN EINER LEBENS GESCHICHTE

Ausgehend von der Lebensgeschichte einer Laienmalerin aus Hälmeag, die sich ausgeschlossen und von den Bewohnern verachtet fühlt, versucht man jene im Text versteckten Kode zu finden, welche die jetzige Isolierung der ganzen magyarischen Gemeinschaft aus diesem Dorf erklären und begründen.

Einer der Gründe ist der grosse Unterschied zwischen der perspektivlosen Gegenwart und der Vergangenheit, die als eine goldene Zeit wahrgenommen wird, in der alles gut ging, in der die Menschen solidarisch waren, sich gegenseitig halfen, immer einig waren.

Der zweite Grund ist die Veränderung der ethnischen Struktur des Dorfes nach 1945, die sich aus einer magyarischen (ungarischen) Mehrheit zu einer rumänischen Mehrheit verwandelt hat.

Diese Veränderungen tragen in der Meinung der Erzählerin dazu bei, dass die jungen Ungaren keine Gründe mehr haben, in dem Dorf zu leben, dass sich die alte Gemeinschaft auflöst, durch ihr Abwandern in Städte aus dem Ausland.

# MINORITĂȚILE NAȚIONALE DIN VOIVODINA ÎN RECENSĂMINTELE DIN 1880-2002

*Ionel Stoiți, Novi Sad*

Provincia Autonomă Voievodina cuprinde teritoriile dintre Dunăre, Tisa și Sava.

Este împărțită în trei regiuni:

- a. BACIKÁ - între Dunăre, Tisa și Ungaria
- b. BANAT - între Tisa și România
- c. SREM - între Dunăre, Sava și Croația...

Banatul de Torontal, parte din Banatul istoric, a devenit după 1918 Banatul voivodinean (sârbesc sau iugoslav). Dar oamenii?... Ce s-a întâmplat cu oamenii din această regiune? Oamenii au rămas aceiași. Românii au continuat cu munca lor zilnică, păstrându-și identitatea etnică prin grai, port, cântec și joc de-a lungul istoriei până azi.

## **Istoria Voivodinei**

Fertilitatea câmpiei a atras dintotdeauna numeroase popoare pe actualul teritoriu al Voivodinei încât el este o adevărată necropolă de culturi ale popoarelor, cercetările descoperind un trecut de peste 50.000 de ani.

Pe teritoriul Voivodinei pot fi găsite urme de așezări omenești preistorice. Existența vestigiilor așezărilor neolitice pe țărmurile râurilor dovedește trecutul furtunos al acestei regiuni în vremuri îndepărtate. Voivodina fusese populată de celți, de romani (în anul 297, când Dioclețian a împărțit statul roman în patru părți, Sirmium - Sremska Mitrovica de astăzi - a devenit una din capitalele imperiului), apoi de huni, gepizi, longobarzi, avari... În secolul al VI-lea, în aceste ținuturi vin slavii iar spre sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea ungurii.



Istoria ulterioară a acestor ținuturi este marcată de incursiuni frecvente ale turcilor, apoi de migrațiile sârbilor din Kosovo și din Valea Moravei în Panonia, care începuse spre sfârșitul secolului al XIV-lea, de crearea confiniului militar și de lupte permanente pentru răsturnarea sistemului feudal.

În urma războaielor cu turcii, Voivodina a fost aproape integral pustiită. Din această cauză Austria a procedat la colonizarea ei: pe lângă sârbi și bunievați, curtea de la Viena a trecut pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea la colonizarea sistematică a nemților, urmărind germanizarea acestei regiuni. Pe lângă acești locuitori, feudații aduc în aceste ținuturi unguri, slovaci și ruteni.

Numărul românilor a crescut și el, prin coborârea în câmpie din munții bănățeni, a unui număr tot mai mare de familii. În sfârșit tot în veacul al XVIII-lea autoritățile au colonizat, în aceste ținuturi și italieni, spanioli și francezi, care în curând au fost asimilați.

În urma Primului război mondial și a înfrângerii Austro-Ungariei, Marea Adunare Națională de la Novi Sad a proclamat unirea Voivodinei cu Serbia - la 25 noiembrie 1918. Voivodina devine curând o parte a noului stat, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

În etapele finale ale constituirii politice și constituționale a Iugoslaviei, la 31 iulie 1945, Adunarea reprezentanților poporului din Voivodina a hotărât ca Voivodina să intre ca provincie autonomă în componența Republicii Populare Serbia, unde de altfel se află și azi.

În anul 1880, ales ca punct de plecare pentru analiza pe care ne-am propus-o, Voivodina aparținea ca teritoriu Imperiului Austro-Ungar, limba de stat era limba maghiară și ea se folosea și în învățământ. În satele cu populație românească însă învățătorii sau dascălii au predat în limba română iar slujba bisericească se ținea, la fel, în limba română.

În acel an, în Voivodina au fost înregistrați 1.172.729 de locuitori dintre care sârbi 416.116 ( 35,5%), maghiari 265.287 ( 22,6%), nemți 285.920 ( 24,4%), români 69.668 ( 5,9%), croați

72.486 ( 6,2%) slovaci 43.318 (3,7%), ruteni și ucrainieni 9.299 ( 0,8%), alții 10.635 ( 0,9%).

Numărul românilor din Voivodina a înregistrat cea mai mare creștere în anul 1910, când a atins cifra de 75.318 reprezentând 5,0% din întreaga populației. Populației Voievodinei a fost de altfel și ea în creștere până la Primul război mondial, care, așa după se știe, și-a avut jertfele sale. După Primul război mondial a crescut în provincie doar numărul sârbilor, și această creștere s-a datorat migrărilor făcute din celelalte regiuni ale Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

Este interesant faptul că, minoritățile română, slovacă și ruteană - ucraineană nu figurează în recensămintele din 1931 și 1941, ca etnii ci sunt trecute la rubrica alții.

În perioada interbelică limba oficială a devenit limba sârbă, iar în școli s-a învățat doar în limba sârbă, până la venirea învățătorilor contractuli din România, în baza înțelegerii statelor Iugoslavo-Române. Atunci începe însă și migrația populației românești spre Occident și America. După cel de-al doilea război mondial numărul românilor stagnează până la recensământul din 1961 (57.899 - 1948; 57.219 - 1953, 57.259 - 1961) ca apoi să înceapă să scadă treptat ajungând la recensământul din 2002 la un număr de 30.419 adică 1,5% din numărul total de 2.031.992 de locuitorilor ai Voivodinei. Cauzele acestei scăderii le putem afla în migrația românilor spre Occident și America ( anii 1960/ 70) în căutarea unui trai mai bun, precum și în deznaționalizarea naturală produsă prin plecarea tinerilor de la sat la școli la oraș, prin stabilirea lor aici, prin încheierea unor căsătorii mixte, etc. Această situație este caracteristică și pentru celelalte minorități din Voivodina.

Față de celelalte etnii, populația sârbă a fost într-o creștere permanentă. După primul și cel de al doilea război mondial, în urma jertfelor care au avut loc, provincia este colonizată cu populație adusă din regiunile nedezvoltate sau cele distruse de război cum ar fi Bosna-Herțegovina, Muntenegru, Dalmația, astfel că numărul sârbilor ajunge de la cifra de 416.116 ( 35,5 %)

în anul 1880 la cifra de 1.321.807 ( 65,1%) în anul 2002.

Populația maghiară crește până în preajma Primului război mondial după care scade cu circa 15%, apoi crește din nou până la cel de al doilea război mondial după care scade cu 10%, crește din nou până la anul 1961, când încep migrările de la sate la orașe, spre Occident și America etc. Din anul 1961 această populație scade și ea, ajungând în anul 2002 la 290.207 persoane ( 14, 3% ).

Numărul croaților, slovacilor, rutenilor și Ucrainenilor a fost până în anul 1991 în creștere sporadică, când din motive binecunoscute, tinerii au părăsit țara (din cauza mobilizărilor) sub regimul lui Miloșevici. Această plecare a fost de altfel caracteristică pentru toți tinerii voivodinenii care nu au acceptat politica lui Miloșevici. Un factor foarte important ce trebuie amintit este și acela că în Voivodina este prezentă și așa numita "ciuma albă", provincia fiind considerată una dintre regiunile cu cea mai mică natalitate din Europa sau chiar în lume.

Revenind însă la mutația de populație care a avut loc în Voivodina, în urma celui de al doilea război mondial muntenegrenii au venit în Voivodina în masă (până atunci nici nu erau înregistrați ca popor ci figurau la rubrica alții). De la 30.531 ( 1,9%) câți au fost la recensământul din 1948 au crescut până în 1991 la cifra de 44.838 ( 2,2%) ca mai apoi, la fel ca ceilalți, să parăsească regiunea ajungând în 2002 să fie înregistrați cu un număr de 35.513 ( 1,8%) persoane.

Un alt popor de pe aceste meleaguri care a suferit din cauza istoriei sale tragice a fost cel german, care în perioada Imperiul Austro- Ungar a predominat în regiune. La recensământul din 1880 germanii au fost înregistrați cu 285.920 persoane, reprezentând 24,4%, din populația Voivodinei. De la această dată grupul cunoaște o creștere ascendentă ajungând în anul 1931 la 328.631 persoane pentru ca după război să scadă dramatic încât în anul 2002 mai numărau 3.154 de membrii ( 0.2% ).

Urmărind rubrica "alții", constatăm că și aceasta cunoaște în timp o creștere importantă, ajungând din anul 1880, când aici

apar înregistrate 10.635 persoane ( 0,9%), la 217.448 persoane ( 10,7%) în anul 2002.

Cine ar putea fi acești ”alții”? Se cunoaște faptul că în Voivodina azi trăiesc 24 de popoare și naționalități. Aceștia sunt: sârbi, unguri, croați, slovaci, români, muntenegreni, albanezi, macedonieni, romi, nemți, ucrainieni, sloveni, bulgari, musulmani, cehi, ruși, polonezi, evrei, greci, turci, italieni, valahi și austrieci.

În perioada postberică drepturile naționale ale fiecărei minorități erau garantate prin Constituția Jugoslaviei și ele se bucurau, în măsură mai mare sau mai mică, de păstrarea și afirmarea drepturilor minoritare prin școli, mas-media, edituri, programe cultural- artistice, serviciu religios în limba maternă pentru credincioși.

Perioada Titoistă trasase teoretic o politică deplină afirmare a minorităților naționale și cel puțin în Voivodina ele s-au bucurat într-o oarecare măsură de aceste drepturi. Să amintim doar că statul finanța toate instituțiile, organizațiile și manifestările naționalităților din Voivodina.

Povestea vieții bunicului meu este un exemplu de bună conviețuire.

Bunicul meu dinspre mamă, Ion Voin - Strecicu născut la 1901 la Torac (Banatul Torontal din Imperiul Austro-Ungar) decedat la 1972 în același sat numit Begheiți din Banatul sârbesc, era semianalfabet, n-a mers la școală, a învățat singur să scrie și să citească, era slugă, pantofar, tâmplar, zidar și știa să vorbească trei limbi: româna, sârba, și germana, dar se descurca și cu maghiara. Când l-am întrebat cum a învățat aceste limbi mi-a spus “Nevoia îl învață pe om...”

Politica se schimbă, sistemele se schimbă, doar oamenii rămân aceiași, iar “omul sfințește locul”, după cum spune o zicală din bătrâni.

Nu pot termina această lucrare fără a aminti un fragment din piesa “Satul Sacule, da’ dâן Bănat” a lui Velko Petrovici, în care stăpânul casei, muștrându-și soția pentru micile neînțelegeri cu vecinele de diferite naționalități, între altele amintește că nu

poate ieși ziua în stradă fără a saluta vecinii, pe român cu “bună ziua”, pe sârb cu “dobar dan”, pe neamț cu “guten tag”, pe ungur cu “jo regel”, și că oricum i-ai zice pâini: “pită”, “hleb”, “brot” sau ... în câmpia asta panonică dintotdeauna a avut același gust în orice limbă vorbită.

Și mă gândesc mereu la bunicul meu Ion Voin Strecicu, semianalfabet, slugă, pantofar, tâmplar și zidar, care a vorbit patru limbi (româna - limba maternă, sârba - limba de stat, germana - limba gazdei unde era slugă și maghiara - limba Imperiului Austro-Ungar unde făceau armata) în aceasta pustă bănățeană, regiunea Voivodina din câmpia Panonică, și care întotdeauna spunea “*Am dus-o foarte greu, a fost mult mai rău, dar acum e bine... și sper să fie și mai bine*”. Să sperăm și noi...

**Structura națională a populației din PA Voivodina  
în perioada anilor 1880 - 2002**

<b>Anul,</b>	<b>Nr.locuitori</b>	<b>sârbi , %,</b>	<b>Maghiari, %,</b>	<b>Nemți, %,</b>	<b>Români, %</b>
1880,	1172729,	416116, 35.5,	265287, 22.6,	285920, 24.4,	69668, 5.9
1890,	1331143,	457873, 34.4,	324430, 24.4,	321563, 24.2,	73492, 5.5
1900,	1432748,	483176, 33.7,	378634, 26.4,	336430, 23.5,	74718, 5.2
1910,	1512983,	510754, 33.8,	425672, 28.1,	324017, 21.4,	75318, 5.0
1921,	1528238,	533466, 34.9,	363450, 23.8,	335902, 22.0,	67675, 4.4
1931,	1624158,	613910, 37.8,	376176, 23.2,	328631, 20.2,	-, -
1941,	1636367,	577067, 35.3,	465920, 28.5,	318259, 19.4,	-, -
1948,	1640757,	827633, 50.4,	428554, 26.1,	28869, 1.8,	57899, 3.5
1953,	1701384,	867210, 51.0,	435210, 25.6,	-, -,	57219, 3.4
1961,	1854965,	1017713, 54.9,	442560, 23.9,	-, -,	57259, 3.1
1971,	1952533,	1089132, 55.8,	423866, 21.7,	7243, 0.4,	52987, 2.7
1981,	2034772,	1107375, 54.4,	385356, 18.9,	3808, 0.2,	47289, 2.3
1991,	2013889,	1143723, 56.8,	339491, 16.9,	3873, 0.2,	38809, 1.9
2002,	2031992,	1321807, 65.1,	290207, 14.3,	3154, 0.2,	30419, 1.5

Anul,	Nr.locuitori,	Croați,%	Munteneg,%	Slovaci,%	Ruteni/Ucrain,%	Alții, %
1880,	1172729,	72486, 6.2,	-,	-,	43318, 3.7,	9299, 0.8, 10635, 0.9
1890,	1331143,	80404, 6.0,	-,	-,	49834, 3.7,	11022, 0.8, 12525, 1.0
1900,	1432748,	80901, 5.6,	-,	-,	53832, 3.8,	12663, 0.9, 12392, 0.9
1910,	1512983,	91016, 6.0,	-,	-,	56690, 3.7,	13497, 0.9, 16019, 1.1
1921,	1528238,	129788, 8.5,	-,	-,	59540, 3.9,	13640, 0.9, 24773, 1.6
1931,	1624158,	132517, 8.2,	-,	-,	-,-,	-,-, 172924, 10.6
1941,	1636367,	105810, 6.5,	-,	-,	-,-,	-,-, 169311, 10.3
1948,	1640757,	132980, 8.1,	30531, 1.9,	69622, 4.2,	22077, 1.3,	42592, 2.7
1953,	1701384,	127040, 7.5,	30532, 1.8,	71191, 4.2,	23040, 1.3,	89942, 5.2
1961,	1854965,	145341, 7.8,	34782, 1.9,	73830, 4.0,	-,-,	83480, 4.4
1971,	1952533,	138561, 7.1,	36416, 1.9,	72795, 3.7,	25155, 1.3,	106418, 5.8
1981,	2034772,	119157, 5.9,	43304, 2.1,	69549, 3.4,	24306, 1.2,	234628, 11.6
1991,	2013889,	98025, 4.9,	44838, 2.2,	63545, 3.2,	22217, 1.1,	259368, 12.8
2002,	2031992,	56546, 2.8,	35513, 1.8,	56637, 2.8,	20261, 1.0,	217448, 10.7

Datele prezentate sunt luate din Arhiva de date a secretariatului provincial pentru exercitarea drepturilor minorităților din Provincia Autonomă Voivodina, pentru care țin să-i mulțumesc în mod deosebit domnului Marius Roșu.

## DIE NATIONALEN MINDERHEITEN AUS DER WOJWODINA IN DEN VOLKSZÄHLUNGEN VON 1880 BIS 2002

Im Jahr 1880, das man als Ausgangspunkt für die Analyse der Volkszählungen aus der Wojwodina betrachtet, gehörte diese Provinz zum österreich-ungarischen Kaiserreich.

Ab diesem Datum weisen die 24 Volksgruppen (Minderheiten), die hier leben, ständige Änderungen auf, die vom politischen Wandel wie auch von den Bevölkerungsbewegungen jener Zeit abhängen.

Während die serbische Bevölkerung ein ständiges Wachstum registriert, dank Zuwanderung und Kolonisierung aus Gegenden die weniger entwickelt waren, so erleben die anderen Ethnien eine unterschiedliche Entwicklung.

Die Anzahl der Magyaren wächst bis zum Ersten Weltkrieg an, danach sinkt sie mit etwa 15%, um bis zum Zweiten Weltkrieg wieder anzuwachsen an, wonach sie langsam sinkt.

Die Anzahl der Kroaten, Slovaker, Ruthener und Unkrainer wächst sporadisch bis 1991, danach sinkt sie wesentlich wegen des Krieges und der Emigrationen.

Eine dramatische Schrumpfung erlebte auch die deutsche Bevölkerung und zwar sank der Prozentsatz der Deutschen von 24,4% während des österreichisch-ungarischen Reiches, auf 0,2%. Was die Rumänen anbelangt, so erleben diese ab 1880 eine ständige Abnahme der Anzahl, so dass sie von einem Prozentsatz von 5,9% auf 1,5% der gesamten Bevölkerung in unseren Tagen gelangt sind.



# MINORITĂȚILE NAȚIONALE DIN SERBIA LA RECENSĂMÂNTUL DIN 2002. EXEMPLUL PROVINCIEI AUTONOME VOIVODINA

*Drago Njegovan, Novi Sad*

## **Introducere**

Recensămintele populației sunt foarte importante pentru studierea minorităților naționale, ca și pentru conceperea și aplicarea în practică a politicii minorităților. Recensămintele trebuie desfășurate la perioade egale de timp, iar datele să fie exacte și comparabile. Uniformizarea metodologiei de recensare a locuitorilor măcar atunci când se referă la înregistrarea structurii lor etnice, încă mai prezintă un ideal în multe țări, chiar și în Serbia.

## **1. Structura etnică a Republicii Serbia**

În Serbia ultimul recensământ al populației a avut loc în anul 2002. dar nu a fost recensată toată populația în cele **190 comune**, câte există în Serbia. În 29 comune de pe teritoriul Provinciei Autonome Kosovo și Metohia recensământul nu s-a efectuat deoarece această provincie se află sub control internațional, cu toate că, în conformitate cu rezoluția nr. 1244 a Consiliului de Securitate ONU, ele se află formal în componența Serbiei. Datele referitoare la structura etnică a populației Republicii Serbia (fără Kosovo și Metohia) sunt prezentate în tabelul nr. 1. În acest tabel se află și datele aceluiași teritoriu cf. recensământului din 1991, pentru a putea fi comparate.

Din cele **161 comune** în care s-a efectuat recensământul populației, în 143 s-a înregistrat o majoritate absolută a **sârbilor**, în 1 comună( Bač) o majoritate relativă a sârbilor. În 6 comune s-a înregistrat o majoritate absolută a **maghiarilor**, iar în 2 comune o majoritate relativă a maghiarilor. Din prima categorie

fac parte Kanjiža, Senta, Ada, Bačka Topola, Mali Idoš, și Čoka iar din cea de a doua Bečej și Subotica. Majoritatea absolută **slovacă** a fost înregistrată în Bački Petrovac, iar una relativă în comuna Kovačica. Comunele amintite cu majoritate absolută maghiară, respectiv slovacă se află în nordul Serbiei, pe teritoriul provinciei Autonome Voivodina.

Tabel 1: *Populația Republicii Serbia (fără PA Kosovo și Metohia) după apartenența națională sau etnică în anii 1991 și 2002.*

	1991		2002	
	Număr absolut	%	Număr absolut	%
<b>TOTAL</b>	7.836.728	100,00	7.498.001	100,00
Sârbi	6.233.119	79,5	6.212.838	82,86
Muntenegreni	87.696	1,1	69.049	0,92
Iugoslavi	314.669	4,0	80.721	1,08
Albanezi	78.971	1,0	61.647	0,82
Bosnieci	-	-	136.087	1,81
Bulgari	25.214	0,3	20.497	0,27
Bunieveți	21.662	0,27	20.012	0,27
Valahi	17.557	0,2	40.054	0,53
Gorani	-	-	4.581	0,06
Maghiari	345.376	4,4	293.299	3,91
Macedonieni	32.311	0,4	25.847	0,34
Musulmani	179.950	2,3	19.503	0,26
Germani	-	-	3.901	0,05
Romi	94.459	1,2	108.193	1,44
Români	42.386	0,5	34.576	0,46
Ruși	-	-	2.588	0,03
Ruteni	18.339	0,2	15.905	0,21
Slovaci	67.234	0,8	59.021	0,79
Sloveni	8.340	0,1	5.104	0,07
Ucrainieni	-	-	5.354	0,07
Croați	101.053	1,3	70.602	0,93
Cehi	-	-	2.211	0,03
Șocați	1.922	0,02	-	-
Turci	663	0,01	-	-
Alți	35.438	0,4	11.711	0,16
Nedeciși și nedecarați	16.661	0,2	107.732	1,44
Apartenență regională	4.881	0,06	11.485	0,15
Necunoscuți	61.278	0,8	75.483	1,01

Dar nu este numai partea de nord a Serbiei – PA Voivodina – multietnică, ci la fel sunt și părțile de sud-vest și sud-est, respectiv părțile din sudul Serbiei. În sud-vest există 3 comune (Tutin, Sjenica și Novi Pazar) cu o majoritate absolută **bosniacomusulmană**. În partea de sud est există 1 comună (Bosilegrad) cu o majoritate absolută **bulgară** și încă 1 comună (Dimitrovgrad) cu o majoritate bulgară relativă. În sud există 2 comune (Bujanovac și Preševo) cu o majoritate absolută **albaneză**. Cu toate că în anul 2002 pe teritoriul PA Kosovo și Metohia nu s-a efectuat recensământul populației, iar problema refugiaților sârbi din acea provincie încă nu e rezolvată, totuși se poate afirma că din cele 29 comune din Kosovo și Metohia există 5 comune cu o majoritate etnică sârbă (Leposavić, Zubin Potok, Zvečan, Novo Brdo și Severna Kosovska Mitrovica). Celelalte comune au o majoritate etnică albaneză.

Între ultimele 2 recensăminte ale populației Serbiei (1991-2002) este vizibilă tendința de scădere a numărului absolut a populației (cu 338.727 persoane) și a numărului absolut și relativ din rândul minorităților naționale (cu excepția romilor și valahilor al căror număr absolut a crescut iar participarea relativă la populație s-a mărit). A scăzut și numărul absolut al sârbilor (cu 20.281 persoane) dar numărul relativ al sârbilor s-a mărit de la 79,5% la 82,8%.

La această creștere a contribuit deplasarea mecanică a câtorva sute de mii de locuitori de naționalitate sârbă din fostele republici iugoslave Croația și Bosnia-Herțegovina. Majoritatea refugiaților au primit cetățenie sârbă și au domiciliul stabil în Serbia, cu toate că un mare număr a fost nevoit să plece într-o a treia țară în Europa sau în afara Europei.

Procese similare s-au desfășurat și în alte țări din jurul nostru, dar este caracteristic, îndeosebi, așa numitul **deficit demografic de tranziție** – scăderea numărului întregii populații, dar și a populației majoritare, care s-a compensat în Serbia prin stabilirea refugiaților într-o oarecare măsură.

Tabelul 2 : Gradul de participare a celor mai numeroase minorități la populația Republicii Serbia.

Nr. crt.	Minorități	Număr absolut	%
1.	Maghiari	293.299	3,91
2.	Bosnieci	136.087	1,81
3.	Romi	108.193	1,44
4.	Croați	70.602	0,93
5.	Albanezi	61.647	0,82
6.	Slovaci	59.021	0,79
7.	Valahi	40.054	0,53
8.	Români	34.576	0,46

La schimbările pe linia bosnieci-musulmani, fiind vorba de aceeași populație, a contribuit schimbarea **numelui** acestei grupări național-religioase.

Minoritatea cea mai numeroasă este alcătuită de maghiari, urmează bosniecii și romii, iar apoi croații, albanezii, slovacii, valahii și românii, apoi celelalte grupări mici ca număr.

## 2. Structura etnică a provinciei Autonome Voivodina.

În provincia autonomă Voivodina se observă tendințe remarcabile. Să privim tabelul 3. Conform recensământului din 2002, în acest an sunt înregistrate cu 3.000 de persoane mai puțin decât la recensământul din 1981, dar cu 18.000 mai multe decât în 1991. Dar în perioada examinată a crescut numărul sârbilor, scăzând numărul populației minorităților naționale cu excepția romilor.

Tabelul 3: Date comparative referitoare la apartenența națională în PA Voivodina cf. recensămintelor din 1981, 1991 și 2002.

Naționalități	1981		1991		2002	
	Număr absolut	%	Număr absolut	%	Număr absolut	%
<b>TOTAL</b>	2.034.772	100	2.012.517	100	2.031.992	100
Sârbi	1.107.375	54,42	1.151.353	57,21	1.321.807	65,05
Munte-negreni	43.304	2,13	44.226	2,22	35.513	1,75
Iugoslavi	167.215	8,22	168.859	8,39	49.881	2,45
Albanezi	3.814	0,19	2.959	0,15	1.695	0,08
Bosnieci	-	-	-	-	417	0,02
Bulgari	-	-	-	-	1.658	0,08
Bunievți	9.755	0,48	21.552	1,08	19.766	0,97
Valahi	-	-	-	-	101	0,00
Gorani	-	-	-	-	606	0,03
Maghiari	385.356	18,94	340.946	16,94	290.207	14,28
Macedonieni	18.897	0,93	16.641	0,83	11.785	0,58
Musulmani	4.930	0,24	6.079	0,30	3.634	0,18
Germani	-	-	-	-	3.154	0,16
Romi	19.693	0,97	24.895	1,24	29.057	1,43
Români	47.289	2,32	38.832	1,93	30.419	1,50
Ruși	-	-	-	-	940	0,05
Ruteni	19.305	0,95	17.887	0,89	15.626	0,77
Slovaci	69.549	3,42	63.941	3,18	56.637	2,79
Sloveni	-	-	2.563	0,10	2.005	0,10
Ucrainieni	5.001	0,24	2.075	0,10	4.635	0,23
Croați	109.203	5,37	74.226	3,69	56.546	2,78
Cehi	-	-	-	-	1.648	0,08
Alții	14.176	0,70	13.341	0,66	5.311	0,26
Nedeciși și nedecarați	1.424	0,07	11.317	0,56	55.016	2,71
Apartenență regională	-	-	-	-	10.154	0,50
Necunoscuți	3.188	0,16	5.966	0,29	23.774	1,17

Problema este dacă aceste date pot fi considerate dramatice? Răspunsul este afirmativ, și prin urmare necesită o politică social- demografică foarte bine gândită, dar mai ales una pentru minorități.

De la recensământul din 1991 până la cel din 2002 sunt mai puțini români cu 8.457 persoane, macedonieni cu 4.856 persoane, croați cu 17.680 persoane, iar slovaci cu 7.304 persoane. Maghiarii sunt mai puțini cu 50.739 persoane. La această scădere au contribuit **natalitatea redusă, metodologia recensământului** (nu au fost cuprinși muncitorii sezonieri aflați în străinătate de peste un an de zile), **procesul de migrare spre țările de origine** – dar acest lucru nu este hotărâtor, cât și **evitarea unor persoane de a-și exprima naționalitatea** (lucru permis de legea recensământului).

Muntenegrenii sunt mai puțini cu 8.713 persoane, iar „iugoslavii” chiar cu 118.968 persoane. Sârbii sunt mai mulți cu 170.454 persoane, iar romii mai mulți cu 4.162 persoane. La creșterea numărului sârbilor a contribuit scăderea iugoslavilor și imigrarea sârbilor refugiați, iar creșterea numărului romilor este determinată de natalitatea ridicată și exprimarea mai liberă a naționalității comparativ cu perioada anterioară.

Procesele globale negative în cadrul minorităților, cu excepția romilor, nu s-au repercutat atât de negativ asupra raporturilor relative pe plan local.

În PA Voivodina doar 1 comună a pierdut majoritatea absolută maghiară – aceasta fiind Becej din Bačka. Acum are doar o majoritate maghiară relativă. După acest criteriu Becej s-a alăturat comunei Subotica unde, după penultimul recensământ, s-a înregistrat o majoritate maghiară relativă. Pe de altă parte doar 1 comună (Plandiște din Banatul sârbesc), care a avut o majoritate sârbă relativă, are acum o majoritate sârbă absolută.

Tabel 4: Gradul de contribuție al celor mai numeroase minorități la populația PA Voivodina cf. recensământului din 2002.

	Minorități	Număr absolut	%
1.	Maghiari	290.207	14,28
2.	Slovaci	56.637	2,79
3.	Croați	56.546	2,78
4.	Români	30.419	1,50
5.	Romi	29.057	1,43
6.	Bunievți	19.766	0,97
7.	Ruteni	15.626	0,77
8.	Macedonieni	11.785	0,58

Ordinea pe județe a celor mai numeroase minorități am prezenta-o în tabelul 5.

Rezultatele ultimului recensământ arată că s-a ajuns la o **micșorare** absolută și relativă a categoriilor recensate de „iugoslavi” și „muntenegreni” care nu fac parte din minoritățile naționale. Numărul cel mai mare din acele categorii s-au exprimat ca sârbi la recensământul din 2002. Ipoteza reală este că aceste categorii de cetățeni au abandonat treptat categoria „sârbilor” la recensămintele anterioare iar acum se întorc din nou la ea. În viitor, probabil că la toate categoriile se va înregistra o tendință de scădere, mai ales la „iugoslavi”.

Tabelul 5: *Participarea a 5 minorități mai numeroase la populația PA Voivodina – pe județe, 2002.*

Județul	Total	Maghiari		Slovaci		Croați		Români		Romi	
		Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Srem	335.991	4.236	1,26	9.350	2,78	10.516	3,13	71	0,02	3.489	1,03
Bacăna de sud	593.666	55.128	9,28	27.640	4,65	12.040	2,02	1.522	0,25	6.053	1,01
Bacăna de vest	214.011	21.825	10,21	1.264	0,59	12.969	6,06	1.620	0,75	1.941	0,90
Bacăna de nord	200.140	87.181	43,56	370	0,18	17.227	8,60	69	0,03	1.680	0,84
Banatul de nord	165.881	78.551	47,35	306	0,18	632	0,38	363	0,21	3.944	2,37
Banatul central	208.456	27.842	13,35	2.495	1,19	1.031	0,49	5.156	2,47	5.682	2,72
Banatul de sud	313.937	15.444	4,92	15.212	4,84	2.140	0,68	21.618	6,88	6.268	1,99
<b>PA Voivodina</b>	<b>2.031.992</b>	<b>290.207</b>	<b>14,28</b>	<b>56.637</b>	<b>2,78</b>	<b>30.419</b>	<b>2,78</b>	<b>30.419</b>	<b>1,50</b>	<b>29.057</b>	<b>1,43</b>



În concluzie putem afirma că numărul **maghiarilor** este cel mai mare în județele Banatului de nord (47,35%) și Bačka de nord (43,56%), al **slovacilor** în județele Bačka de sud (4,65%) și Banatul de sud (4,84%). **Croații** sunt cel mai bine reprezentați în județele Bačka de nord (8,60%) și Bačka de vest (6,06%). **Românii** sunt cei mai numeroși în județul Banatul de sud (6,88%). **Romii** sunt egal răspândiți în toate cele 7 județe.

### 3. Românii în PA Voivodina și mai ales în Banatul sârbesc.

Din cele trei unități geografice în PA Voivodina (Srem, Banat și Bačka) minoritatea națională română este reprezentată în număr semnificativ **numai în Banat** și cu predilecție în partea de **centru și sud** a acestei regiuni. Privit prin prisma județelor, cât și prin cea a unităților administrative de conducere, din cele 7 județe din PA Voivodina, românii sunt concentrați în 2 județe: Banatul central și Banatul de sud. Sârbii au o majoritate absolută în 7 județe din PA Voivodina.

Date comparative de participare a sârbilor și românilor la întreaga populație a PA Voivodina pe județe sunt prezentate în tabelul 6.

Tabelul 6: *Numărul și participarea sârbilor și a românilor la întreaga populație a PA Voivodina pe județe – recensământul 2002.*

Județul	Total	Sârbi		Români		Cei alți	
		Număr	%	Număr	%	Număr	%
Srem	335.991	283.861	84,48	71	0,02	51.969	15,47
Bačka de sud	593.666	409.988	69,06	1.522	0,25	182.156	30,68
Bačka de vest	214.011	134.644	62,91	1.620	0,75	77.747	36,32
Bačka de nord	200.140	49.637	24,80	69	0,03	150.365	75,12
Banatul de nord	165.881	72.242	43,55	363	0,21	93.276	56,23
Banatul central	208.456	150794	72,33	5.156	2,47	52.206	25,04
Banatul de sud	313.931	220.641	70,28	21.618	6,88	71.672	22,83
PA Voivodina	2.031.992	1.321.807	65,05	30.419	1,50	679.766	33,45

În **Banatul central**, format din 5 comune, din cei 208.456 locuitori au fost înregistrate 5.156 persoane de naționalitate română. În comuna **Žitiște** din cei 20.399 locuitori 1.837 sunt români. Luați pe localități, cei mai mulți se află în localitatea Torak 1780. Din cei 132.851 locuitori ai comunei **Zrenjanin** 2.511 sunt de naționalitate română, din care la Ečka trăiesc 1.325, la Zrenjanin 633 și la Jankov Most 384. În comuna **Nova Crnja** din cei 12.705 locuitori numai 16 sunt de naționalitate română. În comuna **Novi Bečej** din cei 26.964 locuitori sunt înregistrați 150 de naționalitate română, în timp ce la **Sečanj** din cei 16.377 locuitori 642 sunt de naționalitate română. Majoritatea lor se află în localitatea Sutjeska – 491.

Tabelul 7: *Participarea sârbilor și românilor la populația județului Banatul de sud – conform datelor recensământului din 1991.*

Comuna	Total locuitori	Sârbi		Români		Ceilalți	
		Număr absolut	%	Număr absolut	%	Număr absolut	%
Alibunar	26.550	14.276	53,8	8.467	31,9	3.807	14,33
Bela Crkva	23.493	17.420	74,2	1.605	6,8	4.468	19,01
Vršac	58.279	38.288	65,7	8.058	13,8	11.933	20,47
Kovačica	30.484	9.382	30,8	2.674	8,8	18.428	60,45
Kovin	38.304	28.482	74,5	1.722	4,5	8.100	21,14
Opovo	11.388	9.612	84,3	166	1,5	1.610	14,13
Pančevo	125.150	87.036	69,6	5.003	4,0	33.111	26,45
Plandište	14.589	7.050	48,4	1.404	9,6	6.135	42,05
Banatul de sud	328.237	211.546	64,4	29.099	8,86	87.592	26,68

Tabelul 8: *Participarea sârbilor și românilor la populația județului Banatul de sud – conform datelor recensământului din 2002*

Comuna	Total locuitori	Sârbi		Români		Ceilalți	
		Număr absolut	%	Număr absolut	%	Număr absolut	%
Alibunar	22.954	13.680	59,59	6.076	26,47	3.198	13,94
Bela Crkva	20.367	15.654	76,85	1.101	5,40	3.612	17,73
Crkva							
Vršac	54.369	39.418	72,50	5.913	10,87	9.038	16,62
Kovačica	27.890	9.459	33,91	1.950	6,99	16.481	59,09
Kovin	36.802	28.246	76,75	1.363	3,70	7.193	19,54
Opovo	11.016	9.507	86,30	185	1,67	1.324	12,01
Pančevo	127.162	97.137	76,38	4.065	3,19	25.960	20,41
Plandište	13.377	7.540	56,36	965	7,21	4.972	37,16
Banatul de sud	313.937	220.641	70,28	21.618	6,88	71.778	22,86

Peste jumătate din românii din Voivodina locuiesc în județul **Banatul de sud**. În acest județ românii sunt a doua minoritate națională după număr și se ridică la 21.618 locuitori. Acest județ este format din 8 comune. Datele comparative, prezentând numărul sârbilor și românilor conform recensămintelor din 1991 și 2002, sunt prezentate în tabelele 7 și 8.

Din aceste tabele putem constata că între cele 2 recensăminte în județul Banatul de sud a scăzut numărul locuitorilor cu 14.300 persoane. A crescut numărul sârbilor cu 9.095 persoane, ca și procentul lor de participare la numărul total de la 64,4% la 70,3%. Numărul sârbilor din Pančevo a crescut cu 10.101 persoane, în timp ce s-a redus în alte comune, excepție făcând Vrșac (+1.130) și Plandiște (+490). Numărul românilor s-a redus cu 7.481 persoane, iar participarea la numărul populației a scăzut de la 8,8% la 6,8%. Luat pe comune, numărul românilor s-a micșorat în toate comunele, excepție făcând Opovo (+19). S-a redus și numărul „celorlalți” locuitori cu 15.814 persoane, iar participarea lor a scăzut de la 26,7% la 22,8% și asta în toate comunele.

Astfel că din totalul de 313.937 locuitori ai județului Banatul de sud în anul 2002 erau 21.618 de naționalitate română.

În comuna **Alibunar** format din 10 localități, în 4 este semnificativ numărul românilor: Alibunar 960, Vladimirovac 1.424, Lokve 1.819, Seleuš 658.

În comuna **Bela Crkva** din 14 localități, doar în 1 este mare numărul românilor. Aceasta este Grebenac cu 837 membrii ai minorității naționale române.

În **Vrșac** din 24 localități, în 5 există un număr mai mare de români: Vrșac 1.734, Kuštilj 767, Straža 557, Uljma 400 și Ratiševo 367.

Comuna **Opovo** cu 4 localități are 11.026 locuitori, din care numai 185 sunt români.

Comuna **Kovačica** (cu 27.890 locuitori) are 8 localități, din care numai 1 are un număr mai mare de români. Aceasta este

Uzdin unde din 2.498 locuitori 1.909 sunt de naționalitate română.

Comuna **Kovin** formată din 10 localități, în 3 există un număr însemnat de români: Deliblato 441, Kovin 418 și Mramorak 416.

În comuna **Pančevo** din cei 127.162 locuitori, 4.065 sunt români. Din cele 9 localități ale comunei Pančevo, în 3 numărul românilor este mai mare. În Banatsko Novo Selo cu 7.345 locuitori există 2.036 români. În Dolovo cu 6.835 locuitori există 927 de naționalitate română și în Pančevo cu 77.087 locuitori au fost evidențiați 746 români.

În comuna **Plandište** formată din 14 localități, în 2 numărul românilor este mai mare. În satul Barice sunt 533 români (din cei 598 locuitori), iar în satul Margita sunt 303 români (din cei 1.047 locuitori).

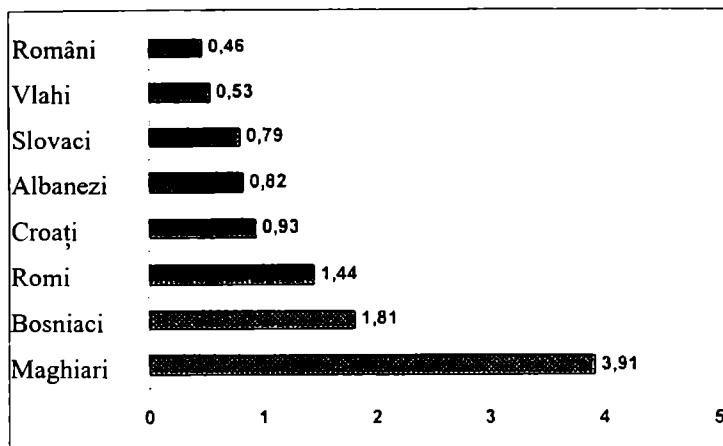
Mai trebuie adăugat că în localitatea **Ovča**, care geografic aparține de Banat dar administrativ de Palilula a orașului Beograd, din cei 2.567 locuitori sunt înregistrați 705 români.

## Concluzie

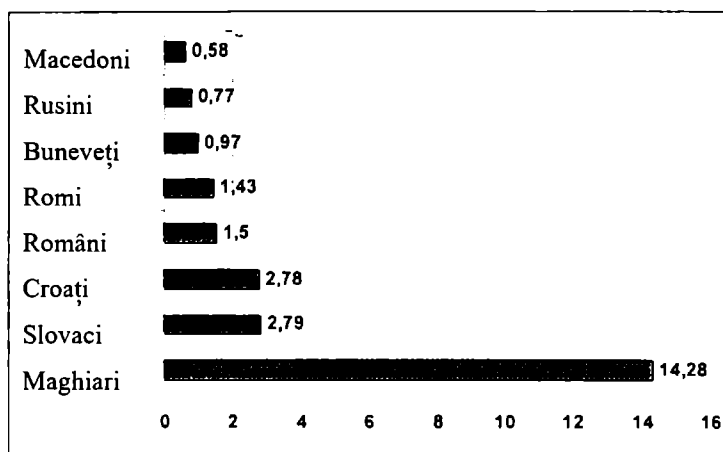
În cadrul populației sunt evidente **procesele regresive**, atât la populația majoritară, cât și la grupările minoritare. Scăderea populației sau stagnarea, înrăutățirea structurii de vârstă a populației, scăderea populației reproductive, o mortalitate mai mare decât natalitatea – caracterizează ultima decadă a sec. XX. Aceste procese negative îi afectează în special pe membrii minorităților naționale. O inversare a situației este posibilă cu ajutorul statului, a minorităților însăși și printr-o acțiune regională adecvată.

*Traducerea din limba sârbă Jiva Jurici*

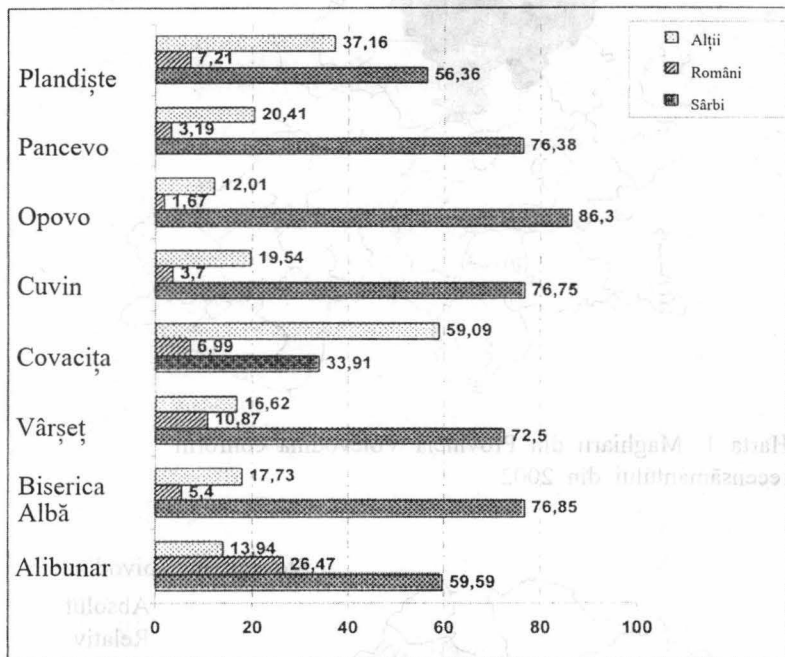
Grafica 1: Etnii din Republica Serbia la recensământul din 2002 în procente



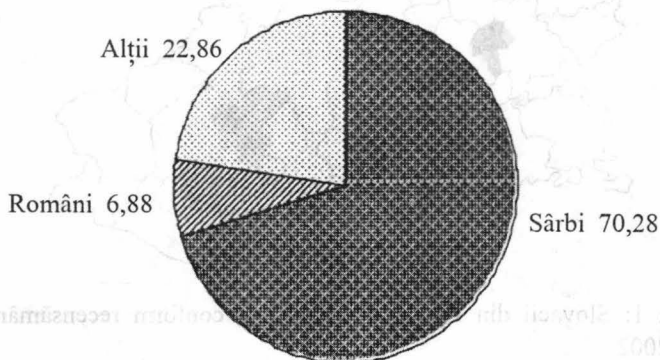
Grafica 2: Etnii din Provincia Autonomă Voivodina la recensământul din 2002 în procente



Grafica 3: Sârbi și românii în Banatul Iugoslav la recensământul din 2002 în procente



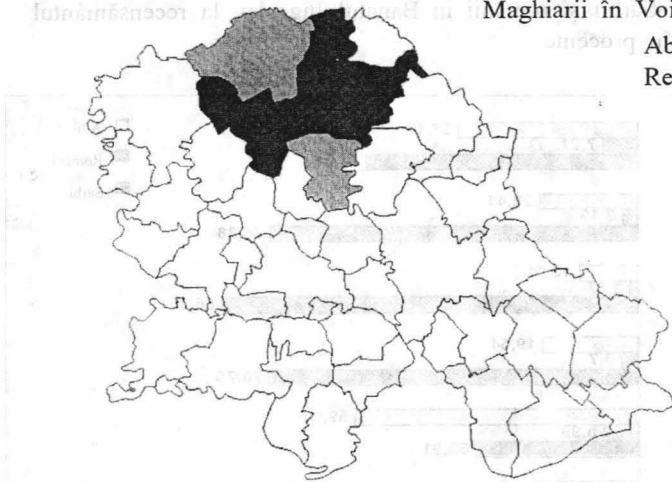
Grafica 4: Sârbi și românii în Banatul Iugoslav la recensământul din 2002 în procente



### Maghiarii în Voivodina

Absolut

Relativ

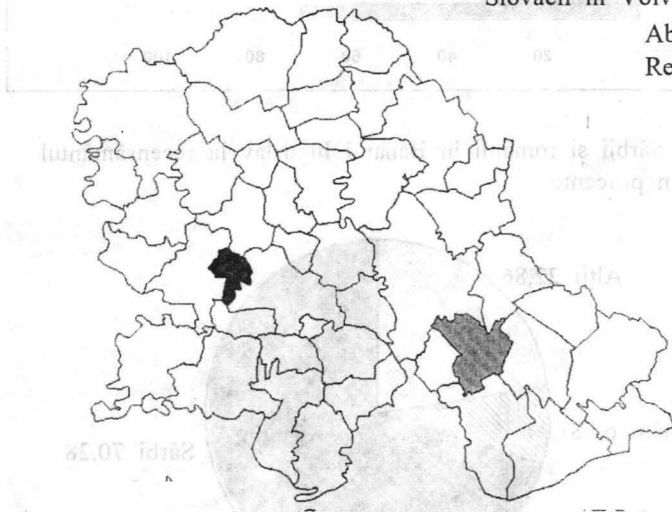


Harta 1: Maghiarii din Provincia Voievodina conform recensământului din 2002

### Slovacii în Voivodina

Absolut

Relativ



Harta 1: Slovacia din Provincia Voievodina conform recensământului din 2002

NATIONALE MINDERHEITEN AUS SERBIEN  
IN DER VOLKSZÄHLUNG AUS DEM JAHR 2002.  
DAS BEISPIEL DER AUTONOMEN PROVINZ  
WOJWODINA

Wenn man die Volkszählung aus 2002 analysiert, muss man bei der Erwägung der Ergebnisse in Betracht ziehen, dass 29 Ortschaften aus dem Territorium der Autonomen Provinz Kosowo und Metochja ausgeschlossen wurden, weil diese unter internationaler Kontrolle sind, obwohl sie formell Teil der Republik Serbien sind.

Von den 161 erfassten Gemeinden hat man in 143 eine absolute Mehrheit der Serben festgestellt. Was die Minderheitsbevölkerung betrifft, so lebt diese sowohl im Norden, in der Wojwodina als auch im Südwesten, wo es bosnische Musulmanen, Bulgaren und Albaner gibt.

Wenn man die letzte Völkzählung mit der aus dem Jahr 1991 vergleicht, so bemerkt man eine abnehmende Tendenz der Bevölkerung mit Ausnahme der Roma und der Walachen (Südrumänen). Dieses Schrumpfen der Bevölkerung kommt auch in anderen Ländern vor und ist unter der Bezeichnung „Demografisches Transitions-Defizit“ bekannt.

Wenn man die Situation des ganzen Landes betrachtet, so ist die zahlreichste Minderheit die ungarische (3,91%), gefolgt von den Bosniaken (1,81%) und den Roma (1,44%).

Indem man die erhaltenen Ergebnisse ausschließlich in der Autonomen Provinz Wojwodina überprüft, stellt man fest, dass bei der Volkszählung des Jahres 2002 die Bevölkerungsanzahl in Vergleich zum Jahre 1991 mit 18.000 Personen angestiegen ist, wobei, die Anzahl der Serben zugenommen hat. Dagegen ist die Zahl einiger Minderheiten deutlich gesunken (Ungarn, Rumänen, Ruthener, Slowaken, Ukrainer, Kroaten).

Diese Abnahme der Bevölkerung ist durch sinkende Geburtenraten erklärbar, durch die Methodologie der Volkszählung und dadurch,



dass einige sich nicht zu einer Minderheit bekannt haben. Verfolgt man die Aufteilung der Minderheiten auf Kreise, stellt man fest, dass die Anzahl der Ungarn im Nordbanat und in der Nordbatschka größer ist, während diese für Slowaken in der Südbatschka und im Südbanat höher sind. Die Kroaten haben einen größeren Prozentanteil in der Nord- und Westbatschka. Die Rumänen sind im Südbanat zahlreicher (6,88%).

Wenn man, ganz allgemein die Ergebnisse der Volkszählung aus dem Jahr 2002 betrachtet, so widerspiegeln sie den negativen Prozess der Verminderung der Mitgliederzahl aus den Reihen der ethnischen Gruppen.

Eine Verbesserung der Situation ist mit Hilfe des Staates möglich, durch die Minderheiten selbst und durch eine adäquate regionale Handlungsweise.

# VOR DISPARE OARE ROMÂNII DIN VOIVODINA ÎN ANUL 2050?

*Traian Trifu Căta*

Adeseori tema de dezbatere la diferite manifestări culturale, simpozioane, întruniri este dispariția accentuată a populației române din Voivodina. Aproape fiecărui proces din natură sau viață mai mult sau mai puțin i se poate atribui un model matematic. Folosim metoda celor mai mici pătrate<sup>1)</sup> la perioada cuprinsă de la anul 1961 până în anul 2002. Populația română scade aproape linear și tinde ca și după anul 2002 și în viitoarele decenii să scadă tot linear. În finea calculului se determină și un coeficient empiric al lui Pirson  $r = -0,9919$  care arată în ce măsură foarte strânsă lineară se produce micșorarea populației pe parcursul anilor 1961-2002.

Coeficientul de corelație  $r$  arată în ce măsură dispersia reală a datelor se apropie de linia regresiei.

Funcția lineară, descrescătoare a populației din Voivodina care se obține în finalul calculului este:

$$y = 1364.8629 - 0.6660134 \cdot x$$

$y$  – reprezintă numărul locuitorilor români (în mii de locuitori)

$x$  – anii

Vin să precizez că în această funcție se pot introduce orice ani din trecut sau viitor și ea determină numărul de locuitori în anii respectivi.

Observăm din tabel că numărul de locuitori real este aproape egal cu numărul de locuitori obținut prin această funcție.

Caracteristica de bază a numărului populației române constă în scăderea ei constantă, începând de la Primul Război Mondial.

Până la Primul Război Mondial au existat mai multe emigrări peste ocean decât în patria mamă – România.

Natalitatea e mare și totuși numărul de locuitori este în mică creștere sau rămâne aproape constant.

Din conscripțiunile parohiale găsim, de exemplu, la Petrovasâla, că natalitatea depășește mortalitatea.

### **În perioada Primului Război Mondial<sup>2</sup>**

Mulți români sunt trimiși pe front. Mulți au pierit. Scade natalitatea și prin aceasta se și explică micșorarea populației române în această perioadă.

### **Perioada interbelică**

Descreșterea populației române în perioada interbelică se explică prin faptul că un număr mare de români pleacă în România pentru că România s-a extins în imediata apropiere și se micșorează natalitatea, însă descreșterea populației române este totuși treptată.

### **Perioada după cel de-al II Război Mondial**

Din nou există un val de români care pleacă spre România iar în intervalul de ani 1948-1961 nu se observă emigrații însemnate numărul de români fiind aproape constant.

### **Perioada după anul 1961**

Din nou se ajunge la o scădere accelerată (cea mai accelerată la românii din Voivodina). Cauzele sunt creșterea naturală negativă și un val puternic de emigranți clandestini care trec granița spre Italia prin anii '60. Mai târziu obțin pașapoarte și emigrează spre diferite continente.

Dintre toate popoarele și naționalitățile din Iugoslavia românii se hotărăsc relativ ușor să plece la muncă în străinătate de unde nu se mai întorc sau se întorc foarte rar.

### **Perioada ultimului deceniu al Mileniului II**

Apare un val puternic de emigranți care pleacă după cum se pare pentru totdeauna din cauza războiului, înrolării pe front, crizei economice și necazurilor ce i-a găsit pe cetățenii români. (De remarcat că emigrări însemnate s-au observat și la mai toți conviețuitorii noștri din Voivodina.)

## STRUCTURA NAȚIONALĂ A POPULAȚIEI DIN P.A. VOIVODINA ÎN PERIOADA 1880 – 2002

Anul	Numărul locuitorilor	Sârbi		Maghiari		Nemți		Români	
		număr	%	număr	%	număr	%	Număr	%
1880	1172729	416116	35.5	265287	22.6	285920	24.4	69668	5.9
1890	1331143	457873	34.4	324430	24.4	321563	24.2	73492	5.5
1900	1432748	483176	33.7	378634	26.4	336430	23.5	74718	5.2
1910	1512983	510754	33.8	425672	28.1	324017	21.4	75318	5.0
1921	1528238	533466	34.9	363450	23.8	335902	22.0	67675	4.4
1931	1624158	613910	37.8	376176	23.2	328631	20.2	-	-
1941	1636367	577067	35.3	465920	28.5	318259	19.4	-	-
1948	1640757	827633	50.4	428554	26.1	28869	1.8	57899	3.5
1953	1701384	867210	51.0	435210	25.6	-	-	57219	3.4
1961	1854965	1017713	54.9	442560	23.9	-	-	57259	3.1
1971	1952533	1089132	55.8	423866	21.7	7243	0.4	52987	2.7
1981	2034772	1107375	54.4	385356	18.9	3808	0.2	47289	2.3
1991	2013889	1143723	56.8	339491	16.9	3873	0.2	38832	1.9
2002	2031992	1321807	65.1	290207	14.3	3154	0.2	30419	1.5

Anul	Număr ul locuit.	Croați		Muntenegren i		Slovaci		Ruteni și Ucrainieni		Alții	
		număru l	%	număru l	%	Număr ul	%	număru l	%	număru l	%
1830	1172729	72486	6.2	-	-	43318	3.7	9299	0.8	10635	0.9
1890	1331143	80404	6.0	-	-	49834	3.7	11022	0.8	12525	1.0
1900	1432748	80901	5.6	-	-	53832	3.8	12663	0.9	12392	0.9
1910	1512983	91016	6.0	-	-	56690	3.7	13497	0.9	16019	1.1
1921	1528238	129788	8.5	-	-	59540	3.9	13640	0.9	24773	1.6
1931	1624158	132517	8.2	-	-	-	-	-	-	172924	10.6
1941	1636367	105810	6.5	-	-	-	-	-	-	169311	10.3

1948	1640757	132980	8.1	30531	1.9	69622	4.2	22077	1.3	42592	2.7
1953	1701384	127040	7.5	30532	1.8	71191	4.2	23040	1.3	89942	5.2
1961	1854965	145341	7.8	34782	1.9	73830	4.0	-	-	83480	4.4
1971	1952533	138561	7.1	36416	1.9	72795	3.7	25155	1.3	106418	5.8
1981	2034772	119157	5.9	43304	2.1	69549	3.4	24306	1.2	234628	11.6
1991	2013889	98025	4.9	44838	2.2	63545	3.2	22217	1.1	259368	12.8
2002	2031992	56546	2.8	35513	1.8	56637	2.8	20261	1	217448	0.1

Datele prezentate sunt luate din Arhiva de date a Secretariatului provincial pentru exercitarea drepturilor minorităților din Provincia Autonomă Voivodina.

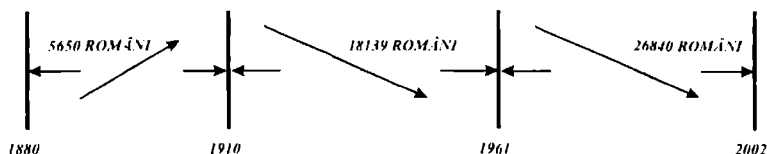
Novi Sad, 18. 04. 2003.

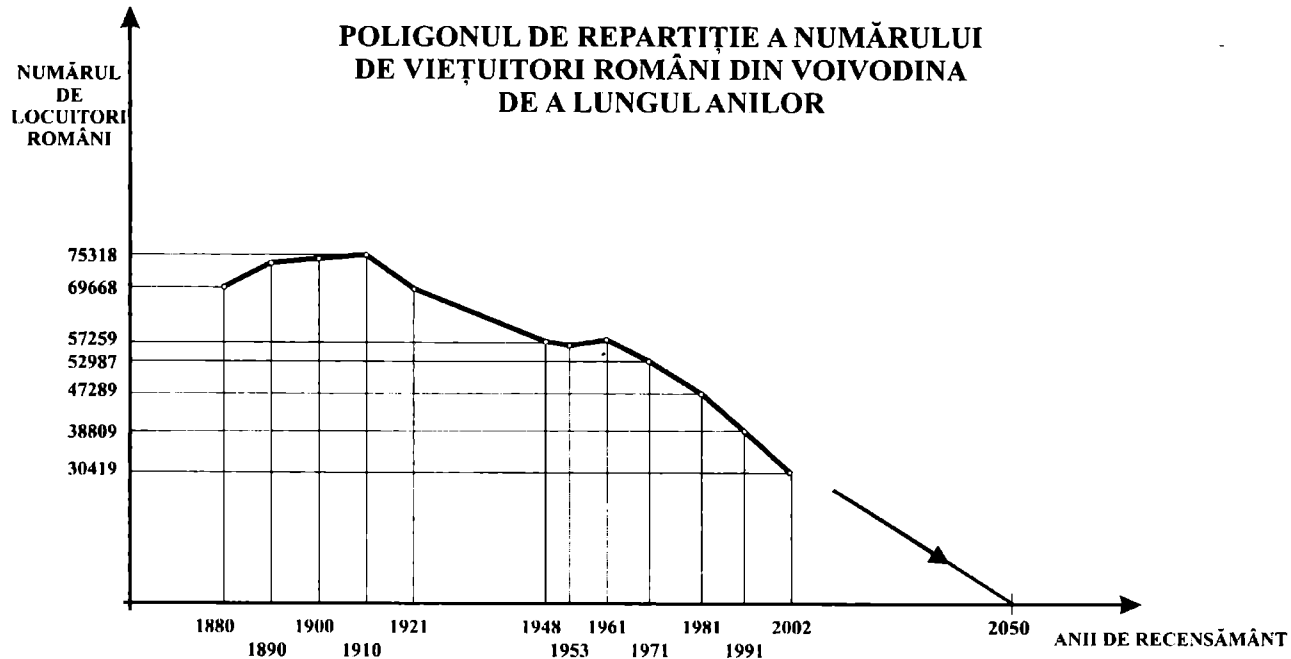
## NUMĂRUL DE LOCUITORI ROMÂNI DIN VOIVODINA<sup>3</sup> DEA LUNGUL SECOLELOR

ANII DE RECENSĂM ÂNT	1880	1890	1900	1910	1921	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
NUMĂRUL DE LOCUITORI	6966 8	7349 2	7471 8	7531 8	6767 5	5789 9	5721 9	5725 9	5298 7	4728 9	3883 2	3041 9

## DINAMICA MAJORĂRII ȘI MICȘORĂRII NUMĂRULUI LOCUITORILOR ROMÂNI ÎN INTERVALELE DE TIMP

ÎN INTERVALU L DE ANI	1880	1890	1900	1910	1921	1948	1953	1961	1971	1981	1991
	1890	1900	1910	1921	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
	10	10	10	11	27	5	8	10	10	10	11
	ANI	ANI	ANI	ANI	ANI	ANI	ANI	ANI	ANI	ANI	ANI
S-A MAJORAT NUMĂRUL DE ROMÂNI CU	3824	1226	600	-	-	-	-	-	-	-	-
S-A MICȘORAT NUMĂRUL DE ROMÂNI CU	-	-	-	7643	9776	680	40	4272	5698	8457	8413





Iată și procesul de calcul făcut cu ajutorul datelor statistice, care se vor reda printr-o funcție lineară.

Folosind metoda celor mai mici pătrate obținem:

$x_i$	1961	1971	1981	1991	2002
$y_i$	57,259	52,987	47,289	38,832	30,419

$x_i$  – Anii de recensământ

$y_i$  – Numărul de locuitori români exprimat în mii

Valorile medii  $\bar{x}$ ,  $\bar{y}$

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

$$\bar{x} = \frac{1961+1971+1981+1991+2002}{5} = 1981,2$$

$$\bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n} = \frac{57,259+52,987+47,289+38,832+30,419}{5}$$

$$\bar{y} = 45,3572$$

$$S_x^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\bar{x})^2 = \frac{1}{5} (1961^2 + 1971^2 + 1981^2 + 1991^2 + 2002^2) - 1981,2^2$$

$$S_x = \sqrt{208,2} = 14,429$$

$$S_y^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i^2 - (\bar{y})^2 = \frac{1}{5} (57,259^2 + 52,987^2 + 47,289^2 + 38,832^2 + 30,419^2) - 45,3572^2$$

$$S_y^2 = 2151,138 - 45,3572^2 = 93,8625$$



$$S_y = \sqrt{93,8625} = 9,688266$$

$$m_{xy} = \frac{1}{n} \sum x_i y_i - \bar{x} \cdot \bar{y}$$

$$m_{xy} = \frac{1}{5} (1961 \cdot 57,259 + 1971 \cdot 52,987 + 1981 \cdot 47,289 + 1991 \cdot 38,832 + 2002 \cdot 30,419) - 1981,2 \cdot 45,3572$$

$$m_{xy} = -138,664$$

$$r = \frac{m_{xy}}{s_x \cdot s_y} = \frac{-138,64}{14,429 \cdot 9,688266} = -0,9919$$

$$b = \frac{m_{xy}}{s_x^2} = \frac{-138,664}{208,2} = -0,6660134$$

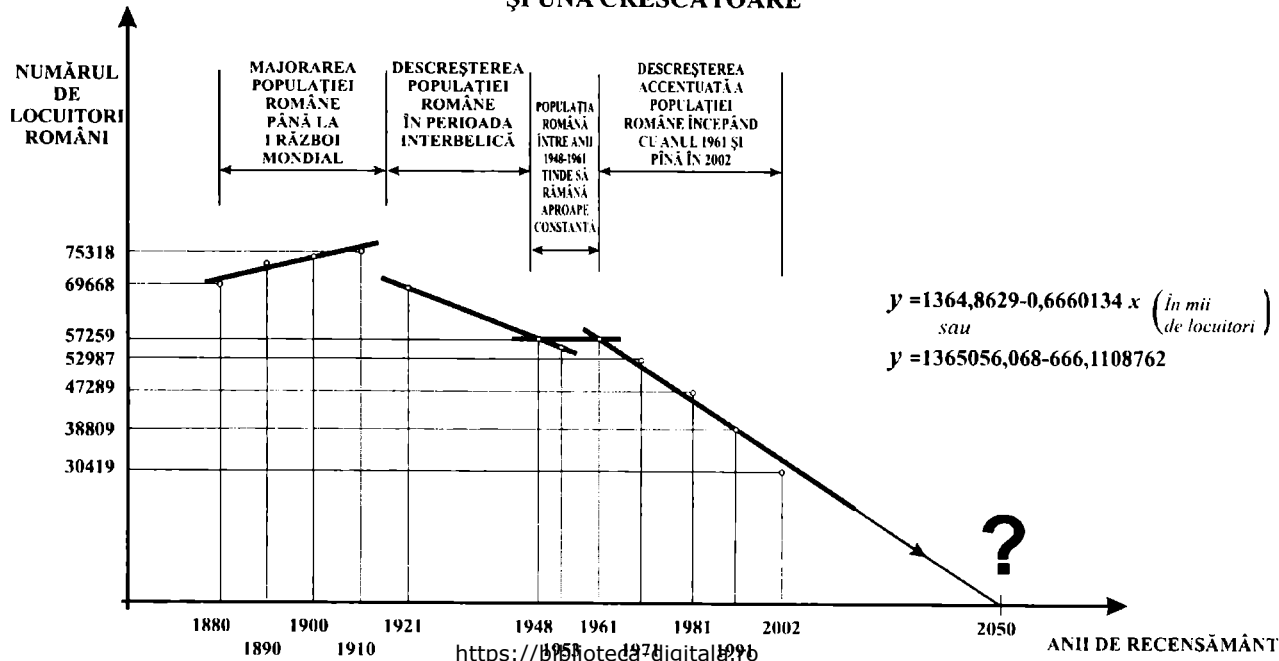
$$a = \bar{y} - b \cdot \bar{x} = 45,3572 - (-0,6660134) \cdot 1981,2$$

$$a = 1364,8629$$

Funcția lineară, descrescătoare a populației române din Voivodina în mii de locuitori români.

$$y = 1364,8629 - 0,6660134 \cdot x$$

**POLIGONUL DE REPARTIȚIE A NUMĂRULUI DE VIETUITORI ROMÂNI  
DIN VOIVODINA DE A LUNGUL TIMPULUI, PRIVIND PERIOADA DE ANI  
ÎNTRE RECENSĂMÂNTE APROXIMATE CU FUNCȚII LINEARE DESCRESCĂTOARE  
ȘI UNA CRESCĂTOARE**



Înlocuind în funcția descrescătoare anii în care dorim să vedem numărul populației române atunci obținem în mii de locuitori.,

$$\text{Anul 2011} \rightarrow y = 1364,8629 - 0,6660134 \cdot 2011 = 25,51$$

(25510)

$$\text{Anul 2021} \rightarrow y = 1364,8629 - 0,6660134 \cdot 2021 = 18,8499$$

(18850)

$$\text{Anul 2031} \rightarrow y = 1364,8629 - 0,6660134 \cdot 2031 = 12,1897$$

(12190)

$$\text{Anul 2041} \rightarrow y = 1364,8629 - 0,6660134 \cdot 2041 = 5,5296$$

(5530)

Anul când teoretic vor dispărea românii  $y = 0$

$$x = \frac{1364,8629}{0,6660134} = 2049,3 \text{ (2050)}$$

$x_i$	1961	1971	1981	1991	2002	2011	2021	2031	2041	2050
$y_i$	57259	52987	47289	38832	30419	-	-	-	-	-
Numărul de locuitori verificați prin funcția lineară	58810	52150	45480	38830	31504	25510	18850	12190	5530	?

Dacă înlocuim în funcția lineară descrescătoare anii de recensământ (1961-2002) obținem numărul de locuitori verificați care este aproape egal cu numărul real ( $y_i$ ) obținut la recensământ.

Observăm că funcția lineară adică linia de regresie este în conformitate cu valorile  $x_i, y_i$ , care se cercetează și funcția foarte bine aproximează micșorarea populației române.

Întrucât dorim să vedem câți locuitori români vor fi în anii care urmează (2011-2050) procedăm la fel astfel că în funcția lineară înlocuim anul dorit și vom obține și numărul respectiv de locuitori români.

Vin să precizez că dacă funcția lineară foarte bine aproximează micșorarea populației române din trecut, atunci cu siguranță va aproxima foarte bine și descreșterea populației în viitoarele decenii.

## **CE AR SCHIMBA FUNCȚIA SAU COEFICIENTUL DE DIRECȚIE AL EI ȘI AR RĂSTURNA ACEST CALCUL?**

- Mărirea natalității românilor
- Venirea românilor din România pe aceste meleaguri
- Împiedicarea emigrării românilor din Voivodina
- Micșorarea căsătoriilor româncelor și românilor cu alți conviețuitori
- Mărirea conștiinței naționale
- „Fuga mare” sau revenirea miilor de emigranți plecați în străinătate spre meleagurile natale sau voivodiniene
- Unirea românilor și nu dezbinarea, certurile, divizările și prea marele orgoliu ale unora din rândul românilor.
- Dispariția autodistrugerii noastre de către noi înșine, românii, precum și asimilarea deseori de voie bună cu alte națiuni.

## **PUTEM OARE NOI ROMÂNII SĂ ÎNDEPLINIM TOATE ACESTEA?**

Mi-e frică că nu. Practic, nu văd ce factor ar împiedica „rostogolirea” în jos a populației române din Voivodina.

Există doar un singur factor și anume căsătoriile cu fete și băieți din România, care vin pe meleagurile noastre, acesta fiind un lucru neînsemnat în globalismul pierderii populației române.

Din poligonul de repartiție a numărului de viețuitori români din Voivodina observăm că funcția lineară tinde să intersecteze abscisa (adică, cu alte cuvinte, numărul de locuitori se apropie teoretic de zero (0)) în anul 2050.

Așadar în anul 2050 vor mai persista câteva mii de români pe meleagurile noastre, ba chiar și mai puțin.

Intrarea Serbiei și Voivodinei în Uniunea Europeană nu va opri acest proces de micșorare a populației române. Ba mai mult decât atât, unii își vor căuta un alt loc sub cerul albastru.

Ca semnatar al acestui articol doresc ca cineva peste 5 decenii să scrie un alt articol, să facă o altă cercetare și să spună că am greșit în cercetările mele.

Sunt mulți ani și unii din noi nu vom mai fi în viață, dar mă voi bucura ca românii să persiste, să se înmulțească, să fie uniți și să fie mândri că sunt români și nu să le fie rușine și să se simtă mai inferiori decât conviețuitorii lor în rândurile care se pierd.

Dumnezeu să fie cu noi și să trăiască familiile de români.

\* \* \*

Tot același calcul și model matematic se poate efectua cu ajutorul calculatorului de buzunar și vin să prezint pas cu pas cum ajungem la funcția lineară a descreșterii populației române din Voivodina.

MODE	(STAT 1 : $a + bx$ )		
2ndf	MODE	2	1
1961	xy	57259	DATA
1971	xy	52987	DATA
1981	xy	47289	DATA
1991	xy	38832	DATA
2002	xy	30419	DATA
RCL	a	a=1365056,068	
RCL	b	b=-666,1108762	
RCL	r	r=-0,991956399	
RCL	$S_r$	$S_x=16,13071604$	

RCL

$S_y$

$S_y=10831,97347$

Foarte simplu putem găsi acum câți români, de exemplu, vor fi la următoarele recensăminte precum și în fiecare an ce urmează.

$X'$  - anii

$Y'$  - numărul de locuitori

$$x' = 2011$$

$$y' = 25507,09$$

$$x' = 2021$$

$$y' = 18845,987$$

$$x' = 2031$$

$$y' = 12184,87836$$

$$y' = 2041$$

$$x' = 5523,769600$$

$$y' = 0 \quad x' = 2049,292568$$

$$y = 1365056,068 - 666,1108762x$$

Funcția lineară descrescătoare a populației române

$$\bar{y} = 45357,2$$

$$\bar{x} = 1981,2$$

**Literatură:**

1. **Svetozar V. Vukadinović**, Elementi teoriije verovatnoće i matematičke statistike, *Beograd, 1981*
2. **Saša Kicošev**, Caracteristicile etnodemografice ale Banatului iugoslav, pag. 98 în cartea *Banatul Iugoslav, trecut istoric și cultural – Actele simpozionului, Novi Sad, 1999*
3. **Arhiva de date a Secretariatului provincial pentru exercitarea drepturilor minorităților din Provincia Autonomă Voivodina**

## WERDEN DIE RUMÄNEN BIS 2050 IN DER WOJWODINA VERSCHWINDEN?

Durch Anwendung der mathematischen Methode der kleinsten Quadrate, weist der Autor nach, dass die rumänische Bevölkerung in der Wojwodina, beginnend mit dem ersten Weltkrieg, stetig gesunken ist. Im Verlauf der Zeit hatte dieser Rückgang unterschiedliche Ursachen: geringe Geburtenrate, Auswanderungen, Kriege.

Beginnend mit dem Jahr 1961 ist eine Beschleunigung dieser Abnahme festzustellen. Gemäß der verwendeten mathematischen Methode, deren Ergebnisse sehr nahe an denen der Volkszählungen liegen, geht hervor, dass, bei gegenwärtigem Rhythmus der Verminderung der Rumänen, diese um das Jahr 2050 aus der Wojwodina verschwinden würden.

Um die mathematischen Daten zu ändern, müssen einige Maßnahmen getroffen werden, welche sich die Rumänen aneignen sollten: Umsiedlung der Rumänen aus den restlichen Landesteilen in die Wojwodina – durch Zuheiraten, Einhalt der Auswanderungen von Rumänen aus dem Gebiet, Abnahme der interethnischen Heiraten, Steigerung des nationalen Selbstbewusstseins, usw.

Viele dieser Maßnahmen scheinen heute unmöglich durchzuführen.

## CONSCRIȚIA ȚIGANILOR DIN SCAUNUL SIBIU PE ANUL 1781

*Horia Lascu*

În cadrul mișcărilor de populații în secolul al XVIII-lea, pe teritoriul scaunului Sibiu, un anumit rol l-au avut *etniile secundare* (țigani, evrei, greci, armeni) care fie că s-au stabilit aici venind din alte zone, fie că au locuit aici temporar, practicând diferite activități, mai ales comerțul și meșteșugurile.

Despre țigani, etnia cea mai numeroasă dintre cele secundare, avem informații încă din Evul Mediu. Nu se cunosc cu precizie ariile de așezare ale țiganilor și nici regiunile pe care le-au tranzitat până au ajuns pe meleagurile sibiene.

Prima mențiune datează din 23 septembrie 1476, când regele Matei Corvin dă o scrisoare de protecție a țiganilor așezați în suburbia Sibiului.<sup>1</sup>

Tot Matei Corvin, printr-un ordin din 8 aprilie 1478, adresat către patriciatul din Sibiu, ordonă ca *“țigani colonizați în cuprinsul scaunului să fie lăsați în libertatea lor străveche, să nu fie tulburați și obligați să plătească impozite, iar judele regal să se intereseze de soarta lor de două ori pe an”*.

Probabil extinderea numărului țiganilor în Transilvania, munca lor pe sume derizorii, micile meșteșuguri practicate (mai ales căutatul și prelucrarea aurului), organizarea lor după datini străvechi, au atras atenția autorităților. Faptul că în perioada feudală exista un *“voievodat țigănesc”*, condus de un voievod al țiganilor, care reprezenta un potențial economic ușor de exploatat, face ca Balthasar Bormemisza, căpitan general al Transilvaniei la 29 august 1541 să acorde lui Toma de Enyed și lui Matei Nagy, ca răsplată pentru serviciile aduse, voievodatul țiganilor pe toată Transilvania<sup>3</sup>.

Deasemenea, în 1583, la 29 septembrie, principele Sigismund Bathori confirmă privilegiul dat țiganilor de Matei Corvin în 1478 pentru Scaunul Sibiu<sup>4</sup>.



Spre secolul XVII și pe parcursul lui, unii dintre țigani devin iobagi fie datorită presiunilor exercitate asupra lor, fie de bună voie, pentru a se putea stabili pe o moșie, pentru a putea executa diferite munci pe un teren agricol, pentru a deveni stabili pe un anumit teren.

Un astfel de caz apare semnalat în 14 februarie 1670, când țiganul Drăghici “*se obligă de bună voie să fie iobagul lui Gheorghe Simion*” din suburbiile Sibiului<sup>5</sup>.

La pragul dintre veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, unele comunități de țigani se apropie de sate, fără însă a locui în ele.

La marginea satelor locuiau în colibe sărăcicioase sau în corturi, unii erau nomazi, se mutau cu căruțele dintr-un loc în altul, în funcție de potențialul terenurilor agricole, unde practicau o agricultură de tip primitiv, alții se ocupau cu strângerea recoltei proprietarilor contra unei sume modice sau numai pentru hrană. Însă unele familii stabile au fost destul de repede asimilate ca iobagi de către proprietarii de pământuri. Asemenea cazuri sunt semnalate între 1697-1712 în satele Noul, Rusciori, Veștem și Tălmăcel, unde anumite familii de țigani locuiau în afara satelor și erau considerate de către proprietarii sași ca fiind “*iobagi ai locului*”, deci erau în stăpânirea lor nemijlocită<sup>6</sup>.

Pe cuprinsul Domeniului Celor 7 Juzi sunt menționați între anii 1701-1714, țigani ca “*iobagi domeniali*” în Bălcaciu, Colun, Târnavă, Târnavița<sup>7</sup>.

Pe teritoriul scaunului Tălmăciu sunt pomeniți între 1703-1711 țigani nomazi care nu au un loc stabil, ci umblând din sat în sat, cei mai mulți dintre ei fiind meșteșugari practicând prelucrarea metalelor, mai ales cuprul și aurul, și făcând negoț cu obiecte din aceste metale în toate așezările scaunului<sup>8</sup>.

Între anii 1712-1731 sunt menționați meșteșugari țigani pe teritoriul Scaunului Sibiu, fără a se indica numărul lor sau al familiilor lor. Se presupune că ei sunt nomazi, pe când o parte dintre țiganii deja așezați ei fiind tratați ca iobagi ai satelor pe lângă care se aciuiseră, fără să le fie permisă așezarea în aceste sate de către proprietarii de pământ<sup>9</sup>.

Primele informații mai concrete despre numărul lor le avem în conscripția făcută de autoritățile scaunului la 1733 (în paralel cu conscripția confesională a lui Inochentie Micu), în care se indică că pe teritoriul scaunului sunt 98 de familii de țigani. La 1750, în conscripția fiscală, numărul lor crește la 413 familii, din care 43 de meșteșugari.

După 1750, se pare că numărul familiilor țigănești începe să crească și meșteșugarii stabiliți în jurul satelor acumulează anumite sume de bani, unii dintre ei se desprind ca o pătură ceva mai prosperă. Faptul este sesizat de autorități, chiar conducerea Magistratului hotărăște în 1755 ca toți meșteșugarii țigani să fie impuși la taxe<sup>10</sup>. Nu se cunosc rezultatele acestei decizii, dacă ea a putut fi aplicată sau nu, din cauza dificultății inerente de a găsi pe cei ce trebuiau impuși.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se observă o tendință de grupare a unor familii de țigani în apropierea Sibiului, însă mai departe de spațiile locuite de măiereni. Astfel la 1766, în suburbiile orașului sunt menționate 154 de familii de țigani, iar în 1768, în aceste suburbii trăiau un număr de 161 de familii<sup>11</sup>.

Privind situația țiganilor, care se pare că trebuia să fie cât de cât pusă sub control, mai ales a impunerii lor la taxe, în 1771, Gubeniul dă două ordine către Magistrat: în primul, se cere să se permită ca pe timpul iernii, țiganii fiscali să se așeze pe lângă satele scaunului (cerere la care Magistratul protestează); în al doilea ordin, se cere ca țiganii nomazi din cuprinsul scaunului să fie recenzați (în adresa de răspuns, Magistratul se plânge de dificultatea îndeplinirii acestor sarcini)<sup>12</sup>. La 1776, cu ocazia efectuării conscripției fiscale, la o rubrică separată, sunt înregistrați țiganii<sup>13</sup>.

#### Zingari Stabiles

Patres 478

Viduae 47

#### Zingari Vagi

Patres 25

Viduae 1

Ei totalizează un număr de 551 de familii (cu 138 de familii mai mult față de 1750), dintre care 525 de familii stabile și 26 de familii vagi (probabil nomazi, nestatornici). Rubrica unde au fost trecuți nu face alte precizări privind starea socială sau numărul de localități unde au fost conșcriși.

După 1780, când apar reformele iluministe, se înființează Comitatul Sibiu. La 1781 se face, din dispoziția Magistratului, prima conșcripție oficială a țiganilor din Cercul Sibiu (fostul Scaun), la 1 martie. (*Tabella Summaria, Numerum Relligionem et Statutum Zingarorum în Circulo Cibiensi Repeterum. Die 1 Martie 1781*)<sup>14</sup>.

Locul tatea	Nr. de capi de familie	Nr. de suflete	Nr. de familii unite	Nr. de familii neunite	Nr. de familii cu domiciliu	Vugi	Iobagi	Jeleri
SIBIU	159	576	114	45	159	-	86	73
GUȘTER	11	44	-	11	8	3	9	2
ÎȚA								
BUNGA	4	15	-	4	4	-	4	-
RI								
MOHU	9	33	-	9	2	7	7	2
BRADU	25	89	-	25	19	6	11	14
AVRIG	6	17	-	6	6	-	6	-
SĂCĂDA	6	18	-	6	2	4	5	1
TE								
TURNIȘ	7	26	1	6	7	-	5	2
OR								
CRISTIA	12	46	-	12	12	-	10	2
N								
VURPA	48	178	2	46	24	24	43	5
R								
NOUL	26	112	-	26	9	17	17	9
ROȘIA	11	44	-	11	8	3	8	3
ȘELIMB	11	35	-	11	8	3	5	6
ĂR								
SADU	6	19	-	6	3	3	3	3
CISNĂD	20	82	-	20	20	-	14	6
IE								
CISNĂD	6	19	-	6	6	-	1	5
IOARA								
SLIMNI	22	76	-	22	21	1	16	6
C								
ȘURA	13	58	-	13	12	1	7	6
MARE								
HAMBIA	10	36	-	10	8	2	6	4
AMLAȘ	15	56	1	14	9	6	3	12
RUSCIO	8	36	6	2	8	-	4	4
RI								
ȘURA	8	23	8	-	7	1	7	1
MICĂ								
TĂLMA	7	29	-	7	7	-	2	5
CIU								
TĂLMA	5	12	-	5	5	-	1	4
CEL								
BOIȚA	3	10	-	3	3	-	-	3
TURNU	3	21	-	3	3	-	1	2
ROȘU								
SEBEȘU	3	13	-	3	3	-	3	-
DE JOS								
SEBEȘU	2	8	-	2	2	-	2	-

DE SUS								
CAȘOLT	14	55	-	14	13	1	11	3
DAIA	10	33	-	10	9	1	9	1
RĂȘINA RI	12	41	-	12	12	-	3	9
POPLA CA	2	7	-	2	2	-	1	1
GURA RÎULUI	11	41	-	12	12	-	3	9
TILIȘCA	13	79	-	13	8	5	10	3
GALEȘ	2	15	-	2	2	-	2	-
SĂLIȘTE	17	96	-	17	17	-	13	4
VALE	3	17	-	3	3	-	3	-
SIBIEL	9	60	-	9	4	5	3	1
CACOV A	4	20	-	4	4	-	8	1
SĂCEL	2	14	-	2	2	-	3	-
RUȘI	13	43	-	13	12	1	2	10
TÎRNAV A	3	9	1	2	3	-	33	-
TÎRNAVI OARA	21	95	3	18	18	3	12	9
APOȘ	5	24	-	5	5	-	4	1
CÎRȚA	21	91	-	21	21	-	17	4
MOȘNA	18	68	-	18	13	5	9	9
CLOAȘT ERF	13	59	-	13	10	3	12	1
CRIT	6	29	4	2	6	-	6	-
COLUN	5	15	2	3	5	-	5	-
FELDIO ARA	3	10	1	2	3	-	3	-
RUCĂR	5	22	-	5	2	3	5	-
TOTAL	678	2675	143	535	562	116	439	239

Din datele cuprinse în această conscripție observăm că au fost cuprinse 51 de localități din totalul de 58, probabil în cele 7 localități necuprinse nu locuiau comunități de țigani. Numărul total de familii recenzate este de 678, iar numărul de suflete de 2675 (prima înregistrare în care sunt trecute sufletele). Se mai observă din punct de vedere social că 439 de familii sunt înregistrate la iobagi, în timp ce doar 239 aparțin jelerilor. Deasemenea, 562 de familii au un domiciliu și doar 116 familii sunt declarate vagi (posibil să fie nomade, fără un loc stabil de așezare), iar sub raport confesional, 535 familii s-au declarat ortodoxe și doar 143 unite. Cele mai multe familii se găsesc în suburbiile Sibiului, în număr de 159 (dintre care 114 declarate unite), urmează Vurpăr – 48, Noul – 26, Bradu – 25, Târnăvița și Cârța – 21. Satele cu cele mai puține familii sunt : Bungard – 4, Boița, Turnu Roșu, Sebeșul de Jos, Târnavă, Feldioara – 3, Sebeșul de Sus, Galeș, Poplaca, Săcel – 2.

La 4 aprilie 1781, se adaugă o notă la sfârșitul conscripției, prin care se precizează că la rubrica iobagi sunt trecuți de fapt țiganii fiscali, deci cei care trebuiesc impozitați, fiind vorba de cele 439 de familii. Se poate deduce că restul de 239 familii nu erau supuse taxelor.

Față de înregistrarea fiscală din 1776, se observă o creștere de 127 de familii, izvorul de la 1781 fiind mai complet în informații.

Ultima înregistrare a familiilor de țigani pentru secolul al XVIII-lea, este făcută cu ocazia conscripției din 1791, când pe teritoriul scaunului sunt semnalate 82 de familii<sup>15</sup>, observându-se o creștere față de 1781 cu 144 de familii.

Spre sfârșitul secolului, sunt semnalate anumite deplasări, mișcări ale acestor etnii, atât în interiorul scaunului, cât și în afara lui. Astfel, revizorii alodiali care s-au deplasat la sate pentru strângerea taxelor aloidale, semnalează deplasarea mai multor familii din Amlaș, Hamba, Daia la 1789, către Avrig și Bradu.

Între 1792 – 1797, proprietarii de pământuri din Cristian, Turnișor, Noul, Roșia, Vurpăr deplâng “mișcarea iobagilor lor țigani spre satele Veștem și Tălmăcel, care astfel au pricinuit pierderi fiscale”.

Tot în această perioadă, stăpânii de terenuri din unele sate aparținătoare de Domeniul Celor 7 Juzi, mai precis din Apoș, Colun, Moșna și Săcel constată plecarea mai multor familii de țigani spre comitatul Alba<sup>16</sup>.

## NOTE

<sup>1</sup> DJAN - Sibiu, CDM, U II 369.

<sup>2</sup> *Idem*, U II 444.

<sup>3</sup> *Idem*, U V 1970

<sup>4</sup> *Idem*, U IV 1226.

<sup>5</sup> *Idem*, U V 1569.

<sup>6</sup> *Idem*, CMB, Nr. 1 – 5 nr.30.

<sup>7</sup> *Idem*

<sup>8</sup> *Ibidem*, Qq nr.58.

<sup>9</sup> *Ibidem*

<sup>10</sup> DJAN - Sibiu, MOSS – AA, doc. 281/1755.

<sup>11</sup> *Idem*, CAF, PII 51.

<sup>12</sup> *Idem*, MOSS – AA, doc. 113, 683/1771.

<sup>13</sup> *Idem*, CUC, nr. 106.

<sup>14</sup> *Idem*, CAF, P.22.

<sup>15</sup> Al. Csetri, Șt. Imreș, în *Populație și Societate*, I, Cluj-Napoca, 1972,

p.209.

<sup>16</sup> DJAN - Sibiu, CMB, Qq nr.58

## DIE KONSKRPTION DER ZIGEUNER AUS DEM JAHRE 1781 IM HERMANNSTÄDTER STUHL

Was die Zu- und Abwanderung der Bevölkerung im XVIII. Jahrhundert im Stuhl Hermannstadt / Sibiu anbelangt, haben die Zigeuner (Rroma) auch eine gewisse Rolle gespielt, nämlich als zahlreichste Ethnie der sekundären Volksgruppen, über welche in Hermannstadt bereits 1476 dokumentarische Angaben erscheinen. Während des Mittelalters konnten sie sich einiger Privilegien erfreuen, allerdings gingen diese allmählich verloren, als immer mehrere aus ihren Reihen teils aus freien Stücken, teils infolge von Druckausübungen zu Leibeigenen wurden.

Beginnend mit der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts lässt sich eine Tendenz der Ansammlung der Zigeuner in der Nähe von Hermannstadt feststellen.

Die Notwendigkeit der Kontrolle über diese Bevölkerungsgruppe löste deren Zählung im Jahre 1781 aus. Aus den Daten der Konskription geht hervor, dass in Hermannstadt selbst und im gleichnamigen Stuhl 678 Familien mit entsprechenden 2675 Seelen lebten, wovon 562 Familien einen festen Wohnsitz hatten. Was den sozialen Status anbelangt, wurden 116 Familien als „Vagi“ (wahrscheinlich Nomaden), 439 als Leibeigene / Jobagen sowie 239 als Knechte / Tagelöhner („jeleri“) angeführt.

Gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts erfuhr die Anzahl dieser Bevölkerungsgruppe im Raum Hermannstadt eine erneute Änderung, infolge einer Abwanderung in Richtung des Komitates Alba.

# ASUPRA UNOR PROBLEME ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN LIMBILE MINORITĂȚILOR NAȚIONALE – CU REFERIRE LA MINORITATEA SÂRBĂ

*Dușan Popov*

## **1. Introducere**

Învățământul pentru grupuri specifice de elevi, în particular învățământul pentru minoritățile naționale, a constituit, pretutindeni și întotdeauna, o problemă delicată, a cărei soluționare a creat, de multe ori, nemulțumiri, fie din partea beneficiarilor acestui tip de învățământ, fie din partea celor care erau chemați să asigure buna lui organizare și desfășurare.

Autoritatea statală a căutat ca, de-a lungul timpurilor, din diferite motive (incluzând și cele politice, respectiv, în timpurile moderne, și cele care priveau relațiile internaționale), să se implice în acest proces și să mențină, între anumite limite, învățământul în limbile minorităților naționale, prelungind în acest fel însăși existența minorităților pe teritoriul său. De multe ori, aceste motive erau legate și de o anumită reciprocitate cu alte state care, la rândul lor, aveau în componența lor minorități naționale, încercându-se o balansare relativă a acestei probleme. Cu atât mai pregnant problema învățământului pentru minoritățile naționale apare aici, în Banat, unde condițiile social-istorice au făcut ca, din cele mai îndepărtate timpuri, să conviețuiască un număr impresionant de etnii.

## **2. O scurtă privire istorică asupra dezvoltării învățământului în limba sârbă în Banat**

În Banat, intervenția, în măsură mai mare sau mai mică, a autorităților statale a fost necesară și pentru că, de regulă, minoritățile naționale nu aveau un număr prea mare de membri

și nu dispuneau nici de forțe organizatorice și nici de cele financiare necesare pentru a-și organiza singuri această activitate extrem de importantă pentru comunitatea respectivă. Dacă până în secolul al XVII-lea statul nu s-a interesat de școala populară, ci a lăsat-o în grija particularilor sau a bisericii, începând cu debutul secolului următor s-a considerat că școala are și sarcini politice. De aceea, prin rezoluții ale Curții de la Viena, din 1715 și 1723, a fost confirmat dreptul statului de a se ocupa cu organizarea și controlul desfășurării învățământului în general, deci și a învățământului în limbile minorităților naționale, inclusiv a celei sârbe care trăia în această zonă geografică.

În privința caracterului global care a determinat concepția și conținutul învățământului sârbesc din Banat, acesta a trecut prin mai multe *perioade*: perioada sârbo-slavonă (1690-1726), perioada ruso-slavonă (1726-1749), perioada mitropolitului Pavle Nenadovici (1749-1768), precum și perioada iluministă (iosefinistă) (1769-1790). *Prima școala sârbească* de pe teritoriul Banatului din România este atestată din anul 1702, la Timișoara, încă pe vremea stăpânirii turcești a Banatului. După alungarea turcilor se semnalează *înființarea câtorva școli sârbești*, printre care la: Arad (1720), Cenad (1728), Ciacova (1730), Lipova (1733), Sânicolaul Mare (1740), Sâmpetru Mare (1740), Comloșul Mare (1740), Petrovo Selo (1745), Timișoara-Mehala (1748), Variaș (1753), Pecica (1753), Șimand (1754), Semlac (1756), Gelu (1766), Parța (1769), Oradea Mare (1769), Șetin (1770), Felnac (1771), Satu Mare (1771), Mănăstur (1771) și altele.

Putem spune, deci, că tradiția învățământului în limba sârbă în Banat are rădăcini adânci. Având în vedere că activitatea în aceste școli s-a desfășurat aproape fără întreruperi, un calcul simplu ne arată că *majoritatea școlilor sârbești din Banat au o vechime atestată cuprinsă între între 230 și 280 de ani de existență*.

Bazele organizării învățământului pentru minorități și a funcționării acestor școli în Banat au fost puse prin aplicarea în practică a două documente școlare emise de Cancelaria de la



Viena (*Regulae directivae*, în 1774 și *Patentul școlar*, în 1776). Cel care a propus o astfel de organizare a școlilor elementare neunite din Banatul provincial a fost directorul școlar Teodor Iancovici de Mirievo (în 1777), un foarte cunoscut pedagog și filosof, cu o vastă cultură pătrunsă de ideile iluminismului european. Activitatea reformatoare începută de Teodor Iancovici de Mirievo a fost continuată de directorii școlari Vasilie Nicolici, Uroș Nestorovici și George Natoșevici.

Pentru Sârbii din Banat (și nu numai), dezvoltarea sistemului școlar a influențat în mod decisiv ridicarea conștiinței naționale. Foarte curând, la începutul sec. al XIX-lea, s-a simțit necesitatea reformării școlilor, înființate în perioada 1740-1774. Legea școlară din 1805 a stipulat existența a trei tipuri de școli: *școli triviale sau sătești* (înființate în orice localitate unde exista o parohie ortodoxă), *școli principale sau capitale* (în orașe, ca școli pregătitoare pentru liceu) și *școli normale* (ca școli model, aflate în localitățile unde își avea sediul directorul școlar). Instruirea era de acum obligatorie pentru copiii de ambele sexe, între 6 și 12 ani.

O perioadă foarte propice pentru dezvoltarea procesului de învățământ se consideră că a fost cea între 1810 și 1825, când inspector superior al tuturor școlilor ortodoxe a fost Uroș Nestorovici. Tot atunci, când director școlar districtual a fost Grigorie Obradovici (nepotul marelui iluminist sârb Dositei Obradovici), în întregul district au existat 436 astfel de școli. Însă, starea lor materială în prea puține cazuri se apropia de cea corespunzătoare. De asemenea, numărul elevilor care frecventau aceste școli era mic, mai ales în orașe (de exemplu, în Arad, unde în această perioadă existau 2 școli sârbești). Nestorovici a elaborat, în 1811, un *plan de reformă în organizarea școlilor ortodoxe din Banat*. Prin aplicarea acestui plan, în următorii ani, în districtul Timișoara numărul relativ al elevilor a crescut cu 52 %, iar în aproape toate localitățile cu populație sârbească au început să funcționeze școli.

Conform aceluiași plan reformator, în 1812 au fost înființate *preparandiile* (școlile pentru învățători): pentru Români

la Arad, iar pentru Sârbi la Szentendre (lângă Budapesta). Aceasta din urmă a fost mutată în 1816 la Sombor, unde până în preajma celui de al doilea război mondial au absolvit numeroși învățători care vor funcționa în școlile sârbești de pe meleagurile noastre.

O contribuție însemnată pentru dezvoltarea învățământului, mai ales a celui liceal, a avut-o *înființarea Catedrei de limbă și literatură sârbă la Liceul piarist din Timișoara*. La acest prestigios liceu au absolvit, de-a lungul anilor, numeroase personalități ale vieții culturale și științifice sârbești, ca de exemplu: Milovan Vidacovici, Grigorie Obradovici, Teodor Pavlovici, Jovan Steici, Fedor Nicolici, Jovan Sterija Popovici, Dimitrie Tirol, Branco Stefanovici, Miloș Crnjanski și alții.

În anul 1862 școlile sârbești din Banatul provincial au fost trecute sub patronatul ierarhiei bisericești a Mitropoliei de Carlovaț și au devenit *școli confesionale*. După 1867, școlile au funcționat conform *Regulamentului de funcționare a școlilor bisericești*, iar din 1872 conform *Regulamentului pentru școlile populare* (care în România a rămas în vigoare până în 1948, când s-a creat un sistem unic de învățământ, pe baza *Legii pentru reforma învățământului*). Pe baza acestui regulament, școlile elementare ortodoxe confesionale sârbești erau conduse în mod centralizat de către un *consiliu popular-bisericesc al Mitropoliei de Carlovaț*, iar în teritoriul eparhiilor conducerea era asigurată de comitetele eparhiale care în acest scop au cooptat în componența lor și inspectori școlari. Această formă de organizare și conducere, sub formă de școli confesionale din Banatul provincial a fost singura posibilitate de existență a acestor școli, astfel ele fiind ferite de influența directă a autorităților maghiare care, în cazul școlilor de stat, duceau o vădită politică de maghiarizare a procesului de învățământ. Pentru a se elibera de aceste tendințe, consiliul popular-bisericesc a renunțat în mod deliberat la finanțarea școlilor de către statul maghiar, preferând o finanțare mult mai anevoioasă din partea comunităților locale. În schimb, prin păstrarea caracterului confesional al școlilor, se evita amestecul statului maghiar atât în ceea ce privește numirea învățătorilor, cât

și în stabilirea programei școlare. În școlile confesionale numirea învățătorilor se făcea de către consiliul popular-bisericesc, iar predarea disciplinelor școlare se făcea cu acordul consiliului.

Ca *forme de organizare*, în decursul anilor, învățământul în limba sârbă a cuprins: a) *învățământul preșcolar* (sporadic după 1919 și, organizat, după 1948), *școlile generale* (confesionale până în 1946, iar apoi de stat) și *liceele* (treapta inferioară, între 1934 și 1948, cea superioară din 1943 și până în prezent); b) *școlile de specialitate*: cursuri pentru dascăli (1920-1929), Secția sârbă pe lângă Școala normală din Timișoara (1934-1947), Școala pedagogică sârbă (1948-1958), Secția sârbă a Școlii medii agrotehnice (1950-1956); c) *școlile teologice*: cursul monahal (1922-1923), seminarul teologic (1953-1961). În ceea ce privește organizarea învățământului mediu și liceal, aceasta a început în 1921, prin înființarea, în localitatea Gelu (jud. Timiș), a unui *liceu particular* care a funcționat până în 1934, când s-a semnat *Convenția româno-iugoslavă privind reglementarea școlilor primare minoritare din Banat*. Conform acestei convenții, la Timișoara s-a înființat Liceul sârbesc inferior, care în 1943 s-a transformat în Liceul sârbesc superior, liceu ce funcționează și astăzi. Din anul 1990 acest liceu devine autonom, sub denumirea *Liceul teoretic sârbesc "Dositei Obradovici" din Timișoara*. Liceul cuprinde în componența sa toate cele trei cicluri școlare: primar, gimnazial și liceal, iar predarea se face în limba sârbă, conform legislației în vigoare pentru școlile cu limba de predare a minorităților naționale.

### **3. Evoluția învățământului în limba sârbă în ultimele cinci decenii**

În ultimele cinci decenii situația este principial diferită de cea până atunci, deoarece s-a schimbat organizarea social-politică. Acesta a avut repercursiuni asupra reorganizării întregii societăți, deci și asupra procesului de învățământ, ca un segment important al vieții sociale. Prezentăm mai jos, sub formă tabelară,

rețeaua școlilor elementare și a secțiilor în limba sârbă, precum și numărul de elevi ai acestora. De asemenea, prezentăm și tabelul cu evoluția numerică a populației sârbești din România. Ne-am orientat cu prezentarea asupra școlilor elementare și a secțiilor în limba sârbă, neincluzând aici liceul și unele școli specialitate care au funcționat o scurtă perioadă, deoarece școlile elementare și secțiile în limba sârbă cuprindeau grosul numărului de elevi.

**Tabelul 1 – Rețeaua școlilor elementare și a secțiilor în limba sârbă și numărul de elevi**

Anul		1948	1958	1968	1978	1987	1996	2002
Nr. de școli	clasele I-IV	52	31	21	20	17	32	20
	clasele V-VII (VIII)	5	18	9	8	3	5	18
	<b>Total</b>	<b>57</b>	<b>49</b>	<b>30</b>	<b>28</b>	<b>20</b>	<b>37</b>	<b>38</b>
Nr. de elevi	clasele I-IV	1415	2157	956	715	317	288	293
	clasele V-VII (VIII)	185	875	531	350	175	380	416
		<b>1600</b>	<b>3032</b>	<b>1487</b>	<b>1065</b>	<b>492</b>	<b>668</b>	<b>709</b>

**Tabelul 2 – Evoluția numerică a populației sârbești**

Anul	1920	1924	1930	1938	1940	1956	1966	1977	1988	1992	2002 <sup>*</sup>
Nr. loc.	49 035	44 078	44 413	43 652	43 405	46 517	44 236	41 929	26 272	29 080	22 518

### **Observații :**

- Pentru ambele tabele, datele au fost preluate din lucrările citate, unde se indică și sursele primare utilizate.
- În tabelul 1, datele pentru anul 2002 ne-au fost furnizate de către inspectorul școlar pentru școlile sârbești.
- În tabelul 2, rezultatele pentru anul 2002<sup>#</sup> privind populația constituie rezultate preliminare ale recensământului din acel an.

### **a. Evoluția numerică**

Deși datele prezentate nu pot fi luate ca absolut certe, date fiind sursele diferite de la care ele provin (începând cu

rapoartele eparhiale și până la recensămintele oficiale, însă acestea din urmă, uneori, pe lângă Sârbi îi includ și pe Croați, ceea ce din punctul de vedere al tematicii abordate nu ne interesează), totuși se pot face câteva observații.

Urmărind *evoluția numărului de elevi* cuprinși în școlile elementare sârbești și secțiile sârbești aferente altor școli din ultimii 50 de ani (adică după reforma școlară din 1948), se constată că față de un maxim în anii 1958-1959, acest număr este *într-o continuă scădere*. Datele pentru anii 1996 și 2002 îi cuprind și pe elevii din școlile cu predare în limba română, care studiază limba sârbă ca obiect de învățământ, de aceea apare această creștere numerică relativă.

Scăderea numărului de elevi urmărește aproximativ *scăderea în ultimele decenii a populației sârbești din România* care, față de numărul de 49.035 de persoane (în 1920) a scăzut mai mult de jumătate în decurs de 70 de ani. Raportul procentual al numărului de elevi față de numărul populației de etnie sârbă ilustrează și o *scădere relativă a interesului față de învățământul în limba maternă*, centrul de greutate în acest sens mutându-se către școlile românești sau cele speciale. Acest raport trebuie corelat și cu o *scădere aproape constantă a numărului de școli* (primare și gimnaziale). *Cauzele* acestui proces au fost multiple, dar cele mai importante par fi următoarele:

- *procesul de reunificare al școlilor* din 1959-1962, care a afectat mult școlile minoritare, căci acolo unde nu exista un număr minim de elevi sau “la cererea părinților”, acestea au fost închise sau reunificate cu alte școli din localități învecinate;
- *din cauza numărului mic de elevi* (provocat și de migrația economică de la sate către orașe), unele școli elementare independente de la sate au fost transformate în școli primare sau în secții ale altor școli;
- *măsurile de modificare a structurii administrativ-teritoriale* au creat o serie de probleme (birocratice, de “arondare” teritorială față de o anumită școală),

care au influențat dacă nu mărirea, măcar conservarea numărului existent de școli minoritare;

- un anumit *dezinteres al ministerului de resort* în ceea ce privește îndrumarea și controlul școlilor minoritare;
- situațiile de *incompetență, delăsare profesională sau anumite interese personale ale unor cadre didactice* care, pentru a-și asigura viitorul catedrelor, au preferat să desființeze clasele sau școlile în limba sârbă;
- anumite *presiuni din partea unor autorități locale etc.*

Pe lângă scăderea absolută a numărului de copii de naționalitate sârbă (știut fiind faptul că bănațenii au, de regulă, puțini copii), la panta generală negativă a nivelului procesului de învățământ din școlile sârbești a mai contribuit și *măsura de trecere la învățământul obligatoriu de 10 ani*. Condiții pentru organizarea acestui tip de învățământ au existat doar la liceul din Timișoara, însă starea materială de multe ori precară a părinților din mediul rural (care ar fi furnizat grosul candidaților) vis-a-vis de cheltuielile de școlarizare la oraș (internat sau gazdă) au micșorat simțitor numărul de candidați pentru această școală. Drept consecință a avut loc o *migrare a elevilor respectivi către școlile românești din apropiere*.

Ca dealtfel toate școlile minoritare, și școlile sârbești s-au confruntat de-a lungul timpului cu *relația de proporționalitate dintre concurență și calitate*. Numărul de elevi în continuă scădere, completarea locurilor cu elevi nu întotdeauna suficient de bine pregătiți, a dus la o diminuare a concurenței atât în rândul elevilor, cât și a dascălilor, ceea ce a avut drept efect scăderea calității procesului de învățământ. În consecință, părinții care au avut la dispoziție și alte școli pentru copiii lor au început să se orienteze către acestea. Din păcate nu dispunem azi de cifre exacte privind numărul de elevi de naționalitate sârbă școlarizați la alte școli decât cele cu predare în limba sârbă.

## **b. Pregătirea și școlarizarea cadrelor didactice**

În anul reformei învățământului, 1948, învățământul

minoritar sârbesc s-a aflat în fața unei situații dificile privind *lipsa cadrelor didactice calificate* care să funcționeze în aceste școli. Situația s-a datorat faptului că personalul didactic care a funcționat înainte de război era format în majoritate din cadre didactice din țara mamă, cu contract pentru școlile din România, ca urmare a convenției școlare româno-iugoslave. După război aceștia, puțini dintre ei învățători, în majoritate fiind profesori, au fost retrași. De aceea s-au luat măsuri pentru *școlarizarea și perfecționarea învățătorilor și profesorilor autohtoni* care să completeze catedrele vacante. De multe ori nu au existat cadre cu o pregătire suficientă, apelându-se și la persoane calificate. Cu timpul, pe măsură ce absolvenții liceului sârbesc din Timișoara au obținut diplome din învățământul universitar, s-a trecut la înlocuirea persoanelor necalificate. Deși, teoretic, în acest mod toate catedrele au fost acoperite, din cauza numărului mic de elevi (deci de clase paralele) au apărut *greutăți în completarea catedrelor*, ceea ce a determinat ca unele cadre didactice să fie nevoite să predea mai multe discipline, de multe ori neînrudite. Este lesne de înțeles că astfel de situații s-au răsfrânt în mod negativ asupra procesului didactic. Situația aceasta poate fi întâlnită și în zilele noastre, din păcate ea nefiind caracteristică numai școlilor minoritare, ci și a unor școli românești din mediul rural. Paradoxal, pe măsură ce, de-a lungul anilor, a crescut numărul absolvenților de învățământ superior din rândurile minorității sârbe, în acest timp numărul școlilor sârbești a scăzut, existând la un moment dat un excedent de cadre cu pregătire superioară.

Cu toate aceste *greutăți*, marea majoritate a cadrelor didactice care au predat în școlile sârbești au înțeles corect misiunea lor didactică, participând, alături de colegii români și de alte naționalități la toate formele de perfecționare individuale (obținerea gradelor didactice, chiar și de doctorat) sau cele organizate de inspectoratele școlare județene.

După 1989 s-au creat condiții ca o parte din absolvenții noștri de naționalitate sârbă să *poată studia în țara mamă*, la institutele pedagogice sau facultăți de profil. O parte dintre aceștia

au reușit să fie absorbiți în cadrul rețelei școlare cu predare în limba sârbă și există speranțe ca ei să-și aducă contribuția la prosperarea acesteia.

### **c. Problema manualelor și cărților în limba sârbă**

Dat fiind faptul că în România *programa școlară este unică pentru tot sistemul de învățământ*, deci și pentru școlile unde predarea se face în limbile minorităților naționale, *acoperirea cu manuale* a acestor școli a constituit întotdeauna o mare problemă, cel puțin din două puncte de vedere: unul *economic* și celălalt *tehnic*. Din punct de vedere economic, datorită tirajelor mici, tipărirea cărții școlare pentru minoritari nu a fost niciodată justificată economic, nefiind rentabilă. Din punct de vedere tehnic, manualele pentru școlile românești erau elaborate, respectiv revizuite la perioade relativ scurte de câțiva ani, în funcție de profilul disciplinei și, de multe ori, în funcție de anumite situații social-politice. Deci, procesul de traducere și revizie a acestor manuale în limbile minorităților naționale era, din punct de vedere temporal, întotdeauna în urma manualului original. La întârzierea traducerii contribuia deseori și lipsa cadrelor didactice competente care să efectueze traducerea, precum și tarifele extrem de mici pentru astfel de munci. Toate aceste elemente au contribuit ca școlile minorităților naționale, cu toată bunăvoința, *să nu poată beneficia de manuale traduse decât în puține cazuri*. În practică, predarea se făcea în limba sârbă, iar copiii învățau, la majoritatea disciplinelor, după notițe și, eventual, după manualele în limba română. Depindea deci de abilitatea pedagogică a cadrului didactic, modul cum îi determina pe elevi să utilizeze manualul în limba română, completându-și astfel cunoștințele. În aceste condiții despre traducerea în mod sistematic a unor îndrumătoare, culegeri de texte sau de probleme nici nu putea fi vorba.

Manualele erau editate de Ministerul învățământului, prin editura sa specializată – *Editura didactică și pedagogică București*. În organigrama acesteia funcționa redacția pentru minoritățile



naționale, iar în cadrul acesteia activau și 1-2 redactori pentru manualele în limba sârbă. În perioada 1 iulie 1971 – 1 august 1987 la Timișoara a funcționat și o subredacție a Editurii didactice și pedagogice București, care, pentru minoritatea sârbă, a avut în componența sa un redactor, un corector și o dactilografă. Motivele principale ale înființării subredacției au fost: o legătură mai bună cu tipografia (majoritatea cărților în limba sârbă se tipăreau la Întreprinderea poligrafică Banat din Timișoara) și cu colaboratorii (traducătorii au fost recrutați din rândul cadrelor didactice și a intelectualilor, mai ales din Timișoara), posibilități mai bune de informare-documentare în ceea ce privește terminologia utilizată în traducerea manualelor. Și, într-adevăr, din punct de vedere al traducerii și editării manualelor s-au realizat *progrese frumoase* în această perioadă. În primii ani ai deceniului șase, după reforma învățământului, manualele vechi (antebelice) de limbă și literatură sârbă au fost înlocuite de altele noi, pătrunse de ideologia perioadei respective, manuale elaborate de persoane bune cunoscătoare ale limbii literare, dar care nu întotdeauna au provenit din aria profesională a învățământului. În anii șaptezeci aceste manuale au devenit uzate moral, impunându-se elaborarea unor manuale noi. Operația a fost făcută de un grup de cadre didactice autohtone de prestigiu, cu mulți ani de experiență la catedră. Unele dintre aceste manuale, într-o formă revizuită, se utilizează și astăzi. Tot în această perioadă, la Editura didactică și pedagogică București, subredacția din Timișoara, a fost elaborată o antologie muzicală, precum și o serie de culegeri de texte literare în limba sârbă. Astăzi, din păcate, din motive economice, această subredacție nu mai funcționează, pentru cele câteva manuale care se mai editează se apelează la colaboratori ocazionali.

#### **4. Situația actuală a învățământului în limba sârbă din România**

În prezent, în cadrul Inspectoratului școlar județean Timiș funcționează un *inspector interjudețean pentru limba sârbă*, care

acoperă și județele Arad, Caraș-Severin și Mehedinți (adică județele unde este localizată populația de etnie sârbă). Au mai fost numiți și *doi metodiști de naționalitate sârbă*, pentru a putea urmări respectarea legislației în vigoare privind organizarea învățământului în limba maternă în aceste județe. Din datele furnizate de inspectorul interjudețean pentru limba sârbă reiese că în anul școlar 2002-2003, procesul instructiv-educativ în limba maternă sârbă s-a desfășurat în 29 unități școlare care au cuprins: 16 grădinițe (ca secții), 22 școli primare (1 independentă și 21 ca secții, incluzând și secțiile unde limba sârbă se studiază ca obiect de învățământ), 18 școli gimnaziale (1 independentă și 17 ca secții incluzând și secțiile unde limba sârbă se studiază ca obiect de învățământ) și 1 liceu (Liceul teoretic sârbesc "Dositei Obradovici" din Timișoara, în clasele IX-XII cu 154 elevi). Numărul total al elevilor școlarizați era de 1151, dar majoritatea elevilor de naționalitate sârbă se regăsesc în unitățile școlare cu predare în limba română, în care are loc studiul limbii materne ca disciplină de studiu.

Există și *un număr însemnat de elevi de naționalitate sârbă care frecventează cursurile altor școli*. Din păcate, nici inspectoratele școlare județene și nici Comisia de învățământ a Uniunii Sârbilor din România nu posedă date în legătură cu numărul și distribuția teritorială a acestora.

În ultimii ani au fost elaborate *noi programe școlare pentru ciclurile primar, gimnazial și liceal, pentru disciplina de limba și literatura sârbă*, de către cadre didactice de prestigiu din școlile noastre, urmând ca după aceste programe să fie elaborate manuale noi. A fost elaborată programa analitică și este în curs de editare manualul "*Istoria și tradițiile minorității sârbe din România*". De asemenea, prin strădania Uniunii Sârbilor din România și a editurii sale și cu sprijinul Departamentului pentru relații interetnice din cadrul Ministerului informațiilor publice, s-a tipărit primul volum (dintr-o serie de patru) a unei *culegeri din literatura sârbă*. Apreciem ca pozitivă această acțiune, cere va suplini lipsa momentană a manualelor aferente, dar va fi un

instrument util și pentru studenții secțiilor de limbă și literatură sârbă de la Universitatea din București, respectiv Universitatea de Vest din Timișoara, care au menirea, printre altele, să furnizeze și viitori profesori pentru școlile sârbești.

## **5. Modalități de îmbunătățire a procesului de învățământ în limbile minorităților naționale**

Ca și în întregul învățământ din România, după 1989 s-a simțit o necesitate stringentă de reformă, proces care de-altfel, așa cum se știe, a demarat deja de câțiva ani. În mod particular, necesitatea reformei s-a simțit în învățământul pentru minoritățile naționale, datorită specificului acestei forme de învățământ. În contextul măsurilor generale ale reformei învățământului (care, dealtfel este un proces de durată, care, pe lângă niște direcții strategice, presupune și adaptarea din mers a metodologiei, datorită contextului social-economic la momentul respectiv), pentru minoritățile naționale reforma învățământului presupune și o serie de *aspecte particulare*. Ne vom referi la unele măsuri specifice minorității sârbe, dar care, suntem convinși, pot fi parțial valabile și pentru celelalte minorități naționale.

Se impune, în primul rând, cu necesitate crearea unei *baze de date referitoare la potențialul profesional al dascălilor* care predau în școlile sârbești (dar și la alte școli), precum și informații asupra numărului de copii din generațiile care pot furniza elemente pentru învățământul preșcolar sau cel pentru clasele primare. Această bază de date poate fi creată de către organizațiile reprezentative ale minorității respective. În cazul minorității sârbe acest proces a și fost demarat de către Uniunea Sârbilor din România. În felul acesta vom putea avea o imagine reală în privința potențialului didactic de care dispunem, eșalonat pe vârstă, specializări, calificative didactice, succese obținute în activitatea școlară și extrașcolară etc.

*Lipsa tot mai acută a manualelor în limbile minorităților naționale*, datorată bugetului de austeritate la care este supus

Ministerul Educației și Cercetării (dar și a cauzelor arătate mai sus) a încercat să fie suplinită în ultimii ani prin *utilizarea, acolo unde este posibil, a unor manuale provenind din țările de origine*. Prin Ordinul Ministrului Educației și Învățământului Nr. 3811 / 1998 a fost avizată utilizarea acestui tip de manuale, dar în așa fel ca toate prevederile legislației de specialitate din România să nu fie încălcate. Altfel spus, deoarece programa de învățământ din aceste țări este diferită de cea română, manualele respective pot fi utilizate doar ca *manuale ajutătoare, pentru familiarizarea cu terminologia specifică sârbă aferentă diferitelor obiecte de învățământ*. Având în vedere că aprovizionarea cu aceste manuale este o acțiune cu caracter spontan și sporadic, ea nu reprezintă o soluție de durată. Mai nimerit ni s-ar părea să se elaboreze niște *manuale ajutătoare, îndreptare sau îndrumătoare*, care să fie tipărite pe discipline și să conțină: un vocabular cu traducerea termenilor specifici disciplinei respective, o serie de principii, legi, teoreme etc, valabile în cadrul disciplinei respective, modele de formulări de definiții sau de rezolvări de probleme. Conținutul va fi stabilit în funcție de necesitățile disciplinei, dar astfel încât să acopere întregii ani de studiu ai disciplinei respective (de exemplu, pentru fizică, din clasa a VI-a până la clasa a XII-a). În felul acesta, se pot tipări tiraje mai mari decât cele aferente unui manual anume pentru o anumită clasă, deci activitatea se rentabilizează într-un fel. Aceasta este doar un manual ajutător, elevii vor utiliza manualul în limba română ca manual de bază, ceea ce le va facilita ulterior integrarea în învățământul superior.

*Pentru a spori atractivitatea școlilor minoritare, deci pentru a crea un aflus de elevi către aceste școli, conducerile acestora (în special liceul) vor trebui să-și elaboreze un plan strategic atractiv care, pe lângă o ofertă didactică viabilă, să includă și un program de activități extrașcolare recreativ-educative pentru elevi (cursuri de calculatoare, cursuri intensive de limbi străine, club de șah, dansuri populare și moderne, gimnastică etc.). Un exemplu în acest sens, la Timișoara, l-a constituit Liceul german "Nicolaus Lenau", care avut o perioadă lungă de timp*

astfel de programe pentru timpul liber al elevilor, iar popularitatea liceului a fost (și din aceste motive) sporită. Toate aceste elemente pot face ca, în localitățile cu o ofertă mai bogată de școli, școlile minoritare să devină mai atractive.

S-au făcut demersuri către Ministerul Învățământului și Cercetării ca școlile cu predare în limbile minorităților naționale să poată funcționa și cu *un număr de elevi* (puțin, nu exagerat) *sub cel minim acceptat pe țară*. Motivul este simplu: populația minorităților naționale fiind numericeste puțină, fluctuațiile relative ale numărului de copii de vârstă școlară sunt mari, iar o școală minoritară odată desființată datorită unui număr de elevi puțin mai mic decât cel minim pe țară, cu greu va mai putea fi reînființată, după ce elevii respectivi se vor fi înscris la alte școli neminoritare. Altfel spus, dispoziția privind închiderea școlilor din lipsă de elevi *să nu fie aplicată în mod automat, ci doar ca urmare a unei analize concrete și de perspectivă a situației școlii respective*.

Nu trebuie deloc neglijată, ci chiar stimulată prin diferite mijloace legale, *creșterea performanței didactice*, știut fiind faptul că, în condițiile unei concurențe mai reduse, lipsa performanțelor conduce la scăderea calității. Trebuie stimulat *interesul pentru perfecționare*, pentru dobândirea gradelor didactice și chiar a doctoratului. Aceasta trebuie să constituie o preocupare permanentă și de durată. Trebuie atrași cei mai competenți dascăli ai minorității respective, acordându-li se chiar și un număr minim de ore prin plata cu ora. În felul acesta poate fi stimulată concurența în cadrul colectivului didactic. Nu este lipsită de interes, în cazul minorității sârbe, *atragera absolvenților* care și-au făcut studiile ca bursieri în țara mamă, pentru a se încadra în sistemul școlilor minoritare. Aici, însă, s-au întâmpinat greutăți serioase în privința *recunoașterii diplomelor de absolvire*, mai ales pentru acele specializări care nu apar în mod explicit în nomenclatorul specializărilor din țara noastră. Din păcate, toate demersurile făcute pe diferite căi, inclusiv prin Comisia de învățământ a Uniunii Sârbilor din România, nu au condus la rezolvarea favorabilă a acestei probleme.

Trebuie stimulați elevii să participe la cât mai multe *concursuri și olimpiade ale elevilor*, chiar în condițiile în care, pentru început, nu se vor obține rezultate spectaculoase. Participarea este importantă dintr-un aspect dublu: pentru elevi, căci îi antrenează cu atmosfera de concurs (în condițiile în care tot mai multe facultăți revin la forma de examen de admitere), iar pentru profesori, căci rezultatele elevilor lor constituie un barometru al nivelului procesului didactic din școala respectivă, în raport cu alte școli similare din oraș, județ sau țară. Bineînțeles că nu trebuie neglijată nici o *mediatizare corespunzătoare, inclusiv prin presa minoritară, a succeselor obținute la diferite concursuri*, ceea ce poate constitui o bună propagandă în favoarea școlii respective.

Este necesară *crearea unor legături viabile cu instituțiile similare care se ocupă de procesul de învățământ din țara mamă*, depășindu-se stadiul formal în care se găsesc ele astăzi. N-ar fi deloc lipsit de interes să se reinstaureze *practica schimbului de profesori* (inclusiv prin sistemul de “visiting profesor”), precum și de *participare la unele cursuri sau acțiuni de perfecționare a cadrelor didactice*, în condițiile în care atât minoritatea sârbă din România, cât și cea română din Serbia se confruntă cu probleme similare, de multe ori identice, nu numai în domeniul învățământului. Dealtfel, *aplicarea reală a principiului reciprocității*, corelat cu cel al *discriminării pozitive*, ar putea duce la o revigorare, de toți dorită și așteptată, a învățământului celor două minorități.

Nu trebuie uitat un atu important al unui absolvent de școală în limba de predare a unei minorități naționale: el va obține o pregătire generală în două limbi, va avea acces la două culturi, ceea ce, în condițiile dezvoltării relațiilor economice dintre țările vecine, îi va permite o încadrare mult mai ușoară în cadrul acestui sistem.

## 6. Concluzii

În lucrarea de față am încercat să punctăm câteva din problemele cu care s-a confruntat, de-a lungul timpului,

învățământul în limbile minorităților naționale, cu referire specială la minoritatea sârbă din România. De-a lungul istoriei, acest proces a avut perioade de înflorire sau perioade mai nefaste, în funcție de situația social-economică și politică pe care a traversat-o zona geografică respectivă, adică Banatul. Ultimele cinci decenii se caracterizează printr-o scădere a numărului de populație de etnie sârbă, în mod corespunzător diminuându-se numărul de elevi cuprinși în aceste școli. Pe lângă cauzele generale, caracteristice întregii societăți, se pot distinge și anumite cauze specifice care au condus la o diminuare a nivelului învățământului minoritar în limba sârbă, atât cantitativ, cât și calitativ. În încheierea lucrării se prezintă o serie de idei care, după părerea noastră, ar putea conduce la o revigorare a acestui tip de învățământ în cazul minorității sârbe din România.

Deși lucrarea se referă în principal la cazul minorității sârbe din România, prin faptul că acest tip de probleme apar și în cazul altor minorități, din România dar și țările vecine, considerăm că unele idei ar putea fi utile și pentru alte grupuri etnice. Suntem convinși că numai cunoscându-ne mai bine, identificând mai bine problemele specifice, dar și comune, vom putea, în cooperare să găsim soluții benefice pentru toți.

### Bibliografie

1. Țircovnicu, Victor – *Istoria învățământului din Banat pînă la anul 1800*, Editura didactică și pedagogică, București, 1978
2. Sablić, Dušan – *Srpsko školstvo u Rumuniji, 1919-1989*, Demokratski Savez Srba i Karaševaka u Rumuniji, Temišvar, 1996
3. Cerović, Ljubivoje – *Srbi u Rumuniji*, Matica srpska, Novi Sad, 1997
4. Stepanov, Ljubomir – *Savez Srba u Rumuniji*, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar, 1997

## ÜBER EINIGE SCHWERPUNKTE DES UNTERRICHTS IN DER SPRACHE DER NATIONALEN MINDERHEITEN – MIT BEZUG AUF DIE SERBISCHE MINDERHEIT

Das Schulwesen der Minderheiten war in allen osteuropäischen Ländern ein empfindliches Problem, dessen Lösung Unzufriedenheiten gebracht hat, entweder den Minderheiten oder der Mehrheitsbevölkerung.

Der Unterricht der serbischen Minderheit im Banat war schon immer auf staatliche Hilfe angewiesen.

Die Geschichte des serbischen Unterrichts in dieser Provinz hat tiefe Wurzeln. Die Organisationsformen waren Vorschulunterricht, Allgemeinschule, Lyzeen und Fachschulen.

Der Rückgang der Mitgliederanzahl der serbischen Minderheit in den letzten Jahrzehnten führte zur Abnahme der Zahl der serbischen Schüler. Viele Schulen wurden dadurch zu muttersprachlichen Ableitungen in rumänischen Schulen, oder wurden sogar aufgelöst. Nach 1948 haben die Schulen mit serbischem Unterricht einen Mangel an qualifizierten Lehrkräften verzeichnet, so dass man Maßnahmen für die Fortbildung der Lehrer und Professoren ergreifen musste. Erst nach 1989 wurde die Ausbildung der Lehrkräfte in dem Mutterland gemacht. Ein ebenso schwieriges Problem für den Unterricht der serbischen Minderheit war jenes der nicht vorhandenen Lehrbücher. Weil es in Rumänien nur einen einheitlichen Lehrplan für alle Schüler (Minderheiten und Mehrheit gleichwohl) gibt, mussten die Lehrbücher für die Minderheiten aus dem Rumänischen übersetzt werden, was meistens nicht gelungen ist.

Den Umständen zufolge mussten die Schüler nach serbischen Notizen aber nach rumänischen Lehrbüchern lernen. Erst in den letzten paar Jahren wurden neue Lehrpläne für die serbische Sprache und Literatur aller Lehrstufen ausgearbeitet. Entsprechend dem neuen Lehrplan ist das Lehrbuch „Geschichte und Brauchtümer der serbischen Minderheit in Rumänien“ in Bearbeitung.



Für die Rettung der serbischen Schulen sind jedoch weitere Maßnahmen nötig: eine positive Diskriminierung, was die Mindestanzahl der Schüler in serbischen Schulen betrifft, der Aufbau und die Entwicklung einiger langfristigen Beziehungen mit ähnlichen Organisationen im Mutterland (Serbien), außerschulische spezielle Programme, welche die Schüler motivieren sollen, etc.

## INFORMAREA PUBLICULUI ÎN LIMBILE MINORITĂȚILOR NAȚIONALE. EXEMPLUL PROVINCIEI AUTONOME VOIVODINA

*Biljana Ratković Njegovan, Novi Sad*

Informarea publicului în limbile minorităților naționale reprezintă unul din drepturile fundamentale ale omului și minorităților naționale.

Un exemplu unic din rețeaua de informare publică, adaptat la nevoile minorităților naționale din regiune, este Radio Televiziunea Novi Sad, instituție de radiodifuziune pe teritoriul PA Voivodina, cu sediul în Novi Sad.

Această organizație de radiodifuziune face parte din Radio Televiziunea Serbiei – instituție națională în proprietatea statului, din domeniul activității de radiodifuziune, cu rol de interes general-obștesc, care are o misiune informativă, educativă, culturală și distractivă.

Radio Televiziunea Novi Sad pune accent pe diferența dintre limbi, naționalități, culturi și religii, reflectând, în activitatea de informare a publicului, multiculturalitatea, interculturalitatea, multi-lingvismul și colaborarea regională.

În acest sistem de radiodifuziune sunt cuprinse diferite limbi, culturi și tradiții ale acelor culturi.

Radio Televiziunea Novi Sad, ca parte a serviciului public de stat, este, într-o mare măsură, și organ de presă al naționalității, dar de asemenea și instituție multinațională de mass-media, care transmite un program bogat, în mai multe limbi: sârbă, maghiară, slovacă, română, ruteană, ucraineană și romani.

Aceasta este una din trăsăturile principale de concepere a programelor și, fără îndoială, o practică unică.

Important de remarcat e faptul că programele minorităților sunt „ produse ” de anumite redacții în mod autonom. Acestea nu sunt doar traduceri din limba sârbă. Această decizie depășește chiar și prevederea bună a legii (Legea de radiodifuziune a

Republicii Serbiei, art. 78, alin. 3 , care stipula că sistemul public de radiodifuziune este obligat „să țină seama de standardele de vorbire ale limbii, atât la populația majoritară, cât și, în proporție corespunzătoare, la minoritățile naționale, respectiv grupările etnice, pe teritoriul în care se emite programul”.

Radio Televiziunea Novi Sad, în calitate de organizație autonomă, reușește să se achite în mod onorabil de obligațiile ce-i revin ca serviciu public regional, în ciuda condițiilor financiare mai grele, a pierderilor materiale din timpul bombardamentelor NATO, a reducerilor bugetare și scăderii veniturilor de la mica publicitate.

Caracteristicile fundamentale ale RTV Novi Sad destinat minorităților naționale sunt:

- Autonomia programelor în sens organizatoric, referitor la orientarea și producerea programelor; toate redacțiile decid independent asupra schemelor de programe (sunt independente în stabilirea unor emisiuni și rubrici);

- Conținutul variat al programelor în limbile minorităților, care acoperă toate segmentele mai importante din program: informativ, educativ, cultural, religios, pentru copii, distractiv;

- Colaborarea cu membrii grupării aceleiași minorități naționale din alte țări și colaborarea cu instituțiile de radiodifuziune ale statului din țara mamă;

- Posibilitatea ca redacțiile să inițieze diferite manifestări culturale, care devin așa numitele evenimente ale programelor.

Radio Televiziunea Novi Sad este deschisă, pe lângă cele amintite, și altor minorități naționale și grupări etnice, fiind prevăzută posibilitatea de a emite și producțiile independente. Acestea sunt programe care au statut de program cu funcții speciale: nu sunt informative zilnic, având așa numite conținuturi speciale, în funcție de nevoile anumitor comunități etnice<sup>1</sup>.

În cadrul RTV Novi Sad funcționează *Serviciul de studierea opiniei publice, a programelor și auditoriului*, care urmărește în permanentă atitudinea unor membri ai minorităților naționale față de programele de radio și televiziune în limba lor

maternă și față de oferta mass-mediei în general. Aceste studii au un larg cadru tematic, cuprinzând aproape toate aspectele programelor de radio și televiziune.

În 1997 a luat ființă proiectul „*Barometrul minorităților naționale*”, drept activitate sistematică de cercetare permanentă, care reprezintă o metodă unificată de strângere de date despre atitudinea membrilor minorităților naționale față de programele în limbile cărora se emite cel mai mult programul RTV Novi Sad.

Studiul efectuat timp de mai mulți ani asupra acestui auditoriu<sup>2</sup> arată că programul RTV Novi Sad se bucură de o largă audiență și urmărire, emisiunile în limbile minorităților naționale fiind urmărite într-o proporție de până la 80% de către populația căreia îi sunt destinate.

## 1. RADIO NOVI SĂD

<i>Emisiune săptămânală a programelor de Radio Novi Sad în limba sârbă și în limbile minorităților naționale</i>							
Program RNS – Sârbă – Maghiară – Română—Slovacă – Ruteană – Ucraineană .. Romani							
	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Emisiune	168	168	40,5	40,5	27,5	1,5	1,5
săptămânală	ore	ore	ore	ore	ore	ore	ore

### 1.1 Programul RNS în limba maghiară

Auditoriul principal al programului RNS în limba maghiară îl constituie cetățenii de naționalitate maghiară ai Voivodinei (290.000). Programul în limba maghiară se transmite zilnic timp de 24 ore.

Printre ascultătorii programului în limba maghiară sunt și cetățeni bilingvi și poligloți aparținând altor minorități naționale, mai ales în nordul Provinciei.

Programul destinat acestei grupări etnice se adresează în special vârstei de mijloc și celor mai bătrâni, celor cu studii medii și superioare. În emisiunile speciale se transmit programe și pentru cei de la sate, populația din agricultură, pentru copii și tineret.

Programul RNS în limba maghiară cultivă limba literară, identitatea națională și culturală, bunul gust în vorbire și conținut muzical și o atitudine corectă față de toți cei care participă la informarea publicului. Aceasta presupune absența limbajului de ură, violență și discriminare, atât în vorbirea ziariștilor cât și a participanților la program.

Programul în limba maghiară are un conținut informativ, educativ, cultural și distractiv.

Conținutul religios al programului în limba maghiară se bazează pe principiul multi-confesional și ecumenic în colaborarea cu comunitățile bisericești care sunt în mare măsură prezente în viața religioasă a maghiarilor din Voivodina.

Undele radio ale programului în limba maghiară sunt accesibile și producțiilor radiofonice independente, civile și din sectorul neguvernamental.

Proporția dintre programul bazat pe vorbire și cel muzical este de 60:40%.

Programul în limba maghiară colaborează în mod special cu studiourile de radio din țara de baștină, cu Radioul Maghiar din Budapesta și cu studiourile de radio din împrejurimi, care transmit în limba maghiară.

## 1.2 Programul RNS în limba română

Programul de radio Novi Sad în limba română este destinat cetățenilor de naționalitate română, în număr de aproximativ 30.000 în Voivodina. Conținutul programelor este diferit: politico-informativ, instructiv-educativ, distractiv și sportiv pentru toate nivelele de educație. Se transmit zilnic 5,78 ore de program, respectiv 40,5 ore săptămânal.

Programul în limba română cultivă standardele limbii române literare, toate formele jurnalistice, iar conținutul muzical

respectă normele ridicate ale RNS.

În planul de activitate pe anul 2003 Redacția RNS în limba română a prezentat domeniile cele mai importante cărora li se va acorda o atenție deosebită în programe și anume: funcționarea integrării europene cu acordarea unei atenții speciale agriculturii; utilizarea fondurilor străine la dezvoltarea autoconducerii locale și a micilor firme în Banat; ecologia umană; situația intelectualilor independenți.

Auditoriul programului RNS în limba română este format dintr-un număr mare de cetățeni de naționalitate română din Voivodina. Vârsta medie a ascultătorilor acestui program este între 45 – 54 ani, cei mai puțini fiind tinerii între 17 – 24 ani.

### 1.3 Programul RNS în limba slovacă

Auditoriul de bază al acestui program este alcătuit din slovacii care locuiesc pe teritoriul întregii Voivodine, aceștia depășind 56.000. Din auditoriul acestui program fac parte și cei cu limba maternă slovacă, care locuiesc în centrul Serbiei (Beograd, Zemun, Boljevci). Programul este accesibil și slovacilor, care trăiesc în țările vecine (Croatia, România, Ungaria), chiar și în Slovacia.

Radio Novi Sad în limba slovacă transmite program zilnic timp de 5,78 ore, respectiv 40,5 ore săptămânal. Programul cuprinde emisiuni informative, culturale, educative și distractive, dar se lucrează și la programe noi. Se transmit și programe cu conținut religios, realizându-se o bună colaborare cu biserica evanghelică.

Raportul între programele în limba vorbită și cele muzicale este de 40:60 %.

Redacția programului RNS în limba slovacă are favoarea de a fi inițiator de diferite evenimente de program (diferite acțiuni de program: revista radio a tinerilor recitatori, emisiuni pe teren de contact cu publicul, emisiuni dedicate jubileelor slovace, personalităților și evenimentelor, mese rotunde,

transmisiuni de festivaluri muzicale).

Programul RNS în limba slovacă are rolul unui radio matern, care pune în legătură programul său cu programele studiourilor locale în limba slovacă. De asemenea s-a stabilit colaborarea regională de programe cu slovacii ca minoritate națională din țările vecine, cu care se realizează emisiuni comune de tipul radioul la distanță. Redacția RNS în limba slovacă a semnat contractul de colaborare cu radioul de stat din Republica Slovacia din Bratislava.

#### 1.4 Programul RNS în limba ruteană

Programul RNS în limba ruteană se transmite zilnic timp de 3,5 ore, respectiv 27,5 ore săptămânal. Programul este destinat populației rutene, care trăiește în Voivodina, Beograd și alte regiuni ale Republicii Serbia (15,5 mii), a căror limbă maternă este ruteană. Programul e accesibil și rutenilor care trăiesc în țările vecine (Croatia, Bosnia și Herțegovina, Ungaria, România), cât și celor din Slovacia și Ucraina.

Programul RNS în limba ruteană are un conținut informativ, cultural-educativ și distractiv. Conținutul religios în esență pune accent pe principiul ecumenic și multi-confesionalității.

În planul redacțional al acestui program se află colaborarea cu studiourile locale de radio din Voivodina și străinătate, cât și prezentarea programului în limba ruteană la radio internet Societatea Rutenilor din America de Nord și alte societăți neguvernamentale, care acționează în cadrul comunității naționale rutene.

#### 1.5 Programul RNS în limba ucraineană

Auditoriul programului RNS în limba ucraineană este format din ucrainenii din Voivodina (4.600) și alți ascultători a căror limbă maternă este ucraineană, dar care locuiesc la Beograd și în alte regiuni din Republica Serbia.

Radio Novi Sad transmite programul în limba ucraineană

timp de 1,5 ore săptămânal. Conținutul programelor este: informativ, cultural educativ, distractiv și religios, un conținut legat de „păstrarea identității naționale”.

Programul în limba ucraineană cultivă limba literară ucraineană. Proporția dintre limba vorbită și programul muzical este 40:60 %.

## 1.6 Programul RNS în limba romani

Radio Novi Sad transmite zilnic program în limba romani. De luni până sâmbătă programul în limba romani durează câte 2 ore zilnic, iar duminica 4 ore.

Auditoriul de bază al programului în limba romani îl formează cetățenii de naționalitate romă, al căror număr este în jur de 30.000 în Voivodina. Interesant e faptul că programul se transmite în limba literară romani în 2 din cele mai reprezentative dialecte (arlisc și gurbetsc), dar sunt prezente și celelalte dialecte în funcție de invitații emisiunii.

Conținutul și structura emisiunilor sunt îndeosebi adaptate la nevoile comunității naționale a romilor, care în Serbia are statut de minoritate națională, mai ales în probleme referitoare la: școlarizarea populației feminine, cultura sănătății, cultura vieții, ecologie, angajare, locuit, cât și la obișnuința toleranței și dialogului, păstrarea și cultivarea obiceiurilor și tradițiilor romilor și a muncii în organizațiile neguvernamentale. Programele religioase transmise în limba romani se bazează pe principiul multiconfesionalității și ecumenic, în colaborare cu comunitățile religioase prezente la romi.

Inițiativele redacției programelor RNS în limba romani se referă la acțiuni umanitare, creația muzicală a tinerilor, realizarea de programe dramatice.

Proporția dintre programul în limba vorbită cel muzical este de 40:60 %.



## 2. TELEVIZIUNEA NOVI SAD

De peste 3 decenii Televiziunea Novi Sad realizează și transmite programe în limbile: sârbă, maghiară, română, slovacă, ruteană, ucraineană și romani, iar de curând și în limba croată<sup>3</sup>.

În concordanță cu acestea la TVNS activează și redacții speciale, care își realizează independent programele cu conținuturi diferite: informative, educative, științifice, culturale, muzicale, pentru tineret, pentru copii, religioase, sportive etc. Din luna martie 2003 Televiziunea Novi Sad transmite programe toată ziua (24 ore) pe ambele sale canale.

### 2.1 Transmiterea anuală a programelor TV Novi Sad în limbile minorităților naționale

Program TVNS	Maghiară	Română	Slovacă	Ruteană	Ucraineană	Romani	Altele
Emisiune anuală	625 ore	285 ore	259 ore	268 ore	27 ore	215+63*	14 ore

\*O parte din programul în limba romani se transmite și pe rețeaua națională RTS

\*O parte din programul în limba romani se transmite și pe rețeaua națională RTS

Televiziunea Novi Sad, în calitate de emițător regional cu statut de serviciu public, transmite zilnic programele de televiziune ale minorităților mult mai pe larg fără a se reduce la actualitățile regionale. Este greu de presupus că o altă rețea

### 2.2 Transmiterea săptămânală a programelor TV Novi Sad în limba sârbă și în limbile minorităților naționale exprimată în minute - 17-23 februarie 2003

Program TVNS	Sârbă	Maghiară	Română	Slovacă	Ruteană	Ucraineană	Romani	Croată
Minute pe săptămână	7269 min	732 min	403 min	296 min	246 min	/ min	329 min	29 min

\*Datorită unor probleme tehnice deosebite programul TV Novi Sad în limba ucraineană nu a fost transmis în luna februarie și martie 2003.

RTV se poate mândri cu atâtea minute de program destinat minorităților naționale. De asemenea aceste programe se transmit pe canalele I și II TVNS în mod egal cu programele în limba sârbă, dar convenabile sunt și orele de transmitere ale acestor emisiuni, fiind încadrate în așa numitele ore de vârf.

Transmiterea programelor pentru minoritățile naționale variază puțin de la o săptămână la alta, dar schema programelor se realizează în mod regulat.

**2.3 Transmiterea săptămânală a programelor TV Novi Sad în limba sârbă și în limbile minorităților naționale exprimată în minute – 17-23 martie 2003**

Program TVNS	Sârbă	Maghiară	Română	Slovacă	Ruteană	Ucraineană	Romani	Croată
Minute pe săpt.	12423 min	1022 min	640 min	534 min	358 min	/ min	465 min	30 min

*\*Datorită unor probleme tehnice deosebite programul TV Novi Sad în limba ucraineană nu a fost transmis în luna februarie și martie 2003.*

2.4 Programul TV Novi Sad în limba sârbă și în limbile minorităților naționale după caracter și conținut (date pe anul 2003).

În conformitate cu Legea radiodifuziunii din RS (art. 77) programele care se realizează și se transmit în cadrul serviciului public de radiodifuziune sunt de interes general și au un conținut: informativ, cultural, artistic, educativ, religios, științific, pentru copii, distractiv, sportiv etc, prin care se asigură satisfacerea dorințelor cetățenilor și a altor subiecți cât și realizarea drepturilor lor în domeniul radiodifuziunii. Conform datelor prezentate, Televiziunea Novi Sad realizează și transmite un program divers în limbile minorităților naționale.

## Programul TVNS în limba sârbă

28,61%	Informații (115558 min.)
2,38%	Documentar (9606 min.)
5,41%	Știință și cultură (21447 min.)
3,11%	Sport (12550 min.)
10,90%	Instructiv-educativ (44044 min.)
5,98%	Muzică (24177 min.)
11,68%	Copii și tineret (47171 min.)
20,34%	Jocuri și desene animate (82158 min.)
11,60%	Distractiv (46851 min.)
	Total 403962 min

## Programul TVNS în limba maghiară

65,15%	Informații (25477 min.)
9,30%	Cultură și știință (3637 min.)
4,08%	Sport (1597 min.)
11,21%	Muzică (4383 min.)
1,62%	Copii și tineret (632 min.)
3,55%	Jocuri și desene animate (1388 min.)
5,16%	Distractiv (1993 min.)
	Total 39107 min.

## Programul TVNS în limba slovacă

53,21%	Informații (8294 min.)
6,96%	Documentar (1085 min.)
11,00%	Știință și cultură (1714 min.)
0,41%	Instructiv-educativ (64 min.)
17,89%	Muzică (2789 min.)
0,86%	Copii și tineret (134 min.)
0,38%	Jocuri și desene animate (60 min.)
9,28%	Distractiv (1446 min.)
	Total 15586 min

### Programul TVNS în limba română

59,54%	Informații (10213 min.)
1,89%	Documentar (324 min.)
7,77%	Știință și cultură (1333 min.)
1,21%	Sport (207 min.)
0,48%	Instructiv-educativ (83 min.)
17,47%	Muzică (2996 min.)
0,69%	Copii și tineret (118 min.)
10,95%	Distractiv (1878 min.)
	Total 17152 min.

### Programul TVNS în limba ucraineană

46,59%	Informații (744 min.)
49,66%	Știință și cultură (793 min.)
3,76%	Jocuri și desene animate (60 min.)
	Total 1597 min.

### Programul TVNS în limba ruteană

54,90%	Informații (8837 min.)
9,79%	Știință și cultură (1576 min.)
0,71%	Sport (114 min.)
21,98%	Muzică (3538 min.)
11,99%	Distractiv (1930 min.)
	Total 16098 min.

### Programul TVNS în limba romani

14,51%	Informații (2451 min.)
20,10%	Știință și cultură (3398 min.)
39,01%	Muzică (6588 min.)
26,35%	Distractiv (4450 min.)
	Total 16887 min.

## Programul TVNS în limba croată

100% Informații (848 min.)  
Total 848 min.

Programul TV Novi Sad are un reiting bun și o mare audiență în rândul grupărilor cărora li se adresează și cărora le este destinat. Urmărirea celor mai importante emisiuni pentru minoritățile naționale atinge un procent ridicat (și peste 80% la populația destinată), la acest lucru contribuind și faptul că sunt programe ușor accesibile în limbile materne din țările învecinate.

Cele mai urmărite sunt emisiunile informative, apoi filmele și serialele. Urmează emisiunile distractive, muzicale și instructiv-documentare. Peste 1/3 din acest auditoriu urmăresc zilnic programul TV Novi Sad. Este interesant de subliniat, ceea ce confirmă și cercetările mai noi, faptul că auditoriul acestor programe nu consideră că transmiterea lor este singura și suficienta „prioritate comparativă” în limba maternă, ci că este, înainte de toate, un program de calitate, care are credibilitate culturală, politică și de mass-media.

*Traducerea din limba sârbă Jiva Jurici*

### NOTE

<sup>1</sup> Radio Televiziunea din Novi Sad ca sistem de radiodifuziune își exercită funcția sa în conformitate cu regulamentele pozitive din țară și străinătate: Declarația universală a drepturilor omului, Pactul internațional a drepturilor politice și cetățenești, Convenția de apărare a drepturilor omului și libertăților fundamentale, Convenția cadru de apărare a

minorităților naționale, Carta europeană asupra limbilor regionale și ale minorităților. În conformitate cu Constituția Serbiei și Muntenegrului, cu Constituția drepturilor omului și a minorităților, cu Legea de apărare a drepturilor și libertăților minorităților naționale precum și cu clauzele și prevederile constituționale și legale relevante ale Republicii Serbia care se referă la drepturile și libertățile din domeniul informării publice, la situația mediilor electronice, la drepturile și obligațiile provinciilor autonome și realizarea lor, și de asemenea în concordanță cu dispozițiile corespunzătoare ale PA Voivodina. Realizarea și emiterea programului Radio Novi Sad este de asemenea în conformitate cu declarațiile și codexurile profesionale, mai întâi cu Codexul mediilor electronice din Serbia din anul 1991 și cu declarația de la München cu privire la drepturile și obligațiile ziariștilor europeni din 1971.

<sup>2</sup> Din 1974 până în 2002 s-au realizat un mare număr de studii despre audiția a minorităților și despre atitudinea lor față de programele RTVNS, pe baza anchetelor de teren și dialogurilor telefonice, a discuțiilor în grupuri organizate, a analizelor de birou, analizei de conținut etc. În acest mod s-au realizat 81 studii asupra utilității programelor în limba maghiară, 85 în limba slovacă, 88 în română, 67 în limba ruteană și 4 proiecte de cercetare cu privire la atitudinea auditoriului față de programul în limba romilor.

<sup>3</sup> Programul în limba maghiară se transmite din anul 1968 în structura programelor Televiziunii Beograd de atunci (program cultural și documentar), iar din 1974 Televiziunea Novi Sad transmite programul său în 5 limbi printr-o rețea de relee proprii (după: *Amintiri, contribuții la istoria RTNS*, Novi Sad: Radio Televiziunea Novi Sad, Centrul de studiere a programelor și auditoriului, 1989).

### **Bibliografie:**

*Amintiri, contribuții la istoria RTNS*, Novi Sad: Radio Televiziunea Novi Sad, Centrul de studiere a programelor și auditoriului, 1989

Đorđiđe Popović, *Radio în Voivodina*, Novi Sad: Uniunea organizațiilor de radiodifuziune SAP Voivodina, 1985.

3Klaus Berg, *Radioteleviziunea regională și identitatea europeană*, în: Diffusion, Quarterly journal of the EBU, 2001.

4*Barometru sondaj, mai 1998*, Beograd-Novi Sad: Radioteleviziunea Serbiei, Centrul de cercetare a opiniei publice, programelor și auditoriului, 1998.

5Master Biljana Ratković Njegovan, Ilija Muntean: *Atitudinea auditoriului față de programul în limba română al Radioului Novi Sad*, Novi Sad: RTS.RTNS, Centrul de cercetare a opiniei publice, programelor și auditoriului, 2000.

6*Legea de radiodifuziune a Republicii Serbia*, 2002.

## DIE INFORMIERUNG DER ÖFFENTLICHKEIT IN DEN SPRACHEN DER NATIONALEN MINDERHEITEN DAS BEISPIEL DER AUTONOMEN PROVINZ WOJWODINA

Ein einzigartiger Fall in dem öffentlichen Informationsnetz sind das Radio und das Fernsehen Novi Sad, da sie an die Bedürfnisse der nationalen Minderheiten angepasst sind.

Als eine öffentliche, staatliche Dienststelle, ist es gleichzeitig auch eine multinationale Institution der Mass-Media, die in 7 Sprachen sendet: serbisch, ungarisch, slowakisch, rumänisch, ruthenisch, ukrainisch und rromani.

Die Sendungen der Minderheiten werden von einigen Redaktionen in eigener Regie produziert, sie sind vielseitig und schliessen eine Zusammenarbeit mit Institutionen des Rundfunks aus dem Mutterland ein.

Im Rahmen des RTV Novi Sad gibt es eine Abteilung zum Studium der öffentlichen Meinung, des Programms (der Sendungen) und der Empfänger.

Die Sendezeit des Rundfunks für die verschiedenen Ethnien ist abhängig von der Grösse der unterschiedlichen Volksgruppen, wobei die Serben und Ungarn diejenigen sind, die eine wöchentliche Sendezeit von 168 Stunden genießen. Die Rumänen und Slowaken haben eine Sendezeit von 40,5 Stunden und die anderen Ethnien etwas weniger.

Das Verhältnis der den Ethnien gewährten Sendezeiten wird auch beim Fernsehen NoviSad beibehalten, wobei im Rahmen der Fernsehsendungen die Ungarn jährlich über 625 Sendestunden verfügen, während die Rumänen nur über 285 Stunden, die Slowaken über 295 Stunden, die Ruthener über 268 Stunden verfügen, usw.

Was den Inhalt der Sendungen betrifft, so schwankt das Verhältnis der Bereiche von einer Ethnie zur anderen, je nach Anklang beim Publikum. Wenn zum Beispiel bei den Rumänen die Sendungen mit informativem Charakter (59,5%) überwiegen, so sind für die Roma die Musiksendungen (39%) und die Unterhaltungssendungen (26,35%) von Interesse.

Aus öffentlichen Meinungsumfragen, aus Umfragen über die Sendungen und aus Umfragen unter den Zuhörern, konnte man feststellen, dass die Sendungen der Minderheiten nicht nur wegen der Muttersprache sondern auch wegen ihrer Qualität verfolgt werden.



COMUNITATEA ROMÂNEASCĂ DIN BEDEU (HU)  
ANALIZATĂ PRIN  
PRISMA UNUI CHESTIONAR AL ACADEMIEI  
MAGHIARE

*Elena Csobai, Békéscsaba*

În urma recensământului din 2001 și a rezultatelor acestuia, Institutul de cercetare al minorităților din cadrul Academiei Maghiare a inițiat o anchetă de verificare a corectitudinii datelor referitoare la minoritățile existente în Ungaria de azi.

În prima fază, Institutul din Budapesta a întocmit un chestionar cu 20 de întrebări, întocmite pentru fiecare gospodărie din localitatea respectivă, urmând ca răspunsurile să fie date prin alegerea uneia – dintre variantele prevăzute pentru răspunsul respectiv.

Iată întrebările:

1. Localitatea
2. Numărul populației
3. În ce limbă vorbesc: la biserică, la autogovernare, la autogovernarea minoritară, la medic, la școală, la cooperativele din loc, și în alte locuri.
4. Numărul gospodăriei (fiecare gospodărie primește un număr)
5. Câte generații trăiesc în gospodăria respectivă?
6. Ce fel de școli au terminat și ce profesie au cei care trăiesc în gospodăria respectivă? (începând de la străbunici, bunici, părinți și până la copii).
7. Căsătoria bunicilor sau a părinților este omogenă sau eterogenă din punct de vedere al minorității?
8. Ce limbă vorbesc între ei soții în gospodăria respectivă?
9. În ce limbă vorbesc cu copiii?
10. În ce limbă vorbesc cu nepoții?
11. Ce limbă vorbesc copiii cu nepoții?

12. În afara familiei în ce limbă vorbesc?
13. Cu ce regularitate vorbesc limba minoritară în afara familiei?
14. Au învățat limba minoritară în școală?
15. Copiii au învățat sau învață limba minoritară?
16. Nepoții au învățat sau învață limba minoritară?
17. E membru în asociația minoritară, sau nu? În ce fel de asociație minoritară e membru?
18. E membru al autoguvernării minoritare?
19. Ajută munca autoguvernării minoritare?
20. Ce relație are familia cu țara mamă?

După cum am amintit aproape la fiecare întrebare puteau fi alese mai multe răspunsuri, iar fiecare răspuns avea propriul cod.

Cercetarea a fost realizată de un grup de cinci persoane, dintre care patru au aparținut minorității căreia i s-au pus întrebările, al cincilea membru, tot din comunitate, aparținând majorității deci în tot cazul fiind maghiar. Unul dintre membrii minorității a fost de fapt un cercetător care a coordonat întreaga cercetare.

Efectuarea controlul i-a revenit membrului majoritar, care în cazul nostru a fost un maghiar și cercetătorului, care și el aparținea, cum am văzut minorității, analizate.

Prin acest sistem cei patru membri ai grupului de cercetare care erau totodată și membrii comunității respective, cunoscând bine comunitatea, puteau completa chestionarul unei gospodării, în câteva minute.

Cercetările au început în anul 2002 însă, până în prezent, chestionarul a fost aplicat numai la germani, sârbi, sloveni, slovaci, croați și români, adică la 6 din cele 13 minorități existente în Ungaria.

Fiecare minoritate și-a planificat să aplice chestionarul în două sau trei localități mai mici, în care marea majoritate a populației aparține minorității respective sau în care grupul

minoritar trăiește într-un număr considerabil. Cercetările s-au desfășurat astfel :

1. La minoritatea germană în două zone:
  - în zona Baranya în localitățile Nagynyárád și Somberek
  - în zona Pest, în localitățile Dunabogdány și Csolnok
2. La minoritatea slovacă tot în două zone:
  - în sud-estul Cîmpiei ungare, în localitățile Telekgerendás și Pitvaros
  - în zona Pest, la Pilisszentkereszt.
3. La minoritatea slovenă într-o singură zonă:
  - în localitățile Felsőszölnök și Apátistvánfalva, în regiunea Vas.
4. La minoritatea sârbă în regiunea Csongrad:
  - în localitățile Deszk și Lórév.
5. La minoritatea croată în regiunea Baranya
  - în localitățile Nagykozár, Szalánta și Narda
6. La minoritatea română în două zone:
  - în zona Bihorului în localitatea Bedeu și
  - în localitatea Micherechi din sud-estul Câmpiei ungare.

De la bun început trebuie să menționez că cercetările privind minoritatea română - planificate să se desfășoare în cele două comunități amintite ( mica comunitatea românească Bedeu din Bihor, cu o populație de 327 de suflete, și comunitatea românească din Micherechi, unde trăiesc 2782 de suflete ) nu au fost încheiate. Până în momentul redactării lucrării a fost terminată doar cercetarea comunității românești din Bedeu, urmând ca, în vara anului 2003, să înceapă aplicarea chestionarului la comunitatea românească din Micherechi.

Deoarece datele chestionarului urmează să fie prelucrate de sociologi, în comunicarea mea nu voi face o analiză amplă, ci doar voi trage câteva concluzii care s-au desprins din ancheta desfășurată în comunitatea românească din Bedeu.

Înainte de aceasta însă este necesară o întoarcere în trecut pentru a vedea cum a evoluat în timp comunitatea românească din sat.

### Scurt istoric

Prima atestare certă a satului, acceptată de toți istoricii maghiari, este cea din 1552, când Bedeu apare înscris într-un registru de taxe și impozite anuale ale județului Bihor.

După 1660, turcii au produs numeroase distrugerii și pierderi de vieți omenești în Ungaria de est. Localitate Bedeu a fost pustiită cu totul în anul 1686, încât la recesământul din 1692 ea apare printre cele 48 de sate nelocuite. Repopularea satului începe după 1717, după o nouă invazie a tătarilor asupra satului.

După alungarea turcilor, Bedeu s-a refăcut, fiind locuit în cea mai mare parte de români de religie ortodoxă încât în anul 1773 apare amintit ca „sat românesc cu parohie de rit neunit”. În anul 1779 populația satului a trecut integral la religia greco-catolică și și-a deschis și o școală confesională greco-catolică cu limba de predare română.

De asemenea în conscripția din anul 1785 se menționează că limba vorbită în Bedeu este limbă valahă. De-a lungul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX populația satului a fost alcătuită, după cum ne indică recensămintele, în cea mai mare parte din români.

Anul	Total	Români	Maghiari
1785		296	-
1880	537	478	35
1900	630	542	75
1920	621	408	213
1941	643	496	147
1960	741	291	384
1990	377	62	304
2002	327	145	175

Deși românii din Bedeu au trecut la greco-catolicism, limba folosită în administrație - până la izbucnirea Primului război mondial - a fost româna după cum și arhiva parohiei a fost ținută în limba română. Este adevărat însă că ierarhia bisericească greco-catolică din Ungaria a luptat, de prin anii 1910 ca în biserici să se introducă limba maghiară și că, în 1913, a reușit, printr-un decret, ca să se accepte limba maghiară ca limbă oficială a bisericii. De altfel, chiar și comisarul guvernamental însărcinat cu problemele românilor din Ungaria a afirmat deja în anul 1910 că în parohiile ortodoxe și greco-catolice posturile învățătorilor sunt ocupate de învățători care nu vorbesc limba română.

Populația din Bedeu rămasă după 1918 fără preot și dascăl român a fost nevoită să învețe ungurește, și chiar și în biserică a trebuit să se închine în ungurește.

Pe baza recensămintelor putem constata o creștere treptată a populației din Bedeu pînă în anul 1960 după care umează o scădere treptată pînă în zilele noastre.

În urma cercetării noastre, pe baza modelului metodologic stabilit de Institutul din Budapesta, am obținut următoarele rezultate:

1. În Bedeu azi există în total 109 gospodării dintre care în 51 trăiește o singură generație, în 46 trăiesc câte două generații și doar în 12 gospodării trăiesc trei generații împreună.

2. Dintre cele 109 gospodării

22 gospodării sunt omogene fiindcă ambii soți sunt români, sau romi români

49 gospodării sunt omogene fiindcă sunt români sau romi români solitari, iar

36 gospodării sunt heterogene fiindcă numai unul dintre soți este român, iar celălalt este maghiar, în cinci cazuri romi români, sau într-un singur caz german

3. La ultimul recensământ, din anul 2001, din 327 s-au înscris la vot 247 (reprezentând persoane care au împlinit 18 ani), dintre care s-au prezentat la vot 220 de persoane, dintre care 145 s-au declarat români.

Este cunoscut faptul că în ultimele decenii asimilarea românilor pe undeva a devenit o asimilare voluntară, intenționată, din dorința de a face să dispară diferența dintre minoritar și majoritar, pentru a deveni egali în societate în toate privințele cu majoritarii, fără discriminare pozitivă.

De asemenea se poate constata că nu în toate localitățile în care trăiesc și minoritari, minoritarul are interesul de a se declara minoritar. În ultima perioadă în multe cazuri existența de minoritar a început să se rezume doar la existența religioasă, care constituie o trăsătură „internă sufletească a lui”, o problemă personală, care îl diferențiază mai puțin fiindcă pentru majoritatea înconjurătoare apartenența religioasă înseamnă ceva din care poate să aibă neplăceri și minoritarul și majoritarul. Majoritarului prin această ”trăsătură sufletească” i se dă o informație în plus cu care el îl înregistrează, îl deosebește pe minoritar.

După părerea mea această prejudecată în declararea propriei etnii provine din diferitele evenimente istorice și din educația majoritară.

În schimb în mediul minoritar fiecare minoritar este la fel cu celălalt, fac parte din același neam, iar „trăsătura internă, sufletească a lui” devine comună, uniformizează într-un sens oarecare.

- Prima concluzie care se poate trage din ancheta efectuată este aceea că, acolo unde autogovernarea, împreună cu întreaga comunitate românească (bineînțeles în satele mici este mai ușor realizarea unui interes comun) are un interes comun bine conturat, cum ar fi dezvoltarea nivelului de trai, și unde minoritatea este majoritară numeric, acolo cauza minorității este majoră, ca și în Bedeu. Această concluzie este susținută și de datele recensământului din 2001.

- A doua concluzie se referă la situația limbii materne, adică la gradul de menținere a limbii române în sat. Conform anchetei, putem constata că dintre cele 109 de gospodării în 71 de gospodării trăiesc numai români, care vorbesc limba română, și că, în cele 36 de gospodării, unde numai unul dintre soți este român, cu foarte puține excepții, și celălalt vorbește, adică a învățat limba română.

Deși pare greu de crezut, din datele oferite de chestionar reiese că, în Bedeu, aproape toată populația vorbește limba română, pentru că a învățat-o și în școală. Conform răspunsurilor primite, în Bedeu, în toate oficiile, la medic, la poștă, peste tot, se folosec ambele limbi, adică româna și maghiara, încât am putea spune că întreaga comunitate este bilingvă.

Din răspunsurile date în legătură cu folosirea limbii române am putut stabili care sunt punctele critice din punctul de vedere al minorității, și cum ar trebui să se intervină în interesul menținerii limbii. Credem că, dacă limba minoritară ar deveni totodată și limbă oficială, măcar în acele localități unde există minoritatea și funcționează și auto guvernare minoritară, ea s-ar menține și ar fi folosită în continuare ca la Bedeu. Sunt câteva exemple și în Europa Centrală.

## DIE RUMÄNISCHE GEMEINSCHAFT AUS BEDEU AUS DER SICHT EINES FRAGEBOGENS DER UNGARISCHEN AKADEMIE

Weil die Volkszählung aus 2001 viele Unzufriedenheiten der ungarischen Minderheit bewirkt hatte, hat das Institut für Minderheiten der ungarischen Akademie sich vorgenommen, eine selbstständige Untersuchung durchzuführen, um die Ergebnisse der Feldforschung mit den offiziellen Daten der Volkszählung zu vergleichen.

In dieser Hinsicht wurde ein Fragebogen aufgestellt, mit 20 Fragen was die Identität betrifft, der in jedem Haushalt in der Ortschaft der Umfrage ausgefüllt werden sollte.

Im Jahre 2002 sind nur 6 von den 13 anerkannten nationalen Minderheiten aus Ungarn befragt worden. Unter den Befragten waren auch die Rumänen. Eine der für die Umfrage ausgewählten Ortschaften war Bedeu. Die Antworten auf die Anfragen des Fragebogens geben uns einen genauen Überblick über die Identitätslage der Gemeinschaft.

So haben sich aus der Anzahl von 247 stimmberechtigten Personen 145 als Rumänen erklärt. Bezogen auf die konstante Abnahme der Bevölkerung auf dem Lande, verursacht durch die Abwanderung der Jugendlichen auf Arbeitssuche, ist die Anzahl der Menschen, die sich als Rumänen erklären und die rumänische Sprache sowohl in der Familie als in der Öffentlichkeit und an offiziellen Stellen sprechen, recht hoch, trotz der Schicksalsschläge der Vergangenheit und der Tatsache, daß der Gottesdienst in ungarischer Sprache abgehalten wird.

Eine wichtige Feststellung ist auch, dass in den gemischten Familien der Mann anderer ethnischen Herkunft desgleichen die rumänische Sprache beherrscht.



FOTOGRAFIA CA MODALITATE DE  
AUTOIDENTIFICARE  
Tradiția fotografică a românilor din Ungaria

*Emilia Martin, Gyula*

Fotografiile reprezintă produse în serie, articole de larg consum, care cuprind multe elemente identice. Inovație fundamentală a secolului al XIX-lea, ea face parte din domeniile nonverbale ale culturii.

De cercetarea comunicației nonverbale se ocupă mai multe ramuri ale științei, care toate au drept obiectiv cunoașterea atitudinii umane, analiza gesturilor și ținutei, a comportamentului și coregrafiei spontane a mișcărilor omenești în diferite condiții ale culturii.

Dar de vreme ce fotografiile immortalizează evenimente și momente importante din viața de familie și din cea individuală, ele au implicit și o valoare documentară, fiindcă conțin multe informații despre o perioadă mai veche de 150 de ani, despre cei fotografiați și cei care fotografiază. Ele sunt piese caracteristice mediului personal dar în același timp și părți integrante ale culturii unei comunități, un mijloc de autoidentificare imagistică a acesteia.

Din acest punct de vedere fotografia poate fi cercetată și ca un segment al mediului social în care a fost făcută și utilizată.

Totuși cercetarea fotografiilor ca material documentar a început în Ungaria relativ târziu, prin anii 1980. Până atunci nici cele mai importante publicații, cum sunt de exemplu *Etnografia Ungurilor*<sup>1</sup>, apărută în patru volume la sfârșitul secolului al 19-lea, sau *Lexiconul Etnografic*, publicat în cinci volume la începutul anilor 1980, nu au luat în considerare importanța fotografiilor.<sup>2</sup>

Câtă vreme cercetarea etnografică s-a limitat la prezentarea

pieselor etnografice propriu-zise, a procedeelelor de confecționare și a modurilor de utilizare a lor, seriile de fotografii au fost menționate doar ca piese cu caracter ornamental, utilizate la decorarea locuințelor. Or informațiile înregistrate în fotografii – tematica, instalația, datele referitoare la persoana fotografului, însemnările imprimare și scrise, interviurile realizate pe baza pozelor, etc. – de multe ori transmit date mult mai importante, având și un rol funcțional și emoțional aparte.

După 1980 fotografia a devenit un obiect important de cercetare pentru antropologia culturală<sup>3</sup>. Ea își propunea studierea sistematică a culturii, adică a caracterului existenței umane, a formelor de atitudine transmise prin tradiție de la o generație la alta.<sup>4</sup> În centrul cercetării culturii vizuale se află și fotografia ca sursă și ca obiect de cercetare.<sup>5</sup> A apărut chiar o ramură a antropologiei intitulată ” antropologia fotografiei”.

Direcțiile de abordare ale fotografiei sunt multiple:

- ca purtătoare de informații și mijloc de înregistrare
- ca modalitate de oglindire a normelor culturale și de comportare
- ca memorie vizuală a comunității și a individului
- ca obiect în sine de cercetare (fotograful, locul, timpul, modul de fotografiere, funcția, aranjarea, dimensiunile, anexele fotografiei etc.)
- raportul care există între proprietar și fotografii
- transformările care s-au produs pe parcursul deceniilor, etc.

Cronologic, prima fotografie cu temă etnografică din Ungaria datează din anul 1843 și reprezintă personaje în port unguresc din Ardeal.<sup>6</sup> Pornind de la aceasta, pe baza fotografiilor existente în colecții, putem stabili trei perioade distincte în această istorie a fotografierii:

1. Prima perioadă este aceea de la începutul răspândirii fotografiilor în mediul rural (cca. anii 1880) până la primul război mondial, când fotografierea însemna un act de prestigiu, un simbol al statutului familiei și individului în comunitatea respectivă.

2. A doua este perioada interbelică, în care, în modul de reprezentare găsim o îmbinare a trăsăturilor culturii țărănești

tradiționale cu influențele burgheze și cu elementele orășenești. 3. După anul 1945, odată cu răspândirea aparatelor fotografice, cu apariția pozelor făcute de fotografi amatori, modul de reprezentare se schimbă cu totul, prin îmbogățirea tematică a fotografiilor și prin mutarea accentului pe prezentarea individului și nu a comunității.

Pornind de la această periodizare, care presupune nu numai un anumit moment în evoluția mijloacelor tehnice ci și un anumit mental colectiv legat de practica fotografierii, vom încerca să prezentăm tradiția fotografierii în comunitățile românești din Ungaria și modul în care românii se autoidentifică prin arhiva de fotografii.

Cele mai vechi fotografii ale românilor din Ungaria, aparțin perioadei de început a fotografiei. În această perioadă doar cele mai înstărite familii și-au putut permite fotografierea evenimentelor de familie.

Indiferent că au fost făcute în atelier sau în aer liber, putem sesiza prin ele gustul caracteristic acelei vremi.

Fotografia s-a integrat în cultura fiecărei pătri sociale, devenind un mijloc de a o documenta. Fotografiile de arhivă oglindesc individul determinat de mediul social, și tocmai prin asta prin ele se poate cunoaște imaginea societății, noțiunea și funcția familiei, a generațiilor, a grupurilor de activitate, precum și datele legate de îmbrăcămintea tradițională.<sup>7</sup>

Fotografiile românilor din Ungaria se leagă în general de anumite evenimente de societate, în funcție de care pot fi clasificate în mai multe tipuri:

### **Fotografia de nuntă**

Cele mai multe fotografii sunt cele legate de căsătorie, considerată cel mai important și memorabil eveniment din viața omului.

Momentul fotografierii a fost inclus în ceremonialul de nuntă, devenind o tradiție în care locul, timpul, personajele sunt bine stabilite.

Începând cu anii 1960 fotografiile de cununie au fost expuse și în vitrinele atelierelor fotografice, fiind supuse

observațiilor critice sau aprobării din partea comunității. Privitul fotografiilor din vitrină echivala implicit cu cunoașterea și recunoașterea actului căsătoriei de către ceilalți.

### **Fotografia din armată**

În familiile românești sunt nelipsite fotografiile din anii petrecuți în armată, așa numitele “*tipuri dă cătănie*”. De obicei perioada trecerii băieților în rândul feciorilor coincidea cu evenimentul înrolării în armată, soldatul fiind recunoscut ca bărbat apt pentru întemeierea propriei familii. Feciorul - soldat devenea așadar un simbol al forței și continuității familiei din care face parte.

Aici trebuie să amintim și plachetele răspândite de negustorii ambulanti în perioada primului război mondial, având în imagine un soldat și simbolurile Monarhiei Austro- Ungare. Placheta, decorată cu broderie, trebuia întregită cu chipul ostașului, care era lipit în spațiul lăsat special pentru cap, devenind astfel o “*amintire din armată*” și o piesă decorativă în interiorul locuinței.

### **Fotografia de la înmormântare**

Un alt eveniment de familie immortalizat a fost înmormântarea, care echivala cu amintirea despărțirii de cel defunct.

Reprezentarea morții prin imaginea decedatului așezat pe catafalc, apare târziu, prin anii 1950. În fotografiile de acest gen sicriul deschis al răposatului este înconjurat de rude și cunoștințe, într-o anumită ordine conformă normelor prestabilite de tradiție. Prin actul fotografierii se urmărea eternizarea celui mort, prelungirea prezenței lui în familie prin fotografie.

Tot din această perioadă, adică de la mijlocul secolului al 20-lea, datează obiceiul aplicării fotografiilor răposaților pe crucile din cimitir. Deoarece pozele soților sunt în acest caz fotomontaje, deseori acestea se dovedesc nereușite, fiindcă cei doi răposați, așezați într-un mormânt comun, sunt redați la vârste și în fotografii de dimensiuni diferite.

### **Fotografia de familie**

Multe la număr sunt și fotografiile de grup, îndeosebi cele

de familie. Modul de amplasare al personajelor fotografiate reflectă relațiile sociale, raportul dintre oameni. Întotdeauna în centru se află persoana cea mai importantă, în jurul căreia își au locul ceilalți membri ai familiei. În rândul întâi sunt așezate generațiile mai vârstnice și persoanele cu rang social. Copiii cei mici ocupă și ei un loc central – fie șezând în brațele mamei fie stând în picioare pe un scaun – sugerând astfel continuitatea familiei. Adolescenții sunt plasați la marginea fotografiei. De obicei soții stau unul lângă celălalt, iar fetele lângă mamă, și băieții lângă tatăl lor.

Ca semn al prieteniei, în fotografiile reprezentând adolescenți, fetele apar braț la braț iar feciorii punându-și mâna pe umeri unul la altul. Semnificativ este faptul că în cazul fraților și surorilor nu a fost nevoie de asemenea gesturi, raportul dintre ei fiind firesc. Același lucru se observă și în fotografiile de cununie, în comparație cu cele care îi reprezintă pe soți. În vreme ce în fotografiile de nuntă sunt prezente anumite gesturi simbolice care fac perceptibilă legătura dintre mire și mireasă, aceste gesturi lipsesc cu totul din fotografiile în care apar soțul și soția.

În fotografii se regăsesc multe elemente proprii culturii tradiționale, mai cu seamă îmbrăcămintea caracteristică locului, regiunii în care trăiește cel fotografiat.<sup>8</sup> Cu ocazia fotografierii oamenii au îmbrăcat – conform anotimpului – hainele de sărbătoare, piesele de îmbrăcăminte cu care se duceau duminica la biserică. Aceste fotografii au devenit singurele surse de informații privind îmbrăcămintea din localitățile care nu au avut un port specific. În mod firesc îmbrăcămintea immortalizată în fotografie oferă multe date și despre sexul, starea socială, familială și economică, vârsta, religia celui reprezentat în imagine.

Impresia generală pe care o crea fotografia, atitudinea și modul de aranjare a celui din fotografie, a fost influențată și de aparatul tehnic, de stilul și gustul fotografului. În fotografiile vechi putem observa anumite elemente tipice, specifice vremii,

cum sunt de exemplu ținuta disciplinată, privirea deschisă, fizionomia serioasă a celui fotografiat. Accesoriile obișnuite (coșul, măsuța, draperia, mănușile, batista, țigările, buchetele de flori, etc.) sunt de asemenea foarte importante în reprezentarea personajelor, prezența lor în fotografie având o semnificație aparte.

În aceste fotografii mai vechi îmbrăcămintea și ținuta celor fotografiati erau mult mai importante decât reprezentarea personalității sau a detaliilor feței, care, în urma retușării, de cele mai multe ori deveneau neînsemnate. Până în anii 1940 nu prea găsim în poze fețe zâmbitoare, deoarece normele comunității tradiționale au impus seriozitate la toate ocaziile publice, implicit și în cazul fotografiilor, care aveau drept scop reprezentarea evenimentelor de familie pentru ceilalți membri ai comunității. Putem constata că inițial notele specifice pentru comunitate au avut mult mai mare însemnătate decât cele care se refereau la individ. Acest fapt se explică prin rolul fotografiilor în viața comunității și prin faptul că motivul fotografierii era de obicei un eveniment de societate, o ocazie familială.

Fotografiile au fost încă de la început considerate și ca mijloace potrivite și pentru menținerea relațiilor între oameni. Ca exemple putem aminti fotografiile trimise din armată, din emigrație sau cele primite de la rude.

O categorie aparte o reprezintă fotografiile de familie în care nu este prezent capul de familie. Acestea au fost făcute în timpul războiului, pentru a fi trimise soțului. În unele cazuri cel mai mic copil din familie ținea în mână fotografia tatălui său, sugerând astfel legătura familială.

Interviurile biografice înregistrate pe marginea acestor fotografii completează informațiile de bază, fiind astfel importante în cercetarea modului de viață a unor oameni și comunități și a transformărilor suferite de acestea în timp.

Fotografiile au fost făcute pentru a putea fi văzute de alții, dar expunerea pozelor avea reguli bine definite. Unele fotografii cu funcție reprezentativă, destinate publicului, erau atârinate pe

pereții camerelor. Cele mai intime, cu caracter personal erau ținute în albume, putând fi privite doar cu acordul proprietarilor. Există și unele fotografii păstrate în adâncul sertarelor, care numai foarte rar sunt văzute, fie pentru că nu sunt reușite, fie pentru că stârnesc și după mulți ani, sentimente puternice pozitive sau negative.

Până în perioada interbelică doar familiile mai înstărite și-au putut permite comandarea fotografiilor, de aceea numărul acestora în locuințele românești era foarte redus. Începând cu anii 1920 numărul fotografiilor crește treptat, ajungând să decoreze locuințele. Spațiul destinat fotografiilor a fost peretele principal al camerei curate, dar ele puteau fi așezate și pe pereții laterali. Fotografiile de familie și portretele de dimensiuni mari erau atârnate deasupra paturilor. Modul de a aranja fotografiile, compozițiile, se realizau urmărind regulile simetriei. În anii 1950 s-a răspândit obiceiul de a fixa mai multe fotografii într-o singură ramă. Tot în această perioadă era la modă aplicarea fotografiilor sub sticlă vopsită în culori, prevăzută cu motive florale.

Principalul criteriu de așezare a fotografiilor în aceste compoziții a fost cel de alăturare a membrilor mai apropiați ai familiei, pentru a reprezenta împreună mai multe generații. Fotografiile nepoților adeseori sunt înfipite în rama fotografiilor mai vechi. Pozele persoanelor mai apropiate, care se bucură de deosebit respect sunt puse în Sfânta Scriptură, în cartea de rugăciuni sau de cântări bisericești, tocmai pentru a accentua caracterul intim și valoarea sentimentală pe care o reprezintă.

Cele mai vechi fotografii sunt executate pe hârtie compusă din mai multe straturi. În perioada interbelică au fost răspândite fotografiile realizate pe carton gros, cu colțuri la margine, iar după anii 1950 dimensiunea, formatul și hârtia au dat naștere la o mare varietate de fotografii.

Familiile românești preferau fotografiile colorate și retușate de dimensiuni mari, făcute după cele mai mici, cu toate că în acestea chipurile celor fotografiați au suferit desfigurări vizibile din cauza intervenției.

Modul de înrămare a fotografiilor este de asemenea variat.

La început ramele au avut forme și decorații diferite iar fotografiile erau înrămate cu cadru sau paspartu cu modele vegetale imprimate, ce conțineau referiri la persoana fotografului.

Pe baza inscripțiilor tipărite pe fotografiile colectate în comunitățile românești putem stabili atelierele meșterilor de altă naționalitate, și localitatea unde acestea au fost făcute. (Numai câteva exemple: Maár Mariska din Sarkad, Lenics Foto de pe strada Avram Iancu [orașul nu poate fi identificat], Fekete Sándor din Oradea, Bán Ferenc din Sarkad, Burg Izsó și Bogár Fotó din Bichiș, Mihály János din Oradea, Werner Mihály și Bieszelt Mihály din Bătania, Kassák și Wippler din Băile Herculane, Mayer Sándor din Érsekújvár, etc.)

O importantă valoare documentară o au și însemnările scrise pe fotografii, care de cele mai multe ori cuprind numele celor fotografiați, data fotografierii, unele texte referitoare la ocazia sau motivul pentru care au fost dăruite (de exemplu: “*dã amintire la untyu*”).

În anumite perioade, fotografiile circulau sub formă de carte poștală, făcând astfel posibilă transmiterea unor scrisori mai scurte pe spatele lor. De multe ori putem citi pe versoul pozelor informații despre evenimente însemnate sau ciudate din viața familiei. (De exemplu: “*1935 omurit florica*”, “*1958 au nins în III. 9-le*”, “*nagy koca junius 27-én született*”, adică scroafa cea mare s-a născut la 27 iunie, “*aista tyipu ai alo marișca tati așe ai tata tău în America, Rămas bun.*”, etc.

În trecut, în dosul fotografiilor deseori au fost ascunse scrisori, însemnări, fragmente din ziare vechi, care, rămase peste ani, întăresc funcția documentară.

Însemnările și explicațiile oferite de proprietari dezvăluie legătura acestora cu fotografiile respective, acestea reprezentând de cele mai multe ori amintiri de mare valoare. Membrii comunității nu se despart ușor de ele, fiindcă reprezintă o parte din viața lor. Sunt prețuite îndeosebi cele cu portretele bunicilor, membrilor familiei de care își amintesc încă, pe care i-au cunoscut. Față de acestea, fotografiile care reprezintă generațiile



mai vechi și care conțin informații pasive, nu mai corespund funcției originale.

În analiza fotografiilor este important să se știe cine, cu ce ocazie, în ce fel de condiții și cu ce scop au fost făcute, deoarece fotografii își transpune în acestea viziunea proprie, izvorâtă din tradiția culturală pe care o reprezintă.<sup>9</sup> Cu totul altă semnificație au fotografiile făcute în mediu rural de către fotografii ambulante, decât cele fotografiate în ateliere, sau cele făcute – după răspândirea aparatelor fotografice – de către membrii comunității. (Cum sunt de exemplu fotografiile lui Gheorghe Dulău, apărute în volumul intitulat *Satul meu*.)<sup>10</sup>

În cadrul comunicării am prezentat doar câteva detalii legate de rolul pe care îl poate avea fotografia în cercetările istorice și etnografice românești viitoare. Sper că și din această scurtă prezentare a reieșit faptul, că, deși fotografiile înregistrează realitatea într-un anumit moment al vieții, ele au indiscutabil un rol în documentarea fidelă și multilaterală a diferitelor segmente ale vieții tradiționale.

Din acest punct de vedere, colecțiile de fotografii aparținând comunităților românești din Ungaria, prin recuzită și prin detalii, ne oferă o anumită imagine de sine, în care românii se recunosc.

## NOTE

1. *Magyarság Néprajza I. k. Budapest, f.a. 252.*
2. *Néprajzi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 151.*
3. Kunt Ernő, 1987. 3.
4. Kunt Ernő, 1987. 1-47.
5. Fogarasi Klára, 1997. 141-156.; Nagy Ibolya, 1997. 187-193.; Fügedi Márta, 1997. 157-166.; Kürti László, 1997. 167-186.
6. Fogarasi Klára, 1997. 144.
7. Kunt Ernő, 1988. 238.
8. Kunt Ernő, 1988. 236.
9. Horányi Özséb, 1987. 51-52.
10. Dulău Gheorghe, 2000.

## Bibliografie

*A fénykép mint történeti forrás*, Vizuális Kultúrakutató Osztály Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága, Miskolc, 1988.,

*A fénykép mint műtárgy*, Vizuális Kultúrakutató Osztály Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága, Miskolc, 1988.,

Csupor István: *A fényképkészítettség alkalmi és szokásai Cinkotán*, In: Ethnographia, XCVIII. évf. 1. sz. Budapest, 1987. 54-82.

Dulău Gheorghe: *Satul meu*, Gyula, 2000.

*Érték a fotóban*, Országos Fotótörténeti Konferencia, Tudományos füzetek, Tata, 1993.

Fogarasi Klára: *Az akvarelltől az emlékfotográfiáig*, In: Néprajzi Értesítő, LXIX., Szerk.: Selmeczi Kovács Attila, Budapest, 1997. 141-156.

Fogarasi Klára: *A kalotaszegi fotográfiák és installációk változásai a 20. sz. első felében*, In: Néprajzi Értesítő, LXXX. Szerk.: Szacsavay Éva, Budapest, 1998. 133-150.

Fogarasi Klára: *Fényképgyűjtemény*, In: A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei, Szerk.: Fejős Zoltán, Budapest, 2000. 729-776.

Fügedi Márta: *Képi eszközök a századelő matyóságképének vizsgálatában*, In: Néprajzi Értesítő, LXIX., Szerk.: Selmeczi Kovács Attila, Budapest, 1997. 157-166.

Hofer Tamás: *A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgygyűjtemények néprajzi elemzése*, In: Népi kultúra – népi társadalom, XIII. 1983. 39-64.

Horányi Özséb: *Reflexiók Kunt Ernő tanulmányához*, In: Ethnographia, XCVIII. évf. 1. sz. Budapest, 1987. 48-53.

Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*, Budapest, 1989.

Kunt Ernő: *Nép-rajz és foto-antropológia*, In: Ethnographia, XCVIII. évf. 1. sz. Budapest, 1987. 1-47.

Kunt Ernő: *Családi fényképek üzenete*, In: Néprajzi útmutató, 1988. 233-267.

Kunt Ernő: *Fotoantropológia*, Miskolc–Budapest, 1995.

Kürti László: *A halál és a fotográfus*, In: Néprajzi Értesítő, LXIX., 1997. 167-186.

Nagy Ibolya: *A nyilvánosságra szánt fényképek bemutatásának közösségi szabályozottsága*, In: Néprajzi Értesítő, LXIX., 1997. 187-193.

Tarcai Béla: *A miskolci fotográfia múltjából. Egy polgárcsalád a századfordulón*, In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXX-XXXI., Miskolc, 1993. 375-393.

DIE FOTOGRAFIE ALS MÖGLICHKEIT DER  
SELBSTIDENTIFIZIERUNG.  
DIE FOTOGRAFISCHE TRADITION DER RUMÄNEN  
AUS UNGARN

Das Foto war lange Zeit von der ungarischen Ethnographie als einfache Illustration von Objekten oder als Zierde betrachtet worden.

Erst ab dem Jahre 1980 wurde die kulturelle Anthropologie auf diese aufmerksam, innerhalb eines speziellen Rahmens, betitelt „Die Anthropologie der Fotografie“.

Ein eigenständiges Forschungsobjekt geworden, kann die Fotografie aus verschiedenen Gesichtspunkten betrachtet werden: geschichtlich, als Beweis einer geschichtlichen Periode derselben, als Ausdrucksmittel, als Verhaltenweise durch die Art der Aufnahme etc.

Von diesen Arbeitsweisen ausgehend, haben wir versucht, jene Elemente der Fotografien aus den rumänischen Kollektionen hervorzuheben, durch die sich die Gruppe selbstidentifiziert.

Gesellschaftliche und familiäre Ereignisse schließen das Fotografieren als praktische Gegebenheit, als Lebenssequenz ein, aber das geschieht bei den Rumänen nicht irgendwie, sondern nur nach bestimmten Regeln, so dass sich auf den Fotografien die ganze Gruppe erkennen läßt.

Man kann nicht irgendwie gekleidet, irgendwie gekämmt sein, man kann nicht irgendwie sitzen, der Gesichtsausdruck muss auch ernst sein. Der Ort, wo eine Fotografie in der Wohnung aufgehängt wird, ist auch vorbestimmt. Nicht alle Fotos konnte man an die Wand hängen. Die Wiederholung des genauen Modells wandelt sich mit der Zeit zur Tradition um.

All dies beweist, dass das Fotografieren und das Produkt desselben – das Foto, einmal in das Gemeinschaftsleben eingedrungen, um akzeptiert zu werden, sich den moralischen, ethischen, ästhetischen und Verhaltensnormen der Gruppe unterordnen muss.

## PROBLEMA ÎNRUDIRII SPIRITUALE ÎN FILEA DE SUS.

*Daniela Deteșan*

Universul rudeniei, obiect de studiu privilegiat al noii antropologii istorice, este fără îndoială un subiect incitant dar în același timp pretențios.

Cercetări de demografie istorică, etnologie, istoria mentalităților și imaginarului social, antropologie istorică, sociologie au abordat fenomenul înrudirii cu toate dificultățile de metodă și de documentare. În ultimele decenii s-au înregistrat în cercurile științifice românești inițiative care au vizat atât reconstituirea evoluției demografice, cât și surprinderea rolului pe care-l joacă sistemul de rudenie în comunitățile rurale din Transilvania în secolele XIX-XX.

În această direcție se înscrie lucrarea de față – un studiu de caz – care își propune să definească rolul pe care-l joacă sistemul de rudenie spiritual în grupul sătesc din Filea de Sus și să urmărească modelul de înrudire care decurge de aici. Această localitate face parte din comuna Ciurila situată în partea de sud a județului Cluj, fiind brăzdată de Valea Hășdatei. Satul este compact românesc, aici păstrându-se puternice tradiții în ceea ce privește constituirea familiei și înrudirea spirituală.

Incursiunea noastră în “universul rudeniei” este justificată în primul rând de faptul că acest domeniu este neglijat atât de etnologia românească cât și de istorie. În etnologie abordările tematice de acest fel au cunoscut maxima dezvoltare în perioada interbelică prin cercetările *Școlii sociologice de la București* condusă de prof. Dimitrie Gusti, fiind apoi continuate de Paul H. Stahl și echipa de cercetători pe care o coordonează. În istorie subiectul este unul nou, cercetări recente<sup>1</sup> deschizând problematica familiei rurale. În al doilea rând am ales înrudirea pentru că relațiile de rudenie structurează toate palierele vieții rurale și mai

ales intervine în mecanismele de transmitere a patrimoniului funciar<sup>2</sup>.

Ansamblul rudeniei a fost repertoriat în discurs - cu ocazia convorbirilor sau a conversațiilor surprinse pe viu - și în sursele scrise. Am consultat documente de arhivă păstrate la Direcția Județeană a Arhivelor Statului din Cluj-Napoca (registre parohiale de stare civilă, circulare, dispense, etc.) precum și câteva studii cu caracter etnografic. Prin cercetarea de teren de tip antropologic<sup>3</sup> am urmărit să completăm informațiile arhivistice cu date noi, așa cum apar ele în forma actuală. Chestionarul pe baza căruia am realizat ancheta își propune studierea următoarelor probleme: sistemul de rudenie spiritual (relația botez – căsătorie), transmiterea nășitului și abateri de la regulă, obligații, drepturi, interdicții legate de rudenie, credințe, datini și obiceiuri la botez și nuntă. Evident întrebările nu epuizează cele patru categorii de probleme. Ele nici nu au pretenția aceasta. Pot constitui însă un punct de plecare, cercetarea fiind continuată și pentru alte problematici deoarece bogăția surselor documentare permite acest lucru.

Sistemul de rudenie spiritual provine din fenomenul nășitului. Instituția nășiei are o profundă semnificație creștină, fiind imperios necesară din momentul ce admitea și trebuia să admită botezul copiilor. Ea completează rudenia biologică (de sânge), dobândind un caracter de relație permanentă care leagă două grupe familiale între ele: nașii și finii. Astfel, sistemul de înrudire spirituală izvorât din nășie ajunge să reglementeze relații foarte largi, nedelimitate precis de canoane laice sau ecleziastice. Legislația bisericească și nu numai a stabilit pe de-o parte anumite reguli potrivit cărora între naș și fin se nasc corelații cu caracter de afinitate duhovnicească, numindu-l pe naș “tată sufletesc” iar pe fin “fiu sufletesc”<sup>4</sup>. Codul Civil General Austriac promulgat în Transilvania prin patentă imperială din 29 mai 1853, considera, pe de altă parte, că nașii deveneau “părinți spirituali”, aflându-se în relații de rudenie cu finii lor până la a 4-a spiță. Astăzi principala atribuție a nașilor este de-a integra copiii în comunitatea de credință și de-ai individualiza de ceilalți oameni printr-un nume de botez, de cele mai multe ori un nume creștin<sup>5</sup>.

Seria actelor rituale care constituie năşia începe cu momentul iniţial al botezului, continuă cu cununia şi se încheie cu decesul. Ciclul vieţii omului - naşterea, căsătoria şi moartea - este indisolubil legat de instituţia năşitului.

Botezul îl putem rezuma astfel : “Pe copil îl ducea nănaşa cu moaşa la botez, la popa la biserică şi-l boteza. Aducea nănaşa un rând de hăinuţe, un metru de pânză, un colac mare, prăjitură şi ţuică. Vine şi nănaşu după ce ajungeam acasă de la biserică” (inf. Lupea Paulina).

Cine a botezat este dator a cununa. Obligaţia de a-l căsători pe cel pe care l-ai botezat este în principiu neîntreruptă<sup>6</sup>. Cununia se făcea de obicei acasă la băiat, participând aproape tot satul. Rolul naşilor era bine stabilit: “m-o cununat, mi-o fost nănaş, mi-o dat cadou o oală şi-o cămeşe la bărbat şi mi-o dat cinste. Zăce că un naş îi părinte dacă te cunună, un părinte al doilea” (inf. Popa Maria).

În literatura de specialitate este semnalată relaţia dintre năşitul de botez şi cel de căsătorie atât la români (în Vâlcea, Făgăraş, Ţara Oaşului, Bistriţa, Ţara Oltului, Maramureş, Basarabia, etc) cât şi la aromâni, la slavii de sud, la muntenegreni, croaţi şi sârbi, la grecii din Pelopones<sup>7</sup>. Astfel Simion Florea Marian, Danielle Musset, Mary Edith Durham, Milenko Filipovici, Hammel au constatat că fenomenul năşitului corelează botezul şi cununia. În esenţă este vorba despre transmiterea unui bun spiritual, obicei foarte vechi - ajungând până la timpurile apostolice. Unii văd în persoana apostolului Andrei pe întâiul naş, bazându-se pe cuvintele evanghelistului Ioan<sup>8</sup>. Incontestabil însă este că instituţia naşilor este cel puţin tot atât de veche ca şi botezul copiilor mici.

Funcţia de naş ocupă un loc important în derularea ceremonialului funerar, prefigurând moartea şi viaţa într-o altă lume. În sfârşit, la moarte, naşa intervine din nou cu un rol activ: ia “mărul” ce apare la ritualul de înmormântare. Uneori “mărul” poate servi şi drept punere de masă. Obiceiul numit “punerea mesei” sau “a doua cununie” este atestat în Drăguş (Făgăraş) cu prilejul cercetărilor sociologice desfăşurate aici în anii '30 de

Henri H. Stahl. Această manifestare este făcută pentru viața cealaltă, avându-i din nou pe nași în rolul principal<sup>9</sup>.

Observăm din cele de mai sus că nașul ocupă un rol foarte important în relațiile sociale. Nu este doar o persoană care are o anumită funcție în timpul botezului, căsătoriei sau morții. El menține relații stabile, bazate pe o serie de acte rituale care împreună constituie un ritual.

Rudenia spirituală prin nășie este o obligație care se moștenește din generație în generație. Cum anume se procedează?

Ne putem convinge - pe baza datelor culese din Filea de Sus și-a bibliografiei consultate - că realitatea cea mare, care trece chiar dincolo de viața indivizilor este "gospodăria". Obligația de a nași aparține gospodăriei ca atare. După cum dovedesc cazurile studiate (pe care le vom prezenta în anexe), în această moștenire se aplică regula "gospodăriei". Va fi naș în urma morții părinților, copilul care a rămas în casa părintească - de obicei cel mai mic dintre băieți. Deci, se aplică la nășie aceleași reguli ale dreptului de ultimogenitură bărbătească care funcționează și în cazul casei bătrânești. Și evident aceleași abateri. De pildă poate rămâne în locul mezinului familiei o fată și atunci soțul ei se "gînereste", se "mărită pe curte". În acest caz, fata joacă rolul feciorului, moștenește atât gospodăria cât și sarcina nășiei împreună cu soțul ei. Faptul "măritării bărbaților" se întâlnește adeseori în ciuda caracterului său excepțional. În satul Drăguș din 320 de gospodării 77 sunt alcătuite pe baza unei asemenea gîneriri<sup>10</sup>, ceea ce corespunde unui procent de 24%. În Filea de Sus din acest punct de vedere un singur informator, Lupea Aurel de 68 ani, ne-a declarat "am venit pã averea muierii" (cazul binențele nefiind unul izolat). Teoretic, aceste abateri de la regula generală ne permit să inventariem reglementările care cârmuiesc viața internă familială.

Cea mai cunoscută formă a transiterii nășitului este în relația dintre botez și căsătorie. Conștiința acestei reguli este foarte clară în Filea de Sus: "Așe era obiceiiu ... Cine te boteza, te și cununa. Acuma, depinde. Știți dumneavoastră ... comuniștii aștia o schimbat tãte nãravurile" (inf. Fertea Ioan).



În studiul desemnării nașului există însă câteva aspecte particulare asupra cărora ne vom îndrepta atenția în continuare. Informatorii ne-au declarat în proporție de 40% că nașii de cununie sunt nașii de botez, confirmându-se regula “botez-căsătorie” ca un lanț fără întrerupere. Ordinea aceasta de succesiune de la botez la cununie se poate însă suspenda din diverse motive: vârsta (“dacă nașii erau bătrâni nu mai puteau boteza”), distanța (“nașii de cununie nu au fost chemați la botez fiindcă locuiau departe, la Cluj”), starea de sănătate (“nașul de botez era invalid de război și nu a putut veni la cununie”), etc. În aceste situații nășia se putea ceda. La căsătorie nașul de botez era înlocuit de o altă persoană. Astfel 25% dintre cuplurile din Filea de Sus au fost cununate de rude din partea mirelui - de regulă verișori primari -, 20% și-au desemnat nașii din rândul fiilor nașilor lor de botez, 10% au păstrat ca nași de cununie pe nașii de botez ai bărbatului, iar restul de 5% și-au pus nași rude din partea miresei.

Modalitatea de alegere a nașilor în Filea de Sus confirmă menținerea vechilor obiceiuri păstrate din bătrâni. Rudenia spirituală prin nășie este o obligație ce se moștenește din generație în generație. Transmiterea funcției de naș se face de regulă băiatului, sau a fetei celei mici în cazul în care nu sunt moștenitori de sex masculin. Din diferite cauze succedarea gesturilor nășiei, de la naștere până la cununie, poate fi întreruptă. Nașii se alegeau pentru persoanele din această categorie pe linie paternă. La moartea nașului, funcția lui este continuată de băiatul rămas în gospodăria părintească. Fetele instalate în gospodăria soțului au la căsătorie nașul de botez al bărbatului lor; de asemenea, copiii lor vor fi botezați tot de nașul soțului. “Nașii de cununie o fost din partea soțului; ei o fost la bătrâni și pă urmă tăt pă ăia copiii lor i-o chemat de nași ... nu și-o lăsat nănașii de familie. Și-apoi ei le-o botezat și pă fetele mele” (inf. Lupea Leontina).

O situație particulară este cea cunoscută în satul Filea de Jos: un fel de naș colectiv numit de locuitori. “Noi avem 19 fini. Putea să fie tăt satul! Pe tăți copiii io i-am botezat, pe tăți! Tot

satu' și și copiii-mi spun "nănașule". Când trăie tata așa era obiceiul: dacă tata o cununat familia cutare, apăi el trebuie să meargă și la copii în continuare. Să moștenește! Trebuia să mergi, c-așe era!" (inf. Ghișa Iuliu). Asemenea manifestări se regăsesc și în alte microzone. Astfel, într-un sat din Macedonia se remarcă un naș colectiv - "preotul nostru țărănesc" - ales pe o bază familială<sup>11</sup>. Comunitatea își alege după anumite criterii această funcție de "naș colectiv" asigurată de o familie foarte bogată, veche, respectată în sat datorită poziției socio-economice privilegiate. Un comportament asemănător se înregistrează în Troaș (județul Arad). Aici atribuțiile moșitului și nășitului erau îndeplinite de aceleași persoane, moașa și moșul copilului ("Eu am 20 de nepoți: i-am moșit, i-am botezat, i-am cununat" - moașa Marioara Talpeș - înregistrare din anul 1978)<sup>12</sup>. Prin urmare, originea genealogică comună a funcțiilor de moși și nași, dublată de "caracterul colectiv" al instituției nășitului, a modelat particularități locale.

Datele de mai sus constituie o dovadă elocventă a faptului că, dincolo de deviațiile inevitabile, se poate contura un model al înrudirii spirituale pentru românii transilvăneni la sfârșitul epocii moderne. Acest model este apropiat de cel al popoarelor din spațiul central și sud-est european, unde rudenia prin nășie se moștenește din generație în generație. Era obligatoriu ca cel puțin primul copil născut să fie botezat de nașii de cununie. Dacă cumetrii mureau sau se îmbolnăveau, locul lor era luat de unul din copii. Numai în situația în care se pierdea seminția cumetricilor, copilul al doilea sau la treilea putea fi botezat de alte persoane, de obicei rude cu tatăl nou-născutului. Nașii se moșteneau în linie paternă, din tată în fiu.

Există diferențe între alegerea nașilor în trecut și zilele noastre? Un răspuns la această întrebare se poate contura pe baza informațiilor obținute în urma desfășurării anchetei de teren. Astfel, din eșantionul cercetat rezultă o imagine diferită de cele arătate anterior. În Filea de Sus astăzi 80% dintre nași se stabilesc în funcție de interese materiale și doar 20% sunt desemnați dintre

rude. “Păi există diferență, că-nainte nașii erau rude apropiate și-acuma îs pretini – care-i vezi tu că au buzunariu mai plin! Acuma-s mai măreți, fac cadouri mai mari ... Îs mai deosăbite tăte față de-nainte” (inf. Ferrea Ioan). Avem interesul de-a avea relații cu anumite grupuri de persoane, interes motivat de factori materiali. A avea nași persoane înstărite înseamnă a te proteja în viață – atât în prezent cât și în trecut. De pildă pentru păstorii din insula Karpathos a avea nași agricultori însemna a-și asigura pășunile ce aparțineau agricultorilor<sup>13</sup>. Și alte categorii sociale relevă un comportament asemănător față de modalitatea de alegere a nașilor. Pentru săraci sau pentru persoanele de rang social inferior, alegerea unui naș bogat este mijlocul cel mai eficace de-a se apăra de greutățile cotidiene. Astfel se poate stabili un model de nășit pentru românii transilvăneni în epoca contemporană. Acest model este determinat de exodul rural: “acuma dumneavoastră știți că dacă o plecat copiii la oraș acolo și-o găsit alți nași, și-o găsit pretini. Și au nașii lor, nu ăia care i-o botezat! Dacă-o plecat la oraș, fiecare are câte-un pretin, un vecin, are-un fel-altu” (inf. Costea Susana).

În ceea ce privește alcătuirea grupului finilor o singură regulă explică întregul mecanism: fac excepție de la moștenirea calității de fini numai fetele în caz de cununie<sup>14</sup>. Fiecare cuplu își desemnează ca nași de cununie pe nașii de botez ai bărbatului. În Filea de Sus o mare parte din persoanele intervievate au nași la căsătorie pe nașul de botez al soțului, nu al soției.

Dăm spre exemplu cazul familiei Hodrea Iulian și Aurelia, care a avut următoarea activitate ca nași:

Cununat	Botezat	Cununat
Lupea Ioan și Paulina	Iuliu Nicușor Rodica	Iuliu (fiica nașilor, Elena) nu nu

Așa cum se vede, faptul că familia Hodrea Iulian l-a cununat pe Lupea Ioan și Paulina, i-a atras obligația să-i boteze

toți copiii – fie băieți, fie fete. Dintre aceștia, fiica nașilor, Elena, a cununat numai un băiat, pe cel mai mare – Iuliu. Ceilalți copii - Nicușor și Rodica – nu au păstrat înrudirea cu familia Hodrea, desemnându-și la cununie alți nași. Nicușor a fost cununat de un vecin și de-o verișoară de gradul II cu soția, iar Rodica de fratele mamei și o verișoară primară a soțului. Aceeași familie de nași i-a mai cununat și pe Lupea Aurel și Leontina și i-a botezat toți copiii (Daniela și Elena), dintre care cea mică este necăsătorită; cealaltă a divorțat.

Compararea regulilor sistemului de rudenie spiritual din satul investigat dezvăluie, în general, un comportament aproximativ asemănător și, așa cum s-a văzut, se pot emite judecăți general valabile pentru lumea satului. Chiar dacă nu modifică esențial comportamentele generale, nu putem omite sau neglija particularitățile ce țin de sistemul de valori din comunitate, de diferențele sociale din interiorul comunității, de tradițiile și credințele caracteristice satului sau chiar unei familii. Tocmai de aceea am ales spre exemplificare cazul nașilor Iulian și Aurelia Hodrea. Fiind nașii de botez ai lui Lupea Ioan aceștia își îndeplinesc datoria de-al cununa și de-ai boteza toți copiii. La căsătoria băiatului cel mare, Iuliu, în postura de naș apare fiica familiei Hodrea. Numai întâiul născut păstra nașul familiei (sau cel puțin un moștenitor), restul copiilor apelând la serviciile altor nași, aleși în funcție de diferite criterii.

Pe lângă obligația de-a moșteni din generație în generație rudenia spirituală din nașie, în Filea de Sus se transmite de la nași la fini și numele. Analizând regulile sistemului onomastic filean, observăm că prenumele fetelor este ales în proporție de 38% după numele nașei de botez. “Pă nașa o chema Maria și apoi de acolo îmi zăce și mie tăt așe” (inf. Popa Maria). În cazul băieților nu am întâlnit regula de transmitere a prenumelui nașului. Ei primesc de obicei prenumele tatălui, bunicului, sau erau numiți după numele sfinților din calendar. Prenumele copilului rămâne legat de contextul familial, părinții spirituali continuând să dea (pentru perioada studiată) numele finelor și mai puțin finilor lor.

În cele ce urmează, intenționăm să analizăm dintr-o perspectivă mai largă obligațiile, drepturile și interdicțiile legate de rudenția spirituală ale românilor transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până în zilele noastre. Surprinderea fenomenului în forma sa actuală o datorăm informatorilor din Filea de Sus. Astăzi nu numai la noi, dar și la alte popoare din spațiul european s-au manifestat viziuni diferite în privința sistemului de rudenie la săteni și la orășeni datorită modurilor de viață distincte.

Cine boteza un copil avea o grea răspundere înaintea lui Dumnezeu, a bisericii și-a copilului<sup>15</sup>. Nașa aducea copilul la biserică și-l reprezenta la celebrarea sacramentului prin mărturisirea și răspunsurile pe care le dădea preotului. Renunțarea la diavol, operele și cultul lui prin afirmarea credinței nașului, constituie o parte a ritualului desfășurat la botez. “Îl aperi pe finul tău de Satană? Da! Și tu te lapezi de Satană? Da! Și de lucrurile lui? Da! Și de tot sângele lui? Da! Și de toate lucrurile lui? Da! Și te unești cu Hristos? Da, mă unesc cu Hristos! – se repeta de trei ori. Și crezi lui? Cred într-unul Dumnezeu Tatăl, Atotțiitorul, Făcătorul cerului și al pământului, al tuturor celor văzute și nevăzute...”(inf. Ferța Iosif). Această spovedanie era imposibil să o facă copiii; era deci necesar să fie cineva care să răspundă în numele copilului și să făgăduiască în numele lui. Nașul era considerat de biserică responsabil și garant al copilului pe care l-a botezat. Se garanta astfel o educație creștină a copilului, conformă cu dogmele bisericești.

Tradiția prevedea ca un copil să aibă un singur naș deoarece prin actul botezului se năștea o relație duhovnicească de rudenie care interzicea căsătoria copiilor finilor cu cei ai nașului. Se urmărea interesul de-a nu extinde prea mult rudenția spirituală deoarece aceasta constituia un impediment la căsătorie<sup>16</sup>. Canoanele bisericești au în această privință reguli precise care au fost preluate și respectate în viața sătească. Preotul paroh este cel care ar trebui să stabilească dacă sunt impedimente la căsătorie prin analizarea gradului de rudenie dintre miri.

Rudenia care rezultă din Sfântul Botez determină următoarele grade de rudenie: nașul și fina sunt rude de gradul I, nașul și fiica finei sunt rude de gradul II, iar fiul nașului și fiica finei sunt rude de gradul III.

Legislația ecleziastică prevede că nunta între nași și fini este interzisă, la fel nunțile între între naș și cumătra sa, precum și între fiii nașilor și cumetrii. Nașul nu se poate căsători cu fina sa deoarece sunt rude de gradul I după “afinitatea de botez”. Interdicțiile se extind și asupra părinților finului sau finei, de aceea nașul nu poate lua de soție pe cumătra sa, nici cumătrul pe nașa fiului sau fiicei sale. Când se interzice căsătoria dintre nași și cumetri, atunci se înțelege de la sine că și nunțile între fiii și fiicele nașilor și cumetrii lor sunt oprite pe linie descendentă<sup>17</sup>.

Două persoane diferite – băiat și fată – nu se pot căsători dacă au fost botezați de același naș fiindcă sunt considerați “frați spirituali”. De asemenea copiii botezați în aceeași apă se consideră ca frați, “frați din botez” și din cauza aceasta nu se pot căsători. Dacă s-ar cununa, nu numai că ar fi mare păcat, ci totodată copiii care s-ar naște dintr-înșii ar fi niște arătări, monștri<sup>18</sup>. Rudenia sufletească precum cumătria, frăția, cumnăția și altele reprezintă așadar în concepția populară și nu numai, piedici la căsătorie. În general căsătoria era interzisă între rude până la gradul IV; de asemenea erau considerați în relații de rudenie nașii cu fini lor, până la a IV-a spiță<sup>19</sup>.

Numărul mic de dispense de rudenie prezente în registrele parohiale de stare civilă din Filea de Sus relevă o situație care concordă cu barierele legale asupra acestei problematice. Spre exemplu între anii 1846-1923 din cele 12 dispense înregistrate 1 (8,3% din total) era dispensă de rudenie<sup>20</sup>. Dispensele de rudenie trebuiau să aibă motivații serioase pentru a fi obținute. În plus aceste cereri erau însoțite și de prezentarea arborelui genealogic.

O interdicție de naștere se aplică tuturor nașelor care în momentul botezului sunt însărcinate. “Când este însărcinată nașa cea tânără, atunci botează mama ei pentru că este superstiția că dacă botează ea îi moare copilul” (inf. Părintele Iurcovan)<sup>21</sup>. Dacă

mama nașei nu poate merge la botez, rolul nașei este luat de o rudă apropiată a tatălui copilului.

În timpul ceremoniei religioase a botezului sau a cununiei apar credințe, datini, obiceiuri, chiar și ritualuri magice menite să aducă sănătate și noroc celui botezat sau cununat.

La actul propriu-zis al botezului participau nașa și moașa alături de preot. Regula din satul Filea de Sus era că moașa îl ducea pe copil la biserică iar nașa îl aducea acasă. “Pă copiii îi duceam la popa la biserică și-i boteza. Îi ducea-ncolo moașa și-ncoace îi aducea nănașa, c-așe era obicei. După aia puneam copilul în leagăn, făceam mâncare și vineau rudeni la masă” (inf. Lupea Paulina).

Rolurile moașei și nașei sunt bine delimitate. Astfel moașa pregătea și ajuta femeia la naștere, tăia buricul copilului, executa scalda pruncului - timp de trei zile -, se îngrijea folosind cunoștințele și practicile de medicină empirică, de sănătatea mamei și copilului. “Moașa vinea și ne spăla și ne făcea ca și cumu-i la spital. Vine și tăia buricu și vinea trei zile la scădat la copilul. Și pe urmă ea când îl botezam vinea și-l ducea pe copil la beserică” (inf. Vovea Victoria). Moașa era de regulă o personalitate puternică, om decis și hotărât în luarea deciziilor, respectată de obște pentru calitățile înnăscute sau dobândite<sup>22</sup>. În unele zone din Oltenia de nord moșitul devine o formă de înrudire spirituală, asemănătoare nașilor; cel moșit e fin cu moașa. Dintre rudele de sânge ale copilului este aleasă “moașa de baștină”, legătura de rudenie stabilindu-se indirect; moașa e rudă cu tatăl copilului. Un bogat material etnografic o atestă rudă paternă, care moștenește noul născut, și, uneori, în această calitate, împreună cu soțul ei, moșul, îl botează<sup>23</sup>. Potrivit acestor considerații, moașa se moștenește. Funcția de nașă ocupa și ea un loc important în actul botezului. Nașa ducea la biserică un canceu cu apă pentru sfințit și trebuia să jure de trei ori în numele finului ei. Se făceau cadouri constând în pânză albă (în care se învelea copilul), costumaș de haine, prosop, ștergar, prăjitură, un kilogram de țuică, colac. În fașia cu care se lega nou-născutul, nașa pune un nasture

ca să crească drept copilul. “Nașa cumpăra 1 metru de jolj și-un costum de haine. Până la un an înfășam copiii cu fașia ca să fie oblii” (inf. Trif Ana). Mai târziu, se cumpărau pentru copil scutece, perniță, cămașă albă, iar părinții dădeau nașei bani pentru a plăti preotului botezul. Majoritatea țăranilor intervievați au sesizat diferențe dintre actul botezului desfășurat în trecut și cel de azi. “C-o lingură și c-o furcuță botezai! Acuma nu-i așa! Atuncia așa să dădea, numa un pic de cadou, nu ca acuma cercei de aur! Și-acuma-s două nașe și se face acasă masă pompoasă. Acuma tăte helea știi” (inf. Vovea Victoria). La biserică, nănașa trebuia să arunce de trei ori cu apa sfințită peste fața copilului - dacă-i fată, ca să fie frumoasă și de trei ori în spate dacă-i băiat, ca să se facă voinic, spătos<sup>24</sup>.

După ce ajunge acasă, nașa ocolește cu copilul în brațe de trei ori masa îmbelșugată pentru ca finul ei să fie “norocos și îndestulat ca toate helea”. Dacă unei femei îi mor copiii, atunci se zice că e bine să se schimbe nănașa. Dacă - dimpotrivă - nu vrea să-i trăiască copilul, atunci - la botez - îi pune un nume pe care l-a avut un copil al ei și care i-a murit mai înainte “ca acesta să se ducă ca și ălălant”<sup>25</sup>.

Nașii făceau la botez sau la nuntă colaci mari pe care îi dăruiau finilor. Colacul moașei era de obicei folosit la Crăciun sau de Anul Nou, când copilul era ridicat la grindă, i se puneă sare și colac pe creștetul capului și i se ura “La mulți ani să trăiești, / Până-n grindă să crești!”<sup>26</sup>.

În Filea de Sus se aduceau la nuntă un număr impresionant de colaci atât din partea nașilor cât și de către nuntași. “Doamne, am primit vreo 60-70 de țâpăi - un fel de colaci, de cozonaci așa mari; apăi ș-acuma mai avem forma aia mare în care i-o făcut” (inf. Ferrea Ioan).

Climatul de colaborare și întrajutorare stabilit între nași și fini se remarcă atât cu prilejul botezului cât și al cununiei. La nuntă, nașii au funcții stabilite de tradiția populară. Nașa avea datoria de-a împleti mireasa și de-a juca prima dată cu fina ei. Nașul promitea miresei oaie cu miel pentru ca aceasta să-și



descoperire fața - acoperită cu o năframă. “Mi-o făgădit oaie cu mielu, da’ oaia nu mi-o mai dat-o până-i lumea! Mi-o dat cinste, noi nănași le-am zis, ei ni-o zis șini, da oaia nu mi-o mai dat în veci” (inf. Lupea Paulina). În alte zone din Transilvania nașii promiteau finilor vite, porci, sau chiar pământ, în funcție de starea lor materială. După ce se făcea “târgul”, începea jocul. Mireasa dansa prima dată cu nașa, apoi cu părinții și frații ei și la sfârșit cu mirele.

Nașii cinsteau la nuntă cu daruri: vase, găleți, lampă cu cigă sau cu flori, farfurii, linguri, doi colaci mari pe care se făcea cinstea, bani, prăjitură, țuică, etc. După ce se termina “jocul miresei pe bani”, nașa mergea cu mireasa să-și schimbe rochia și “o făcea muiere”. Dacă fetele care participau la nuntă furau mireasa, nașul trebuia să o răscumpere pe 20 de lei. De asemenea, atunci când miresei i se fura un pantof, nașul era dator să ofere o recompensă “hoțului”. Dacă mireasa pleca în alt sat, se lega drumul iar nănașul plătea “o litră de jinars” sătenilor. Cel care strânge banii la nuntă este “părintele spiritual”. În timpul nunții, socăcița ducea nașului “găina friptă” și-i descânta.

Rolul nașilor își păstrează importanța în relațiile sociale. Indiferent de vremurile în care ai trăi, nașii rămân niște persoane deosebit de importante de la naștere și până la moarte. Legăturile dintre cele două familii - ale nașilor și ale finilor - precum și respectul arătat de fini “părinților spirituali” dovedesc acest lucru. “Ei țin foarte mult unii la alții. Cică nașii îs părinții al doilea. Așe trăbă să nu le le greșești, să nu-i sudui, sau să-i badjocorești, trebe să ții foarte mult la ei. Îi păcat de moarte dacă la greșești. Zăce că un naș îi părinte dacă te cunună, un părinte al doilea” (inf. Lupea Paulina).

Conform declarațiilor părintelui Iurcovan din Drăguș, se pare că de cele mai multe ori nașul și finul țin mai mult la rudenia de nășie decât la cea de sânge<sup>27</sup>.

Totuși chiar și-n zilele noastre aceste relații sunt încă destul de importante, mai ales dacă ținem seama de numărul mare de persoane prinse între ele: satul întreg poate apărea ca un vast sistem de nășiri, legând împreună pe toți sătenii. O asemenea

situație apare și în satul Pipirig din Moldova, unde la căsătorie se înregistrează un număr record de nași, 20-25 de persoane<sup>28</sup>. Ei sunt desemnați de miri din rațiuni pecuniare.

În creațiile folclorice adunate și publicate în epocă (sfârșitul secolului al XIX-lea) apar aluzii erotice la adresa nașului, ideal de masculinitate și virilitate: “Să trăiești, nănașule, / Să sucești mustețele, / Să săruți nevestele, / Să sucești mustața bine, / Să mă săruți și pe mine; Nuna are poale largi, / Și lui nunu nu i-s dragi, / Ale mele-s subțirele / Moare nunu după ele”<sup>29</sup>. De-a lungul întregului ceremonial nupțial strigăturile adresate nănașului cultivă ambiguitatea, generatoare de înțeleșuri și subînțeleșuri legate de plata găinii, simbolul miresei nuntite. Asemenea eșantioane de folclor ne pun în contact nemijlocit cu o viziune controversată a inițierii finilor de către nași în vederea procreării. Având în vedere că aceste creații folclorice (zicale populare, strigături de nuntă referitoare la naș și fină, la nașă și fin, strigăturile aluzive de la cumetrii, etc) constituie o expresie culturală specifică, ele pot fi utile demersului științific, deschizând noi pârgii de interpretare a vieții private, a intimității celor care au trăit în lumea rurală transilvăneană<sup>30</sup>.

Analiza problematicii nășitului din Transilvania relevă caracteristica principală a sistemului de rudenie spirituală în epoca modernă și contemporană, și anume transmiterea din generație în generație a obligației de-a boteza și cununa. În Filea de Sus se respectă principiul moștenirii rudeniei prin nășie. Îndatorirea de-a năși este a “gospodăriei”, devenind naș cel care rămâne în casa părintească.

Trebuie să menționăm că aceste concluzii nu se pretind a fi definitive. Cu siguranță că o cercetare mai aprofundată ar scoate la iveală o serie de alte aspecte. Multitudinea informațiilor ce așteaptă să fie valorificate pot să întărească afirmațiile anterioare și să deschidă noi piste de cercetare a fenomenelor demografice și etno-antropologice din spațiul românesc.

Pentru a înțelege mai bine regulile de transmitere a nașiei, vom analiza câteva exemple individuale extrase din ancheta realizată în satul Filea de Sus în mai 2001. Am sintetizat toate datele referitoare la informatori, fiecare cu nașii lor respectivi, de cununie și de botez.

Iată câteva cazuri:

- 1) Costea Susana (56 ani) este botezată de Martiș Susana, care era nașa de cununie a părinților. La căsătoria ei, în calitate de naș apare un verișor al mirelui, Martiș Ioan cu soția, Maria. Cei patru copii - Pavel Daniel, Iosif Valentin, Vasile Ovidiu și Delia Marcela – au fost botezați de nașii de cununie ai părinților, familia Martiș Ioan. Nașii de cununie ai copiilor sunt alții, prieteni de la oraș.
- 2) Popa Maria (65 ani) este botezată de nașii de cununie ai părinților, Iurie și Ana Popa. La căsătorie, funcția de naș este preluată de nașii părinților bărbatului, Lupea Simion și Anuța. Aceștia le-au botezat și pe cele două fete ale familiei, Natalia și Monica. Nașii de cununie ai fetelor sunt alții noi, doi frați (Lupea Iulian și Vasile), nepoți din partea tatălui.
- 3) Ferrea Ioan (69 ani) este botezat de un unchi patern, Hodrea Ioan. Nașii de cununie, au fost Lupea Simion – din partea soției și Hodrea Iuliu – fiul nașului de botez. Aceștia i-au botezat pe toți copiii familiei Ferrea.
- 4) Hodrea Iuliana (66 ani) este botezată de Hodrea Măriuca, nașa de cununie a părinților. Nașul de cununie este Luca Ion, verișor primar cu mirele. Nașii de botez ai copiilor sunt familia Luca Ion, iar nașii de cununie sunt alții, nepoți din partea tatălui.
- 5) Popa Anca (63 ani) a fost botezată de două surori: Martiș Nastasia și Anica. Nașii de cununie au fost Popa Vasile și Ana, verișori cu mirele, care i-au botezat și cei cinci copii. La căsătorie, copiii si-au ales alți nași, rudeni din partea mirelui.

- 6) Vovea Victoria (72 ani) a fost cununată de Marțiș Gligor și soția. Nașa de botez fiind prea bătrână, nu și-a putut cununa fina.
- 7) Lupea Paulina (72 ani) a fost botezată de Fertea Gligor și Fertea Bunica, nașii de cununie ai părinților. La căsătorie, nași de cununie au fost nașii de botez ai mirelui, Hodrea Iulian și Hodrea Aurelia. Aceștia din urmă i-au botezat pe copiii familiei Lupea – Iuliu, Nicușor și Rodica. Fiica nașilor de botez l-a cununat pe băiatul cel mai mare.
- 8) Lupea Leontina (60 ani) este botezată de Marțiș Filip și Leontina. Nașii de cununie au fost Hodrea Iulian și Aurelia, nașii părinților mirelui. Cei trei copiii – Daniela, Elena și Vicențiu, au fost botezați de aceeași nași care le-au cununat părinții. La nunta copiilor, apar alți nași, rude paterne.
- 9) Lupea Victor (83 ani) a fost botezat de nașii de cununie ai părinților, Fertescu Ioan și Maria, care l-au și cununat. Copiii (Iuliu, Liviu, Simion și Marioara) au fost botezați de nașii de cununie.
- 10) Lupea Maria (69 ani) a fost botezată de verișoara primară a tatălui, Maria, cu soțul, Vicențiu Marțiș. Aceeași nași îi cunună, adăugându-li-se încă o pereche de nași din partea soțului. Unicul copil al familiei, Valer, a fost botezat de băiatul nașilor, Laurențiu Marțiș.
- 11) Tarța Valentina (57 ani) a fost botezată de nașii de cununie ai părinților, Tarța Silviu și Florentina. La căsătorie nași au fost Irimie Nastasia și Silviu, care i-au botezat pe cei cinci copii (Silviu, Vasile, Silvia, Augustin și Constantin). Nașii de cununie ai copiilor sunt alții, prieteni de la oraș.
- 12) Popa Maria (61 ani) a fost botezată de nașii de cununie ai părinților, Sima Todor și Eugenia. Nași de cununie sunt Bunea Todor și Crucea – din partea miresei (rude paterne) – și Oltean Vasile și Maria – din partea mirelui (rude paterne). Primul copil, Dănuț a fost botezat de ambii nași. Lenuța, al doilea copil, a fost botezată doar de familia Oltean fiindcă între timp ceilalți nași s-au mutat la Cluj.

- 13) Trif Ana (66 ani) a fost botezată de Vomir Todor și Susana. La căsătorie funcția de naș este îndeplinită de fiul nașilor de cununie ai părinților mirelui. Todor și Ion, copiii familiei Trif, au fost botezați și cununați de Ghișa Eugenia și Iuliu, un fel de « nași colectivi » ai satului Filea de Jos.
- 14) Niga Sânzâiana (71 ani) a fost botezată de preotul satului, Teotelecan Cornel și soția lui Marioara. Informatoarea a fost cununată de Virgil Teotelecan, băiatul preotului, cu soția – Maria și de nașii de botez ai soțului, Crișan Silviu și Iuliana, care-i cununase pe părinții acestuia.
- 15) Ghișa Alexandru (73 ani) a fost botezat și cununat de nașii de cununie ai părinților, Irimie Susana și Teodor. Copiii lui, Emil, Alexandru și Emilia au fost botezați de aceeași nași.
- 16) Irimie Silvia (73 ani) a fost botezată de Crișan Eugenia în vârstă de 13 ani, fiica nașilor de cununie ai părinților. La căsătorie, nașii sunt rude din partea mirelui. Cei patru copii ai săi au fost botezați de persoane diferite, înrudite pe linie paternă: Vasile și Valer au avut ca nași de botez pe Tarța Eufrosina și Victor, iar Eugenia și Cornel au fost nașiți de Creța Ioan și Leontina.
- 17) Popa Maria (71 ani) a fost botezată de nașii de cununie ai părinților, Tarța Maria și Nicolae. Nașii de cununie au fost rude cu soțul, nașii de botez ai acestuia.
- 18) Bunea Emil (54 ani) a fost botezat de nașii de cununie ai părinților, Popa Iosif și Nastasia. La căsătorie nași au fost o mătușă de-a mirelui, Molnariu Maria cu soțul Cornel, precum și un verișor cu mama miresei, Habor Ionel cu soția Lenuța.
- 19) Ghișa Iuliu (82 ani) a fost botezat și cununat de Irimie Teodor și Susana, rude materne. Cei doi copii, Maria și Alexandru au fost botezați de nașii de cununie, familia Irimie.
- 20) Popa Teodor (75 ani) a fost botezat de Popa Gligor și Nastasia, rude paterne (tatăl era verișor cu nașul). La căsătorie apar alți nași – Aurel și Crucea Manciu – la care informatorul nostru fusese slugă.

- 21) Martiș Teodor (67 ani) a fost botezat și cununat de Ferța Gligor, vecin și prieten al familiei. La botezul copiilor a fost chemat alt naș în persoana lui Popa Vincențiu, fost coleg, cadru didactic, consătean.
- 22) Vovea Vasile (34 ani) a fost botezat de Gârbovan Iulian și Maria, nașii de cununie ai părinților. La căsătorie apar alți nași, Oltean Vasile și Angela – părinții nașei fiind moșiii miresei. La botezul fiicei Andreea sunt chemați alți nași Vana Dănilă și Maria, rude cu tatăl deoarece nașii de cununie s-au certat cu finii lor.
- 23) Popa Artemie (75 ani) a fost botezat de Tarța Victor și Maria, nașii de cununie ai părinților. Nășia s-a păstrat și în generația copiilor (Artemie, Ioan, Victoria și Iosif), aceștia fiind botezați de familia Tarța.

## NOTE

<sup>1</sup> Vezi lucrarea Sorinei Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.

<sup>2</sup> Constantin Bărbulescu, *Universul înrudirii. Între istorie și antropologie*, Cluj-Napoca, 2000, pag.15.

<sup>3</sup> Studiarea acestui sat din jud. Cluj a fost făcută în cadrul Masteratului de Socioantropologie Istorică al Facultății de Istorie și Filosofie din Cluj-Napoca printr-o anchetă realizată în două etape : noiembrie 2001- mai 2002. A fost intervievat un eșantion de 38 țărani români , predominant peste 60 de ani, cu privire la fenomenul înrudirii spirituale.

<sup>4</sup> Andrei Șaguna, *Compendiu de drept canonic*, Sibiu, 1868, pag.46.

<sup>5</sup> Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dictionar*, București, 2001, pag.133.

<sup>6</sup> Henri H. Stahl, “Rudenia spirituală de nașie în Drăguș”, în *Sociologie Românească*, anul 1, nr. 7-9, 1936, pag.25.

<sup>7</sup> Paul H. Stahl, “L'accouchement et le bapteme”, în *La Parente Spirituelle*, coord. Francoise Heritier-Ange și Elisabeth Copet-Rougier, Paris, 1995, pag.24-25.

<sup>8</sup> Simion Florea Marian, *Nașterea la români*, București, 1995, pag.104.

<sup>9</sup> Henri H. Stahl, “Rudenia spirituală ...”, pag.26.

<sup>10</sup> Henri H. Stahl, “Sistemul onomastic drăgușan”, în *Arhiva pentru*

știință și reformă socială, an XII, 1934, nr.1-2, pag.85.

<sup>11</sup> Paul H. Stahl, "L'accouchement ...", pag.25.

<sup>12</sup> Ion Ghinoiu, *Panteonul ...*, pag.133.

<sup>13</sup> Paul H. Stahl, "L'accouchement ...", pag.26.

<sup>14</sup> Henri H. Stahl, "Rudenia spirituală ...", pag.28.

<sup>15</sup> Simion Florea Marian, "Nașterea ...", pag.105.

<sup>16</sup> *Ibidem*, pag.107.

<sup>17</sup> Andrei Șaguna, "Compendiu ...", pag.47.

<sup>18</sup> Apud Simion Florea Marian, "Nașterea ...", pag.115.

<sup>19</sup> Sorina Bolovan, "Familia ...", pag.154.

<sup>20</sup> ANDJ Cluj, Matricole de stare civilă, Filea de Sus, 106/C, 106/D, 106/E.

<sup>21</sup> Henri H. Stahl, "Rudenia ...", pag.27.

<sup>22</sup> Ion Ghinoiu, "Panteonul ...", pag.124.

<sup>23</sup> *Ibidem*, pag.125.

<sup>24</sup> Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, ediția a III-a, București, 2002, pag.103.

<sup>25</sup> *Ibidem*, pag.104.

<sup>26</sup> Ion Ghinoiu, "Panteonul ...", pag.124.

<sup>27</sup> Henri H. Stahl, "Rudenia ...", pag.35.

<sup>28</sup> conform informatorului Popa Teodor de 68 de ani din Filea de Jos, care este originar din Pipirig

<sup>29</sup> Ion Ghinoiu, "Panteonul ...", pag.133.

<sup>30</sup> Apud Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, "Considerații privind vârsta la căsătorie la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea" în *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coord. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2002, pag.118.

## PROBLEMATIK DER GEISTIGEN VERWANDTSCHAFT (PATENSCHAFT) IN FILDEA DE SUS

Vorliegende Fallstudie bezieht sich auf die Problematik der geistigen Verwandtschaft (Patenschaft) im rumänischen Dorf *Fildea de Sus* (Kreis Cluj – Klausenburg), in den XIX. – XX. Jahrhunderten. Die Forschungsaufgabe hat sich auf Erfassung der Evolution des Phänomens von Patenschaften im dörflichen siebenbürgischen Raum bezogen.

Im Prinzip wurden die Standesamtsregister untersucht und eine anthropologische Feldforschung durchgeführt.

Die erstellte Untersuchung bestätigt den Erhalt der alten, traditionellen Bräuche: die Taufpaten sind in der Regel auch die Trauzeugen (Trauungspaten). Nach dem Tode des Paten wird dessen Amt von seinem Sohn übernommen.

Im Falle von Heirat wird der Taufpate des Bräutigams der Trauungspate des jungen Ehepaars. Die Aufgabe der Paten behält ihre Wichtigkeit im Rahmen der gesellschaftlichen Beziehungen. Diese bleiben weiterhin sehr wichtige Personen im Leben der Patenkinder.



ASPECTE ALE FENOMENULUI CĂSĂTORIEI  
ÎN COMUNA BIXAD, ÎN PAROHIIILE  
GRECO-CATOLICE (1861-1910)

Zolt Grigoruț

Societatea umană în constituția ei, pe lângă componentele temporale, materiale și spirituale, se bazează în primul rând pe *familie*, realmente celula fundamentală a solidarității umane. Familia lua ființă doar după încheierea căsătoriei, aceasta fiind considerată un act fundamental, sacru, divin, irepetabil, una din cele 7 Sfinte Taine ale bisericii. Conform dreptului roman, căsătoria reprezintă o legătură între un bărbat și o femeie, o unire pentru toată viața.

Ca instituție fundamentală a societății omenești, *familia*, avea funcții multiple, fiind un produs al sistemului social, dezvoltându-se și evoluând în raport cu transformările din societate<sup>1</sup>.

În ultimele decenii istoriografia românească și-a lărgit orizontul de cercetare, descoperind cu ajutorul inovațiilor metodologice din diferite istoriografii, mai ales cea franceză, faptul că încercarea de reconstituire a istoriei este imposibilă fără o mai complexă apropiere de personajul central al scenei istorice, și anume individul. Dar pentru acest lucru este necesar cunoașterea celor mai importante momente din viața acestuia, și anume nașterea, căsătoria și moartea, momente ce pot influența comportamentul ulterior al individului.

Odată cu apariția demografiei istorice, ca o disciplină autonomă, istoricul și-a asumat o datorie morală, și anume aceea de a descifra unele aspecte neglijate, dar deloc neglijabile, iar prin publicarea în anul 1956, a lucrării „*Manual de despuiere a registrelor confesionale de stare civilă*”, semnată de istoricul Louis Henry și demograful Michel Fleury, cercetarea istorică a cunoscut o metodă nouă și inedită de despuiere a registrelor parohiale de stare civilă.

Conform metodologiei consacrate de cei doi, prima operație tehnică care se execută este înregistrarea pe fișe separate a tuturor

nașterilor, căsătoriilor, deceselor din intervalul temporar propus spre studiu. Apoi, se poate trece la valorificarea, cuantificarea și interpretarea datelor de pe fișele respective.

În cele ce urmează am abordat un studiu de caz - **aspecte ale fenomenului căsătoriei în comuna Bixad, din comitatul Sătmar, în parohiile greco-catolice** - deoarece în demografia istorică, valorificarea datelor statistice pentru zone mai extinse teritorial, deși oferă cercetătorului o viziune generală asupra fenomenelor demografice majore, anulează particularitățile locale, variațiile regionale sau temporale<sup>2</sup>.

Materialul folosit pentru întocmirea acestei lucrări face parte din *Colecția registrelor parohiale de stare civilă din județul Satu Mare*, care cuprinde registrele parohiale din cele trei sate ale comunei Bixad, acestea conținând date complete referitoare la căsătorie pentru întreaga perioadă investigată:

- Parohia greco-catolică din Bixad sat
- Parohia greco-catolică din Boinești
- Parohia greco-catolică din Trip

Toate aceste fonduri arhivistice se află în Arhivele Naționale, Direcția Județeană Satu Mare.

Deși de-a lungul timpului comitatul Sătmar (NV Transilvaniei de astăzi) s-a aflat periodic în cadrul mai multor unități teritoriale mai mari, aspectele ce privesc viața și desfășurarea acesteia, mai ales cele ce țin de populația românească au fost în mare parte identice cu ale românilor din alte zone învecinate sau mai îndepărtate. Totuși nu sunt de neglijat caracteristicile locale.

Odată cu manifestarea clară a sentimentului și a pasiunii umane la sfârșitul secolului al XVIII-lea, asistăm la schimbarea comportamentului indivizilor, întocmai ca în fenomenul general european, unde, după 1780 „dragostea începe să figureze printre motivele invocate de tineri în justificarea căsătoriei”<sup>3</sup>.

În mediul rural totuși, căsătoria era motivată în primul rând prin obicei și tradiție, oamenii supunându-se de multe ori tradiției moștenite. Cu toate influențele din partea schimbărilor

petrecute în sferele vieții sociale, politice și culturale din societatea românească, mariajul rămânea, în esență, ceea ce a fost mai înainte: un acord de conviețuire întemeiat pe cerințele „economiei familiale”, o convenție realizată sub pavăza prescripțiilor sociale și a tranzacțiilor prealabile în care părinții aveau un rol hotărâtor<sup>4</sup>. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și de-a lungul secolului al XIX-lea au fost emise o serie de documente, atât de către Biserică cât și de către Stat, care încercau să delimiteze și să impună o serie de reguli în ce privește căsătoria (și nu numai) pentru un mai bun control al populației<sup>5</sup>.

Căsătoria era în societățile tradiționale, o mare ocazie socială, ea interesa în egală măsură pe miri, părinți, rude, precum și întreaga comunitate. Era un prilej de sărbătoare, o întrerupere a rutinei zilnice și a privațiunilor frecvente mai tot timpul anului. În comunitatea rurală, scopul principal al căsătoriei era nevoia de a avea un tovarăș de viață pentru ajutor, bucurii sau suferință. Un scop al căsătoriei era și asigurarea continuității familiei și transmiterea averii unui moștenitor legal. Reiese clar de aici că relațiile afective bazate pe alegerea personală erau adesea trecute în planul al doilea, în favoarea satisfacerii intereselor și necesităților materiale.

Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost supusă unor schimbări majore nu numai în ceea ce privește structurile economice și instituționale, dar și mentalitățile colective aflate în fața curentului modernizării.

Specialiștii în demografie istorică au observat că, pentru epoca modernă cel puțin, există o linie de clivaj între *modelul marital al țărilor din vestul și nordul continentului european*, pe de o parte, și cel al țărilor din estul și sud-estul Europei. Printre diferențe putem enumera: a) tendința bărbaților și a femeilor din Occident de a se căsători în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea relativ târziu, la 25-30 de ani; b) existența unui număr mare de bărbați și femei necăsătoriți la sfârșitul vârstei de reproducere. Iar în ceea ce privește *modelul marital din spațiul estic și sud-estic european*, acesta se caracterizează prin vârsta scăzută la contractarea

matrimoniului și un număr mai mic de celibatari<sup>6</sup>.

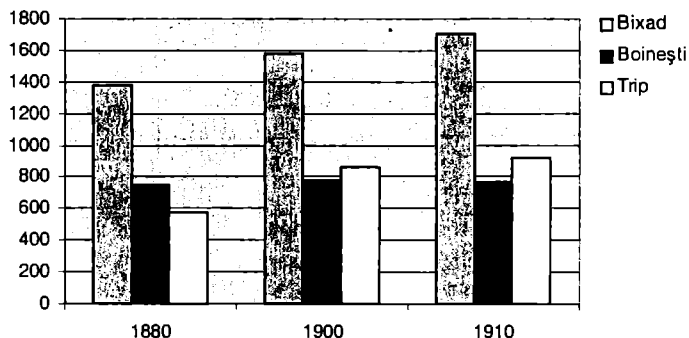
În continuare voi analiza evoluția căsătoriilor în cele trei sate din comuna Bixad între anii 1861-1910.

Situat în partea de NV al Transilvaniei de astăzi, Bixadul este o așezare cu o populație predominant românească, de religie greco-catolică. De-a lungul timpului și până în 1910, limita perioadei investigate (și data ultimului recensământ din zonă) în satele din cadrul comunei pe lângă populația majoritară mai erau și alte comunități: de maghiari, de germani, de evrei (aceștia fiind menționați doar în rubricile: alte limbi, limbi materne necunoscute), de slovaci, de ruteni și câțiva croați<sup>7</sup> (vezi anexele I, II, III). Aceștia erau de obicei de religie romano-catolică, reformată, evanghelică, unitariană sau izraelită.

După mărirea populației Bixad-ul era un sat mare<sup>8</sup> (vezi anexa IV) numărul locuitorilor crescând de la 1378 în 1880 și 1579 în 1900 la 1702 în 1910. Boinești-ul se încadra în rândul satelor mijlocii, având în 1880 o populație de 744 locuitori, în 1900 de 777, iar în anul 1910 populația număra 762 de locuitori. La fel și satul Trip era o așezare mijlocie cu populația oscilând între 572 locuitori în 1880, 858 în 1900 și 922 în 1910. Dinamica populației în cele trei sate se poate observa în graficul următor:

Graficul nr. 1 Dinamica populației în satele din comuna Bixad, în perioada 1880-1910

Pe lângă naștere și moarte, căsătoria era un fenomen



care influența sau nu fluctuația numărului de locuitori dintr-o așezare. De regulă într-o societate numărul maxim de căsătorii se înregistra paralel cu producții agricole bune și implicit prețuri scăzute la cereale, fenomen demonstrat și pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, implicit pentru comuna Bixad<sup>9</sup>.

Evoluția căsătoriilor, divorțurilor și deceselor unuia dintre soți determina compoziția populației după statutul matrimonial sau starea civilă, situație ce avea o importanță deosebită din punct de vedere demografic, în strânsă conexiune cu repartizarea pe sexe și grupe de vârstă<sup>10</sup>.

În încercarea de a prezenta tendințele ce au caracterizat statutul matrimonial al populației din comuna Bixad vom prezenta în tabelele ce urmează, situațiile din fiecare sat în parte (pe întreaga perioadă investigată și apoi pe decenii):

Tabelul nr. 1 Structura căsătoriilor din Bixad sat (1861-1910)

Statut civil	BIXAD (1861-1910)	
	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	508	70,36
văduv-necăsătorită	104	14,40
necăsătorit-văduvă	39	5,50
văduv-văduvă	71	9,83
<b>Total</b>	<b>722*</b>	

\* există un cuplu pentru care nu se cunoaște vârsta+starea civilă, ca urmare lipsește din total

Statut civil	1861-1870		1871-1880*	
	Număr	%	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	101	72,14	92	65,24
văduv-necăsătorită	19	13,57	26	18,43
necăsătorit-văduvă	7	5	6	4,25
văduv-văduvă	13	9,28	17	12,05
<b>Total</b>	<b>140</b>		<b>141</b>	

\* există două căsătorii între miri de religii diferite (greco-catolic/romano-catolic sau greco-catolic/reformat), care nu se regăsesc în total din lipsa datelor personale

Statut civil	1881-1890		1891-1900		1901-1910*	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	117	70,90	88	69,84	110	73,33
văduv-necăsătorită	28	16,96	14	11,11	17	11,33
necăsătorit-văduvă	8	4,84	9	7,14	9	6
văduv-văduvă	12	7,27	15	11,90	14	9,33
<b>Total</b>	<b>165</b>		<b>126</b>		<b>150</b>	

\* există un cuplu pentru care nu se cunoaște vârsta+starea civilă, ca urmare lipsește din total

După cum bine se observă ponderea este deținută, firesc, de căsătoriile protogame și anume 70,36 de totalul acestora. O

altă caracteristică a comportamentului marital este faptul că procentul bărbaților care se recăsătoreau era simțitor mai mare decât cel al femeilor, ajungându-se de la o diferență de câteva procente la dublarea sau chiar triplarea procentelor respective (a femeilor). Deși nu se poate spune sigur că bărbații optau în general pentru fete tinere necăsătorite, se poate vedea clar că, printre cele mai importante criterii erau cele ce țineau de sănătatea (să poată contribui și ajuta la bunul mers al gospodăriei) și statutul (fără obligații sau responsabilități, dar cu o oarecare avere) viitoarei soții. O posibilă motivație a căsătoriilor unui *ficior* cu o văduvă poate fi interesul material.

O situație mai complexă se poate observa în deceniul opt al secolului al XIX-lea când ca efect al epidemiei de holeră, ce marchează demografic întreg spațiul central-european, procentul celor căsătoriți scade (între celibatari) de la 72,14 la 65,34, însă crește numărul văduvilor în comparație cu o relativă stagnare a numărului văduvelor, motiv pentru care putem concluziona faptul că epidemia a afectat mai mult populația feminină.

Tabelul nr. 2 Structura căsătoriilor din Boinești (1861-1910)

Statut civil	BOINEȘTI	
	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	328	70,08
văduv-necăsătorită	54	11,53
necăsătorit-văduvă	24	5,12
văduv-văduvă	62	13,24
Total	468	

Statut civil	1861-1870		1871-1880	
	Număr	%	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	62	68,13	80	76,92
văduv-necăsătorită	11	12,08	12	11,53
necăsătorit-văduvă	6	6,59	4	3,84
văduv-văduvă	12	13,18	8	7,69
Total	91		104	

Statut civil	1881-1890		1891-1900		1901-1910	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	61	57	68	78,16	57	72,15
văduv-necăsătorită	14	13,08	8	9,19	9	11,39
necăsătorit-văduvă	10	9,34	2	2,29	2	2,53
văduv-văduvă	22	20,56	9	10,34	11	13,92
Total	107		87		79	

Situația căsătoriilor protogame din Boinești oscilează între 57 % și 78,16 %, reprezentând marea majoritate a căsătoriilor. În ce privește căsătoria dintre un văduv și o tânără necăsătorită, pe de o parte, și între o văduvă și un tânăr necăsătorit pe de altă parte, se poate observa că procentele vorbesc net în favoarea cuplurilor din prima categorie. În deceniul 1871-1880, remarcăm o creștere semnificativă a numărului căsătoriilor protogame, printre motive fiind probabil faptul că generația, destul de numeroasă născută în deceniul imediat următor revoluției din 1848, a ajuns la maturitate coroborat cu efectul secetei din anii precedenți (1867,1868) când numărul căsătoriilor era mult diminuat.

Efectele epidemiei de holeră, cu apogeul în anul 1873, se simt în deceniul nouă al secolului al XIX-lea, când procentul căsătoriilor între doi tineri necăsătoriți a scăzut, a crescut numărul văduvilor, iar numărul deceselor la femei s-a mărit.

Tabelul nr. 3 Structura căsătoriilor din Trip (1861-1910)

Statut civil	TRIP	
	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	251	73,82
văduv-necăsătorită	37	10,88
necăsătorit-văduvă	17	5
văduv-văduvă	35	10,29
Total	340	

Statut civil	1861-1870		1871-1880	
	Număr	%	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	54	72,97	35	68,62
văduv-necăsătorită	6	8,10	8	15,68
necăsătorit-văduvă	7	9,45	3	5,88
văduv-văduvă	7	9,45	5	9,80
Total	74		51	

Statut civil	1881-1890		1891-1900		1901-1910	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
necăsătorit-necăsătorită	46	71,87	59	75,64	57	78,08
văduv-necăsătorită	8	12,50	10	12,82	5	6,84
necăsătorit-văduvă	2	3,12	-	-	5	6,84
văduv-văduvă	8	12,50	9	11,53	6	8,21
Total	64		78		73	

La fel ca în celelalte două sate investigate din comuna Bixad, și în Trip căsătoriile protogame și-au menținut majoritatea

cu o medie de 73,82 %. De asemenea numărul mariajelor între un văduv și o *fecioară* era mai mare decât cel al căsătoriilor dintre un *celibatar* și o văduvă. Deceniul opt al secolului al XIX-lea iese în evidență prin efectele epidemiei de holeră, și anume scade numărul de căsătorii și se poate observa o mortalitate mai ridicată în rândurile femeilor.

În final, în urma analizării populației, din punct de vedere al stării civile, am putut observa că starea locuitorilor din aceste sate a fost influențată, (într-o măsură sau alta) în decursul jumătății de veac studiate, de doi factori: seceta din anii 1867-1868 (care a afectat mai cu seamă comitatul Satu Mare<sup>11</sup>) și epidemia de holeră care a bântuit întreaga zonă central-europeană, cu apogeul în 1873. Efectele acestor factori și nu numai s-au făcut simțite în toate satele cercetate, dar în perioade mai mult sau mai puțin diferite și cu intensități particulare. Un efect oarecum general l-a avut epidemia, mai sus menționată, și anume prin faptul că în urma acesteia au crescut căsătoriile mai ales între un văduv și o tânără necăsătorită sau cu o văduvă. Per ansamblu însă, este important faptul că după toate aceste descreșteri sau stagnări, populația a avut capacitatea de revenire, de refacere. Pentru o imagine mai clară asupra situației populației din comuna Bixad în ce privește starea civilă, asupra dinamicii acestui aspect se pot consulta graficele de la anexele V și VI de la sfârșitul articolului.

Mariajele din cadrul unei comunități pot oferi și alte informații pe lângă starea civilă a locuitorilor acestuia. Printre acestea se număra și fluctuația sezonieră a căsătoriilor. Acest fenomen este destul de răspândit în societățile tradiționale, dar variază de la o localitate la alta. În general această fluctuație este influențată major de doi factori: a) respectarea normelor prescrise de biserică, și care interziceau contractarea de căsătorii în timpul posturilor religioase (4 mari posturi), în zilele de miercuri și vineri, în ziua Tăierii Capului Sf. Ioan Botezătorul și în ziua Sfintei Cruci; b) precum și ritmul muncilor agricole, având în vedere că ocupația de bază a populației era agricultura.



Tabelul nr. 4 Evoluția căsătoriilor în Trip (1861-1910)

Luna	1861-1870*		1871-1880*		1881-1890		1891-1900		1901-1910		Total 1861-1910	
ianuarie	-	4	-	-	1	-	2	-	2	-	-	5
februarie	36	-	18	-	16	-	17	-	10	-	-	97
martie	6	-	-	-	4	-	6	-	4	-	-	20
aprilie	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
mai	5	-	7	-	9	-	13	-	7	-	-	41
iunie	7	-	3	-	9	-	12	-	9	-	-	40
iulie	-	-	-	-	-	-	2	-	3	-	-	5
august	-	-	2	-	5	-	2	-	8	-	-	17
septembrie	2	-	1	-	-	-	5	-	5	-	-	13
octombrie	1	-	5	-	4	-	3	-	7	-	-	20
noiembrie	17	-	15	-	16	-	16	-	17	-	-	81
decembrie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Total	74		51		64		78		73		340	
Din care exogame**	36	48,64 %	26	50,98 %	29	45,31 %	35	44,87 %	49	67,12 %	175	51,47 %

\* registrele parohiale nu conțineau date cu privire la situația căsătoriilor din anul 1864, iar pentru anul 1874 există mențiunea: „n-au fostu nici una cununie”

\*\* s-a luat în calcul domiciliul în momentul căsătoriei, nu originea sau locul nașterii

Tabelul nr. 5 Evoluția căsătoriilor în Bixad (1861-1910)

Luna	1861-1870		1871-1880		1881-1890		1891-1900		1901-1910		Total 1861-1910	
ianuarie	-	-	1	-	4	-	4	-	2	-	-	11
februarie	60	-	48	-	51	-	32	-	34	-	-	225
martie	13	-	2	-	8	-	8	-	11	-	-	42
aprilie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
mai	14	-	13	-	15	-	18	-	18	-	-	78
iunie	4	-	11	-	22	-	21	-	30	-	-	88
iulie	3	-	2	-	-	-	4	-	3	-	-	12
august	2	-	3	-	3	-	6	-	10	-	-	24
septembrie	1	-	5	-	3	-	3	-	1	-	-	13
octombrie	14	-	10	-	13	-	9	-	11	-	-	57
noiembrie	29	-	46	-	46	-	21	-	31	-	-	173
decembrie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Total	140		141		165		126		151		723**	
Din care exogame*	44	31,42 %	38	26,95 %	36	21,81 %	29	23,01 %	23	15,23 %	170	23,51 %

\* s-a luat în calcul domiciliul în momentul căsătoriei, nu originea sau locul nașterii

\*\* include câteva căsătorii între o persoană de religie greco-catolică și o persoană de altă confesiune

Tabelul nr. 6 Evoluția căsătoriilor în Boinești (1861-1910)

Luna	1861-1870		1871-1880		1881-1890		1891-1900		1901-1910		Total 1861-1910	
ianuarie	1		1		3		1		2		8	
februarie	36		30		26		16		9		117	
martie	7		3		3		3		6		22	
aprilie	-		-		-		1		1		2	
mai	5		12		15		12		5		49	
iunie	7		11		13		14		10		55	
iulie	1		1		1		1		4		8	
august	3		6		6		6		6		27	
septembrie	2		7		3		9		9		30	
octombrie	9		3		8		6		7		33	
noiembrie	20		30		29		18		20		117	
decembrie	-		-		-		-		-		-	
Total	91		104		107		87		79		468	
Din care exogamie*	25	27,47 %	39	37,5 %	31	28,97 %	36	41,37 %	14	17,72 %	145	30,98 %

\* s-a luat în calcul domiciliul în momentul căsătoriei, nu originea sau locul nașterii

Din datele cuprinse în cele trei tabele de mai sus putem vedea clar că populația celor trei sate în perioada 1861-1910, celebra religios momentele de mariaj într-un mod aproape asemănător, și anume: în două luni - februarie și noiembrie - se realizau aproape de fiecare dată mai mult de jumătate din mariajele din acel deceniu, urmau apoi două grupe intermediare mai/iunie și august/septembrie. Raportul numărului de căsătorii în mai și iunie variaua de la un deceniu la altul, la fel se întâmpla în lunile august și septembrie însă de cele mai multe ori balanța înclina spre luna august. Motivul pentru care cele mai multe mariaje se realizau doar în două luni (februarie, noiembrie) era faptul că regimul muncilor agricole era de așa natură încât din primăvară până-n toamnă timpul nu putea fi întrerupt pentru a se organiza petreceri și nunți decât în cazuri extreme.

O caracteristică a fluctuației sezoniere a căsătoriilor în

comunitățile românești, deci și în comuna Bixad era absentă totală a mariajelor în luna decembrie<sup>12</sup>, aceasta găsindu-și explicația în dimensiunile localităților, dar mai ales în controlul și autoritatea deplină a preoților asupra vieții matrimoniale fapt ce determina respectarea întocmai a postului Crăciunului. O imagine mai clară asupra dinamicii căsătoriilor pe luni din satele studiate se poate urmări în graficele de la anexele VII, VIII și IX.

Tabelele 4, 5 și 6 prezintă și un alt aspect al mariajelor din comuna Bixad și anume exogamia. Datele de mai sus prezintă o mare mobilitate - cel mai mare fiind cel din Trip, unde între 1871-1880 din 51 de căsătorii 26 (50,98 %) era exogame - în realizarea căsătoriilor, mai ales la bărbați. Ca și în alte localități prin ocupația lor preponderent casnică, fetele erau mai puțin expuse unui mariaj extern. În comunitățile românești, și nu numai, exista (! și există ) tradiția căsătoriei cu persoane din același sat<sup>13</sup>. Cei care nu luau seama de acest obicei și se cununau cu băieți sau fete din alte localități nu erau priviți cu ochi buni, motiv pentru care mult timp exista o reticență față de căsătoriile exogame.

În ce privește pe cei ce se măritau cu persoane din afara așezării lor, aceștia nu se îndepărtau prea mult (o singură excepție: localitatea cea mai îndepărtată a fost Nyiregyháza), de obicei își alegeau soțul/soția din comitatul de care aparțineau sau din comitatele apropiate. În cele ce urmează vom încerca să prezentăm în ordine alfabetică, lista așezărilor de unde provin persoanele din căsătoriile exogame: Aliceni, Apșa de Jos ?, Batarci, Băbășești, Băița, Botiz, Botiza, Călinești, Cămărzana, Certeze (Huta), Firiza (MM), Gherța Mare, Gherța Mică, Huta (din deal), Iojob (MM), Lechința, Lipău, Livada, Marmația (MM), Medieșul Aurit, Moșeni, Nedeie ?, Negrești, Nyiregyháza, Oncicești ? (MM), Orașu Nou, Prilog, Racșa, Satu Mare, Săcălășeni, Seini, Sîrbi (MM), Târșolt, Terebești, Topa ?, Tur, Turț, Vad (MM), Vama, Vișmartin ?, Zalău.

Un ultim aspect abordat în acest studiu ar fi vârsta la căsătorie. Acesta reprezintă o importantă variabilă demografică influențată atât de legislația bisericească și laică, cât și de

practicile și prejudecățile populare, de evoluția relațiilor socio-economice.

Tabelul nr. 7 Media de vârstă la prima căsătorie în comuna Bixad (1861-1910)

<b>Localitatea</b>	<b>Bărbați</b>	<b>Femei</b>
<b>sat Trip</b>	<b>24,98 ani</b>	<b>20,55 ani</b>
<b>sat Boinești</b>	<b>24,40 ani</b>	<b>19,66 ani</b>
<b>sat Bixad</b>	<b>25,19 ani</b>	<b>19,28 ani</b>

<b>BIXAD</b>		
<b>Deceniul</b>	<b>Bărbați</b>	<b>Femei</b>
1861-1870	<b>26,48 ani</b>	<b>20,81 ani</b>
1871-1880	<b>25,51 ani</b>	<b>19,94 ani</b>
1881-1890	<b>25,27 ani</b>	<b>18,83 ani</b>
1891-1900	<b>24,77 ani</b>	<b>18,71 ani</b>
1901-1910	<b>23,99 ani</b>	<b>18,19 ani</b>

<b>BOINEȘTI</b>		
<b>Deceniul</b>	<b>Bărbați</b>	<b>Femei</b>
1861-1870	<b>25,33 ani</b>	<b>20,57 ani</b>
1871-1880	<b>24,82 ani</b>	<b>19,66 ani</b>
1881-1890	<b>24,67 ani</b>	<b>20,32 ani</b>
1891-1900	<b>24,31 ani</b>	<b>19,44 ani</b>
1901-1910	<b>23,49 ani</b>	<b>18,15 ani</b>

<b>TRIP</b>		
<b>Deceniul</b>	<b>Bărbați</b>	<b>Femei</b>
1861-1870	<b>26,83 ani</b>	<b>21,58 ani</b>
1871-1880	<b>24,92 ani</b>	<b>20 ani</b>
1881-1890	<b>24,50 ani</b>	<b>20,27 ani</b>
1891-1900	<b>25,03 ani</b>	<b>19,82 ani</b>
1901-1910	<b>23,51 ani</b>	<b>21,03 ani</b>

Asemănător mediei de vârstă al bărbaților din toată Transilvania, care era de 23-25 de ani, din cauza rigorii legilor militare austriece, care interziceau tinerilor încheierea de căsătorii înainte de a se fi prezentat de 3 ori la tragerea sorților pentru serviciul militar<sup>14</sup>, conform tabelelor de mai sus se poate observa faptul că la nivelul comunei Bixad, în perioada 1861-1910, media oscila între 24,40 de ani (la Boinești) și 25,19 (la Bixad sat), cu o variantă intermediară de 24,98 (la Trip). La femei, la nivelul întregii Transilvanii, marea majoritate (cca 60 %) se căsătoreau între vârsta de 18-23 de ani. Situația nu diferea prea mult nici la fetele din cele trei sate investigate, în perioada studiată: media oscila între 19,28 de ani (la Bixad sat) și 20,55 de ani (la Boinești), cu o variantă intermediară de 19,66 de ani (la Trip). În afară de câteva oscilații minore în ce privește media de vârstă la prima căsătorie atât la femei, cât și la bărbați, pe decenii, se poate vorbi de o încadrare în imaginea generală, ce reprezintă acest aspect la nivelul întregii Transilvanii. Pentru o clarificare și o vizualizare mai bună a dinamicii acestui aspect, al vârstei la prima căsătorie se pot urmări graficele de la anexele X, XI și XII.

Cazul celor trei sate din comuna Bixad, respectiv Trip, Boinești și Bixad sat în ce privește unele aspecte ale căsătoriei, reprezintă un exemplu tipic al situației în care caracteristicile unui fenomen general (în cazul de față căsătoria) intră în combinație cu caracteristici locale/regionale ale aceluiași fenomen.

## ANEXE

## I. Date din recensământul din 1880

Bixad	Case	Populația	Greco-catolici	Romano-catolici	Reformați	Evanghelici	Unitarieni	Izraeliți	Români	Magh.	Germ.	Ruteni	Alte naț.	Străini	Lb. maternă necunos.	Alfabetizare
Bixad	322	1378	1233	22	14	1	-	108	1210	117	1	8	8	1	33	72
Boinești	171	744	689	4	3	-	-	48	666	13	29	-	6	-	30	22
Trip	124	572	522	5	3	-	-	42	538	13	-	-	17	-	4	45
<b>TOTAL</b>	<b>617</b>	<b>2694</b>	<b>2444</b>	<b>31</b>	<b>20</b>	<b>1</b>	<b>-</b>	<b>198</b>	<b>2414</b>	<b>143</b>	<b>30</b>	<b>8</b>	<b>31</b>	<b>1</b>	<b>67</b>	<b>139</b>

## II. Date din recensământul din 1900

Bixad	Supr. ha	Case	Populație	Limba maternă					Religia					Scirie/citește	Știe ung.	Bărb.	Fem.	Nec.	Căs.	Vad.
				ro.	magh.	germ.	rut.	alte lb.	g-c	r-c	ref.	evangh.	izrael.							
Bixad	5445,2	363	1579	1405	161	10	3	-	1404	21	5	-	149	231	272	786	793	849	642	87
Boinești	1225,5	189	777	733	35	9	-	-	714	11	1	1	50	63	53	399	378	399	334	44
Trip	946,77	184	858	717	141	-	-	-	718	19	27	3	91	113	163	421	437	453	346	59
<b>TOTAL</b>	<b>7617,4</b>	<b>736</b>	<b>3214</b>	<b>2855</b>	<b>337</b>	<b>19</b>	<b>3</b>	<b>-</b>	<b>2836</b>	<b>51</b>	<b>33</b>	<b>4</b>	<b>290</b>	<b>407</b>	<b>488</b>	<b>1606</b>	<b>1608</b>	<b>1701</b>	<b>1322</b>	<b>190</b>

## III. Date din recensământul din 1910

Bixad	Supr. ha	Case	Populație	Limba maternă						Religia						Scirie/citește	Știe ung.	Bărb.	Fem.	Nec.	Căs.	Vad.	
				ro.	magh.	germ.	slovac.	rut.	croată	Alte lb.	g-c	r-c	ref.	evang.	unit.								izraeliță
Bixad	5483,4	394	1702	1506	50	142	-	-	-	4	1520	10	12	2	-	158	252	269	841	861	864	735	103
Boinești	1229,5	173	762	666	8	38	43	1	-	6	681	42	-	-	-	39	104	68	385	377	385	329	47
Trip	946,77	196	922	708	134	61	-	6	2	11	750	33	41	5	1	92	230	264	453	469	497	370	51
<b>TOTAL</b>	<b>7659,6</b>	<b>763</b>	<b>3386</b>	<b>2880</b>	<b>192</b>	<b>241</b>	<b>43</b>	<b>7</b>	<b>2</b>	<b>21</b>	<b>2951</b>	<b>85</b>	<b>53</b>	<b>7</b>	<b>1</b>	<b>289</b>	<b>586</b>	<b>601</b>	<b>1679</b>	<b>1707</b>	<b>1746</b>	<b>1434</b>	<b>201</b>

## IV.

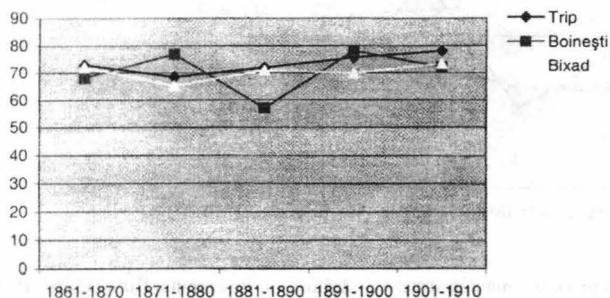
Tabel nr. Habitatul rural din Transilvania între 1850-1910

Anul	TIPUL SATULUI										TOTAL SATE	Numărul populației rurale	Numărul mediu de loc. într-o așezare
	foarte mic (1-199 loc.)		mic (200-499 loc.)		mijlociu (500-999 loc.)		mare (1000-1999 loc.)		foarte mare (2000→)				
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%			
1850	180	6,6	948	34,9	1070	39,4	445	16,4	75	2,7	2.718	1.939.203	713,4
1880	137	5,3	812	31,3	1064	40,9	474	18,2	112	4,3	2.599	2.028.999	780,6
1910	53	2,1	594	23,2	1035	40,4	672	26,2	207	8,1	2.561	2.547.709	994,8

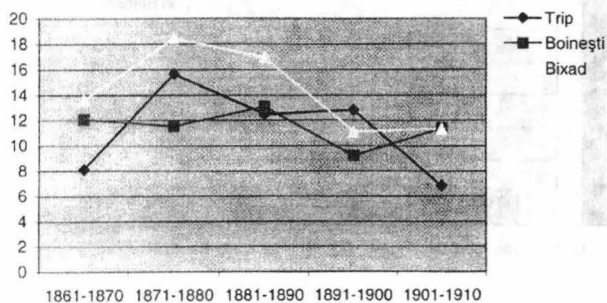
Surse: *Recensământul din 1850, Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Editura Staff, 1996; *Az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*, Budapest, 1882; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 42 kötet, Budapest, 1912.

V. Grafice privind dinamica structurii căsătoriilor din comuna Bixad, pe statute civile și decenii (1861-1910):

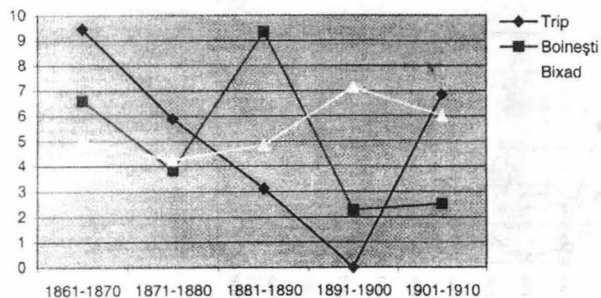
a) necăsătorit-necăsătorită



b) văduv-necăsătorită

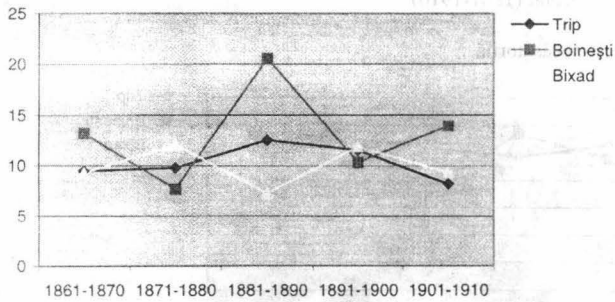


c) necăsătorit-văduvă

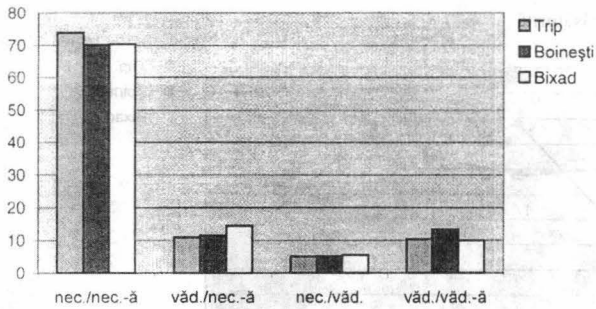




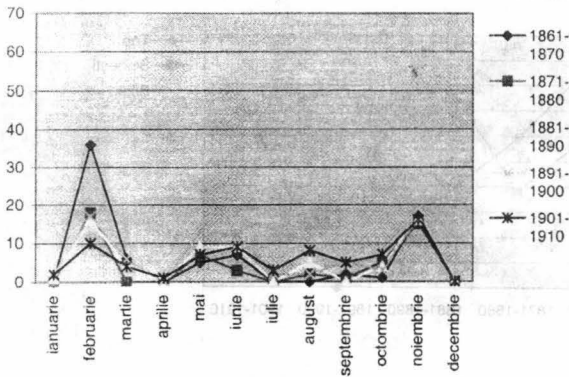
d) văduv-văduvă



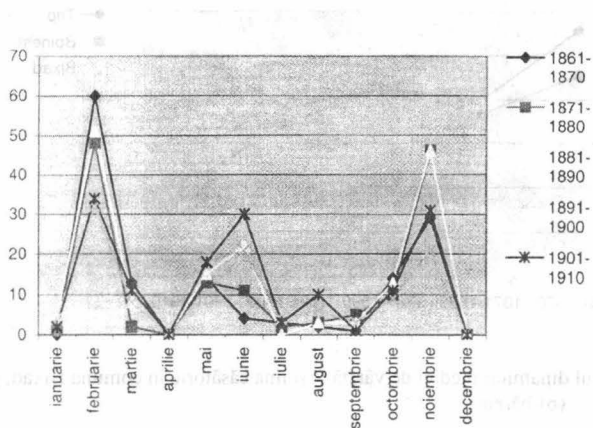
VI. Graficul privind dinamica structurii căsătoriilor din comuna Bixad (1861-1910)



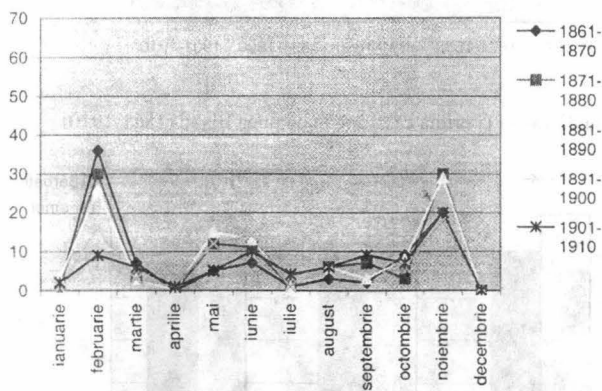
VII. Graficul dinamicii căsătoriilor în satul Trip pe luni (1861-1910)



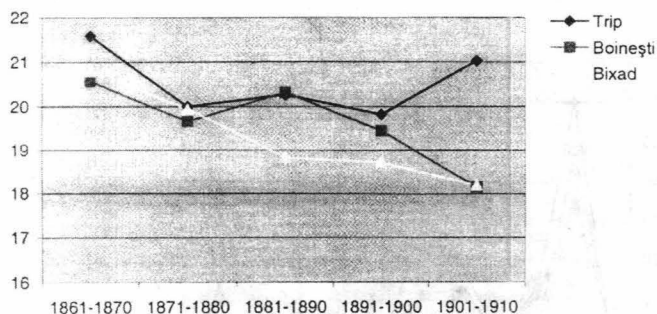
VIII. Graficul dinamicii căsătoriilor în satul Bixad pe luni (1861-1910)



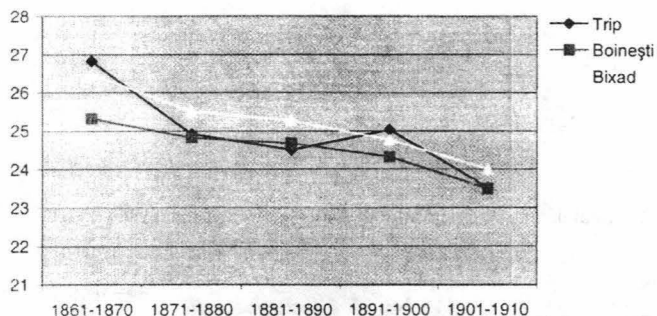
IX. Graficul dinamicii căsătoriilor în satul Boinești pe luni (1861-1910)



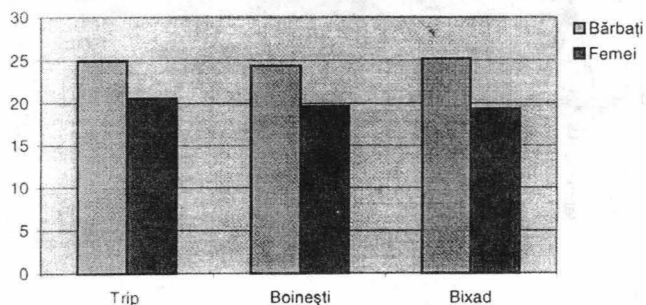
X. Graficul dinamicii mediei de vârstă la prima căsătorie în comuna Bixad, pe decenii  
(a)-femei



XI. Graficul dinamicii mediei de vârstă la prima căsătorie în comuna Bixad, pe decenii  
(b)-bărbați



XII. Media de vârstă la prima căsătorie în comuna Bixad (1861-1910)



## NOTE

<sup>1</sup> Maria Voinea, *Familia și evoluția sa istorică*, București, 1980, pg. 9

<sup>2</sup> Dalia Carmen Știrb, *Căsătoria și problemele vieții de familie în satele comunei Buciumi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Familie și societate*, coord. Ionuț Costea și Valentin Orga, Cluj-Napoca, 1999, p. 57

<sup>3</sup> Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. I, București, 1986, p. 135

<sup>4</sup> Petre Din, *Eros și Agape în producția culturală a secolului al XIX-lea transilvănean*, în vol. *Familie și societate*, coord. Ionuț Costea și Valentin Orga, Cluj-Napoca, 1999, p. 28

<sup>5</sup> Sorina Paula Bolovan & Ioan Bolovan, *Considerații privind vârsta la căsătorie la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, în vol. *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coord. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2002, p. 111-124

<sup>6</sup> *ibidem*

<sup>7</sup> *Recensământul din 1880, din Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Editura Staff, 1997; *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*, II kötet, Budapest, 1882; *Recensământul din 1900, din Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Editura Staff, 1998; *Recensământul din 1910, din Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Editura Staff, 1999; *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták szerint*, Budapest, 1912 (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. kötet)

<sup>8</sup> Ioan Bolovan, *Habitatul rural din Transilvania între 1850-1910*, în vol. *Fațetele istoriei: Omagiu academicianului Șt. Ștefănescu*, București, 2000, p. 113-115

<sup>9</sup> Cornel Todea, *Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei*, în *Revista de statistică*, 22, 1973, nr. 6, p. 83

<sup>10</sup> Vladimir Trebici, *Demografia*, București, 1979, p. 89

<sup>11</sup> Adriana Florica Muntean, *Mortalitate și morbiditate în nord-vestul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în vol. *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coord. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2002, p. 192

<sup>12</sup> Ioan Bolovan, *Considerații istorice și statistice privind căsătoria în Transilvania între 1851-1918*, în vol. *Familie și societate*, coord. Ionuț Costea și Valentin Orga, Cluj-Napoca, 1999, p. 47

<sup>13</sup> Roxana Alina Oprescu, *Reconstituirea familiei din Așchileul Mare (jud. Cluj) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Familie și societate*, coord. Ionuț Costea și Valentin Orga, Cluj-Napoca, 1999, p. 63

<sup>14</sup> Simion Retegan, *Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea (Solnocul Inferior)*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 171

ASPEKTE DER EHESCHLIEßUNGEN IN DER  
GEMEINDE BIXAD,  
IN DEN GRIECHISCH-KATHOLISCHEN  
PFARRGEMEINDEN (1861-1910)

In der Erforschung des Phänomens der Eheschließungen in den griechisch-katholischen Pfarrgemeinden ist man von den Registern dreier Pfarrgemeinden aus der Umgebung der Ortschaft Bixad (Kreis Satu-Mare) ausgegangen.

Aufgrund der Statistiken bezüglich der Ehen, die zwischen 1861-1910 geschlossen wurden, konnte man feststellen, dass ihre Anzahl von äußeren Faktoren, wie Naturkatastrophen und Epidemien beeinflusst wurden.

Von Beobachtungen ausgehend bezüglich der Zeit im Jahr, in der

Ehen geschlossen wurden, konnte man ebenfalls eine Regel der Fluktuationen feststellen, die von den griechisch-katholischen Gemeinschaften eingehalten wurden, und zwar war zur Fastenzeit das Heiraten verboten.

Letztendlich konnte man auf Grund der Statistiken auch das Phänomen der Exogamie (d.h. Erschließungen mit Personen aus einem anderen Dorf) bestätigen und in Folge dessen ein Schaubild (eine Graphik) über das Alter in der Eheschließungen erstellen.

# SÂRBII DIN TIMIȘOARA

## Structura etnică a comunității minoritare

*Miriana Pavlović, Beograd*

Sârbii din Timișoara reprezintă o comunitate etnico-națională de tip minoritar, caracterizată printr-o bogată istorie de viață multiseculară, într-un context multiethnic, și cu numeroase probleme, într-o țară aflată în tranziție social politică.

Timișoara se găsește în partea de sud vest a României, în Câmpia Banatului, pe râul Bega. Este un oraș vechi, care în 1972 a sărbătorit 700 ani de existență<sup>1</sup>. Orașul are astăzi 270.487 locuitori și este centru de județ<sup>2</sup>.

Pe parcursul îndelungatei sale istorii, a fost dominat politic și supus influențelor culturale din partea unor țări diferite ca: Ungaria, Turcia, Imperiul austriac, Regatul României( între cele două războaie mondiale), Republica Socialistă România, după cel de al doilea război mondial. Ultima mare transformare, din 1989, o reprezintă căderea socialismului și instaurarea regimului democratic, care durează până în prezent.

Aceste mari schimbări istorice turbulente s-au remarcat, înainte de toate, în frecvența modificare a structurii naționale a populației orașului cât și în situația sa social-politică și în caracteristicile sale culturale. Acestea ar fi motivele pentru care Timișoara a fost întotdeauna un oraș preponderent multinațional, având un mediu multicultural, în care, astăzi, alături de marele număr de români, mai locuiesc: maghiari, germani, sârbi, romi, evrei etc.

Data stabilirii sârbilor la Timișoara nu este precis consemnată, dar într-un document istoric din anul 1366 aceștia sunt amintiți aici ca „foarte perseverenți în credință”<sup>3</sup>. Numărul celor sosiți a sporit mai ales după căderea statului medieval sârb, în anul 1459, sub ocupație otomană, încât, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, Banatul avea deja un caracter sârbesc. Astfel că într-un document din anul 1542 spațiul dintre Timișoara și

Dunăre poartă numele de „*Raška (Ráczág)*”<sup>4</sup> în timp ce în altul, din 1543, se menționează că Timișoara se găsește „*la mijlocul Rašadie*” (*in medio Rascianorum*)<sup>5</sup>. Este greu de precizat numărul sârbilor care au locuit în oraș, dar probabil că acesta nu a fost mare. Totuși se consideră că Timișoara, înainte de venirea turcilor, a avut o biserică ortodoxă, care se leagă mai târziu de existență catedralei episcopale<sup>6</sup>.

Pe timpul dominației turcești (1552-1716) Timișoara a fost sediul sangeacului cu același nume și centrul celor mai importante foruri militare, religioase, administrative etc. Alături de populația turcească dominantă, sosită din diverse colțuri ale Imperiului otoman, dar mai ales din țările iugoslave, în oraș ia ființă și centrul creștin, alcătuit în majoritate din sârbi, apoi din aromâni, greci, armeni și evrei, după care au apărut, ca noi locuitori, și țigani<sup>7</sup>. În Timișoara turcească sârbii au funcționat și ca martolozii (grăniceri creștini în componența unităților militare turcești), astfel că acest „*cartier martoloz*”, în care locuiau grănicerii, unii istorici îl consideră a fi sârbesc<sup>8</sup>.

De asemenea, în anul 1608, în oraș a fost înființat și sediul bisericii episcopale ortodoxe sârbe de pe teritoriul Banatului<sup>9</sup>.

După plecarea turcilor, singurii locuitori ai orașului au fost sârbii, care și-au înființat propria administrație, pe a cărui sigiliu stătea scris „*Sigillum genitis Rascianorum graeci ritus*”, având în mijloc figura Sfântului Gheorghe, ocrotitorul Timișoarei<sup>10</sup>.

Dar la scurt timp, autoritățile austriece încep prima colonizare organizată a germanilor, apoi a românilor și maghiarilor, lucru care a dus, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, la creșterea populației și la schimbarea structurii sale etnice în detrimentul sârbilor.

În perioada dominației habsburgice, datorită dezvoltării rapide a comerțului, Timișoara cunoaște o importantă înflorire economică, ajungând în câteva decenii la aspectul unui oraș central european, cu străzi largi, urbanizate, și cu clădiri monumentale, între care s-au evidențiat și clădirile construite de sârbi<sup>11</sup> (Primăria sârbească din anul 1730, Catedrala și Palatul



episcopal din 1748<sup>12</sup>). Pe lângă acestea în anul 1773 aici se înființează compania comercială rațco-grecescă, care deținea practic tot exportul și importul comerțului din Banat, beneficiind și de favoruri culturale<sup>13</sup>.

Sârbii din Ungaria s-au considerat întotdeauna un popor aparte în sens politic și etnic. Conștienți de situația lor și de interesul lor național, la Dieta de la Timișoara din 1790, au solicitat o autonomie teritorială (administrativă) specială și au prezentat primul program național sârb din istorie („*Gravamina et postulata*”)<sup>14</sup>. Aceste doleanțe nu au fost niciodată îndeplinite din cauza împotrivirii Ungariei, dar ele au stat la baza unei viitoare mișcări populare condusă de clasa orășenească a poporului sârb din Voivodina<sup>15</sup>.

După alipirea Banatului la Ungaria (1779) s-a început o maghiarizare pronunțată a altor grupări etnice, care n-a cruțat nici Timișoara. Împotrivindu-se acestui proces, mișcarea populară sârbă proclamă în anul 1848 un Voivodat al Serbiei și Banatului timișan, cu sediul la Timișoara, dar această plăzmuire națională este desființată de Viena în anul 1860, cu toate că nici până atunci nu fusese respectată<sup>16</sup>.

Banatul este împărțit pentru prima dată după primul război mondial. Timișoara revine României iar sârbii din Timișoara devin minoritate națională. Statutul lor este reglementat în limitele așa numitei „*autonomii culturale*”, care a devenit principiu internațional predominant în Europa și totodată cadru pentru drepturile minorităților, prin sistemul Ligii națiunilor. La fel ca pretutindeni în România, sârbii din Timișoara au avut dreptul la școli și biserici în limba maternă, viața culturală desfășurându-se prin societăți cultural-artistice, biblioteci, fundații de binefacere, cluburi sportive. În acea perioadă a apărut *Curierul timișorean*, în limba sârbă cu litere chirilice<sup>17</sup>.

După al doilea război mondial până la revoluția din 1989, situația minorității sârbe din România a trecut prin mai multe faze: de la dreptul nediscriminator de aderare și asociere la unitatea culturală a tuturor minorităților slave s-a ajuns, într-o fază a doua,

la discriminări și prigoniri, care au culminat cu deportarea în Bărăgan<sup>18</sup>, pentru ca lucrurile să se liniștească într-o fază a treia, caracterizată prin normalizarea relațiilor dintre Iugoslavia și URSS. Însfârșit, faza a patra cuprinde perioada de la adoptarea Constituției din 1965 până la căderea socialismului în România din 1989, în care, deși prin constituția RS România se garanta egalitatea tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, rasă sau religie, în viața economică, socială și culturală, aceste drepturi au fost în mare parte limitate<sup>19</sup>. Referindu-ne la această perioadă comunistă, în general, putem spune că, deși existența minorităților nu a fost negată, respectându-li-se un minim de drepturi, se ducea în același timp o politică permanentă de asimilare<sup>20</sup>.

După schimbările din 1989, s-au adoptat câteva legi referitoare la problema minorităților. Astfel Constituția din 1991 recunoaște drepturile naționale, etnice, lingvistice și religioase ale minorităților, iar persoanelor care aparțin acestor minorități li se garantează dreptul de păstrare, dezvoltare și exercitare a particularităților naționale, lingvistice și religioase<sup>21</sup>. De asemenea, din luna decembrie a aceluiași an a început să fie asigurată reprezentarea minorităților în Parlament. Această măsură a făcut ca și sârbii să fie reprezentați în Parlamentul României de către un deputat.

La ora actuală, sârbii din Timișoara sunt o comunitate mică, care, după rezultatele preliminare ale ultimului recensământ al populației, din anul 2002, cuprinde un număr de 6.271 persoane, reprezentând 1,34% din întreaga populație a orașului.

Cu toate că au fost afectați în mare măsură de procesul asimilării și depopulării, ei au o comunitate etnică destul de activă și o serie de instituții specifice (sediul Uniunii Sârbilor din România și al Episcopiei sârbe, trei biserici, liceul „*Dositei Obradovici*”, două grădinițe în limba maternă, catedră de sârbistică la Universitatea de Vest, săptămânalul în limba sârbă „*Naša reč*” și trimestrialul „*Književni život*”, un club sârbesc, bibliotecă și societăți cultural-artistice: coruri, grupuri folclorice, orchestre de tamburași etc).

Studiul nostru asupra sârbilor din Timișoara a început în anul 2002. Pentru cercetările din teren, care se află în desfășurare, sunt prevăzute în continuare câteva etape de ședere scurtă în oraș.

Pe lângă prelucrarea materialului istoriografic relevant, a bibliografiei și altor documente scrise (date statistice de arhivă, ziare, publicații, relatări din viață etc), cele mai importante date le vom aduna printr-o metodă combinată, care constă atât din observarea prin participare la viața cotidiană și la sărbători, la viața de familie și socială a sârbilor din Timișoara, cât și din interviuri, anchete și discuții libere cu membrii comunității de diferite sexe, vârste, statut social, opțiuni politice și religioase.

Cum se știe, scopul și cadrul metodologic al cercetării sunt condiționate de particularitățile etnologice și de situația socială a grupului studiat. Intenția noastră este de a afla și deduce cauza și modul în care sârbii din Timișoara își păstrează și manifestă identitatea etnică, precum și aceea de a cunoaște formele și factorii de manifestare ai acestora , în trecut și acum, într-un mediu multietnic.

Cu toate că termenul de interetnicitate a apărut în anii patruzeci, conturarea sa teoretică nu s-a încheiat până în prezent. Cea mai importantă semnificație a acestui concept rezidă din faptul că, în studiile interetnice se pune accentul pe relațiile dintre grupuri și pe dimensiunea simbolică a comunității etnice, încât prioritatea studiului nu mai este integrarea, sau trăsăturile singulare, izolate, ale grupărilor etnice, ci societatea și relațiile inter-umane.

În prima etapă a cercetării am utilizat conceptul modern de etnicitate/ identitate etnică, punând accentul pe abordarea situațională, pe dimensiunea subiectivă, pe caracterul simbolic, dar și pe combinarea aspectelor culturale și sociale ale comunității etnice. Cercetarea viitoare se va concentra asupra indicatorilor și simbolurilor comunității, asupra particularităților distincte, reale și imaginare, pe relația *noi-ei*, și pe barierele etnice.

Chiar dacă comunitățile etnice sunt încă și azi studiate de cele mai multe ori ca sisteme închise, este mai potrivit să le

considerăm ca un sistem deschis, ce presupune și relațiile cu străinii. Barth afirma și el în 1970 că studiul etnic trebuie axat pe barierele etnice, respectiv pe problemele specifice, atunci când una dintre grupări, pentru a se defini, trebuie sau dorește să se deosebească de celelalte<sup>22</sup>. Din acest punct de vedere identificarea etnică are două sensuri. Ea presupune atât o percepție internă - cum se văd membrii grupării pe ei, cât și o percepție externă - cum îi văd aceștia pe cei din afara grupării<sup>23</sup>, motiv pentru care studiile asupra etnicității se desfășoară întotdeauna pe relația *noi-ei*.

Nu prezintă importanță faptul că nu există concordanță între cele două percepții, ea nu trebuie să existe, și nici faptul că sunt o sursă de stereotipuri și prejudecăți, tocmai această relație dintre definiția endogenă și exogenă a apartenenței etnice transformă identitatea etnică într-un proces dinamic, care este mereu supus redefinirii și realcătuirii. Așadar înțelegerea identității etnice, a funcțiilor sale, înțelesul și însemnătatea pe care le are ea pentru membrii, dar și pentru ne-membrii, se pot schimba în cursul timpului. Acesta este un mod important de abordare, mai ales pentru studierea comunităților, care, tocmai ca sârbii din Timișoara, au o tradiție lungă de viață în diasporă, când s-au confruntat cu diferite sisteme sociale necesitând și analizarea diferitelor strategii ale grupărilor etnice din acele perioade.

Identitatea etnică este de asemenea o categorie flexibilă, care poate fi manevrată de membrii grupului. Ea poate fi acceptată sau respinsă în funcție de situație. La negarea identității etnice se ajunge cel mai adesea când se consideră că astfel se va îmbunătăți situația socială. Dar și această flexibilitate poate fi limitată de concepția ne-membrilor.

Următoarea trăsătură importantă a identității etnice ca principiu aplicat în studiile noastre este simbolismul său. Prin el aceasta se formează și manifestă pe baza unui șir de simboluri etnice ce reprezintă caracteristici mai mult sau puțin vizibile, reale sau imaginare ale unei grupări, pe care membrii acesteia sunt convinși că le posedă, iar ne-membrii îi definesc prin ele<sup>24</sup>.

Din numărul trăsăturilor diverse menționate, la un moment dat membrii grupării își aleg atributele comunității etnice și particularitatea distinctă, care cred că îi reprezintă și îi deosebesc de ne-membrii. Asemenea trăsături culturale sau sociale sunt considerate ca aparținând grupării. Acestea li se acordă, din interior sau exterior, o importanță deosebită și vor constitui simbolurile etnice. Ele nu sunt întotdeauna trăsăturile cele mai importante care au în mod obiectiv și cea mai mare forță de demarcație, comunitatea și diferențierea putându-se sprijini și pe ceea ce pare ne semnificativ. Dar nu numai atributele din arsenalul valorilor tradiționale pot avea funcția de simboluri etnice, ci și cele complet noi dacă se vor impune grupării ca simboluri, adică se vor „identifica” cu tradiția.

Abordarea teoretică amintită stabilește și condițiile în care se va face identificarea etnică, fiind foarte importantă la studierea societăților în tranziție cum este cea din România. Datorită evoluției în perceperea etnicității la societățile în tranziție, adesea se ajunge la reanimarea tradiției, a etnificării anumitor evenimente religioase sau culturale<sup>25</sup>, dar și la apariția de noi simboluri etnice. De exemplu, în ultimii ani, după căderea socialismului, sârbii din Timișoara au reluat sărbătorirea colectivă și fastuoasă a nedeilor bisericești, iar balul de sfântul Sava a devenit cel mai important eveniment al întregii comunități. Ei își manifestă tot mai mult identitatea etnică nu numai cu ocazia sărbătorilor, ci și la alte întruniri sociale.

În același timp din cauza redefinirii societății românești se formează noi structuri de conducere. Minoritățile etnice nu numai că își fac simțită prezența în întreaga societate, dar apartenența etnică se manifestă intenționat, astfel că, pe lângă manifestarea culturală, se înregistrează și pretenții de recunoaștere socială și politică. Am mai amintit că sârbii, ca și alte minorități naționale, își au deputatul lor în Parlament, iar statul le finanțează multe instituții și acțiuni. Toate acestea indică o schimbare de strategie etnică a comunități sârbești în vremurile noi, respectiv transferul tot mai mare a sentimentului apartenenței la comunitate din sfera

vieții zilnice către cea a timpului liber, mai bine zis cea a sărbătorilor și instituțiilor.

Pornind de la aceste premise teoretice în studiul asupra sărbilor din Timișoara, vom cerceta nu numai attributele empiric vizibile tradiționale și/ sau etnice ale noii culturi și/ sau sociale, pe care minoritatea noastră națională din diasporă le consideră indicatorii și simbolurile sale, iar accentul se va pune și pe analizarea condițiilor în care trăsăturile culturale și sociale devin simboluri de diferențiere a membrilor și ne-membrilor, respectiv pe procesele și strategiile etnice, respectiv pe relațiile interne și dintre grupări, ca și pe factorii social-istorici care au contribuit la definirea identității etnice și a manifestărilor sale de acum.

Obiectul studiului nostru fiind comunitatea care trăiește de mai multe secole într-un mediu multiethnic, accentul se va pune și pe penetrarea culturală, respectiv pe adoptarea și adaptarea elementelor culturale străine în practica sârbească obișnuită, dar și pe fenomenul dublei identități, sau pe sentimentul apartenenței la minoritatea sârbească și la societatea româna în general. De asemenea nu putem scăpa din vedere că timp îndelungat Banatul a reprezentat o zonă culturală unitară, iar prin cercetare vom confirma și apariția identității regionale, bănățene a sărbilor din Timișoara. Este vorba de identitatea înrădăcinată, cum o numesc alți autori, constatată și la alte minorități naționale cu un trecut cultural-istoric asemănător, de exemplu al croaților din Ungaria<sup>26</sup>.

De asemenea studiul nostru se realizează în mediu urban, care aparține în totalitate culturii central europene, iar atenția trebuie concentrată pe elementele sale cât și pe influențele pe care le-a avut Timișoara în transmiterea acelei culturi și în satele sârbești. Această influență a fost luată în considerare de exemplu când am urmărit moștenirea cântecelor și înființarea corurilor sârbești din satele Banatului de sus<sup>27</sup>. În final pe lângă analiza comunității sârbe și a particularităților distincte ale acesteia în raport cu populația majoritară și cu celelalte minorități naționale din oraș, ne-am propus să semnalăm și alte tipuri de diferențieri în cadrul comunității sârbe din Timișoara (bănățeni-clisureni,

ateiști-credincioși, sârbi asimilați-sârbi get-beget etc). Prin urmare scopul cercetării nu este numai studierea păstrării identității etnice a sârbilor din Timișoara, a manifestării acesteia, în diferite domenii ale vieții, în măsura și modul cel mai convenabil grupării în momentul în care trăiește, dar și analizarea proceselor și relațiilor etnice și a factorilor social-istorici ce au contribuit la acestea. În fine studierea sârbilor din Timișoara trebuie să ducă la o mai bună cunoaștere a problemelor grupărilor din diasporă, a multiculturalismului și păstrării particularităților culturale în procesele de integrare europeană.

*Traducere din limba sârbă Jurici Jiva*

## NOTE

<sup>1</sup> Zdravko Fenlački, *Timișoara-din trecutul și prezentul orașului*, Globus an XXXI, nr. 24-25, Beograd 2000, 138

<sup>2</sup> Rezultatele preliminare ale recensământului populației din martie 2002. Rezultatele au fost obținute la Uniunea Sârbilor din România.

<sup>3</sup> Ljubivoje Cerović, *Sârbii din România de la începutul evului mediu până azi*, Matica Srpska, Novi Sad 1997,12

<sup>4</sup> Slobodan Kostić, *Sârbii în Banatul românesc, perspectivă istorică, economică, industrială, numerică*, Tipografia „Doina”, Timișoara 1940, 4

<sup>5</sup> Lj. Cerović, *Sârbii din România de la începutul....23*

<sup>6</sup> Stevan Bugarski, *Ortodoxia sârbă din România: din perspectiva Episcopiei Ortodoxe Sârbe timișorene*, Timișoara-Beograd-Novu Sad, 1995, 152

<sup>7</sup> Lj. Cerović, op. cit.,89

<sup>8</sup> Dušan J. Popović, *Sârbii din Banat până la sfârșitul sec. XVIII – o istorie a localităților și populației*, SAN, Ediție specială, cartea CCXXXII, Institutul etnografic cartea 6, Beograd, 1955, 199

<sup>9</sup> Lj. Cerović, op. cit., 90

<sup>10</sup> S Kostić, *Drapelul primăriei sârbești Timișoara din 1782*, Glasul soc. istorice din Novi Sad IV, (GI), Novi Sad 1931, 476

<sup>11</sup> D.J.Popović, *Sârbii din Banat....200*

<sup>12</sup> Lj. Cerović, op. cit., 90

<sup>13</sup> și *Privilegiile date de Maria Terezia companiei comerciale rațko-grețești din 1773*, Glasul soc. istorice din Novi Sad, cartea IV, nr.1, Novi Sad 1931, 116

<sup>14</sup> M. Stojković, *Minoritatea națională sârbă din România*, în *Migrările sârbilor cândva și acum*, Institutul internațional de politică și economie și Patria sârbilor și emigranților din Serbia, Beograd 1990, 233

<sup>15</sup> Idem, 234

<sup>16</sup> Idem, 234

<sup>17</sup> Idem, 239

<sup>18</sup> Detalii despre prigoana și deportarea sârbilor în pustiul Bărăganului se pot afla în: Miodrag Milin și Liubomir Stepanov, *Golgota sârbilor din Bărăganul României 1951-1956*, Ediție specială, Monografia cartea 8, Uniunea Democrată a Sârbilor și Carașovenilor din România, Timișoara 1996

<sup>19</sup> Vladimir Grečić și Marko Lopušina, *Toți sârbii din lume*, IP Princip, Beograd 1994, 149

<sup>20</sup> Momir Stojković, *Evoluția și protejarea minorității naționale sârbe din România conform dreptului și politicii internaționale*, Temišvarski zbornik 1, Matica srpska, Novi Sad 1994, 247

<sup>21</sup> *Constituția României*, Monitorul Oficial nr. 233 din 21.11.1991, 2-4

<sup>22</sup> F. Barth, *Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Differences*, Bergen-Oslo, London 1970, 24

<sup>23</sup> F. W. Riggs, *Modes of Ethnicity*, Europa Ethnica 4, 1988, 161

<sup>24</sup> Pentru definirea identității entice a se vedea: M. Pavlović, *Sârbii din Chicago, problema identității etnice*, Beograd 1990, 81 și bibliografia menționată.

<sup>25</sup> Despre penetrarea elementelor etnice și religioase a se vedea: M. Pavlović, *Apartenența religioasă și etnică*, GEI SANU 46, Beograd 1997, 101-108.

<sup>26</sup> Jadranka Grbić, *Identitatea multiplă a croaților din Ungaria*, Ethnologica Croatica 6, Universitatea din Zagreb, Facultatea de filozofie, Institutul etnologic, Zagreb 1994, 119-126

<sup>27</sup> A se vedea: Jelena Lj. Jovanović, *Moștenirea cântecelor la sârbii din Banatul de sus din România în lumina practicii cântecelor autohtone și preluate*, teză de masterat susținută la Facultatea de arte muzicale, catedra de muzicologie și etno-muzicologie, Beograd 2000, în manuscris.



## DIE SERBEN AUS TEMESWAR. DIE ETHNISCHE STRUKTUR DER GEMEINSCHAFT

Die Serben aus Temeswar stellen eine ethnische Gemeinschaft der Minderheit dar, gekennzeichnet durch eine reiche, Jahrhunderte alte Geschichte in einem multiethnischen Raum, gelegen in der Nachbarschaft ihres Mutterstaates, aber auch geprägt durch die zahlreichen gegenwärtigen Probleme eines Landes, welches sich zudem mit einem sozialen und politischen Wandel auseinandersetzt. Die vorliegende Studie hat sich vorgenommen, die Gründe und die Weise herauszufinden, in denen die Serben in Temeswar ihre ethnische Identität bewahren und ausdrücken können, wie auch ihre Äußerungsmöglichkeiten in der Vergangenheit und Gegenwart. Das gegenwärtige Konzept von Ethnizität betont die situationsbezogene Angehensweise, die subjektive Dimension, den symbolischen Charakter aber auch die Verschmelzung der kulturellen und sozialen Aspekte der ethnischen Gemeinschaft und die unterschiedlichen Eigentümlichkeiten. Der Akzent innerhalb dieser Forschung liegt somit, aus der Perspektive der Ethnizität, auf reelle und eingebildete Indikatoren/Anzeichen und Symbole (Sprache, Religion, Tradition und Brauchtum, Namen und Werte, Ernährung, Musik, u.s.w) der Gemeinschaft, auf den unterschiedlichen Eigentümlichkeiten der Gruppe sowie auch auf der Beziehung Wir-Sie und auf den ethnischen Hindernissen.

ARADUL ȘI ARĂDENII ÎN LUCRĂRILE  
MEMORIALISTICE ALE LUI  
SAVA TEKELIJA

*Dedicat memoriei distinsului arhitect arădean Miloș Cristea*

*Bojidar Panici*

În secolele XVIII-XIX, Aradul a reprezentat un important centru cultural al sârbilor din Imperiul Habsburgic. De aici își trag obârșia sau, în diferite împrejurări, aici s-au stabilit și au creat numeroase personalități de seamă ale științei, artei și literaturii sârbe. Amintim pe renumiții artiști ai penelului Stefan Tenetki, Nikola, Dușan și Stevan Aleksici, prima doamnă a literaturii sârbe moderne Eustahia Arsici, medicul Iovan Steici, scriitor, unul din întemeietorii Societății Culturale Društvo Srpske Slovesnosti din care s-a dezvoltat mai târziu Academia Sârbă de Științe și Arte și creatorul terminologiei medicale în limba sârbă, apoi, muzicologul Aleksandar Nikolici, primul cântăreț de operă al scenei lirice sârbe Stevan Deskașev, arhitectul Milan Tabakovici. Acestei pleiade de nume ilustre îi aparține fără îndoială și numele lui Sava Tekelija, cărturar și deopotrivă mecenă al culturii sârbe.

Sava Tekelija a studiat la Universitățile din Buda, Viena și Pesta. La vârsta de 25 ani susține teza de doctorat *Dissertatio Iuridica de Causa et Fine Civitatis* și devine doctor în științe juridice. În afara studiilor din domeniul juridic, a audiat cursuri de filozofie, matematică, științe naturale, retorică, a luat lecții de desen, a învățat să cânte la flaut. Sava Tekelija a fost și un adevărat poliglot. Pe lângă limbile de predare în școli și universități - latina, germana, maghiara - a studiat franceza, italiana și spaniola. Vorbea de asemenea, în afara limbii materne, româna și rusa. Fără nici o exagerare se poate spune că arădeanul Sava Tekelija a fost unul dintre cei mai luminați intelectuali sârbi din a doua jumătate a secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX.

Pe lângă renumele de cel mai important mecena al culturii sârbe<sup>1</sup>, Sava Tekelija a lăsat posterității și o importantă moștenire literară. El a sprijinit material publicarea multor lucrări fundamentale ale literaturii sârbe dar a lăsat în manuscris și propriile sale lucrări *Dnevnik Save Tekelije* (“Jurnalul lui Sava Tekelija”) și *Građa ili materijal za opisanije života moga* (“Material documentar pentru descrierea vieții mele”).

Al doilea manuscris a fost publicat postum, cu unele prescurtări, în revista *Letopis Matice srpske* (“Letopisețul Matîței Sârbe”) între anii 1876-1879. Abia în 1966 avea să fie tipărită în întregime, împreună cu o selecție de alte lucrări ale aceluiași autor, de către Editura “Prosveta” din Belgrad, sub redacția istoricului Aleksandar Forišković. A fost reeditată în 1989 de Editura belgrădeană “Nolit” sub titlul *Opisanije života* (“Descrierea vieții”). Manuscrisul se păstrează la Secția de manuscrise al Matîței Sârbe din Novi Sad.

Cealaltă lucrare de memorii, “Jurnalul”, care datează din perioada 1792-1798, când Sava Tekelija era înalt funcționar la Curtea de la Viena (secretar al Cancelariei Ungare), a zăcut uitată în arhive până în 1967, când regretatul protopop Svetozar Naidan, parohul bisericii sârbe din Arad-Gai, descoperă o parte a “Jurnalului” la Biblioteca Vicariatului Sârb din Timișoara. El citește și traduce în limba română 12 pagini ale manuscrisului<sup>2</sup>.

La simpozionul dedicat relațiilor româno-sârbe (22-23.05.1970, Vrșac, Iugoslavia) slavistul român Teodor Trâpcea a prezentat o comunicare cu titlul - *Un amănunt inedit din Jurnalul lui Sava Tekelija privitor la români*<sup>3</sup> - ceea ce înseamnă că a cunoscut această lucrare, pe atunci doar în manuscris.

Prima ediție a “Jurnalului”, îngrijită de Stevan Bugarski, a fost publicată de Matica srpska în 1992 sub titlul: *Dnevnik Save Tekelije besmrtnog blagodetelja naroda srpskog vođen u Beču 1795-1797*. Ea cuprinde ceea ce s-a mai păstrat din manuscrisul original, foile 30-47, care conțin însemnările autorului din perioada octombrie 1795 - ianuarie 1797.

Exceptând anii petrecuți la studii și în funcția de secretar al Cancelariei Ungare de pe lângă Curtea de la Viena, ca și cei în care a întreprins lungi călătorii în Rusia, Serbia și Germania, cea mai mare parte a vieții (a trăit 81 de ani)<sup>4</sup>, Sava Tekelija a petrecut-o în Aradul natal, de care a fost atașat, și pe care l-a iubit sincer și profund. Lucrarea *Građa za opisanije života moga* a fost scrisă în ultimii ani ai vieții, pe baza însemnărilor pe care le-a făcut, începând din tinerețe, dealungul întregii sale vieți.

Din anii copilăriei i-au rămas vii în amintire multe evenimente importante din viața orașului dar și întâmplările din viața sa și a familiei sale. Astfel, el își amintește de construcția pe malul stâng al Mureșului a noii cetăți, aproape de o vârstă cu el, de plimbările în grădina familiei (*“u svoj vertograd”*), locul de care sunt legate unele aspecte importante ale istoriei culturale a Aradului<sup>5</sup>.

La vârsta de șase ani părinții l-au dat la școala sârbească, care se afla în curtea bisericii Sfinților Apostoli Petru și Pavel, la care a urmat primele trei clase, timp în care a învățat psaltirea (*“do polovine počti psaltira izučio”*). Dascălii, care se numeau pe atunci “magistri”, spune Sava, învățau copiii nu numai să scrie și să citească ci și cum să se comporte în societate. În așa numita zi de recreație copiii veneau la școală unde se jucau sub supravegherea învățătorului. Câteodată acesta îi ducea în pădurea din apropiere, probabil pădurea Ceala, unde îi învăța cum se denumesc diferite specii de arbori, de flori, sau îi ducea la scăldat.<sup>6</sup> În 1770 a trecut la “școala latină” unde la vârsta de 9 ani trebuia să învețe latina și maghiară. La început i-a fost foarte greu, deoarece *“pe atunci au fost foarte puțini unguri la Arad iar acasă părinții vorbeau sârbește”*. Totuși a reușit să termine primul an (*“declinist”*), apoi, în anii următori (*“comparatist”* și *“conjugatist”*) a fost de fiecare dată premiant (*“sedator”*), purtând la gât cu acea mândrie și bucurie caracteristică vârstei - medalia de merit.<sup>7</sup> Faptul că Sava Tekelija a fost un elev eminent al Gimnaziului latin din Arad o dovedește însemnarea în catalogul din 1775 al școlii, făcută în dreptul numelui său de profesorul Paar Vida: *“Adolescens ad magna natus”*.<sup>8</sup>

Pentru a deprinde cât mai bine latina, la materiile predate în această limbă elevii nu aveau voie să vorbească decât latinește. Cine încălca această regulă, rostind un singur cuvânt în altă limbă, primea drept pedeapsă așa-numitul “*truncum*” – o pușcă din lemn sau o oală – pe care trebuia să o ducă acasă și apoi să o aducă înapoi la școală. Ceilalți copii îi strigau: “*truncum, truncum asine quare non scis latine*”. Tekelija își amintește cu amărăciune de pedepsele corporale, folosite ca metoda pedagogică de unii profesori, pe care el însuși le-a simțit pe propria piele, o singură dată spune el, nu pentru că nu și-ar fi făcut lecțiile ci pentru că a fost cu părinți la o nuntă.<sup>9</sup> Tekelija descrie cu lux de amănunte vreo douăzeci de jocuri ale copiilor din vremea aceea.<sup>10</sup> Ca evenimente importante din copilăria sa, notează, de asemenea, despre vizita la Arad a Împăratului Iosif al II-lea. În prezența acestuia, episcopul Pahomije Knežević a oficiat liturghia la biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel iar diaconul Feldvari i-a tradus împăratului în limba latină semnificația diferitelor momente din timpul slujbei. Întâlnirea familiei Tekelija, părinții - Iovan și Marta și copiii – Petar, Sava, și Alka, cu Împăratul Iosif al II-lea a fost foarte scurtă, spune Sava, “*deoarece părinții noștri nu vorbeau altă limbă decât sârba și româna pe care împăratul nu le cunoștea*” și după circa un sfert de oră întâlnirea s-a încheiat.<sup>11</sup>

Iată și două fenomene astronomice interesante văzute la Arad în anii copilăriei lui Sava. Este vorba de o cometă<sup>12</sup>, care, conform credinței din popor, se datora războaielor purtate pe atunci cu turcii, și aurora boreală din iarna lui 1770, când cerul s-a înroșit în partea nordică și toate obiectele păreau de culoare roșie “*și zăpada și masa și scaunele din casă, erau ca fierul înroșit...*”).<sup>13</sup>

În memoriile sale, Tekelija revine de mai multe ori asupra bisericii Sfinților Apostoli Petru și Pavel, ctitoria străbunicului său obercăpitanul Iovan Popovici Tekelija, primul comandant al grănicerilor sârbi din Zona de graniță de pe Valea Mureșului,

înființată la începutul secolului al XVIII-lea. Deși a fost odinioară biserica parohială a Orașului sârbesc (Civitas Rascianica, Ráczváros, Die Raizen Stadt), apoi a comunității sârbe din orașul Arad așa cum este și azi, ea a aparținut familiei Tekelija. În biserică sunt înmormântați membrii acestei familii – bărbații în cripta din fața amvonului iar femeile în pronaos.

Conform tradiției orale păstrate în familie dar și din cele auzite de la martorul ocular al acelor evenimente, Jelisaveta-Čava, mătușa tatălui său, Sava spune că biserică a fost construită de Iovan Popovici Tekelija și cei circa 500 de grăniceri, care s-au stabilit cu familiile lor în 1698 pe insula dintre râul Mureș și brațul său Mureșul Mic, din ordinul lui Eugen de Savoya, comandantul suprem al armatei austriece. Această biserică, notează Sava, *“există și acum deși acum este mai frumos împodobită.”*<sup>14</sup> Într-adevăr, în anii 1769/70, pe când avea opt-nouă ani, vechiul iconostas de construcție simplă, cu un singur registru de icoane împărătești, primul iconostas al acestei biserici, a fost înlocuit cu unul nou, mult mai mare, executat de renumitul pictor arădean Stefan Tenečki. De atunci, privind cum lucrau “molerii”, Sava a îndrăgit această artă și a început el însuși să deseneze. Câțiva ani mai târziu avea să-și desăvârșească cunoștințele în acest domeniu studiind desenul la școlile din Buda și Viena.<sup>15</sup>

În 1821 moare la Șiria (“Vilagos”) Petar Tekelija, fratele mai mare al lui Sava. Sicriul cu corpul neînsuflețit al defunctului a fost adus la Arad și depus în biserica Sfântului Ioan Botezătorul iar a doua zi a fost înmormântat, asemenea celorlați membrii ai familiei Tekelija, în cripta din interiorul bisericii Sfinților Apostoli Petru și Pavel, biserica de momânt a acestei familii.<sup>16</sup> De remarcat că, referindu-se la biserica Sfântului Ioan Botezătorul, Sava o numește *“biserica din Ciukovaț”* (“*čukovačka crkva*”), așa cum era denumită de sârbii arădeni, după numele părții de est a vechiului oraș cameral Arad - Ciukovaț (Tyukovecz).

Din două surse documentare a căror autenticitate și veridicitate nu pot fi contestate - Registru de venituri și cheltuieli al bisericii Sf. Apostoli Petru și Pavel, un adevărat letopiseț al

bisericii, primele însemnări datând din anul 1728, și memoriile lui Sava Tekelija – reiese clar că asupra edificiului propriu zis al bisericii construite între anii 1698-1702 s-au făcut două intervenții mai importante, dar numai asupra turlei bisericii. Astfel, în 1790 turla a fost reconstruită. Pentru aceasta, conform registrului de venituri și cheltuieli din 1792 (pag. 75, 76) , au fost necesare 246.000 de cărămizi iar executantul lucrărilor, meșterul zidar Waltensteiner a încasat suma de 1530 de fl.<sup>17</sup> Treizeci de ani mai târziu, în 1822, zidul turlei a fost înălțat cu 2 stânjani (circa 4 m) peste care s-a așezat acoperișul din tablă de cupru, în vârful căruia tronează globul și crucea aurită. Toate acestea, împreună cu cele patru clopote noi, l-au costat pe Sava Tekelija 22 000 de fl.<sup>18</sup>

Prin urmare, biserica construită de Iovan Popovici Tekelija exista atunci când strănepotul lui Sava definitivă redactarea memoriilor, în 1841. Ea există și astăzi. În 2002 a împlinit venerabilă vârstă de 300 de ani și a intat cu smerenie în al patrulea secol al existenței sale. Este lipsită de orice temeii afirmația potrivit căreia, între anii 1790-1822, biserica lui Tekelija ar fi fost demolată și în locul ei construită alta nouă – biserica de azi.

Memoriile lui Sava Tekelija conțin multe alte detalii legate de Aradul din acea epocă. Astfel, în 1815, în Câmpia Aradului a avut loc un fenomen foarte rar întâlnit - creșterea fără precedent a nivelului apelor freactice. În câmpie, departe de râul Mureș, au apărut pe suprafețe întinse foarte multe bălți. În anul următor au crescut brusc prețurile, în special la alimente și articole de îmbrăcăminte, iar în 1817 a bântuit foametea în tot Ardealul. Oamenii au fost nevoiți atunci să amestece în făină coceni măcinați și scoarța copacilor, pentru a supraviețui. Pe străzile Aradului zăceau morții răpuși de foame.<sup>19</sup>

De asemenea, epidemia de holeră, care a bântuit Europa și care a ajuns în 1831 și la Arad, a curmat multe vieți. Populația a fost cuprinsă de groază și de panică. Din această cauză, Sava Tekelija a interzis temporar ca la biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel să bată clopotele prin care se anunța decesul.<sup>20</sup>

În luna august a anului 1834, Aradul a sărbătorit cu mare fast atribuirea titlului de oraș liber regesc. Printre altele, în acest scop, în piața centrală a orașului a fost instalat un cort uriaș în care s-au desfășurat festivitățile. Baronul Orczy Lőrincz, comisar regal spune Sava, a înmănat cu mare pompă însemnele de oraș liber regesc. Haim Domokos a fost pe atunci primarul orașului, Lazar Mihailovici judecător, Socz purtător de cuvânt al municipalității iar el, Sava Tekelija, a fost ales în funcția de „*Wahl-Bürger*”.<sup>21</sup>

Vara lui 1841 a fost una toridă. Cel mai cald a fost în zilele de 17-18 iulie, când temperatura a ajuns până la 39°C, fiind însoțită de un puternic vânt fierbinte. Pământul frigea și radia căldura mai tare de cât soarele, spune Sava.”<sup>22</sup>

În cele două lucrări, autorul amintește pe unii dintre cei mai de seamă reprezentanți ai comunității sârbe din Arad: judecătorii Petar Bojici și Lazar Mihailovici, senatorii Pavle Iovanovici și Gheorghe Seculici, preceptorul Gheorghe Iankovici, primarul Arsenie Secianski, căpitanul orașului Sava Arsici.

Din „Jurnal”, care se referă în cea mai mare parte la anii petrecuți la Viena în funcția de secretar al Cancelariei Ungare, prezintă interes însemnările făcute cu ocazia unui concediu petrecut la Arad în toamna anului 1796. Cea mai puternică impresie i-a făcut de curând înființata companie a comunității sârbe formată din 50 de tineri echipați în uniformă asemănătoare cu cea a ulanilor polonezi: bonetă de culoare galbenă, veston și pieptar, pantaloni de culoare albastru închis<sup>23</sup>. Comandanții companiei au fost căpitanul orașului Sava Arsici și straja-meșterul Iovan Vasici, nașul de botez al lui Sava Tekelija. După parada din curtea bisericii, de ziua împăratului, compania a dat onorul în fața casei lui Tekelija cu o salvă trasă în aer, după care, Sava a cerut comandanților să stea „pe loc repaus” și i-a invitat pe toți în casă la un pahar de „rachiu”.<sup>24</sup>

Cu câțiva ani în urmă, ziarele locale și cele centrale, posturile de televiziune prezentau în topul știrilor declarațiile



martorilor oculari și dovezile materiale despre prezența OZNeurilor și a extraterestrilor în împrejurimile Aradului. După toate probabilitățile, cea mai veche însemnare din acest domeniu îi aparține lui Sava Tekelija. Într-o zi însorită de toamnă, în data de 6/18 noiembrie 1840 pe la ora trei după masă, aflându-se în fața colibeii din via sa din Galșa, zărește un obiect luminos cum coboară pe răzor. Când acesta s-a apropiat ceva mai mult, recunoaște o făptură purtând armură din fontă, aprecia Sava, emanând o lumină verzuie. Pleacă în întâmpinarea ei dar aceasta dispăre din vedere după o stivă de araci. Ajuns la locul cu pricină, nu a mai găsește nimic, nici o urmă din cele văzute cu câteva clipe mai devreme. A întrebat pe cei care lucrau în viile învecinate, dar nimeni în afara lui nu văzuse nimic neobișnuit. Drept comentariu la acest eveniment straniu, Sava notează în latină: “*Dicite physici quid hic, dies fuit, sobrius fuit, sol splendebat.*”<sup>25</sup>

## NOTE

<sup>1</sup> Prof. dr. Ljubivoje Cerović, *Un arădean, Sava Tekelija, cel mai important mecena al culturii sârbe*, Identitate, Alteritate, Multiculturalitate, Complexul Muzeal Arad, 2001, vol.3, p. 96.

<sup>2</sup> Sava Tekelija, *Dnevnik Save Tekelije besmrtnog blagodetelja naroda srpskog vođen u Beču 1795-1797*, Novi Sad, 1992, p.12.

<sup>3</sup> Ibidem

<sup>4</sup> Sava Tekelija s-a născut la Arad, la 18 august 1761. Moare la 21 septembrie 1842 și este îngropat în cripta familiei din biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel din Arad. Datele sunt după calendarul Iulian (stil vechi).

<sup>5</sup> Timp de un secol (1752-1857), în grădina familiei Tekelija a existat o scenă în aer liber numită “Arena” unde trupele ambulante prezentau spectacole de teatru considerate ca începuturile artei teatrale în Arad. (Lizica Mihuț, *Aradul și Teatrul Transilvan până la Marea Unire*, Arad, 1993, p. 20, 279)

<sup>6</sup> Sava Tekelija, *Opisanije života*, Beograd, 1966, p.45-46

<sup>7</sup> Ibidem, p.54. (“*U leto 1770. posle Voskresenija, dakle devete godine poslan bi u latinsku školu. Da svaki sebi predstavi kakva je*

to muka bila učiti dva jezika sasvim nepoznata; u to vreme u Aradu vrlo malo Madžara be, a roditelji u domu srbski govorili. Ovo dakle po godine vrlo teško bi učiti se, no pri vsem tim bude pri koncu deklinista, vtore godine komparatista s uspehom da je šedator bio, koje samo najbolji dijaci bivaju. Te godine i konjugatista postao počti svagda šedator i kolajnu nosio.”)

<sup>8</sup> Lakatos Ottó, *Arad Története*, Arad, 1881, vol.1, p.72.

<sup>9</sup> Sava Tekelija, o.c. p.55 (“Pri vsem tim otličijem, učitelj bi tirjanin i tražio priliku kako biti decu, koje svagda one virgazom s rozgami po golom telu bio, a veće kamdžijom i palicama... Roditelji bivši kumovi na ženidbi, nisu ga hoteli santoga ostaviti doma, te iego sobom na to veselje povelj. To bi dokazano i zato rozgami ili virgazom izbijen.”)

<sup>10</sup> Idem, p.46-54.

<sup>11</sup> Ibidem, p.56-57. (“Posle službe hodio po novim gradu, a posle u starim gradu, u komendantovom domu gdi je prebivao, ručao. I mi, tj. otac, mati, sestra, brat i ja dovedeni bili pred njega; on nas osmotravao ot nogu do glave, no poneže ni roditelji naši drugi jezik nismo znali krome srbski i vlaški koje car nije znao, i tako posle četvert ili malo više časa nas posmotrivši otpusti.”)

<sup>12</sup> Ibidem, p.56. (“1770 pokazala se repata zvezda na vostoku s repom k severu, to su stari kazali da je zato što je vojna s Turčinom bila.”) Conform datelor cunoscuté din astronomie, într-adevăr, în a doua jumătate a anului 1769, pe cerul boreal a fost vizibilă cometa Messier.

<sup>13</sup> Ibidem, p.58. (“1770. leto, u zimu tako je crveno nebo bilo ot severa, tako nazivajemaja *Aura borealis*, da se kao ot ognja sve crvenilo i sneg i u domu stolica i astal i sve proče kao usijano gvožđe crvenilo se, koje crvenilo ot severa do po neba se prostiralo, no k jugu sve bleđe.”)

<sup>14</sup> Ibidem, p.45. (“Posle Jovan verhovni ili oberkapetan bivši saqidati da drugu (crkvu) koja i sade stoji, hotja sade lepše ukrašena, i da joj hram s. Petra i Pavla.”)

<sup>15</sup> Ibidem, p.55 (“U ovo vreme molovala se cerkov Tjukjulina...i naš učenik hodivši tamo gledao kako moleri radu, tu on vkus dobi, domu bivši nacrtavao ili risovao. Tu naklonost posle u Budimu i Beču usoveršenstvovao i počti do smerti upražnjavao.”)

<sup>16</sup> Ibidem, p.228 (“1820. umre brat moj ot vodene bolesti, leti u Vilagošu i donešen u čukovaču crkvu noćom... i tako sutradan bude zakopan u našoj s. Petra i Pavla crkvi.”)

<sup>17</sup> Dragutin Ostoici, *Iz prošlosti srpske pravoslavne crkve u Aradu*, Bilten

Srpskog pravoslavnog vikarijata u Temišvaru, nr.4/1974, p.7.

<sup>18</sup> Sava Tekelija, o.c. p. 238, 239 (*"No imao sam kod sebe novaca i tako naumim toronj u našoj crkvi načiniti. Podigao sam zid sas dva fata, bakrom pokrio i zlatom ukrasio... i tako toronj i zvona koštovalo su dvadeset i dve hiljade u valuti."*)

<sup>19</sup> Ibidem, p.221,222.

<sup>20</sup> Ibidem, p.246.

<sup>21</sup> Ibidem, p.247. (*"1834. aradska varoš dobije privilegiju kraljevske varoši. Baron Lörincz Orcy bude comesar i meseca avgusta inštalira s velikom pompom...Nasred pijace bila šatra pod kojom to toržestvo se sveršivalo... Mene u vinogradu sušta izaberu za Wahl-Bürgera, Haim postane Bürgermeister, Mihailovič - birov, Socz - Vormunder."*)

<sup>22</sup> Ibidem, p.283. (*"5/17 – 6/18. julia taka je vručina bila da je zemlja žegla kad je čovek ruku metnuo na nju, i iz nje na obraz veća vručina neg ot sunca, a i vetar tako palio kao iz furune, koje dosad nitko doživio nije. Kaže se da je toplina do 39 grada bila."*)

<sup>23</sup> Sava Tekelija, *Dnevnik Save Tekelije besmrtnog blagodetelja naroda srpskog vođen u Beču 1795-1797*, Novi Sad, 1992, p.96. (*"Zaista, kad su u red stali milo je bilo pogledati lepe momke izabrate: na njima su plavetne zagasite čakšire i kurtka sas žutim naklopcim i prslukom, žuta že polska kapa – na podobije ulanov ubučeni."*)

<sup>24</sup> Ibidem (*"U Arad kad sam došao, to Srbsko obštesvo, koje je uniformiralo i do 50 momaka, se skupilo. Po učinjenoj crkvenoj paradi na carev dan, došli su mene že pozdraviti i pred kućom mene tože jedanput streljajući, pozdravili. Ja im poblagodarivši za posetu rekao sam da bi ... na prijateljsku čašu rakije u sobu došli... Na to kapetan Sava Arsić po mome želaniju učinio... "*)

<sup>25</sup> Sava Tekelija, *Opisanije života*, Beograd, 1966, p.279.

ARAD UND DIE ARADER IN DEN  
ERINNERUNGSSCHRIFTEN  
VON SAVA TEKELIJA

Der Arader Sava Tekelija, einer der aufgeklärtesten Intellektuellen aus der zweiten Hälfte des 18-ten und der ersten Hälfte des 19-ten Jahrhunderts, hinterließ der Nachkommenschaft neben seinem Ruf als Mäzene der serbischen Kultur auch eine wichtige Erbschaft, und zwar „Das Tagebuch von Sava Tekelija“ sowie „Dokumentarisches Material für die Beschreibung meines Lebens“. Diese Erinnerungsschriften umfassen neben der Beschreibung seines Wiener Aufenthaltes auch Reiseeindrücke aus Russland und Deutschland sowie viele Aspekte aus dem Leben der Stadt Arad jener Zeit.

Der Artikel stellt jene Daten vor, die aus der Kindheit, aus dem Schulalter in Arad stammen, wie auch Informationen über die serbisch-orthodoxische Kirche namens „Heilige Apostel Peter und Paul“, etc.

## IDENTITATE ETNICĂ ȘI IDENTITATE CIVICĂ LA ITALIENII DOBROGENI

*Narcisa Știucă*

Comunitatea italiană din comuna Greci (județul Tulcea) prezintă un interes deosebit întrucât este singura compactă ce a dăinuit neîntrerupt, de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în prezent, într-un spațiu rural.

Spre deosebire de alte grupuri etnice din Dobrogea, cel de care ne ocupăm s-a format, în etape succesive, de-a lungul a mai mult de un deceniu. Imigranții proveneau din diferite zone ale Italiei: primii au fost bellunezii (din vestul provinciei Udine), au urmat apoi friulanii (din câmpia sud-estică a Friolului), apoi familii din diferite alte regiuni (Venezia, Lombardia și Rovigo). Astfel, conform unor date culese în jurul anului 1960<sup>1</sup>, înainte de al doilea război mondial, numărul colonilor italieni din localitatea Greci era destul de ridicat: circa 120 de familii, din care 360 de lucrători la carierele din Munții Măcin. La recensământul din 1992, s-au declarat italieni un număr de 85 de locuitori ai comunei.

Așa cum se înfățișează ea astăzi, comunitatea italiană nu pare să facă eforturi deosebite pentru afirmarea și păstrarea identității, cu toate că majoritatea membrilor sunt capabili să definească dominantele acesteia. Faptul că ei se socotesc “românizați” (i.e. asimilați) se datorește nu doar căsătoriilor mixte ce s-au încheiat încă din primele decenii ale secolului trecut, ci și împrumuturilor culturale și chiar lingvistice la care au recurs chiar primele generații așezate în localitate, în virtutea unui fond latin comun recunoscut și apreciat ca atare.

Cauzele acestui fenomen trebuie însă căutate nu doar în mecanismele conviețuirii, în forța de a se impune a majorității, ci și în interiorul grupului minoritar. În urma reconstituirii trecutului acestei comunități, am constatat că, încă de la început, s-au structurat două tipuri de opoziții: cele **externe** și cele **interne**.



Familii de italieni în primele decenii ale secolului XX



În prima categorie a opozițiilor, cele ce se instituie între grupul minoritar și cel majoritar, au operat criteriile: etnic, confesional și profesional astfel încât se poate vorbi despre cuplurile: **italieni/români, catolici/ortodocși** și meșteșugari/agricultori. La rândul ei, prima pereche de opoziții se concretizează **lingvistic, vestimentar și cutumiar**, cea de-a doua și-a găsit reflectări în **sărbătorile și tradițiile** de odinioară, puternic marcate de relația cu biserica, în vreme ce cea de-a treia a fost valabilă, după cum vom vedea, numai pentru un anumit segment al grupului de imigranți.

Cele dintâi familii de italieni ce s-au stabilit în Greci erau de agricultori. Aceștia au fost relativ rapid naturalizați (au primit cetățenie română), în urma unui decret dat de Regele Carol I, apoi au fost împroprietăriți, devenind astfel agricultori prosperi. Gospodăriile lor plasate în vatra satului pe locul pe care, până către anul 1880, se aflaseră locuințele turcilor din armata și administrația Imperiului Otoman, reproduceau configurația celor *de acasă*.

Celelalte familii, de altfel mult mai numeroase, se defineau prin statutul civic (erau cetățeni italieni, numiți în zonă și „pașaportari”) și prin cel profesional (tăietori în piatră, muncitori sezonieri la carierele de granit).

În acest fel, s-au creat o serie de opoziții și în interiorul grupului italian: **pașaportari/naturalizați, pietrari/agricultori**. Observăm că aici operează criteriul economic și profesional, de aceea ambele opoziții s-ar putea transcrie în *italienii săraci* („pașaportarii”, pietrarii care lucrau în carieră pentru un salariu mizer, aveau mulți copii și locuiau în “bărăcoanele” construite de antreprenori întrucât nu aveau dreptul să cumpere pământ în România) și *cei prosperi* (italienii naturalizați, agricultori împroprietăriți de statul român).

Starea socio-economică precară a înaintașilor lor stăruie și astăzi în amintirile italienilor:

„Erau case-așa lungi pentru câte treișase familii. Așa stăteau săraci, i ca vai de ei! Toți într-o cameră! Era cam... cam mizerabilă viața la dreptu' vorbind, da' ce să facă?!... Nu le-ajungeau cine știe ce salariile și, dacă nu le ajungea, să mai ducea la domnu' patron și să-mprumuta și primăvara erau lefteri! Părinții mei mi-au spus! Aveau copii mulți! Aici, mai ales, la Baba-Rada, aiii de mine!... într-o singură cameră!...”<sup>2</sup>.



Cariera Greci în primele decenii ale secolului XX

Munca în carieră era pe cât de istovitoare, pe atât de periculoasă, însă, cu toate acestea, copiii erau duși acolo de la cea mai fragedă vârstă, după doar doi-trei ani de școală.

Contrastul dintre modul de viață al celor două grupuri de italieni este adesea rezumat de sintagme care subliniază și azi distincțiile ce au generat-o: **italienii de jos** se opuneau **italienilor de sus** prin starea economică și statutul social solid și definitiv. Acest fapt a dus la construirea de timpuriu a unor relații de la egal la egal cu populația autohtonă, în cazul **italienilor de jos** și a unor raporturi de într-ajutorare în cazul **italienilor de sus**.

Concret, fiecare grup a încercat, la începuturile ființării sale să-și asigure echilibrul, coeziunea și consistența apelând la medierea majorității. Astfel, spre a ieși din impasul endogamiei, familiile Vals, Borro, Grigoretto și Sachetti au acceptat încă de la a doua generație căsătoriile mixte, ce-i drept, cu unele rezerve ale căror ecouri vorbesc nu doar despre încercarea firească de rezistență, cât mai ales despre o anumită perspectivă emoțională pusă sub semnul fatalității:



„La prima căsătorie mixtă care a fost, bătrânii au murit. Au murit! În câteva luni s-au curățat de supărare. Primu' băiat care s-a căsătorit cu o româncă! Acuma era toate ca toate da o chema și Mândica! Și <mendica> în italienește e <cerșetor>... Acuma toate ca toate să le-nghită, da' o cheamă și <Cerșetoarea>?... N-a trecut la catolici! A fost o fire afurisită! Altele păstrau și sărbătorile lor și pe ale bărbaților și mergeau la biserică și colo și colo.”<sup>3</sup>

În privința căsătoriei cu **pașaportarii, italienii de jos** erau cât se poate de precauți întrucât cei dintâi, datorită condiției lor umile ce le punea întreaga existență sub un stigmat de promiscuitate evidentă, puteau fi lesne etichetați ca “vânători de zestre” atâta timp cât, pe cale legală, li se interzicea dreptul de a deține proprietăți în România. De aceea, soluția găsită de muncitorii de la carieră a fost aceea de a recurge la medierea românilor, așa cum a procedat familia lui Antonio Fauro:

*“Pașaportarii, la dreptu' vorbind, n-aveau voie să-și cumpere casă, pământ, nimic! Uite: casa lu' tata nu era pe numele lui! Era la un român, un vecin. Casa!... Un om serios!”<sup>4</sup>*

Un al doilea aspect ce caracterizează “grupul întemeietor” al comunității italiene este păstrarea și cultivarea spiritului etnic într-un mod constant și entuziast, în ciuda acceptării cetățeniei române, cu toate drepturile și îndatoririle ce au decurs din asta. Un mod grăitor de afirmare a acestor tensiuni se reflecta în comportamentul lingvistic<sup>5</sup> din interiorul familiilor: „în unele familii soțul bellunez nu vrea să vorbească friulana (dialectul matern al soției) pentru că îl consideră un dialect inferior, o italiană foarte coruptă”, astfel încât, dacă femeia era originară din Friuli, vorbea belluneza cu soțul și copiii, iar friulana, doar cu părinții și frații săi.

De fapt, la o analiză atentă și detaliată, putem remarca modul în care se nuanțează toate valorile identitare în funcție tocmai de această opoziție. Astfel, vestimentația, obiceiurile,

repertoriul tradițional și mai ales gastronomia reflectau nu numai nivelul de trai al agricultorilor și pe cel al **pașaportarilor**, ci în viziunea celor dintâi, chiar capacitatea de a păstra și impune în spațiul de adopție tradițiile cu adevărat autentice. Este vorba, desigur, despre o autoapreciere pozitivă a descendenților “familiilor întemeietoare”, atitudine ce pare să aibă la origine o ierarhie a zonelor de proveniență.

Am ales, spre exemplificare câteva aspecte privind îmbrăcămintea și hrana, elemente pe care interlocutorii înșiși le socotesc definitorii pentru a schița diferențe, atât față de grupul etnic minoritar, cât și față de cel majoritar:

*“Bărbații erau foarte eleganți: nu ieșeau fără gulere scrobite și fără papion! Așa erau la toate petrecerile! Femeile erau cu fuste crețe, tăiate-n clini, nu drepte! Le gonere! Aveau niște buzunare foarte adânci. Negre, numai negre purtau, dintr-o stofă foarte bună de oraș. Aicea, jos, aveau tivit și înăuntru aveau alice ca fusta să stea în jos întinsă! În sus aveau bluze albe cu broderie și cațaveici cambrate, croite pe talie. Pe dedesubt, purtau bustine (sutienele de-acuma!). La început, purtau corset, da' numa când ieșeau, nu acasă! Pe cap, basmaua neagră, da nu legată! – un colț așa și unu-așa (pe creștet). Li se vedea părul, fruntea o lăsau liberă, că mai toate aveau cărlionți, erau crețe!...”<sup>6</sup>*

*“Nu aveau italiencele un port al lor. Erău sărace și purtau haine obișnuite, de pânză, tutto făcute de ele. De gala, da, mai mult în negru umblau dacă se măritau, nu mai umblau înflorate. Șortu', da, șortu' era nelipsit! Bărbații aveau haine de frustan, o catifea așa, cu dungi (reiată, n.n.), șapca... (care aveau, pălăria).”<sup>7</sup>*

*“Aștia, săraci așa, ca să facă o supă trebuia să aibă așa: un kilogram de carne de vită și-o găină. Ca să facă trei farfurii de supă! A dracului sărăcie au mai avut! Da' de unde știau, dacă*

erau așa săraci?! La supă puneau, când era fierbinte în farfurie, ș-un pahar de vin alb, ș-un ou care să-nchege... așa, ca să se dreagă! /.../ Acuma e prea târziu să-ntrebi, că n-ai pe cine: Da cum' Doamne, iartă-mă, știati să faceți toate astea dac-ați fugit de sărăcie din Italia?!...

Românii noștri de-aici... la-nceput au răs că mâncau aia, că mâncau aialaltă... da' pe urmă au luat multe de la italieni /.../ Pe urmă au învățat de la italieni să pună și țelină și zarzavaturi! /.../ Carnea se mânca cu rost la italieni: iarna se mânca porcu', primăvara să mânca miel, în timpu' verii să mânca vită. Știu că vecinii noștri români tăiau porcii în Ajun de Crăciun și toată noaptea de Crăciun să ducea, tăia, că avea colindători și prăjea: până la Bobotează el nu trebuia să mai aibă porc! În schimb, ai noștri aveau până vara, cu toate că-l tăiau înainte!...”<sup>8</sup>.

“Mâncarea?! Aaa, era simplă: minestra de cartofi, de fasole... din astea simple... Dimineața sciu, ne da mama supă grujată. Cum e asta: se pune untura la încins și se... comme se dice?... călește farina până se rumenește ca halvaua e poi se pune apa rece până se dizolvă și pe urmă se fierbe bine și se mănâncă cu pâine. Neîndulcită, așa fără altceva. Se spunea “laptele italienilor”. Asta era dacă ei n-aveau vacca – pașaportarii!”<sup>9</sup>

„Cu o bucată de pâine și cu una de salam în traistă, așa lucram o zi întreagă la carieră! Și seara? Seara o minestra de fasole, asta era toată cina!”<sup>10</sup>

Ulterior, acestora li s-au adăugat o altă categorie de agricultori care s-a orientat către munca din carieră: așa-numiții **cataloiani**, de fapt, italieni provenind dintr-una din cele mai sărace zone ale Italiei, Rovigo, care fuseseră aduși în România ca forță de muncă pentru agricultură în localitatea Cataloi, însă nu reușiseră să se impună. Acest fapt a confirmat “inferioritatea” lor în ochii celorlalți italieni. Atitudinea cu care italienii din Greci

i-au primit pe cei din Cataloi nu a fost decât un ecou al localismului manifestat în patria-mamă. Pe aceștia chiar și membrii comunității actuale îi evaluează negativ, plasându-i pe treapta cea mai de jos într-o ierarhie a autodefinirii:

*„Cei de sus mai mult petreceau și iarna nu aveau ce mânca! Aveau copii cu droaia. Cei de jos erau gospodari. S-au făcut puține căsătorii cu ei. Au venit pe urmă italienii din Cataloi. Erau agricultori. Aia semănau mai mult a țigani. Erau mai zgomotoși și la vorbă... Mai urât vorbeau... Da' acuma în Italia sunt oameni foarte bogați. Pe vremea lui Mussolini au fost duși în jurul Romei la desecări și cu toate că erau din Rovigo, i-au colonizat acolo. Le-au dat pământ, unelte, le-a mers bine și-acuma sunt înstăriți, dar să știi că tot aia sunt pentru că firea-i! Au plecat de la noi, de-aici din sat și au venit în vizită cu mașini, cu tot... da' au plecat cataloiani și tot cataloiani s-au întors!”<sup>11</sup>.*

În ciuda acestor comentarii, am putut remarca faptul că venirea în localitate a **cataloienilor** a contribuit la consolidarea și chiar la solidarizarea comunității care, repliindu-se, a început să dea semne de conștientizare mai profundă a identității sale. În primele decenii ale secolului trecut s-a construit prin muncă obștească biserica Santa Lucia unde avea loc, sub stricta supravegherea preotului catolic și a unei misionare catehizarea copiilor, dar și a tinerelor ce îmbrățișau prin căsătorie această confesiune, fiind totodată și cadrul comunitar de desfășurare a unor activități laice precum petrecerile tinerilor de după „rosario” în fiecare joi seara, lecțiile de menaj și șezătorile de lucru manual destinate gospodinelor și adunările cu scop decizional ale bărbaților.

În aceste condiții, s-ar putea spune că, treptat, tensiunile generate în interiorul grupului păreau să se fi atenuat sau cel puțin erau diminuate. Apartenența civică diferită a celor două subgrupuri a făcut însă posibilă acțiunea unui alt factor exterior: cel politic. Astfel, dacă italienii naturalizați au fost chemați sub arme să-și apere patria de adopție, cei ce lucrau la cariere, au luptat în primul



Bărbați italieni în serviciul Austro-Ungarici

război mondial pentru Imperiul Austro-Ungar, iar apoi, pentru Italia fascistă. Văzută din perspectivă istorică, existența italienilor este de-a dreptul șocantă: prin manevre foarte puțin abile, ce în mod evident nu țineau cont de opțiunile și nevoile cetățenilor lui, statul italian a reușit să mențină în mod artificial tensiuni și discrepanțe.

Stând de vorbă cu doi dintre elevii de odinioară ai școlii italiene, am putut percepe câte ceva din ceea ce a însemnat ideologia mussoliniană a deceniului al patrulea:

*„În tabără am fost la Lacco di Commo acolo-n sus, înspre Elveția. Am luat-o de la Napoli cu trenu' (de-atuncea mergeau electric, din 38!). Profesorii erau acolo! Fanfară! Am avut uniforme: astea de la munte erau cu pantaloni negri, asta-n sus (bluza), albastră și-un fes negru ca la turci. Care erau la mare, avea asta de marinar tot așa, negru și pantalonii albi. Barilla le zicea! Asta-i un fel... cum să zicea-nainte?!... străjerii, pionierii! Erau acolo din toate țările: veneau cu fanfarele lor cu tot, numai noi aicea-n România n-am avut fanfară!”<sup>12</sup>.*

Rosita Bertig își amintește și astăzi că în timpul verii anului 1938 a vizitat Pisa și Firenze și că în tabăra aflată undeva pe litoralul Mediteranei a venit în vizită însăși regina Elena de Savoia. Impresia pe care aceste experiențe au produs-o asupra italienilor ce trăiau în Dobrogea de două generații a fost foarte puternică, însă, pe lângă amintirile evocate, ei sunt capabili să aprecieze demersul guvernului fascist mai întâi ca pe unul propagandistic și abia după aceea ca pe unul ce avea în vedere grija față de diaspora italiană.

Faptul că accesul la educație era permis numai celor ai căror părinți (atât tatăl, cât și mama) erau cetățeni italieni a creat celorlalți membri ai comunității un adânc sentiment de frustrare dar nu i-a făcut niciodată să renunțe la propriile valori și la coeziunea deja instaurată, la acest fapt contribuind în mod decisiv preoții care au slujit în parohie, chiar dacă nu erau de aceeași etnie. Beneficiarii acestui demers educativ al statului italian au avut șansa de a-și însuși limba italiană literară, istoria și geografia patriei de origine, dar, cum posibilitățile materiale ale familiilor erau extrem de reduse, nu au putut urma decât ciclul primar. După această încercare, comunitatea nu a mai solicitat niciodată studiul limbii materne în școală, așa încât idiomul vorbit astăzi în localitate este același amestec de friulană, română și billumata pe care l-au moștenit de la bunicii și străbunicii lor.

În contextul aceluiași presiuni externe ale sferei politice se înscrie și experiența traumatizantă a războiului. Este deosebit de dificil să ne reprezentăm astăzi, când participanții la acele evenimente istorice nu mai sunt în viață, ce a însemnat aceasta pentru ei. Relatările descendenților lor pun doar ici-colo lumină asupra faptelor și aceasta doar din perspectiva celor aflați în spatele frontului.

Una dintre cele mai vârstnice membre ale comunității, Iduina Sachetti, își amintește vag istorisirile tatălui său, participant la primul război mondial:

*“N-a fost rănit! A fost trântit jos, amorțit și el, da' n-a fost rănit – cine știe?! Ș-a stat acolo o zi și o noapte... Erau doi morți și-ntre ei a căzut și și-a revenit, că l-a dus la infirmerie... /.../ Italia plătea. Sostarlio! Comme si dice? Solda, si, solda! El era în război acolo și primea la nonna granda bani. Doi ani. Doi ani am știut, pe urmă n-am mai știut! I-a scris la mamma să ne fotografieze, am făcut și am trimis, da' n-a primit...”<sup>13</sup>.*

Mai stăruitoare sunt amintirile proprii legate de găzduirea în casa părinților a unui ofițer bulgar pe timpul ofensivei, de refugiul întregii familii – femei, bătrâni și copii – la Cerna, printre “machidoni”, unde un medic bulgar a tratat-o pe mama sa care fusese rănită de o schijă și de ajutoarele primite de la americani după încheierea războiului.

Mult mai apropiate în timp, dar și mai tragice, sunt rememorările legate de cel de-al doilea război mondial în cursul căruia Iduina Sachetti și Romano Fauro și-au pierdut fratele mai mare. Convocat în Italia și trecut la voluntari, Pierino Fauro a murit pe front la Ivanovska în 1942, după doar câteva luni de instrucție. Situația lui era evident ingrată printre camarazii italieni:

*“Toți ceilalți își băteau joc de el: unde era mai greu, acolo îl vâra: Dom'le, da' ești voluntar, dom'le! (da' ei îl declarase voluntar, îl chemase sub arme în Italia!)”<sup>14</sup>.*

În atari condiții, este de înțeles că avea să-și spună cuvântul solidaritatea bazată nu pe originea comună, ci pe apartenența la teritoriul de adopție:

*“Da' mai era unu' tot ca noi, așa, de pe sus, de prin Moldova și și pe el l-a chemat. Și scria el (fratele, n.n.): <Mamma, m-am întâlnit c-un prieten bun din Romania și când ne cheamă pe-acolo generalu' - sau ce e - el nu știe să vorbească talienește și-l ajut io!> Și ei acolo și-au pus adresele: dacă moare el și*

*dacă moare celălalt, să anunțe că a dispărut. /.../ El ne-a scris ce i-a spus fratele meu când o fi să moară, ce să-i spunem mamei, lu' papa. Și ne-a scris: <Fiul dvs. a murit chiar de Ajun de Crăciun. A fost lovit la gât și a sângerat mult!>. Că fratele meu ne-a scris: <Mamma, să nu mai dea Dumnezeu război! Măcel, nu război e aici!>.”<sup>15</sup>*

Monumentul care astăzi stă mărturie sacrificiilor celor căzuți pe câmpul de luptă poartă numele italienilor ce s-au jertfit pentru România, dar și pe cele ale celor care și-au pierdut viața pe alte fronturi, așa după cum uriașul crin de granit cioplit de unul dintre cei mai buni meșteri din Greci este închinat atât italienilor, cât și românilor care au murit în carieră de-a lungul deceniilor. Acestea rămân dovezi ale configurării unei noi identități locale bazate exclusiv pe solidaritatea umană, căci italienii de astăzi se socotesc înainte de toate **italieni dobrogeni** al căror destin contorsionat de istorie se leagă intim de cel teritoriului care i-a adoptat.

La aceasta a contribuit în mod dramatic și decisiv instaurarea regimului comunist care, ca orice ideologie extremistă, n-a făcut diferențe etnice în a-i deposeda de bunurile atât de chinuit agonisite. Iată cum rezumă unul dintre descendenții primelor familii condiția italienilor din ambele grupuri:

*“Era și bine și rău să fii italian pașaportar și tot la fel să fii agricultor. Italienii cu pașaport aveau școala lor, cu profesori din Italia, cu cărți și cu cantină. Vara mergeau în tabără în Italia pe cheltuiala statului italian. Noi, dac-am renunțat la cetățenie, am umblat la școala românească (ei, acolo, 3-4 ani, că te lua tata de mic la carieră!). Făceam armata pentru români, nu pentru Italia, și mamele ori soțiile nu primeau, ca la italieni, stipendio... Pe urmă, când au venit comuniștii, pe toți ne-au aranjat: nouă ne-au luat pământu' și lor cetățenia!”<sup>16</sup>*

Întrebați de ce nu au părăsit România atunci, în 1953, italienii au răspuns simplu:



*“Pentru că aici este patria noastră. Italia nu ne-a mai vrut dacă n-a făcut nimic să ne păstrăm cetățenia, n-a mai avut nevoie de noi, nu? Aici aveam case, gospodării, familii. Aici sunt îngropați părinții noștri!”<sup>17</sup>.*

Când, la sfârșitul secolului al XX-lea, primele familii s-au așezat aici, au văzut în România o “terra promessa” căci, după spusele lor:

*“Acolo unde era casa lor... era sărăcie... Au venit că nu era de lucru în Italia. Făceau mămăligă de castagna și mâncau cu radicchio... Asta era! N-am vrut să ne întoarcem în Italia pentru că era sărăcie. Da’ după război s-au îmbogățit italienii. Satul de unde au venit foarte bine arată acuma, da’ este tot cam ca pe-aici, cum e sus la Baba Rada: sus sunt munți și jos așa, e satul. Acolo stau mai mulți de-ai noștri, Fauro și Sachetti. S-a dus cumnată-mea acolo, s-a dus în Italia și când a venit cică: <Vai ce bine-i în Italia! Vai ce bine! Vai ce bine!...> Și unchi-miu zice: <Zice că-i bine!... Că nu știu io ce-i în Italia?!... Mâncam mămăligă de castagna!>”<sup>18</sup>*

Pentru unii dintre ei imaginea patriei-mamă a rămas cea zugrăvită de bunici, pentru alții, fie chiar și din povestirile tinerilor care au văzut-o recent sau ale foștilor consăteni care îi vizitează, este una realistă:

*“S-a schimbat acuma: cum este acuma în România era atuncea în Italia: n-aveam ce munci, n-aveam unde (adică vreau să spun, meseria asta de piatră). Acuma s-a schimbat, acuma vreau să să ducă mulți la muncă în Italia.”<sup>19</sup>.*

Dificultățile pe care le-au avut de înfruntat în ultimul deceniu în încercarea de a-și recăpăta cetățenia retrasă abuziv de statul totalitar român cu acceptarea pasivă a celui italian i-au făcut

pe mulți să dezarmeze. Unul dintre informatorii care ne-au cerut imperios să-i păstrăm anonimatul ne-a istorisit că, încercând să viziteze patria bunicilor săi, s-a simțit umilit atunci când funcționarii vamali italieni l-au supus unui control cu mult mai drastic decât cel care le-a fost destinat tovarășilor lui de călătorie, români care căutau de lucru în Italia având totuși vize de excursioniști...

În comparație cu celelalte grupuri minoritare din Dobrogea, ce s-au bucurat de un interes mai evident din partea specialiștilor, italienii din comuna Greci au nevoie de recunoașterea și afirmarea identității.

În discuțiile prelungite, de o sinceritate latină incontestabilă, ei declară adesea că se simt izolați de restul italienilor ce trăiesc astăzi în România, insuficient, dacă nu chiar deloc reprezentați în Parlament de o personalitate care nu se implică suficient în viața comunităților - fapt pentru care nici nu au votat-o la alegerile din 2000 - asimilați aproape în totalitate, dar mai ales trădați de italienii *de acasă*, de fapt, de statul italian...

## NOTE

<sup>1</sup> Maria Iliescu - **Le frioulan r partir des dialectes parlés en Roumanie**, Mouton Le Hague, Paris, 1972, p. 19

<sup>2</sup> Romano Fauro, 75 ani, înreg. la 30 iulie 2002

<sup>3</sup> Mirela Turtoi (născută Buonavetti), 74 ani, înreg. la 18 februarie 2002

<sup>4</sup> Romano Fauro, 75 ani, înreg. la 30 iulie 2002, înreg. la 30 iulie 2002

<sup>5</sup> Maria Iliescu – **op.cit.**, p. 20 sq.

<sup>6</sup> Mirela Turtoi (născută Buonavetti), 74 ani, înreg. la , înreg. la 18 februarie 2002

<sup>7</sup> Rosita Bertig (născută Stella), 75 de ani, înreg. la 19 februarie 2002

<sup>8</sup> Mirela Turtoi (născută Buonavetti), 74 ani, înreg. la 18 februarie 2002

<sup>9</sup> Rosita Bertig (născută Stella), 75 de ani, înreg. la 19 februarie 2002

<sup>10</sup> Remo Bertig, 79 ani, înreg. la 19 februarie 2002

<sup>11</sup> Mirela Turtoi (născută Buonavetti), 74 ani, înreg. la 18 februarie 2002

<sup>12</sup> Romano Fauro, 75 ani, înreg. la 30 iulie 2002

<sup>13</sup> Iduina Sachetti (născută Fauro), 90 de ani, înreg. la 31 iulie 2002

<sup>14</sup> Romano Fauro, 75 ani, înreg. la 30 iulie 2002

<sup>15</sup> Iduina Sachetti (născută Fauro), 90 de ani, înreg. la 31 iulie 2002

<sup>16</sup> Remo Bertig, 79 ani, înreg. la 1 august 2002

<sup>17</sup> Remo Bertig, 79 ani, înreg. la 1 august 2002

<sup>18</sup> Iduina Sachetti (născută Fauro), 90 de ani, înreg. 17 februarie 2002

<sup>19</sup> Romano Fauro, 75 ani, înreg. la 30 iulie 2002

## ETHNISCHE UND BÜRGERLICHE IDENTITÄT DER DOBRUTSCHA-ITALIENER

In der Ortschaft Greci(Kreis Tulcea) lebt heute die grösste kompakte italienische Gemeinschaft .Diese wurde im XIX.Jahrhundert gegründet.

Die Italiener aus Greci, die sich hier in mehreren Etappen niederliessen, stammen aus verschiedenen Regionen der Halbinsel, jede mit ihrer eigenen Sprache und den eigenen Traditionen.Innerhalb der Gemeinschaft funktionierte ständig eine Prestigehierarchie.Die heute auf 85 Mitglieder zusammengeschrumpfte Gemeinschaft strengt sich kaum an in Richtung Behauptung und Bewahrung der Identität.Sie schätzen sich als romanisiert ein, dank der Mischehen und der sprachlichen und kulturellen Anlehnungen. Die Gründe dazu müssen innerhalb der Gemeinschaft gesucht werden, da sich in der Ortschaft schon seit aller Anfang zwei Gegensätze strukturiert haben: externe und interne.

Innerhalb der externen, zwischen der Minderheit und der Mehrheit ,waren ethnische und berufliche Kriterien wirksam: Italiener / Rumänen; Katholiken/ Orthodoxe; Hanwerker/ Ackerbauer.Diese Gegensätze haben sich sprachlich, kleidungs- und gewohnheitsmässig konkretisiert und werden durch Feiertage und Traditionen widerspiegelt.

Im Inneren der Gemeinschaft funktionierten die Gegensätze Passleute/ Naturalisierte und Steinmetze/ Ackerbauer , die hierbei wirkenden Kriterien sind wirtschaftliche und berufliche.

Im Kontext dieser Gegensätze gedeihen die identitären

Werte sehr nuanciert. Die Gründerfamilien haben versucht ihre Kleidung, Bräuche, das traditionelle Repertoire und die eigene Gastronomie durchzusetzen.

Die Niederlassung der letzten Gruppe von Italienern, Kataloianer, die auf die unterste Stufe der Gemeinschaft gesetzt wurden, hat trotzdem zur Festigung dieser beigetragen durch den Bau einer katholischen Kirche und einer italienischen Schule. Obwohl im letzten Jahrzehnt die Verbindungen zu Italien wieder hergestellt wurden, bleibt die Halbinsel ein symbolisches Vaterland, da sich die Italiener aus Greci für eine regionale Identität entschlossen haben und sich als "Dobrutscha-Italiener" betrachten.

## DIN ACTIVITATEA COMISIEI DE ETNOGRAFIE EVREIASCĂ DIN ESTUL EUROPEI

Ciobanul Mendel Friedmann și croitorul Moses Pollak –doi  
povestitori populari din Vișeu de Sus

*Claus Stephani, München*

La 22 noiembrie 1992 a avut loc la München, într-un cadru festiv, întrunirea de constituire a noii Comisii de Etnografie Evreiască din estul Europei (Kommission für Ostjüdische Volkskunde in der DGV e.V., KOJV). Este a zecea comisie științifică a Societății Germane de Etnografie (Deutsche Gesellschaft für Volkskunde, DGV e.V.). În cadrul comisiei, un grup de cercetători etnografi și etnologi și-a propus să facă investigații și înregistrări în domeniul narațiunii populare evreiești, mai întâi culegând povestiri populare (dgv,1993: 9).

Recolta acestor proiecte s-a oglindit într-o serie de publicații, articole, studii și culegeri de basme, apărute din 1992 încoace în Germania, Austria, Israel și Italia.

De asemenea, în aceeași perioadă au avut loc șapte întâlniri și ședințe de lucru ale membrilor comisiei, care s-au ținut în localități din Germania, Austria, Israel și România.

Despre activitățile comisiei (KOJV) au apărut și o serie de articole în mai multe publicații prestigioase, cum ar fi “*Jüdische Rundschau*” (Basel), “*Allgemeine Jüdische Wochenzeitung*” (Berlin), “*Israel Nachrichten*” și “*Die Stimme*” (Tel Aviv), “*Münchener Stadtanzeiger*” (München), “*Der Südostdeutsche*” (Augsburg), “*Kulturpolitische Korrespondenz*” (Bonn), precum și în revistele de cultură “*David. Jüdische Kulturzeitschrift*” (Viena) și “*Südostdeutsche Vierteljahresblätter*” (München) s.a. (Nussbächer, 1993: 24-25; Stephani, 1994: 3-4; Ilk, 2001: 14-15; Bibl. 2003: 2-4).

Concomitent cu înregistrările de texte, au fost adunate și diverse obiecte de uz casnic și religioase evreiești, comisia dispunând astăzi de o mică dar substanțială colecție documentară proprie.

## 1. Vișeul de Sus

Localitatea Vișeul de Sus (m. *Felsővisó*, g. *Oberwischau*, id. *Oiberwischo*, ucr. *Viso nad Vaser*), atestată documentar pentru prima dată sub denumirea de “*Ket Wyssou*” în “*Diploma maramureșană*” din 2 februarie 1365 (Apșa, 1900: 57 ; Suci, 1968 : 119), s-a dezvoltat de-a lungul văilor Vișeului și Vaserului, precum și al afluenților acestor două râuri montane (Iorga, 2000: 82, 297-299; Giurescu, 1995: 169, 212, 249).

În anul 1957, târgul Vișeul de Sus, înglobând comunele Vișeul de Mijloc (m. *Közevisó*, g. *Mittelwischau*, id. *Mitwischo*) și Vișeul de Jos (m. *Alsóvisó*, g. *Unterwischau*, id. *Unterwischo*), a devenit oraș, reședință a raionului Vișeu, în fosta regiune Maramureș. De atunci încolo, economia orașului se bazează mai ales pe exploatarea și prelucrarea lemnului, pe industria alimentară, pe activități de antrepriză și prestații în construcții, precum și pe industria chimică (Cucu, 1992: 194; Jud., 1972: 362-375).

Populația orașului Vișeu de Sus – români, germani, maghiari, ruteni, evrei și alte naționalități – a crescut, din 1957 încolo, mai ales în urma unei industrializări forțate. Astfel, la 1 ianuarie 1979, orașul avea deja 20.733 locuitori (Barcan/Millitz, 1977: 48; Retegan, 1980: 177).

În urma plecării definitive a majorității locuitorilor de naționalitate germană – proces care s-a accentuat mai ales din primele luni ale anului 1990 – numărul locuitorilor, scăzând încontinuu, a ajuns astăzi la aproximativ 20.000 (Ludwig, 1995: 137-137; Baier, 2002: 54-57).

Vișeul de Sus “de altă dată”, așa cum apare în amintirile unora locuitori evrei și germani, poate fi dat drept exemplu pentru buna conviețuire, multietnică și multiculturală, din această zonă a Maramureșului, unde, până la apariția fascismului horthyst și a celui german – când a luat naștere și aici o organizație a “*Grupului Etnic German*” – n-au fost consemnate pogromuri și nici incidente cu caracter antisemit sau șovin (Stephani, 1991: 151-153).

## 2. Locuitorii evrei

Prima atestare a unori locuitori evrei în zona Vișeului apare în statisticile ungare din anii 1735 și 1746, când sunt consemnați „evrei, țărani și meseriași”, stabiliți în comunele Vișeul de Sus, Vișeul de Mijloc, Vișeul de Jos, Ruscova și Poienile de sub Munte.

Deja în anul 1740 la Vișeu este atestată prezența înțeleptului Rabin Schmuel Fruchter din orașul Nikolsburg (azi Mikulov), pe atunci renumit centru iudaic din Moravia, primul rabin vișeuan fiind Samuel Günsler (1835-1911), ceea ce dovedește existența unei comunități mozaice în localitate (MZL, 1929: 272; Ujvári, 1929: 135-136; Stephani, 1989/1: 5).

În perioada 1840-1849 are loc o imigrare masivă din Galiția, Lodomeria, Podolia și Bucovina – ținuturi care pe atunci făceau parte din Imperiul habsburgic – evreii veniți fiind mai ales meseriași – croitori, cizmari, jococari, dulgheri, brutari, măcelari, ceasornicari –, cărăuși și mici comercianți. În acea perioadă s-au stabilit la Vișeu strămoșii familiilor Steingiesser, Silberherz, Gottlieb, Rieth, Wolfleib, Herrer, Brettler, Herzel, Brühl, Schobel, Fruchter, Howitsch, Lax, Vogel, Sternheld, Lehner, Hager, Solomon, Lebewicz, Pollak, Goldstein, Friedmann, Stern, Glück, Rosenberg, Weinberger s.a.

Evreii, în mare parte ortodocși și hasidici, așezându-se în apropierea cartierului locuitorilor germani, țipteri (Zipser), numit „*Țiptarai*” (g. Zipserreih), și-au construit case din lemn, „în vinclu” (id. „*a heim in winkl*”), având un stil arhitectonic propriu, înființând astfel, de-a lungul străzii „*Jidngass*”, actualmente strada Carpați, un „*stetel*” (shtetl), care, mai târziu s-a extins până în centrul localității, incluzând o serie de străzi – „*Berggass*”, „*Marmaroscher Gass*”, „*Borschagass*”, etc. –, și ajungând până la strada Principală, numită „*Am Platzl*”, după 1945, str. 23 August.

Aici, în prelungirea străzii Principale, pe "Borschagass", a fost construită în 1859 Sinagoga Mare ("di Groisse Schil"), care a căzut victima barbariei, a sistematizării ceaușiste, după anul 1970. Astăzi pe fostul loc al sfântului lăcaș se află un magazin universal (Stephani, 1991/1: 184-187).

### 3. Holocaustul

În anul 1910, în comitatul Maramureș au fost înregistrați peste 66.000 locuitori evrei, ceea ce înseamnă 18 % din populația totală, procentajul evreilor fiind, mai mare, în zona Vișeuului (25 %) și în orașul Sighetul Marmăției (37 %).

În zona Vișeuului, în 1910, trăiau 19.863 români, 13.276 germani (mai ales țigări), 11.050 evrei, 9148 ruteni și 1815 maghiari. Iar în târgul Vișeu, cu cele 22 de cătune, au fost înregistrați 5120 locuitori evrei, pe lângă 2340 români, 5268 germani, 1210 ruteni și 370 maghiari.

Conform recensământului efectuat în anul 1930, la Vișeu trăiau 3734 locuitori evrei, ceea ce înseamnă 33 % din populația locală (Encyclop., 16/1971: 165). Vișeuul se situa astfel, ca procentaj al locuitorilor evrei, al doilea, după Sighetul Marmăției, unde în anul 1941, pe lângă maghiari, români, germani, existau 10.144 (39 %) evrei (Encyclop., 14/1971: 1523).

După semnarea "*Dictatului de la Viena*", la 30 august 1940, o parte din nordul Transilvaniei (43.492 km/p. și 2.667.000 locuitori) fiind smulsă României și cedată Ungariei horthyste, au început represaliile împotriva populației evreiești, care au culminat cu deportările în lagarul de concentrare ungar de la Kassa (sl. Kosice, g. Kaschau), iar apoi în lagărul nazist Auschwitz-Birkenau (Braham, 1966: 181-183; Hakehillot, 1980: 134-138; Remember, 1985: 59-60, 62, 67, 69).

În ghetoul Vișeuului, înființat în aprilie 1944, care cuprindea o parte din "stetel", înconjurat de un gard înalt cu sârmă ghimpată, au fost înghesuite temporar peste 10.000 de persoane, aduse din comunele din împrejurimi, deportarea lor în vagoane de marfă



având loc din gara Vișeu, în trei etape: 19 mai 1944 (3032), 21 mai 1944 (3028), 25 mai 1944 (3006) (Stephani, 1984: 43-47; Stephani, 1989: 11-20). După nici opt luni, în 1945, din acea gară și în aceleași vagoane au fost deportați etnicii germani la muncă forțată în Uniunea Sovietică. 22 nașiști de frunte, ale căror nume figurau deja pe niște liste secrete, fugiseră cu trupele germane înspre vest, ajungând, după cum se știe, în zona de ocupație americană, adică în Bavaria.

Mai târziu, din vara până în toamna anului 1945, s-au întors supraviețuitorii din lagărele de concentrare și de muncă naziste și horthyste: din cei peste 9000 deportați mai rămăseseră în viață doar 703. Un număr de 26.151 săteni evrei, în majoritate țărani, meseriași și mici comercianți, și 7836 evrei de la orașe, n-a supraviețuit holocaustul (Stephani, 1989: 5).

În anul 1989, când orașul Vișeu de Sus avea peste 21.000 locuitori, pe lângă români, germani, ruteni și maghiari mai trăiau 4 evrei: Mendel Friedmann (cioban), Baila Friedmann-Rosenberg (casnică), Moses Pollak (croitor), András Glück (subinginer) (Stephani, 1970: 85, 89-90; Stephani, 1991/1: 184-197).

## **4. Din biografia celor doi povestitori**

### **4.1. Ciobanul Mendel Friedmann**

Mendel Friedmann, numit în idiș "*Mendele der passtech*" – iar soția lui, Baila, purtând porecla "*di Passtuschke*" –, s-a născut în Vișeu de Sus, la 14 decembrie 1915, într-o familie de țărani. Tatăl său însă, Schmil Friedmann, care murise în 1922, când Mendel avea doar șapte ani, era dascal, "*a jiddischer tanár, a melamed*", iar mama, Tella (Otilie), era casnică (Stephani, 1984: 43-47). La vârsta de cinci ani Mendel a început să urmeze „*chederul*”, iar apoi patru clase ale școlii primare germane din Vișeu, lucrând mai târziu la o stână, devenind cioban și crescător de oi.

La al treilea transport, în 25 mai 1944, mama, fratele și sora lui Mendel, amândoi mai mici ca el, au fost deportați la

Auschwitz, de unde nu s-au mai întors. Mendel, fiind “foarte voinic”, a ajuns “printr-o minune” într-un lagar de muncă, supraviețuind astfel holocaustului.

Revenind la Vișeu în 1946, a lucrat mai întâi la abator, iar apoi și-a reluat vechea ocupație, cea de cioban și de crescător de oi. În fiecare marți, zi de piață, vindea brânză de oaie și caș lângă Podul Vaserului, în locul numit “zur Marktgassn” (str. Oborului).

În 1947 a cunoscut-o pe Baila Rosenberg, născută în 2 mai 1912 la Vișeu, fiica lui Josef Jankel, țaran cu pământ, și a lui Chai Sissel. Baila rămăsese văduvă, după ce soțul ei, Avrum Rosenberg și cei doi copii, o fată și un băiat, fuseseră uciși la Auschwitz. Avrum, fiind despărțit de Baila și de copii, ajunsese mai întâi, în lagărele de concentrare Bromberg și Schachendorf, iar apoi la Auschwitz, neștiind că Baila se afla în apropiere, la Auschwitz-Birkenau, într-un lagăr anexă, de muncă, unde a reușit să supraviețuiască. Abia după revenirea la Vișeu, în 1946, Baila a aflat tot adevărul despre soarta soțului și a celor doi copii.

Povestind cele întâmplate, Baila spunea: “Copii mei, fetița și băiatul, așa copii buni au fost, iar eu n-am mai putut să-i văd, și nimeni n-a putut să-mi spună unde sunt, unde au ajuns, unde au murit, dragii de ei, când au strigat pentru ultima oară după mama lor, iar mama lor era în alta parte (...), oioi, să nu-ți mai amintești (...)” (Stephani, 1984: 44).

Baila și Mendel Friedmann, nemaiputând avea copii, n-au reușit nici să-și refacă viața în vreun fel, trăind retrași și amărâți de soartă.

În familia Friedmann se vorbea idiș, iar în relațiile cu alți locuitori – românește, în graiul țipteresc, ungurește, în graiul rutean și uneori în limba germană.

Dialogul cu Mendel și Baila Friedmann s-a purtat în graiul “Zipser Jiddisch”.

## 4.2. Croitorul Moses Pollak

Moses Pollak, numit "*Mosche der schneider*", s-a născut la 7 iulie 1923 în Vișeu de Sus. Tatăl lui, Schloim Chaim, a fost birjar, transportând călători de la gara Vișeu de Jos, în târg și în alte locuri. Moses a fost înscris la primărie cu numele de familie al mamei, cel al tatalui fiind Chaim. Bunicul din partea tatei a fost muncitor forestier și a lucrat toată viața sus pe Valea Vaserului, "*în bucin*".

De la vârsta de cinci ani Moses a urmat școala "*cheder*", iar de la șapte ani a continuat să învețe la școala primară românească de stat, intrând apoi, la vârsta de 15 ani, ca ucenic la un meșter croitor, tot evreu, Burch Mendel Pollak, care avea atelierul în casa lui Sternheld, lângă biserica germană; pe atunci, la Vișeu existau 12 meșteri croitori cu atelier propriu, dintre care 11 erau evrei, iar unul german.

Prima soție, Toba născută Pollak, împreună cu fiica lor, Reisele, au fost ucise la Auschwitz. Fratele Jankel a fost împușcat de un SS-ist, pe motivul ca era prea tânăr pentru muncă. Un alt frate, Josef, numit Jossele, a supraviețuit cinci ani într-un lagăr de muncă în Ucraina carpatină, pe atunci sub ocupație ungară. Revenind în țară, a plecat în 1948 în Israel.

După război, după cinci ani de muncă în mai multe lagăre de concentrare din Ungaria (1940-1945), reîntorcându-se acasă, Moses s-a căsătorit a doua oară, de data aceasta cu o țipțeroaică din Vișeu, Therese născută Kreiter, numita Resku, reluându-și meseria de croitor. El a deschis un mic atelier în casa lui, pe Valea Vaserului, în cătunul Oblazen (g. Oblasen, azi str. 1 Mai).

Cei doi copii, un băiat și o fată, după Halaha (legea evreiască), nu sunt de fapt evrei. Ei au urmat opt clase la școala elementară cu limba de predare germană din Vișeu. Totuși, fiica, căsătorită cu un român din Vișeu, a reușit să emigreze în Israel, iar fiul a plecat definitiv din țară și, căsătorindu-se cu o nemțoică, s-a stabilit în Germania (Stephani, 1991/1: 178).

În familia Pollak se vorbea idiș, iar la contactul cu alți locuitori românește, graiul țipteresc, ungurește și limba germană.

Dialogul s-a purtat în limba germană și în graiul “*Zipser Jiddisch*”. La înregistrările pe bandă a asistat o vecină mai tânără, țipteroaică, care a intervenit uneori, punându-i și ea întrebări privitoare la viața de altă dată.

## 5. Oral History

### 5.1. Amintirile lui Mendel Friedmann

Povestirile lui Friedmann despre cele întâmplăte la Vișeu în anii 1940-1944 au fost completate mereu de soția lui, Baila, care a asistat la interviu (“*Fokusierte Befragung*”). Astfel, am reușit să înregistrăm un material variat despre viața locuitorilor vișeuani în vremea ocupației horthyste, însumând toate aspectele vieții de fiecare zi.

Întâmplările legate de holocaust, zguduitoare și impresionant de triste, au fost redată fără emoție și – o caracteristică frecventă a povestirilor stil Oral History, înregistrate și la alți intervievați evrei – fără ură și fără gânduri sau dorință de răzbunare. “*Viața care am dus-o ne-a luat-o Hitler (...). Așa a fost să fie. Nu-ți ajută la nimic, dacă plângi.*” (Stephani, 1984: 46-47).

Citind recent amintirile rabinului Alexandre Safran, fost rabin șef al României între anii 1940-1947 – ele sunt valoroase documente de Oral History – am putut constata același mod de a relata întâmplările din vremea fascismului, fără nici o aluzie la o eventuală răzbunare (Safran, 1996: 49-75).

Astfel și Baila Friedmann-Rosenberg spunea: “*Vedeți, nemții au fost oameni buni până la venirea lui Hitler, ne-am înțeles bine cu țipterii, aceștia fiind germanii de aici, din Maramureș, dar și cu românii, cu rutenii, cu toți ne-am înțeles bine. Dar când a venit Hitler, totul s-a schimbat. Deodată a apărut o ură mare, ceea ce era inexplicabil. De unde a apărut această ură? Probabil de la Hitler și oamenii săi, iarăștia erau nemți.*”

*Când am lucrat în lagăr, m-am uitat deseori la acei nemți, care ne păzeau: erau băieți tineri, uneori și fete, erau frumoase (...) Și uneori mă întrebam: Oare acești tineri în uniformă n-au și ei o mamă, părinți, cu care s-au dus cândva la biserică (...)? De unde atâta cruzime? (...). Iar noi vom suferi până la moarte” (Stephani, 1984: 45-46).*

## 5.2. Fantasticul popular

Pentru Friedmann, cât și pentru alți povestitori evrei din Maramureș (Rusu, 2001: 120-127) “stetelul” constituia un microcosmos spiritual, populat cu personaje deosebite, unde, în amintirea povestitorului, se petreceau lucruri ciudate. Realitatea și fantasticul contopindu-se, apăreau uneori chiar făpturi din sfera mitologiei populare, a basmelor (“*maises*”), precum și a legendelor (“*kaskales*”).

Adesea în amintirile ciobanului era prezentă o făptură canidă, antropo-zoomorfă – priculiciul: un om care se transforma noaptea în câine, umblând aiurea prin poieni și livezi și, care, întâlnindu-se cu un om, îl mușca, încât acesta devenea și el un priculici (Stephani, 1996: 129-137).

*“S-a întâmplat, înainte de război, ca eu să fiu cu oile sus pe munte, unde aveam o stână și unde făceam brânza cașer. Venea un om de la chehila (comunitate) din Vișeu, care controla totul, văzând dacă eu respect casrutul. Ei, să știi, prietene, ca și acest Aaron, așa se numea omul, a fost odată atacat de un priculici – cu toate că noi, evreii, nu credem în așa ceva. Ce era să facă Aaron? Cruce cu cele doua degete nu putea să-și facă, doar era evreu și probabil nu i-ar fi folosit nicidecum. Atunci s-a adresat lui Ha-Sem, spunând: ‘Baruh ata, adonai, eloheinu, meleh ha olam’, repetând mereu această laudă a Celui de Sus, până ce câinele negru, priculiciul, a luat-o razna (...) Asta chiar Aaron mi-a povestit” (Friedmann, 1984: 1-14).*

Din basmele (“*maises*” < ebr. “*m’asse, m’assijot, m’assim*”) povestite de Mendel și Baila Friedmann, trei – “Ursul rușinos”

(“Der schamige Bär”, 1968), “*Despre evreului cu vioara*” (“*Vom ‘Jiddele’ mit dem ‘Fiedele’*”, 1978) și “*Batrînul evreu*” (“*Der alte Jude*”, 1978) – au fost publicate pentru prima oară în anul 1980, în revista bucureșteană “*Volk und Kultur*” (32/11, pag. 57), iar apoi incluse într-un volum de basme ale minorității germane din România (Stephani, 1991/2: 164-167, 278-279), respectiv “*Ursul rușinos*” – sub titlul “*Der schemewdike Bär*” – în culegerea de basme evreiești din estul Europei “*Ostjüdische Märchen*” (Stephani, 1998: 143-145).

Ultimele două din aceste “*maises*”, după cum spunea Baila, i-au fost povestite în anul 1938, de către un cioban bătrân, Mosche Glück (Stephani, 1991/2: 351), care-și avea stâna sus pe Valea Vaserului, în apropierea cătunului Faina (m. Fájna, g. Feinen). Plecând în pădure după mure sau ciuperci, femeile se opreau uneori la Mosche, care abia aștepta să vină cineva dornic să-i asculte “*maises*”. Aceste basme erau povestite de Mosche Glück în limba română, maghiară sau în graiul țipteresc, după apartenența etnică a ascultătoarelor.

Și în basmele lui Mosche apar diverse fapte antropozoomorfe, urși vorbitori, câini care cântă la vioara sau femei, care se transformă noaptea în pisici vagaboande, ele provenind mai ales din sfera mitologiei carpatine, române sau slave. Caracteristic este însă faptul că personajele principale sunt de obicei evrei, oameni simpli din partea locului.

La sosirea horthyștilor la Vișeu, ciobanul Mosche, după cum se spune, se pare ca a plecat cu oile sale dincolo de noua frontieră, spre est în Moldova, urmele sale pierzându-se în legendă.

## 5.2. Amintirile lui Moses Pollak

Relatările, care au fost înregistrate pe bandă în 20 iunie 1989 în atelierul de croitorie al povestitorului (Stephani, 1991/1: 161-178), se referă mai ales la viața în “*stetel*” și apoi la cele întâmplate în timpul ultimului război mondial, la Vișeu și în lagărele de concentrare (Stephani, 1989/2: 67-71).

Pollak este singurul informator care ne-a dat o descriere cât mai fidelă și detaliată a oamenilor din “*stetelul*”: despre evreii cu “*paies*”, îmbrăcați conform tradiției în “*chalat*”, “*kaftan*”, cu “*streimel*”, amintind de obiceiuri, meserii și ocupații tradiționale (Stephani, 1991/1: 170-172), oprindu-se apoi mai mult asupra perioadei 1940-1944 și povestind diverse întâmplări, în care se relevă cruzimea polițiștilor unguri, relatând și un act de răzbunare al unor evrei din Vișeu. Aceștia, prin 1942, l-au pândit pe “*Ortsgruppenführer*”-ul Karl Funkenhauser, temporar și director al școlii germane, bătându-l cu ciomegii, până ce și-a pierdut cunoștința. Cauza acestei acțiuni au fost manifestările frecvente antisemite ale lui Funkenhauser, care venise din Satu Mare și care, mergând pe stradă, obișnuia să lovească copiii nevinovați, fără nici un motiv, numai dacă i se părea că aceștia sunt evrei.

Povestind despre soarta fratelui mai mic și a surorii sale Moses Pollak nu și-a putut reține lacrimile, astfel dialogul trebuind să fie întrerupt pentru o jumătate de oră.

Fratele mai mic, Jossele, crescut înalt și foarte voinic, a lucrat mai întâi, împreună cu Moses, într-un lagăr de muncă. Într-o zi, un SS-ist, aflând ca Jossele n-are nici șaisprezece ani, a venit și i-a spus: “*Ne-ai mințit, n-ai șaispe ani!*” Apoi l-a împușcat și a plecat înapoi în baracă.

Ajunse la Auschwitz, sora Reisele și mama lui Moses, au fost despărțite, sora urma să fie dusă la muncă, iar mama în camera de gazare. Nebănuind ce se va întâmpla, Reisele îl implora pe un SS-ist, să-i permită să meargă în partea cealaltă, unde stăteau femeile mai în vârstă, ca să fie lângă mama ei. SS-istul a râs și i-a spus: „*Du-te la mama ta, evreicuțo.*” Astfel, Reisele a fost trimisă și ea la moarte (Stephani, 1919/1: 162-163).

Ca și Friedmann, nici Pollak nu a avut vreodată gânduri de răzbunare sau ură împotriva etnicilor germani, lucru ilustrat și o întâmplare, care s-a petrecut în 1946. Atunci, Moses aflându-se la Săpânța, unde era zi de târg, a văzut cum doi țărani, care băuseră, ieșind dintr-o cârciumă, s-au repezit la un țipter cu numele de Schiesser, care era din Vișeu de Sus și fusese soldat la Waffen-SS.

Confruntat cu cei doi țărani, înalți și puternici, Schiesser, care era scund de statură, nu avea nici o șansă. mai ales că țăranii strigau: *“Hitleristule, amu’ te omorâm!”* Repede s-au strâns spectatori, amuzându-se cum fostul SS-ist era lovit în cap și în spate. Văzând ce se întâmplă, Moses, de statură athletică, s-a repezit la cei doi, salvându-l pe Schiesser de linșaj.

Iar lumea, nemulțumită de intervenția lui Moses, striga: *“Cum poți apăra pe un neamț, dacă tu ești evreu?”*

*“Și acest neamț este un om, iar voi nu aveți dreptul să-l judecați. Dacă a săvârșit o crimă, atunci își va primi pedeapsa!”*

După o vreme, Moses fiind iar la Săpânța, s-a întâlnit întâmplător cu acest Schiesser, care s-a aplecat, vrând să-i sărute mâna, și l-a întrebat: *“De ce ai făcut asta pentru mine, evreule?”*

*“Fiindcă și tu ești un om. Pe tine te va judeca cândva Dumnezeu și nu niște țărani beți.”*

*“Tu crezi așa de mult în Dumnezeu?”* s-a mirat Schiesser.

*“Tot ce mi-a rămas este această credință,”* i-a răspuns Moses, plecând mai departe (Stephani, 1991/1: 176-177).

Aceasta este una din cele mai impresionante relatări de Oral History, înregistrate la Vișeu.

### 5.3. Caracteristicile narrative ale celor doi povestitori

Spre deosebire de povestitorii populari români, germani și ruteni din zona Vișeului, povestitorii evrei sunt fixați mai ales pe întâmplări care s-au petrecut cu mult în urmă. Astfel, Josef Stark, țaran din cătunul de sub Dealul Cimitirului (g. Am Judenberg, id. Oifm Berg) a spus cândva: *“Între maise și prezent, se află ca un zid invizibil, moartea.”* El amintește mereu că între copilarie, când asculta basmele povestite de bunica sa, *“di bobes”*, și prezent a avut loc o ruptură adâncă, ca o rană, care nu se mai închide.

Poveștile populare evreiești, fie *“maises”* sau *“kaskales”* (legende provenite din întâmplări reale), sunt mereu ancorate într-



un trecut îndepărtat, deoarece chiar povestitorii sunt, după cum am încercat să definim această stare de spirit, ”in der Erinnerung beheimatet” (Stephani, 1992: 36), *amintirea fiind pentru ei un nou loc natal, o vatră spirituală, sau o patrie lăuntrică.*

În acest spațiu spiritual, unde povestitorul se simte ”ca acasă”, unde nimeni nu-l poate constrânge, își recapitulează amintirile, care, când este vorba de ”*maises*” sunt puse adeseori în relație cu alte persoane, alți povestitori, alte întâmplări, conturând astfel acțiunea propriu zisă (Stephani, 1998: 262-263).

Deci, când Mendel și Baila Friedmann începeau să povestească ”*maises*”, mai întâi făceau o introducere, uneori lungă, spunând de la cine au auzit pentru prima oară povestea, în ce relații erau cu persoana respectivă, ce s-a mai întâmplat în jurul acestei persoane ș.a.m.d., astfel brodându-se introductiv o altă poveste, o ”*Rahmengeschichte*”, mai scurtă, secundară, dar adeseori la fel de interesantă ca cea propriu-zisă (Stephani, 1996: 68-71, 95-99).

Dar nu numai trimiteri la alte persoane și surse sunt caracteristice pentru acești povestitori, ci și descrieri ale mediului în care au aflat pentru prima oară basmul respectiv. Astfel, apar uneori descrieri vii, ca de pildă cele comunicate de Moses Pollak, când își amintea de bunicul său: ”...*parcă și azi îi aud vocea, cum spunea în idiș: ‘Copilașii mei, asta-i o poveste nouă, nemaiauzită (...)*. Era seară, ședeam în bucătărie, lângă ‘*pripecic*’, afară ninge, uneori zile întregi. Lupii urlau dinspre munți, dinspre Dealul Ciungilor, dar se auzea așa de aproape, de parcă ar fi intrat deja în curte (...). Dar nu ne era frică, fiindcă bunicul stătea cu noi” (Stephani, 1996: 69).

Abia după asemenea povestiri introductive, scurte, dar cu imagini vii, începea comunicarea basmului propriu-zis.

În Vișeu, dar și în alte locuri din Maramureș, populația evreiască din mediul rural a creat un stil propriu de narațiune, care s-a păstrat până după holocaust, datorită unor povestitori, care amintindu-și de copilăria lor, de ”*maises*” și ”*kaskales*” au putut înfrunta suferința și durerea.

## NOTE

**Apșa, 1900** = Ioan Mihályi de Apșa: Diplome maramureșene din secolul XIV si XV (vol. XI). Maramureș-Sighet, 1900.

**Baier, 2002** = Hannelore Baier: Bei den Zipsern im Wassertal. Jubiläumsfest anlässlich der 225 Jahre seit der Ansiedlung. În: Deutsches Jahrbuch für Rumänien 2002 (București), p. 54-57.

**Barcan/Millitz, 1977** = Monica Barcan, Adalbert Millitz : Die deutsche Nationalität in Rumänien. Bukarest, 1977.

**Bibl. 2003** = Bibliographie 2003. Veröffentlichungen zur Tätigkeit der KOJV. În: Sachor (München), 10/1, p. 2-5. Vezi si despre începutul activitatilor comisie: *M(aja) W(assermann)*: „In der Erinnerung beheimatet“. Dokumentarausstellung Bukowiner Schriftsteller in München. În: Siebenbürgische Zeitung (München), 43/17, 31.10.1993, p. 7. *Gina Berg*: Erstmals im Üblackerhäusl: Erinnerung an deutsch-jüdische Kunst. Dokumentation aus der Bukowina. În: Münchner Stadtanzeiger (München), nr. 45, 11.11.1993, p. 2. *Anna Conrad*: Heimat kann nicht weggebagert werden. Im Rahmen jüdischer Gedenktage in München eine Dokumentation in Schriften und Bildern aus der Bukowina. În: Kulturpolitische Korrespondenz (Bonn), 887/888, 30.12.1993, p. 33-34. (*Luzian Geier*): Kommission für Ostjüdische Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkssunde. „In der Erinnerung beheimatet.“ Dokumentarausstellung Bukowiner Schriftsteller in München. În: Der Südostdeutsche (Augsburg), 45/15, 15.11.1993, p. 7.

**Braham, 1966** = Randolph I. Braham: Hungarian-Jewish Studies. World Federation of Hungarian Jews (I). New York, 1966.

**Cucu, 1992** = Vasile Cucu, Dan Ghinea: Die Städte Rumäniens. București, 1992.

**dgv, 1993** = Volkskundekongreß 1993 in Passau. Wissenschaftliche Kommissionen und Arbeitsgruppen. În: dgv Informationen (Göttingen), 102/4, dec. 1993.

**Encyclop., 1971** = Encyclopedia Judaica. Jerusalem, 1971 (vol. 14, vol. 16).

**Friedmann, 1984** = Mendel Friedmann, Schafhirte, Oberwischau: Abschrift der Tonbandaufnahmen vom 14.5.1984. 14 Seiten (Typoskript).

**Giurescu, 1975** = Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu : Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, București, 1975.

**Hakehillot, 1980** = Pinkas Hakehillot: Encyclopaedia of Jewish Communities. Rumania (II). Jerusalem, 1980.

**Ilk, 2001** = Anton-Joseph Ilk: Tagungsbericht der Kommission für ostjüdische Volkskunde. În: dgv Informationen (Kiel), 110/1, martie 2001, p. 14-15.

**Iorga, 2000** = Nicolae Iorga: Istoria românilor. Vol. VI. București, 2000.

**Jud., 1972** = Județele României Socialiste. Ediția II-a, București, 1972.

**Ludwig, 1995** = Klemens Ludwig: Ethnische Minderheiten in Europa. München, 1995.

**MZL, 1929** = Magyar Zsidó Lexikon. Budapest, 1929 (vol. 16).

**Nussbächer, 1993** = Brigitte Nussbächer : „Das Geheimnis der Erlösung heißt Erinnerung“. Am Rande einer Dokumentation jüdischer Schriftsteller und Künstler aus der Bukowina. În: David. Jüdische Kulturzeitschrift (Viena), 5/19, dec. 1993, p. 24-25.

**Remember, 1985** = Remember, 40 de ani de la masacrarea evreilor din Ardealul de Nord sub ocupatia horthysta. Federatia Comunitatilor Evreiesti din Republica Socialista România. Sectia de documentare. Bucuresti, 1985.

**Retegan, 1981** = Ioan Retegan ș.a.: Maramureș. Monografie. București, 1980.

**Rosen, 1991** = Martiriul evreilor din România, 1940-1944. Documente și mărturii. Cuvânt înainte: Dr. Moses Rosen. București, 1991

**Rusu, 2001** = Victor Rusu : Damals im Shtetl. Jüdisches Leben in Rumänien. Erlebte und überlieferte Geschichten. Konstanz, 2001

**Safran, 1996** = Alexandre Safran: „Den Flammen entrissen“. Die jüdische Gemeinde in Rumänien, 1939-1947. Erinnerungen. Einführung von Jean Ancel. Tübingen/Basel, 1996.

**Stephani, 1970** = Claus Stephani: Oben im Wassertal. Eine Zipser Chronik. Bukarest, 1970.

**Stephani, 1984** = Claus Stephani: „Schmerz bis in den Tod“. Ein Lebensbericht. În: Neue Literatur (Bucuresti), 35/7, 1984, p. 43-47.

**Stephani, 1989/1** = Claus Stephani: Însemnări despre evreii din

Vișeu. În: Revista culturii mozaic (București), 34/673, 15.7.1989, p. 5.

**Stephani, 1989/2** = Claus Stephani: „Der Frieden, wu ist der blieben?“ Auszüge aus einem Gespräch (mit Moses Pollak in Oberwischau). În: Neue Literatur (Bucuresti), 40/8, 1989, p. 67-71.

**Stephani, 1989/3** = Claus Stephani: „Ich hab gegessen, das Brot von ihrem Vater.“ Gespräche, Erinnerungen (an die Oberwischauer Juden). În: Neue Literatur (Bucuresti), 40/9, 1989, p. 11-20.

**Stephani, 1991/1** = Claus Stephani: „War einer Hersch, Fuhrmann“. Leben und Leiden der Juden in Oberwischau. Erinnerungsgespräche. Frankfurt/M., 1991.

**Stephani, 1991/2** = Claus Stephani: Märchen der Rumäniendeutschen. München, 1991.

**Stephani, 1992** = Claus Stephani: In der Erinnerung beheimatet – ostjüdische „Maises“ aus Rumänien. În: David. Jüdische Kulturzeitschrift (Viena), 4/14, sept. 1992, p. 36-37.

**Stephani, 1994** = Claus Stephani: Kommission für Ostjüdische Volkskunde. In: dgv Informationen (Göttingen), 103/1, martie 1994.

**Stephani, 1996** = Claus Stephani: Das Wassertal in Ostmarmatien. Erzählvorgang und Erzählfunktion in einem multikulturellen, gemischtethnischen Gebiet, dargestellt am Beispiel der Volksmärchen. München, 1996.

**Stephani, 1998** = Claus Stephani: Ostjüdische Märchen. München, 1998.

**Suciu, 1968** = Coriolan Suciu: Dicționar istoric al localităților din Transilvania (II). București, 1968.

**Ujvári, 1929** = Péter Ujvári: Zsidó Lexikon. Budapest, 1929.

ZUR TÄTIGKEIT DER KOMMISSION FÜR OSTJÜDISCHE  
VOLKSKUNDE (KOJV).  
DER HIRTE MENDEL FRIEDMANN UND DER  
SCHNEIDER  
MOSES POLLAK – ZWEI VOLKSERZÄHLER AUS VISEU  
DE SUS (OBERWISCHAU)  
*ZUSAMMENFASSUNG*

Einleitend stellt der Autor die am 22. November 1992 in München gegründete Kommission für Ostjüdische Volkskunde (KOJV) kurz vor; diese wissenschaftliche Arbeitsgemeinschaft im Rahmen der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. (Kiel) befaßt sich primär mit der Erforschung der ostjüdischen Volkserzählung, wobei sowohl Märchen und sagenhafte Geschichten („Maises“ und „Kaskales“) als auch Lebensberichte und Gespräche aufgezeichnet werden.

Nach einer kurzen Einführung in die Ortsgeschichte von Viseul de Sus (Oberwischau), mit statistischen Angaben zur ehemaligen jüdischen Bevölkerung und ihrer Vernichtung während des Holocausts, werden die beiden Gewährspersonen sowie ihre familiären Verhältnisse – Mendel Friedmann (Schafthirte) und Moses Pollak (Schneidermeister) – vorgestellt. Dabei werden einige Gemeinsamkeiten ihres Schicksals vor und nach dem Zweiten Weltkrieg deutlich: Beide stammten aus dem Shtetl „Ojberwischo“ und beide verloren ihre Familien durch den faschistischen Massenmord.

Bei den Aufzeichnungen im Stil der Oral History handelt es sich bei beiden Erzählern um Erinnerungen an die Kindheit und das Leben im Shtetl, dann um überlieferte märchen- und

sagenhafte Geschichten („Maises“ und „Kaskales“) sowie um gewisse Einflüsse aus dem Bereich der karpatischen Mythologie, wobei einem kaniden, anthropozoomorphen Wesen, dem „Prikulitsch“, eine besondere Rolle zukommt.

Abschließend wird auf einige narrative Charakteristiken ostjüdischen Erzählens hingewiesen. Die „Maises“ oder „Kaskales“ werden gern und oft in eine einführende Rahmengeschichte eingekleidet. So erfährt man zuerst einiges über die Herkunft der Geschichte, woher sie stammt, wer sie zum erstenmal erzählt hat. Diese „Geschichte um die Geschichte“ aber ist manchmal nicht weniger beeindruckend als das eigentliche Märchen.

Durch ihre Erzählungen aber blieben die meisten ostjüdischen Gewährspersonen, wie auch Friedmann und Pollak, in mancher Hinsicht bis heute „in der Erinnerung beheimatet“.

ABOUT THE ACTIVITY OF THE KOMMISSION FÜR  
OSTJÜDISCHE VOLKSKUNDE (KOJV).  
THE SHEPHERD MENDEL FRIEDMANN AND THE  
TAILOR MOSES POLLAK –  
TWO FOLK-NARRATORS FROM VISEU DE SUS  
*SUMMARY*

The author starts with a short presentation of the Kommission für Ostjüdische Volkskunde (KOJV) that was founded on November the 22th in Munich (Germany); this scholarly working group within the framework of the Deutsche Gesellschaft für Volkskunde e.V. (Kiel) is mainly engaged in research on the Eastern Jewish folk-narration; in doing so, fairy tales and fabulous stories (“maises” and “kaskales”) as well as life reports and interviews are recorded.

After a short introduction on the history of the city Viseul de Sus (Oberwischau), including statistical data on the former Jewish population and their assassination during the Holocaust, the two informants (narrators), Mendel Friedmann (shepherd) and Moses Pollak (master tailor) and their family relationships are

presented. Thereby, some similarities of their destiny before and after the Second World War become apparent: both are from the shtetl “Oiberwisho” and they both lost their families because of the fascist genocide.

The recordings in the style of the Oral History are about the childhood memories of the two tellers and the life in the shtetl, about traditional fairy tales and fabulous stories (“maises” and “kaskales”) and certain influences from the field of the Carpathian mythology; the “prikulich”, a canine, anthropo-zoomorphic being, plays a special role in this context.

At the end, some narrative characteristics of the Eastern Jewish telling are pointed out.

The “maises” and “kaskales” are often embedded in an introductory frame story. One first learns about the origin of the story, where it comes from and who told it for the first time. This “story behind the story” is often not less interesting than the real story. Because of their stories, most of the informants (narrators) remained “domiciled in their memories” in some way, just like Friedmann and Pollak.



Viețuirea evreilor la Uzdin<sup>1</sup> se pierde în negura timpurilor. Nu se știe precis când au venit primii evrei în sat. În cronicile aflate în celebrele arhive vieneze, nu sunt notate nume evreiești, cu toate că evrei existau în această parte a Banatului încă în perioada dominației otomane, primii fiind menționați în secolul al XVII-lea. Cei mai mulți s-au stabilit în orașe, unde și-au clădit case frumoase și spațioase și sinagogi, dar, fiindcă erau priviți cu bunăvoință și toleranță de toți locuitorii, îi găsim atestați și la sate.

De regulă n-au fost țărani ci s-au ocupat de comerț sau au practicat diferite meserii(croitori, săpunari, potcovari, berari) și profesii liberale(rabini, cantori, învățători, medici ).

Evreii din Banatul sârbesc erau de două feluri: sephardimi, veniți din Peninsula Iberică și ashkenazimi, fugiți din părțile Moraviei, Cehiei, Ungariei, Poloniei.

Migrațiile au atins punctul maxim în anul 1726, odată cu apariția legii care reglementa căsătoriile evreilor. Cum dintr-o familie doar unul putea să se căsătorească în zona de domiciliu,ceilalți plecau spre alte părți ale imperiului austriac.

Mulți au ajuns și în această parte a Banatului și s-au stabilit chiar și în sate mai mici .Primii care s-au așezat aici au fost evreii spanioli, care au venit din sudul sau centrul continentului. Una din așezările întemeiate de ei, în apropiere de Zrenjanin, la 30 de km de Uzdin, s-a numit chiar Noua Barcelonă.

Fiind foarte descurcăreți în afaceri, au ajuns în scurtă vreme mari proprietari .De exemplu încă din 1717 în Panciova frații Köppisch apar ca proprietarii unei distilerii de alcool.

De asemenea trebuie să spunem că numărul evreilor în zonă a crescut spectaculos.

Evreii din Uzdin, care în anul 1940 erau în număr de 15, s-au încadrat în viața românilor de aici, au trăit cu ei în deplină armonie și înțelegere. .

Toți au fost sau comercianți sau meseriași sau proprietari de bunuri. De exemplu Simion Kohn a fost, la începutul secolului XX, proprietarul unei mori de grâu cunoscută în tot Banatul. Oscar Mayer a fost proprietarul fabricii de cărămidă din localitate și, vreme de mulți ani, președintele Clubului de fotbal "Unirea".

Totuși de cel mai mare prestigiu în Uzdin s-a bucurat comerciantul Moisie Steigenberger- Mano(1912-1941).

Steigenberger- Mano a moștenit de la tatăl său Natz o prăvălie mare cu tot felul de mărfuri. El a fost unul dintre fondatorii Clubului sportiv "Unirea", la care ani de zile a funcționat ca secretar. Deosebit de pedant, a pus foarte bine la punct arhiva clubului. A fost și fotograf amator, în urma lui rămânând numeroase fotografii făcute la manifestările culturale și sportive din localitate, pe care le-a organizat împreună cu colegii săi.

A fost unul dintre principalii susținători ai C. F. "Unirea", finanțând din buzunar propriu activitatea fotbalistică din Uzdin.

Întrebat fiind despre Steingerberger, Iovan David Spăriosul își amintește: *"A fost mulți ani secretarul Clubului de fotbal Unirea. A păstrat documentația foarte bine. El a și întreținut materialicește clubul. A luat bani din propria prăvălie și a ajutat Unirea. Ai lui știau aceasta, dar n-au zis nimic. Tot Mano a izbutit să primească terenul de la Dudărie. Aducea bani pentru Unirea de unde putea, și mai ales de la ceilalți overi din sat"*

Despre sfârșitul acestuia aflăm de la un alt uzdinean, Petru Mezin: *"În anul 1941 l-au luat nemții și l-au dus. Ceva mai târziu din Panciova mi-a ajuns o scrisoare. Probabil că a dat-o cuiva acolo pe furiș s-o pună la poștă. Mi-a scris scurt :<Polazimo u nepoznatom pravcu. Cuvaj mi mamu> (Plecăm într-o direcție necunoscută. Ai grijă de mama.)Atât .N-am mai auzit nimic de el. Mai târziu am aflat că a fost împușcat de fasciști undeva în dunele de nisip ale Deliblății."*

Pe lângă Steigenberger- Mano s-au mai bucurat în localitate de un bun renume comerciantul Bercovici și medicul Bandi Steingenberger.

Azi în Uzdin nu mai există evrei. Despre ei mai poate vorbi doar cimitirul lor, aflat într-o stare deplorabilă, care nu face nimănui cinste.

Fiind de altă credință nu și-au înmormântat morții în cimitirul ortodox, ci și-au făcut un cimitir al lor (evreiesc) la o distanță de 50-60 m depărtare de cimitirul ortodox. De fapt cele două cimitire sunt despărțite de o mare groapă, cândva plină cu apă, azi transformată în groapă de gunoi public.

Neîngrijit, în cimitirul evreiesc azi e vai și amar! Peste tot au crescut copaci, lăstăriș sălbatic. Pietrele au căzut, mormintele se prăvălesc. Gunoiul public a intrat, încet, încet, până la jumătatea cimitirului, gata să îl acopere cu totul, să-l facă să dispară. Odată cu el însă va dispărea încă o mărturie grăitoare despre Uzdinul de odinioară, despre toleranța și conviețuirea dintre etnii.

Societatea ecologică "23 aprilie 1762-1775" din Uzdin a încercat să salveze acest cimitir scriind Uniunii comunelor evreiești din Iugoslavia despre starea în care se găsește dar n-a primit nici un sprijin în vederea stopării acestei situații deosebit de grave.

Azi se mai mențin de tot patru monumente funerare, căzute și ele la pământ dar pe care se mai poate citi numele celor dispăruți:

Viktor Grünfeld (1824-1872)

Adolf Steigenberger (1829-1905)

Regine Klauber (1868-1905)

Ignat Kohn (1831-1881)

Poate timpurile mai bune care vor veni, vor permite dezvoltarea unei alte conștiințe asupra valorilor locale și poate că cimitirul evreiesc din Uzdin, această mărturie a timpurilor trecute, va putea fi salvat de dintele vremii și de nepăsarea oamenilor.

## DIE JUDEN AUS UZDIN (IM SERBISCHEN BANAT)

Das Jahr, in dem die Juden nach Uzdin eingewandert sind, ist nicht bekannt. Die Juden sind im Banat dokumentarisch erwähnt worden, wo sie schon seit dem 17. Jahrhundert, aus der Zeit der türkischen Besetzung, unterschiedliche Berufe ausübten.

Die Einwanderung der Juden in diese Gegend gewinnt an Intensität im Jahre 1726, nach dem Erscheinen des Gesetzes, welches jüdische Ehen durch Vorschriften regelte. Gezwungen ihre Heimat zu verlassen, wo nur ein Mitglied der Familie heiraten durfte, gründeten die spanischen Juden im Banat eine Siedlung, die unter den Namen „das Neue Barcelona“ bekannt wurde, eine Siedlung unweit von Uzdin gelegen.

Erst aus dem 20. Jahrhundert verfügen wir über mehrere Daten über das Leben der Juden in Uzdin, welche zumeist Besitzer vieler Fabriken und Läden waren.

Wie sich auch heute noch, die Uzdiner erinnern, lebten die Rumänen, 1941, in Harmonie und Verständnis mit den 15 Juden aus der Ortschaft.

Von diesen genoß Steigenberger Mano das größte Ansehen, als einer der Begründer des „Unirea“ Sportvereins.

Nach der Aussage eines anderen Udziner Bürgers wurde er von deutschen Soldaten abgeführt und erschossen.

Obwohl sie zu der Entwicklung dieser Siedlung wesentlich beigetragen haben, verblasst mit der Zeit langsam die Erinnerung an sie.

Heutzutage gibt es in Uzdin keine Juden mehr. Der einzige Beweis ihrer Existenz in diesem Gebiet sind vier Gräber, die diese Zeit überlebt haben, aber die allerdings in einem bejammernswerten Zustand sind.

## FAMILIA BARON NEUMAN ÎN VIAȚA ARADULUI ÎN PERIOADA 1918-1948

*Gheorghe Lanevschi*

Prestigioasa activitate în domeniul economic a familiei Neuman a continuat și după integrarea Aradului în regatul României, produsele morii de abur, a fabricii de spirt și drojdie și a crescătoriilor de cornute și porcine fiind cunoscute încă din perioada anterioară anului 1918.

Întrucât respectivele fabrici și crescătorii, care constituiau deja cartea de vizită a familiei Neuman în regat, au fost prezentate într-un studiu anterior, în cele ce urmează o să mă refer în mod special doar la fabrica textilă, celelalte întreprinderi amintindu-le doar tangențial, în contextul perioadei interbelice și a celei imediat următoare.

Înființată în anul 1909, în urma unei investiții substanțiale făcute de familia Neuman în anul 1908, fabrica textilă, cunoscută de la început sub denumirea de Industria textilă arădeană<sup>1</sup>, se dezvoltă pe parcursul anilor pe un spațiu de câteva iugăre, aflate la est de cimitirul Eternitatea și nord de actuala piață UTA.

Chiar de la debut noua fabrică avea dotările și condițiile de muncă în ton cu standardele europene, ștacheta ridicată fiind menținută de familia Neuman de fiecare dată când se făcea câte o extindere sau se construia o secție nouă.

Alături de menținerea ștachetei la nivel european în tot ce înseamnă proces tehnologic, dotare tehnică și condiții de muncă, conducerea amintitelor fabrici- asigurată în prima parte a perioadei interbelice de baronii, Carol, Eduard și de proaspăt venitul de la studii Francisc<sup>2</sup> -a continuat tradiția familiei de a utiliza munca calificată.

În acest sens ei vor sprijini financiar și în perioada interbelică pe copiii capabili ai angajaților lor, dirijându-i după 1909 și spre calificări în industria textilă.

Rezultatele acestei conduceri înțelepte și a muncii calificate

# INDUSTRIA TEXTILĂ ARĂDANĂ

Soc. Anonimă  
din ARAD

Apeșă cu instalațiunile sale pe o întindere de câteva jugăre, este cea mai importantă fabrică de țesătorie din Ardeal, Banat și Bucovina. În rândul fabricilor similare din întreaga țară și-a așă urât un rol conducător. Posedă instalațiunile cele mai moderne iar, din punct de vedere igienic și sanitar poate servi de pildă. Conșă cu perspective largi, europene, pe baze reale și serioase cu suflet nobil de către d-nul director Kleinhandler, asigură tralul la 2600 muncitori. În ultimii ani industria Textilă Arădană a adus servicii imense prin investițiunile făcute, prin instalarea nălbitoriei, imprimeriei, etc., etc., încât produsele și fabricațiunile ei sunt cu mult superioare fabricetelor importate până acum câțiva ani din străinătate. Desigur că faptul acesta este nu numai îmbucurător, car este și un merit incontestabil al d-lui director general Kleinhandler, având în mișuneț sa ajutorul d-lui secretar Mayer. Prin acestă muncă pozitivă, au contribuit cu mult la avutul nostru național și la ridicarea standardului fabricațiunilor noastre românești.

Sucursale în  
toată țara

**FILATURA, ȚESATORIE, VOPSITORIE,  
APRETURA, NALBITORIE, IMPRIMERIE,  
FABRICATE SUPERIOARE**

ca în 1925, potrivit informației apărute în Călăuza Aradului și Ghidul orașului Arad, Industria textilă arădeană să fie cotateă, în cadrul regatului României, drept una din cele mai importante fabrici de acest gen din țară.

Tot potrivit menționatelor publicații, celelalte fabrici ale familiei Neuman și anume: moara și fabrica de spirt și drojdie cunoscute în perioada interbelică sub denumirea de Societate anonimă industrială SA, se mențin și ele în topul intern, produsele lor fiind căutate și pe mai departe pe piața externă, la fel ca în perioada anterioară anului 1918.

---

## Frații Neumann S. A.

Moară cu aburi, Fabrică de spirt  
și Drojdie

---

prestată în întreprinderile Neuman n-au întârziat să-și arate roadele. Astfel pe la jumătatea deceniului al treilea al secolului XX, în domeniul textil s-a ajuns, de la o producție de țesături de bumbac în formă brută și albită, cu care a debutat fabrica în 1909, la o largă paletă productivă, ce cuprindea: filatură, țesătorie, apretură, înălbitorie, vopsitorie și imprimerie pe pânză.<sup>3</sup>

Producția fabricii precum și calitatea produselor sale au făcut

Demn de semnalat pentru perioada interbelică este faptul că, alături de membrii familiei, la prosperarea afacerii acestei societăți au contribuit din plin și unii angajați prestigioși, precum directorul general, Horan Emanuel, directorul economic, Herman Gyula și directorul tehnic, Specht.

Ținând cont de integrarea Aradului în regatul României, familia Neuman, cu simțul ei în afaceri își mută după 1918, reprezentanța de la Viena la București, fapt necesar perceperii pulsului economic al țării căreia îi aparțineau și-n cadrul căreia își derulau afacerile.

Din păcate criza economică ce bântuia lumea în perioada 1929-1933 a avut repercusiuni și asupra României. Ea a avut un efect și asupra fabricilor Neuman, dar în acest ultim caz printr-un alt mod de manifestare. Criza nu a produs aici stagnare sau faliment, cum s-a întâmplat cu alte fabrici și întreprinderi din țară și străinătate ci a dus la o dezvoltare, ce-i drept mai lentă, a întreprinderilor, în mare parte și datorită păstrării, chiar și în această perioadă de criză, a devisei familiei, care a stat tot timpul la baza afacerilor lor, și anume: „ *ne dezvoltăm*”.

E drept că-n perioada crizei, dezvoltarea fabricilor Neuman n-a fost pe măsura calității muncii și-a capacității conducătorilor lor dar, ceea ce este important, este faptul că ea a urmat o linie ascendentă.

Drept urmare, în cadrul industriei textile, în anii crizei, pe lângă deja cunoscutele și apreciatele pânzeturi de bumbac, s-a lansat, în premieră națională, un nou produs și anume, mătasea artificială. În formă brută, albită, vopsită și imprimată ea a cunoscut o mare căutare pe piața internă fiind în același timp un concurent de seamă al produselor similare din străinătate.<sup>4</sup>

Pe lângă faptul că a lansat un nou produs industria textilă arădeană a mai avut și un alt merit, anume acela că a fost prima fabrică care a introdus în România cele mai moderne procedee de fabricație a mătăsii artificiale, având totodată și cea mai performantă dotare în acest domeniu.<sup>5</sup>

Meritul acestui remarcabil succes, într-o perioadă de criză, s-a datorat de fapt armonioasei colaborări dintre patroni și conducerea fabricii, formată din directorul general, Mayer, directorul economic, Kleinhendler Aberis și directorul tehnic, Schiffman Bruno, precum și calității muncii angajaților.<sup>6</sup>

Anii de criză, alături de rezultate în cadrul fabricilor familiei au însemnat la un moment dat și nori negrii, care dacă nu ar fi fost spulberați, ar fi umbrat un blazon plin de strălucire.

Scandalurile de corupție și fraude care au atins diferite instituții ale statului dar și domeniul privat, ce-i drept cercetate și penalizate imediat potrivit gravității, se părea că la un moment dat vor atinge și Societatea anonimă, în urma unei informații apărute în ziarul Știrea, din 10.III.1932.

Potrivit unui articol incriminator din acest ziar, se aducea la cunoștința cititorilor o fraudă la Fabrica de spirt a familiei Neuman. Autorul articolului sublinia faptul că, „dacă știrea se adevărește, va fi o mare pierdere și anume aceea a unui blazon căzut de acolo unde s-a ridicat prin muncă”.<sup>7</sup>

Cercetările ulterioare, desfășurate de-a lungul câtorva luni, au infirmat zvonul, care, ce-i drept, a menținut un con de umbră asupra blazonului lor de-a lungul respectivei perioade, fără a afecta totuși bunul mers al activității fabricilor familiei Neuman, care au ieșit din criza economică cu rezultate spectaculoase, demne de admirat.

În acest sens sunt semnificative datele furnizate de conducere, în perioada 1934-1935, cu ocazia aniversării a 25 de ani de existență a Industriei textile. Potrivit acestor date fabrica textilă ajunsese în cei 25 de ani de activitate să dețină un capital social de 60 de milioane de lei, să aibă un izvor de energie propriu și să asigure hrana cea de toate zilele familiilor celor 2.200 de angajați, câți avea fabrica în anul aniversar.<sup>8</sup>

Datele menționate se regăsesc și în rapoartele prezentate de fabrici, instituții și întreprinderi la cel de al IX-lea Congres al orașelor din România, desfășurat în anul 1935 la Arad, congres la care a ieșit în evidență, din nou, locul ocupat de fabricile Neuman în economia națională.<sup>9</sup>



Preocupați de afaceri în noul context creat de Unirea Transilvaniei cu România, familia Neuman nu a neglijat nici o clipă actele de caritate, care au constituit de-a lungul timpului cea de a doua preocupare de bază a lor.

Ca membrii a tot felul de asociații și societăți de ajutorare a celor nevoiași, familia Neuman este prezentă inclusiv în cadrul acțiunilor organizate în vederea sprijinirii celor afectați de catastrofa inundație din anul 1932. Totuși nu își neglijează proprii angajați.

Pentru aceștia, pe baza unui plan de sistematizare a unui teren aflat în partea de sud a fabricii textile, care era în proprietatea lor, și a unor proiecte de edificii parter și parter cu etaj elaborate de arhitectul Szantay Ludovic, familia Neuman demarează acțiunea construirii unui cvartal de locuințe ce oferea condiții decente.

Dispuse aerat, edificiile, prevăzute cu câte două apartamente



Cvartalul de locuințe Neuman, proiectat de arh. Szantay Ludovic

la fiecare palier, compuse din două sau trei camere, bucătărie, cămară de alimente și baie, cu obloane la ferestre și încălzire cu lemne, erau demne de atenție prin condițiile civilizate de locuit pe care le ofereau. Demn de semnalat este și faptul că aprovizionarea cu lemne era asigurată de fabrică, prețul plătit de chiriași fiind unul simbolic.

Cu timpul spațiul dintre clădiri, plantat cu flori, pomi și copaci, a transformat cvartalul de locuințe, cunoscut de arădeni sub denumirea de Colonia ITA, apoi UTA, într-o oază de verdeață în apropierea fabricii.

Pentru a desăvârși ceea ce a realizat în avantajul angajaților lor, familia Neuman a construit în incinta cvartalului de locuințe și un staționar, în care era acordată asistență medicală atât angajaților cât și familiilor acestora.

Ocupând un edificiu P+1 aflat pe latura nordică a cvartalului, în imediata vecinătate a fabricii, staționarul era prevăzut la parter cu cabinete medicale, a căror specialiști, dotați cu toate cele necesare, asigurau asistența medicală curentă, în timp ce la etaj se aflau saloane, în care erau internați cei ce prezentau afecțiuni care necesitau spitalizare.

Actele de caritate ale familiei Neuman nu s-au limitat doar la atât, ele s-au răsfrânt și asupra altor domenii ce priveau viața angajaților, cum este cel religios. Deși erau evrei, n-au pregetat să finanțeze tencuirea interioară și exterioară a bisericii greco-catolice din cartierul Șega II, grăbind astfel darea în folosință a acesteia.<sup>10</sup>

Viața în întreprinderile Neuman și-a urmat cursul, cu bune și rele, într-o normalitate greu de imaginat având în vedere faptul că deasupra Europei plana pericolul unui război care s-a și declanșat.

La început efectele acestuia în zona Aradului s-au resimțit mai mult doar prin plecarea pe front a celor înrolați și prin măsurile restrictive ce priveau activitatea economică a evreilor.

Aceste restricții au fost pentru început doar de suprafață, activitatea economică a evreilor continuând, în realitate, neschimbată sub forma camuflată a preluării afacerilor de către oameni de încredere de-ai lor, care aparțineau etniilor ne persecutate, după cum s-a întâmplat și-n cazul afacerilor familiei Neuman.

Din păcate pe parcursul următorilor ani situația generală s-a înrăutățit. Acest lucru nu a afectat însă și fabrica de spirt a familiei Neuman, a cărei producție în continuă creștere a făcut ca, în anul premergător terminării războiului să nu mai aibă în ce să-și depoziteze spirtul. Ca urmare conducerea fabricii s-a văzut obligată să închirieze de la producătorul de vin, baron Taganyi

Ștefan, marile recipiente de sticlă ale acestuia, care se aflau îngropate în pământ pe drumul Curticiului.

Deși reprezentau o premieră națională, recipientele au fost aruncate în aer din ordinul comandamentului sovietic pentru că ele au oprit pur și simplu înaintarea frontului spre vest, în septembrie 1944, în momentul când acestea au fost descoperite de către soldații armatei roșii, fapte relatate atât de localnici cât și de urmașii fostului proprietar.<sup>11</sup>

Din cele relatate, până la finele războiului rezultă că membrii familiei Neuman, a căror număr scăzuse simțitor, nu au avut motive de îngrijorare, într-un fel, singura lor problemă fiind aceea că ultimul vlăstar tânăr, pe linie bărbătească, Francisc, nu și exprima dorința de-a se însura, deși ducea o viață mondenă.

Plăcut în societate, elegant, cult, pedant și frumos, Francisc Neuman a făcut multe inimi tinere să palpite în prezența sa, fără a le da însă speranțe.

Preocupat direct de bunul mers al afacerilor în perioada de pace și prin intermediari în perioada războiului, muncind mult zi de zi, Feri baro, cum i se spunea, avea o reședință oficială pe str. Horea nr.6, un mic apartament în incinta fabricii de textile și un apartament mare- în jur de 10 camere- în incinta Fabricii de spirt, nu a neglijat viața amoroasă.

Pe aceasta însă o trăia cu mare discreție și diplomatie, în cochetele sale apartamente răspândite prin oraș, fiind recunoscut ca un mare domn și un cavalier desăvârșit.

Din pasiunile de odinioară n-au mai rămas azi decât discretele spovedanii, abia șoptite, ale unor persoane în vârstă, care au fost cândva apropiate " lui" și " lor", făcute acum când personajele principale nu mai sunt în viață.

Cele povestite de martorii discreți de altădată redau un crâmpel de viață, dintr-o perioadă trăită cu gingășie și romantism atât de personajele principale ale idilelor cât și de povestitorii acelor întâmplări.<sup>12</sup>

Adept al unei miinți sănătoase într-un corp sănătos, Francisc Neuman a sprijinit sportul construind, pe cheltuială

proprie, chiar un stadion dotat în premieră națională cu un gazon englezesc.<sup>13</sup> Mai mult chiar el subvenționează echipa de fotbal UTA , care ajunge campioană națională, și plănuiește construirea unui bazin de înot, în apropierea cvartalului de locuințe, care nu se va mai realiza datorită evenimentelor ce au urmat după 30.XII.1947.

De asemenea el a continuat și-n perioada de după al doilea război mondial să-i sprijine pe copiii dotați ai angajaților săi cu burse pentru a urma școli și facultăți.La fel, Francisc Neuman nu a renunțat nici la sistemul primelor de Paști și de Crăciun din perioada interbelică, și nici la acel cadou de 27 m. pânză pe care familia îl acorda tinerilor însurăței.

Dar așa cum am arătat,după război, nori negrii încep să se strângă deasupra țării și a Aradului, inclusiv deasupra acestui urmaș al unei familii de prestigiu, nori care se concretizează în cotitura pe care o va cunoaște țara în 30.XII.1947, urmată de naționalizarea mijloacelor de producție.

Instaurarea Republicii Populare și naționalizarea au însemnat tot ce putea fi mai rău pentru Francisc Neuman și nu numai, însă venise rândul ca, acestei familii făcătoare de bine, să i se întoarcă binele.

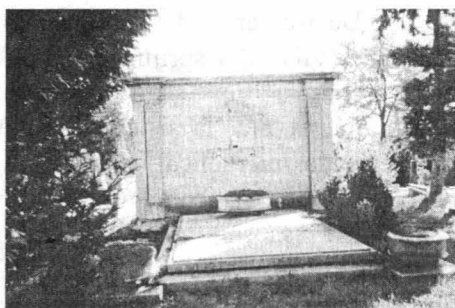
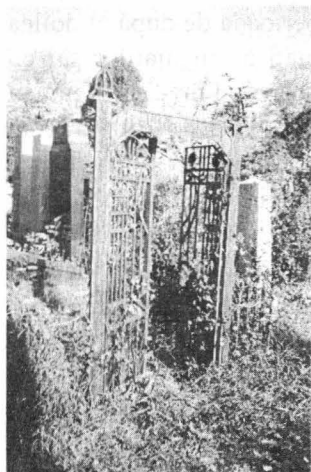
O informație primită pe căi ocolite l-a pus în gardă pe Francisc Neuman despre ceea ce i se pregătește, permițându-i să părăsească țara în noaptea de dinaintea arestării.<sup>14</sup>În felul acesta Francisc Neuman a scăpat de calvarul care a urmat în perioada de tristă amintire, calvar prin care au trecut mulți alții din această țară.

Ajuns în străinătate, după un timp, se căsătorește. Are copiii însă trăiește cu nostalgia locurilor în care s-a născut și unde a continuat, până în momentul părăsirii Aradului, tradiția părinților, bunicilor și străbunicilor de-a face bine celor din jur făcându-și bine întâi de toate lor.

Odată cu plecarea lui Francisc Neuman rolul acestei familii în viața orașului Arad se va încheia.

A rămas însă în amintirea, arădenilor fiindcă, având cultul muncii și fiind adepții cultivării continue a minții și-a mecenatului,

membrii familie Neuman au fost de-a lungul vieții lor exemple demne de urmat, bucurându-se tot timpul de stima și respectul concitadinilor, devenind cu timpul o legendă ce s-a țesut în jurul cuvântului OM.



Mormintele familiei Neuman din Arad  
Cimitirul evreiesc, Arad-Grădiște

## NOTE

1. Iuliu Bakacs, Vasile Manda, *Industria și comerțul din Arad, 1934-1935*, Arad, p. 9
2. Idem
3. Opinca Ioan, Manda Vasile, *Ghidul orașului Arad*, Arad, 1925, p. 41 și *Călăuza Aradului*.
4. Iuliu Bakacs, Tiberiu Molnar op. cit., p.36
5. Idem, p.9
6. *Pentru Arad/ Aradert*, p.29, 30
7. *Știrea*, 10 august 1932
8. Iuliu Bakacs, Manda Vasile, op. cit., p. 9
9. Program „A IX-a Adunare Generală a Uniunii orașelor

- din România*”, Arad, 26-28 Octombrie 1934, p.37
10. *Arad, monografia oraşului*, Arad, 1999, p.244
  11. Taganyi Magdolna, descendenta Baronului Taganyi Ştefan
  12. Elisabeta Negrău – Germania
  13. *Arad, monografia Aradului*, p.410
  14. Puskel Peter, *Hogyán szokot meg Feri baro*, în Szovetnek, Arad, februarie, 1998, p. 30, 31

## DIE FAMILIE DES BARONS NEUMAN ZWISCHEN 1918-1948

Nach 1918 wurde das Unternehmen der Familie Neuman aus Arad erweitert. Außer dem Mühlenwerk, der Spiritus- und der Hefefabrik wurde auch eine neue und moderne Textilfabrik eröffnet, die künstliche Seide – damals hoch in Mode - im Inland und Ausland anbot. Erwähnenswert ist auch die Einbeziehung des jüngsten Familienmitgliedes, Franz Neuman, in das Unternehmen der Familie.

Auch während der großen Krise konnte das Unternehmen der Familie Neuman ein langsames Wachstum aufweisen, was, an sich, bewundernswert ist.

Was den philanthropischen Einsatz anbelangt, ist mit dem Namen Franz Neuman auch der Bau einer Wohnungskolonie und einer Klinik für Arbeiter innerhalb des Fabriksgeländes, Stipendien für das Studium von Kindern der ergebensten Angestellten, der Bau des UTA Stadions und die Finanzierung der Fußballmannschaft verbunden.

Die Veränderungen in der Geschichte Rumäniens nach 1945 führten zum Untergang des Unternehmens, ehemals so gewinnbringend für die Stadt.

Franz Neuman konnte im letzten Augenblick das Land verlassen und hinterließ alles „in den Händen der neuen Arbeiterklasse“, was mehrere Generationen dieser außerordentlichen jüdischen Familie mit Fleiß und Intelligenz aufgebaut und weiterentwickelt hatten.

## CONSOLIDAREA COMUNITĂȚILOR EVREIEȘTI DIN BUCOVINA ÎN PERIOADA 1786-1849

*Eugen Glück*

Funcționarea administrației militare austriece, instalată o dată cu înglobarea Bucovinei în Imperiul Habsburgic(1774), a fost considerată de guvernării din Viena drept fază provizorie.

Ca urmare s-a căutat o soluție pentru un statut definitiv sau cel puțin pentru unul de mai lungă durată.

Așadar, cu ocazia vizitei întreprinse în nord-estul imperiului, Iosif al II-lea a decretat, printre altele, introducerea administrației civile în Bucovina. Totodată a dispus unirea Bucovinei cu Galiția învecinată, măsura care a intrat în vigoare începând cu anul 1786<sup>1</sup>. În orașul Cernăuți a fost înființat un Capitanat de circumscripție, subordonat guvernământului din Lemberg (Lwow), care a păstrat totuși anumite prerogative relativ întinse.

Decretul imperial a stârnit nemulțumirile populației, deoarece a ignorat realitățile etnice, sociale și religioase din această provincie. Cei mai nemulțumiți au fost românii, care s-au simțit ruși de Moldova, de care erau legați prin tradiție. Pușinii evrei se temeau de introducerea în Bucovina a normelor dure antisemite, existente în Galiția, ceea ce însă se va întâmpla doar parțial.

Prima preocupare a noii administrații civile a fost aceea a recensării populației. Potrivit situației existente în 1789, în Bucovina populația se cifra la 146.524 persoane. Numărul populației evreiești era incert. Oficialitățile dispuneau de două cifre, prima reprezentând 2383 de persoane adică 1,62% iar a doua de 1975 de persoane adică 1,34% din totalul populației provinciei.<sup>2</sup>

Recensământul executat cu o metodologie mai precisă în 1826/27 a constatat o populație de 270.773 locuitori, dintre aceștia 7828 (2,89%) fiind evrei.<sup>3</sup>

La sfârșitul perioadei studiate, în 1851, recensământul a înregistrat în Bucovina o populație de 380.826 de locuitori, din

care 14.581(3,82%) evrei.

În consecință în perioada 1786-1851 numărul evreilor din Bucovina a crescut de aproximativ 16,66 ori.<sup>4</sup>

Creșterea populației s-a datorat în principal natalității ridicate. În anul 1821 media familiilor israelite de două generații însuma 5,44 persoane.

De asemenea balanța nașteri –decese a fost întotdeauna una pozitivă. În anul 1851, față de 315 nașteri vii s-a înregistrat 143 de decese, sporul fiind echivalent cu 172 de persoane.<sup>5</sup>

Instalarea administrației civile în Bucovina a fost urmată de unele reglementări privind imigrarea evreilor. Administrația se temea în primul rând de o avalanșă de imigranți din Galiția, după unirea celor două provincii. O dispoziție promulgată în 1787 a restrâns dreptul evreilor de a înființa noi așezări, fiind autorizată înființarea doar a acelor localități în care evreii se angajau să se ocupe cu agricultura.

Cei care nu dispuneau de o asemenea autorizație urmau să fie expulzați în locurile lor de origine, de regulă Moldova și Galiția.

Ordinele care soseau de la Viena via Lemberg erau însă contradictorii, unele extremiste, fiind generate de atmosfera antisemită care domnea în administrație, altele mai clemente, fiind motivate de nevoile fiscolei imperial, care era în permanență deficitar. Așa se face că insistențele de efectuare a expulzărilor sau restricțiile de practicare a unor meserii, ca de exemplu fiertul țuicii erau succedate de măsuri concesive, cum a fost aceea de autorizare a așezării unui număr de 40 de familii de evrei la Vijnița și a unui număr de 34 de familii la Sadagura în 1790.<sup>6</sup>

Putem spune prin urmare că, în realitate, imigrările au depășit expulzările aplicate. Numai în perioada 1787-1805 au emigrat în Bucovina din Moldova și Turcia 487 de persoane, iar alți 867 din Galiția propriu-zisă.

Anumite schimbări intervenite la nivel central în anul 1807 s-au materializat printr-o nouă avalanșă de expulzări. Răspunzând dispoziției primite, Capitanatul din Cernăuți a întocmit



un centralizator a celor vizați să plece din Bucovina, care se ridicau la 807 capi de familie .În realitate procedurile de expulzare încurcându-se în bine cunoscuta birocratie imperială, s-au prelungit până în anul 1811 și s-au aplicat în final la doar 479 familii. Din datele existente s-a putut constata că nu au fost expulzați evreii originari din Moldova și Turcia ci doar cei din Galiția. Mai mult, în 1812, guvernământul de la Lemberg a aprobat așezarea în Bucovina a unui grup de evrei fugiți din Basarabia, după întronarea, în această provincie, a administrației țariste.

În anul 1817, în baza unor directive venite de la Viena a avut loc o nouă verificare a populației evreiești din provincie. Ca urmare 682 de familii au fost găsite ca având drept de domiciliu în Bucovina iar 349 de familii au fost taxate ca domiciliind ilegal. În mod normal pe acestea le aștepta expulzarea însă în urma unor sfori care s-au tras, lucrurile s-au tergiversat până în 1822, când au fost expulzate doar 23 de familii.<sup>7</sup>

După 1822 problema expulzărilor în masă a fost abandonată, mai apărând doar unele cazuri izolate.

În primii ani ai perioadei de guvernare civilă marea majoritate a evreilor din Bucovina avea domiciliul în mediul rural. Situația se explică prin legislația menționată anterior, care acorda destul de ușor drept de ședere în Bucovina evreilor care se angajau să se ocupe cu agricultura.

Așa se face că, dacă în anul 1787, Capitanatul din Cernăuți avea în evidență un număr de 102 familii cu domiciliu rural , în anul 1797 numărul acestor familii a ajuns la 227. După ce s-a renunțat la această condiție în acordarea dreptului de domiciliu, numărul evreilor din mediul rural a început să scadă, încât în 1822 mai erau înregistrate doar 129 familii de agricultori, iar în anul 1848 evreii agricultori dispăruseră aproape cu totul, rămânând doar câteva insule mărunte în care se făcea o agricultură evreiască, cum au fost pământurile Fondului Religionar Ortodox, creat de împăratul Iosif al II-lea din proprietățile mănăstirilor desființate.

În timp ce numărul evreilor agricultori a început să scadă, efectivul meseriașilor evrei a crescut. Ei se grupau în mediul urban, centrele preferate fiind Suceava și Siretul. Transformarea Cernăuțului în capitală provincială, noile construcții oficiale și civile care au început să fie ridicate aici, nevoia de mână de lucru, a atras aici o mare masă de oameni, printre care și numeroși meseriași evrei.

Un număr de meseriași evrei au activat și la Sadagura și Vijița.

Acești meseriași aveau o importanță economică mult mai mare pentru imperiu decât agricultorii evrei.

O situație mai clară a procentului ocupat de meseriași în sfera ocupațională evreiască avem din anul 1820. Potrivit evidenței fiscului din acest an dintre cei 814 capi de familie de evrei contribuabili în mediu urban, un număr de 280 erau impuși ca meseriași (34,39%). Ei practicau un număr de 19 meserii, cei mai mulți fiind pălincari (43,57%), croitori (20%) și măcelari (9,64%).

O inițiativă evreiască a fost și aceea a dezvoltării producției de bere, în acest domeniu remarcându-se fabricile din Cernăuți, dar mai ales cea a lui Sinai Schäfer din Sadagura, înființată în 1791-1792. Ulterior această activitate s-a extins și la Suceava, creându-se o concurență între producătorii creștini și evrei.<sup>8</sup>

Includerea Bucovinei în imperiu a deschis viața economică bucovineană și producătorilor din Viena, între care mulți erau evrei. Interesul acestora din urmă era legat de crearea în această provincie a unor manufacturi și de valorificarea fondului silvic. După 1793 au fost instalate gaterile de mari dimensiuni ale lui Samuil Brunstein și Iacob Reichenberger la Solca. În anul 1804 moșierul Wassil Wassilko a pus la dispoziția unui grup de întreprinzători evrei pădurile lui de la Crasna și Cuța Mare.

În aceeași perioadă a început și producția potasei. În 1810, producția de potasă se ridicase deja la 291 tone pe an, aproape în totalitate exportată.

Ei i se adaugă producția de sticlă, în atelierele înființate în 1811 la Fürstenthal de Iosif Reichenberger.<sup>9</sup>

În ciuda acestei implicări a evreilor în producția de mărfuri, totuși cei mai mulți evrei au activat în domeniul circulației de mărfuri.

Patenta imperială publicată în provincie în 1789 a autorizat practicarea comerțului, inclusiv exercitarea celui ambulant. Valabilitatea patentei s-a prelungit în esență până în 1851. Au fost aplicate însă și restricții în diferite perioade, mai ales în ceea ce privea desfacerea salpetrului, a prafului de pușcă. A fost însă interzisă în permanență desfacerea de către evrei a obiectelor de cult creștine.

Treptat evreii au pătruns și în zona comerțului angrosist. În anul 1783 li s-a permis să facă comerț cu sare, exploatată inițial din salina de la Cacica. După 1790 au început și exploatarea de la Pleșel și Fürstenthal. Sarea împreună cu lemnele se desfăceau prin comerțul angrosist fiind destinate exportului. Comerțul cu lemn, mai ales cu fag, a fost dominat de arendașii marilor domenii silvice cum a fost cel de la Cuța Mare. Interesant de remarcat este și faptul că o mare parte din plutașii de pe Ceremuș erau evrei.<sup>10</sup>

În timpul războaielor purtate de Imperiul Habsburgic cu Franța (1792-1815) a crescut cererea de vite, comerțul cu acestea devenind o importantă sursă de venit. Odată cu încheierea războiului se înregistrează o oarecare stagnare după care pe la 1828 acest tip de comerț destinat exportului se relansează cu succes. Anumite măsuri restrictive introduse în 1831 în Transilvania și Moldova restrâng însă piața de desfacere.

Același recensământ din 1820 referitor la evreii care se ocupau cu comerțul ne indică un procent de 56,04%. Dintre angroșiști 32 activau în comerțul cu vite, 18 în comerțul cu lemn și 6 în comerțul cu vin.<sup>11</sup>

În prima jumătate a secolului al XIX-lea domeniile au trecut la valorificarea accentuată a drepturilor regaliere între care figura monopolul moșieresc al morilor, cârciumilor etc. Printre beneficiari s-a numărat și Fondul Religionar Ortodox care a încercat să obțină beneficii cât mai mari din arezi. Printre cei

care s-au angajat ca arendași figurau numeroși evrei, în ciuda unor măsuri prohibitive ce încercau să-i elimine de la arenze. Prin dispozițiile promulgate de Francisc I în 1830 aceste măsuri antievreiești au fost anulate.

Nevoile armatei cezaro-crăiești au determinat admiterea evreilor în 1788 în transporturile militare.

După 1800, odată cu afluxul evreilor spre orașe, Cernăuțiul, devenit un important centru administrativ și economic, a fost unul dintre orașele spre care s-au îndreptat cei mai mulți.<sup>12</sup>

Buna conviețuire care a existat în această provincie între evrei, români și ucrainieni au făcut ca aici să nu existe pogromuri. Fapte sângeroase au apărut doar în 1808, cu ocazia tranzitării prin Bucovina a unor unități militare țariste ce se întorceau dintr-o campanie antinapoleoniană.

Plângerile evreilor care au obținut drept de domiciliu au fost în primul rând de ordin fiscal.

Astfel prin 1810-1814 li se impusesse capilor de familie evrei în medie plata unui impozit anual de 25 fl. 20 cr., ceea ce echivala în cazul celor 1146 contribuabili, cu suma de 36.962 fl. Totuși fiscalitatea era mai scăzută decât în Galiția unde impozitul anual pe cap de familie se ridica la 38 fl.<sup>13</sup>

Măsurile antievreiești promulgate de Iosif al II-lea nu s-au limitat numai la fiscalitate ci au privit și viața religioasă a evreilor. El a dispus desființarea formei cultice tradiționale de organizare a evreilor, așa numitele kahale, și a dispus în 1789 crearea unor comunități după modelul vienez. Astfel au fost înființate două comunități, una în Cernăuți cu filiale la Sadagura și Vijnîța și una la Suceava cu filiale la Siret și Câmpulung.<sup>14</sup>

Sustinerea comunităților rămânea în sarcina enoriașilor, care și așa o duceau greu din cauza fiscalității ridicate. De aceea alocațiile de caritate cădeau mai mult în sarcina Asociațiilor Chevra-Kadișa înființate la Cernăuți și Suceava.

Comunitățile se bucurau de o anumită autonomie internă, având drept for conducător un consiliu format din persoane alese de obști. Propunerile trebuiau să fie de trei ori mai numeroase

față de locurile din consiliu. Dintre cei aleși de comunitate, administrația provincială numea persoanele în exercițiu, fără să fie obligați să țină cont de ordinea voturilor.

Electorii erau bărbați majori, capi de familie, proprietari de casă sau altă avere impozabilă, știutori de carte și cu o viață personală ireproșabilă. Desigur, administrația provincială își valida în mod nelimitat propriile preferințe.

Cu toate că patentă lui Iosif al II-lea din 1789 a acordat în principiu libertate cultului israelit, în realitate au rămas în vigoare numeroase măsuri discriminatorii, care aveau în spate interese fiscale.

Ridicarea unei sinagogi era taxată cu 2000 fl., sumă ce trebuia plătită în prealabil. Casele de Rugăciune dotate cu Tora erau obligate să verse anual fiscoiului 50 fl. (Ulterior această obligație s-a redus la jumătate). Taxele amintite au fost abolite abia în 1819.<sup>15</sup>

Dincolo de aceste obligații fiscale evreii se confruntau în cazul construcțiilor cu o birocrație complicată. Asemenea situații s-au ivit la ridicarea sinagogilor de la Cernăuți, Sadagura, Vijnița, Suceava și Siret, aflate în funcțiune la 1790 și a unui număr neprecizat de case de rugăciune. Tot cu aprobare dificilă au fost obținute și intabulate cimitirele, pentru a putea fi respectat ritualul funerar specific israelit.<sup>16</sup>

Tot în sarcina comunității cădea și plata funcționarului angajat de organul provincial cu o plată de 350 fl /an să țină evidența problemelor evreiești.

Comunitățile și filialele lor dispuneau de un anumit aparat menit să asigure aplicarea normelor religioase din Sulchan -Aruch. O poziție centrală ocupa rabinul.

Rabinii erau de regulă veniți din exterior, fiind pregătiți în Galiția unde funcționau numeroase ieșive și activau gaoni. Primele informații despre aceștia, din anul 1786, indică existența în funcțiune a unor rabini la Cernăuți, Suceava și Siret. Primul era plătit cu ridicola sumă de 20 fl/ an, iar ceilalți doi cu 10 fl., ceea ce sugerează că rabini trebuiau să fi avut și alte ocupații

ca să poată obține veniturile necesare întreținerii.

După unirea Bucovinei cu Galiția, respectivii rabini dispar și se introduce normativul promulgat în timpul Mariei Tereza (1740-1780), care limita posturile clerului ce nu era catolic la numărul de case.

În consecință, în Bucovina a rămas legal doar un singur rabinat, zis provincial, rabinul fiind în același timp și președintele tribunalului religios, cu reședința la Cernăuți.

La 17 octombrie 1789 a fost ales în această funcție rabinul Slomo Tyrer (1760-1813) venit de la Chișinău. El era personalitate, fiind bine pregătit în studii talmudice și kabala. De asemenea s-a remarcat prin cărțile tipărite în centrele rabinice. A fost apreciat atât de enoriașii lui cât și de cei din zonele învecinate pentru așa zisele răspunsuri rabinice, pronunțate de el în judecarea litigiilor dintre credincioși, în problemele familiare și în cazul unor nedumeriri religioase.

Slomo Tyrer a fost confirmat și de administrația Bucovinei, care i-a fixat un venit anual de 400 fl. și i-a oferit o locuință de serviciu. Echivalentul bănesc al beneficiului rabinic a fost împărțit între credincioșii din teritoriu.

Deși în mod legal alți rabini n-au putut funcționa în Bucovina în perioada analizată, în realitate comunitățile, respectiv filialele au întreținut temporar, cel puțin în perioada sărbătorilor, rabini și daiani, pe care îi chemau din Galiția.

În ritualul israelit un rol important revine cantorilor. Pe la 1788 apar atestați cantori în funcțiune la Cernăuți, Sadagura, Vijnița, Suceava și Siret. Salarizarea lor, deși tot modestă, era dublă față de cea a rabinilor din aceeași perioadă. Dispozițiile oficiale ulterioare nu au limitat numărul lor.

În cadrul organizațiilor cultului israelit erau indispensabile persoanele pregătite pentru efectuarea rituală a înmormântărilor. La fel, hahamul însărcinat cu asigurarea cărnii cașer. Așa se face că în anul 1791 însăși autoritățile s-au preocupat de asigurarea unui haham pentru comunitatea din Cernăuți. Astfel la cerere a sosit, din Galiția, Pincas Littmann, posesorul unui certificat de haham.<sup>17</sup>

În cadrul comunității din Cernăuți funcționa și instanța de judecată religioasă Bet-Din. Aceasta se compunea dintr-un număr de asesori, cunoscători ai dreptului iudaic. Deliberarea era prezidată de rabinul în funcțiune, de un daian, eventual, la nevoie, de un membru cu un stagiul mai îndelungat. La sentințele nu se putea face apel, nemulțumitul putând cel mult să se adreseze unui gaon.

După anul 1789 competențele Bet-Dinului au început să se diminueze, diferendele ajungând tot mai mult să fie judecate de stat.

Dispozițiile rituale specifice de curățire a trupului au făcut necesare înființarea unei băi rituale și a unui spital.

Primul pas în acest sens s-a făcut în 1786, la Cernăuți, în casa oferită de enoriașul Șmul Iacob Weibel, răscumpărată ulterior de comunitate în 1791. Pe parcurs au avut loc mai multe extinderi dar abia în 1853 s-a putut asigura un edificiu adecvat.

Una dintre problemele grave din viața religioasă a comunității israelite din Bucovina a fost aceea privind amestecul oficial în sistemul matrimonial tradițional.

Prin dispoziții imperiale Iosif al II-lea a impus depășirea vârstei minime de căsătorie statornicită de tradiție la femei și bărbați. Totodată el a restrâns împuternicirile rabinice respectiv ale delegaților privind încheierea căsătoriilor și înregistrarea lor.

Prin decretul imperial publicat în 1789, a fost anulată taxa de căsătorie de 20 ducați, datorată fiscoșului pentru fiecare pereche. Totodată a fost anulată vechea lege matrimonială promulgată inițial în Moravia, potrivit căreia doar unul din copii unei familii putea să-și întemeieze un cămin în provincie, ceilalți fiind obligați să se căsătorească în altă parte.

În schimb, credincios politiciii sale de germanizare, Iosif al II-lea a impus prezentarea la căsătorie de către bărbat al unui certificat școlar care să ateste cunoașterea limbii germane de către acesta. Asemenea certificate puteau fi eliberate de școli autorizate de oficialități sau semnate de către un învățător, calificat pentru

predarea limbii germane, când studiul se făcea la domiciliu. Au fost exceptați candidații la căsătorie domiciliați în localități situate la mare distanță de o școală primară și văduvii care au hotărât să se recăsătorească.

Ca urmare a acestor restricții, mult mai puțin dure față de cele precedente, între 1789-1793 s-a înregistrat o creștere a numărului de căsătorii. Din anul 1805 s-a cerut în plus, celor care doreau să se căsătorească, inclusiv femeilor, anumite cunoștințe iudaice. La aceste cerințe s-a renunțat abia în anul 1858.

În realitate, datorită restricțiilor, numărul căsătoriilor legale a rămas restrâns. Astfel în anul 1812 au fost încheiate doar 9 căsătorii. Anul 1849 a fost comparativ cu 1812 anul cu cele mai multe căsătorii, 96. Numeroase perechi încheiau, cu asistența rabinilor, "căsătorii tainice", fără o recunoaștere oficială, provocând numeroase probleme legate de moștenire sau de obligațiile de întreținere.<sup>18</sup>

De fapt dispozițiile matrimoniale amintite se încadrau în politica de germanizare a evreilor din Bucovina, intensificată de Iosif al II-lea. Astfel în perioada 1787-1792, evreilor din Bucovina le-a venit rândul să se prezinte în fața unei comisii care avea sarcina să le atribuie nume patrimoniale. Acestea în mod obligatoriu trebuiau să aibă o rezonanță germană. În anul 1789 a fost introdusă obligativitatea completării matricolelor de nașteri în limba germană. Iosif al II-lea a încercat chiar să-i facă pe evreii din Bucovina să renunțe la portul tradițional așkenaz sau sefard, să-i facă să-și taie bărbile și mai ales perciunii, și să adopte îmbrăcămintea germană.

Aceste deziderate n-au putut fi puse în aplicare decât parțial și gradat mai ales că în timpul domniei Împăratului Leopold (1790-1792) s-a renunțat la constrângere.<sup>19</sup>

În epoca următoare totuși, în viața comunitară a pătruns tot mai mult limba germană, nu fără anumite tensiuni între conformiști și tradiționaliști.

În anul 1798, administrația din Cernăuți a emis o dispoziție potrivit căreia nu puteau candida ca membrii în conducerea



comunitară decât persoanele care cunosc limba germană. În prima etapă, cei care s-au opus dispoziției au reușit să obțină de la Viena o hotărâre favorabilă lor. Lucrurile au luat o nouă turnură în 1805 odată cu pătrunderea în Europa a unor idei reformatoare, care au făcut unele dintre comunități să renunțe la o parte din prevederile din Sulchan-Aruch.<sup>20</sup> Conflictul intern s-a adâncit și datorită faptului că rabinul Șlomo Tyrer se situa pe poziții hasidice, reprobate chiar și de o parte din cei mai conservatori în probleme religioase.

După câțiva ani de conflicte, rabinul și-a dat demisia și-a părăsit chiar Bucovina. În anul 1807, s-a stabilit la Safed în Palestina, unde a desfășurat o vastă activitate talmudică.

Neputând găsi timp îndelungat o personalitate corespunzătoare atât față de pretențiile oficiale cât și față de cele ale enoriașilor, postul rabinic din Cernăuți a rămas vacant, fiind suplinat temporar de daiani, care activau atât la centru cât și în unele localități ca Sadagura.

Abia în anul 1833 a fost invitat la Cernăuți și ales de obște rabinul Ițac Șimon Horovitz Meisels (1833-1870), care a devenit rabin-șef al Bucovinei. În anul 1849 el este atestat cu un salariu de 600 fl.

Noul rabin șef era și el adeptul curentului hasidic, care era în acea perioadă în creștere. El a obținut un sprijin puternic de la zadicul R. Israel din Ruzyn. Acesta din urmă, reușind să scape din Chișinău s-a așezat cu sprijinul baronului Mustazza pe moșia de la Sadagura. Aici el a înființat o adevărată curte rabinică, activând până la moartea sa survenită în 1850. La Sadagura s-au pregătit în studii iudaice un mare număr de tineri. O inițiativă similară a apărut și la Vijnița.<sup>21</sup>

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea a apărut în Bucovina mișcarea frankiștilor, cunoscută în Galiția sub denumirea de mișcarea abrahamiților. Un număr aproximativ de 50 de familii au obținut permisiunea de a putea înființa o colonie pe domeniul Fondului Religionar Ortodox din Bucovina, anume în perimetrul localității Cuța –Mare. În fruntea lor stătea Mihalaki Cerniewski.

După unele informații frankiștii bucovineni au fost vizitați chiar de Iacob Frankel (1720-1791), liderul mișcării. În anul 1804 acest grup a intrat din nou în atenția cancelariei aulice din Viena, acordându-li-se drept de domiciliere pe o durată de 25 de ani.<sup>22</sup>

Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-au intensificat contradicțiile între reformiști și tradiționaliști și în domeniul școlar.

Până atunci învățământul iudaic s-a desfășurat conform tradiției cu ajutorul unor dascăli pregătiți în ieșivele din Galiția, iar mai târziu la Sadagura și Vijnița. Familiile mai înstărite, asociindu-se, asigurau întreținerea unui dascăl pentru copii lor. Sărăcimea ajungea la acest învățământ în cadrul comunităților de la Cernăuți și Suceava, respectiv din comunitățile filialele lor. ("Chederim"). Ca materii de învățământ figurau limba ebraică, scrisul ebraic și cel în idiș, precum și noțiuni ale cultului israelit, în special noțiuni din Tora și Sulchan-Aruch.

Măsurile reformatoare în domeniul învățământului luate de Iosif al II-lea au avut un slab răsunet la evrei.

În școala germană înființată în 1784, sub conducerea lui Anton Mark, care cuprindea materii laice, s-au înscris doar câțiva elevi izraeliți în Cernăuți.

În 1789 a luat ființă tot în capitală o școală cu profil evreiesc, cu limba de predare germană. În 1791 procesul de învățământ i-a fost încredințat lui Moses Zecher, calificat la o Preparandie cu drept de publicitate, căruia i s-a fixat un salariu de 200 fl/an. Propaganda negativă a tradiționaliștilor a făcut însă ca în 1792 din cei 70 de elevi înscriși să frecventeze școala doar 6-8 băieți.

În Suceava a existat o încercare de școală datorată învățătorului Enoch Goldenthal. Dar ea a eșuat, majoritatea conservatoare constrângându-l pe dascăl să plece la Viena. Ca urmare, în 1806 ambele școli au fost definitiv închise și toate strădaniile următoare pentru o școală în care să se predea atât materii religioase cât și de cultură generală au eșuat.

Abia în 1843, reprezentanții curentului de profundă

reformă("haskala")au reușit să deschidă o nouă școală cu acest profil.

În schimb,intrarea elevilor evrei la Liceul din Cernăuți, inaugurat în 1808, a fost mai ușoară. Astfel în anul școlar 1850/51 găsim că au frecventat cursurile un număr de 24 de elevi.<sup>23</sup>

Revoluția de la 1848-1849 a găsit evreimea din Bucovina doar în pragul epocii moderne.

## NOTE

<sup>1</sup> Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1774-1786*, în *Analele Bucovinei* 1/1996, p 111-129;2/1996, p 363-386

<sup>2</sup> Johann Polek, *Statistik der Judenthum in der Bucowina* , în *Statistische Monatschrift*,1889, p254-256

<sup>3</sup> Michael Stöger, *Nötizen über die Bucowiner Judenschaft*, în *Neuen Archiv für Geschichte* ,Wien, 1830 , p 42, 45, 6 ; idem, *Die Jüdische Bevölkerung in Galizien und ihr Evidenzhaltung nach Österreichische Rechtsgelehorsamkeit und Politische Gesetzkunde*, Wien 5/ 1829, p 363-383

<sup>4</sup> *Tafeln zur Statistik des Österreichische Monarchie*, Neur Folge, I, Band Tafel, II, Wien, 1856

<sup>5</sup> ibidem

<sup>6</sup> N.H. Gelber, *Die Bucowina ein Kreis Galtziens*, în *Gesichte der Juden in der Bucowina.*, Tel-Aviv, 1958, p 27-31 și Polek,op.cit.,p255.

<sup>7</sup> Eugen Glück, *Date cu privire la populația evreiască din Cernăuți (1774-1918)*, în *Historia urbana*, 1-2/1996, p 87 și urm.; Rocher Josef, *Versuch über die Jüdische Bevölkerung der Österreichischer Monarchie*, Wien, 1804,p 8-10

<sup>8</sup> Michael Störger,op.cit.,p 27

<sup>9</sup> Gelber, art.cit.p 36;Vaterländische Blätter, 7/1810, p 88

<sup>10</sup> *Juden als Holzflosse aus der Cerremuschflüsse*, în *Bukowiner Post* nr.1335/ 1905.

<sup>11</sup> Polek, art.cit,261

<sup>12</sup> Eugen Glück, *Date cu privire la populația evreiască din Cernăuți*, p 90-92.

<sup>13</sup> I.Schulsohn, *Die Geschichte der Juden in der Bukowina unter Österreichischer Verwaltung.1774-1918*.Teil I, Berlin,1927, p 13-15

<sup>14</sup> Eugen Glück, art. cit., p89.

<sup>15</sup> Hoffmann von Wallenhof Viktor, *Die Sonderbewegung der Jüdische Bevölkerung in Galizien und der Bukowina bis zum Jahr 1848. Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, Berlin 3/ 1914, p 404-445.

<sup>16</sup> Gelber, passim

<sup>17</sup> Ibidem

<sup>18</sup> Stöger, op.cit.,p 25 ; Polek, op.cit., p 259-260; Gelber,op.cit.,p 27,32,33.

<sup>19</sup> Schulsohn, op.cit.,p 13,25-26.

<sup>20</sup> Gelber,op.cit.,p 33-34.

<sup>21</sup> Eugen Glück, *The Rabbinic Court of Vijnita wihle active in Oradea.*,Studia Judaica,3, Cluj-Napoca ,1994 ,p 78

<sup>22</sup> Gelber,op.cit.,p 41-44; F.Zieglauer, *Geschichte Bilder aus der Bukowina zur Zeit des österreichischer Okkupation*,Czernowitz,1893, p 24-26.

<sup>23</sup> Eugen Gluck, *Date cu privire la populația evreiască din Cernăuți*, p 89-90

## DIE KONSOLIDIERUNG DER JÜDISCHEN GEMEINSCHAFTEN AUS DER BUKOWINA AM ENDE DES XVIII. JAHRHUNDERTS UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES XIX. (1786-1848)

Eine der im Jahr 1774 vom Wiener Hof vorgenommenen Maßnahmen, nach der Eingliederung Bukowinas (des Buchenlandes) ins Habsburger Reich, war die Vereinigung dieser Provinz mit Galizien und die Einführung der zivilen Verwaltung. Eine der ersten Beschäftigungen der neuen Verwaltung war die Bevölkerungserfassung. Nach der Volkszählung, in verschiedenen Jahren zwischen 1786 und 1851 durchgeführt, ist die jüdische Gemeinschaft aus diesem Gebiet 16,66 mal gewachsen, trotz der einschränkenden Gesetzgebung bezüglich der Einwanderungen. Die meisten Juden hatten am Anfang ihren Wohnort im dörflichen Bereich und sie beschäftigten sich mit der Landwirtschaft. Beginnend mit dem Jahre 1820 sinkt aber die Zahl der Landwirte und es wächst die Zahl der Handwerker (sie stellten 34,39 % im städtischen Bereich dar), der Bierbrauer, der Weber und Stoffmacher

sowie der Händler.

Was das religiöse Leben dieser Juden betrifft, war dieses durch die von Kaiser Joseph dem II. verordneten Maßnahmen und den erhöhten Steuern erschwert.

Die Organisierung des der Glaubensgemeinschaft war auch mit Schwierigkeiten verbunden. Der Staat mischte sich auch ins traditionelle Heiratensystem ein, indem man den Ehemann verpflichtete, Deutsch zu sprechen, durch das Zuordnen einiger deutscher Familiennamen usw.

Reformversuche wurden auch ins Schulsystem eingeführt, durch das Errichten einiger Schulen mit jüdischem Profil, mit deutschsprachigem Unterricht. All diese Eingriffe in das Leben der Juden trugen nur dazu bei, sie für die moderne Epoche vorzubereiten.

## AUTORII

*Vasile Barbu*- poet. Președintele Societății Cultural Artistice ” Tibiscus ”din Uzdin (Serbia)

*Traian Căta*- Redactor șef al revistei ”Familia ”din Vladoimirovăț(Serbia)

*Drd Elena Rodica Colta*- antropolog, muzeograf la Complexul Muzeal Arad. Redactor al Colecției Minorități, editată din 1999 de muzeu,organizatoarea simpozionului.

*Elena Csobai*-istoric . Muzeograf la Muzeul Mihály Munkácsy din Békéscsaba(Ungaria). Redactor al publicației Lumina. Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria.

*Drd.Daniela Deteșan*-istoric .Cercetător la Institutului de istorie din Cluj-Napoca.

*Dr.Eperjessy Ernő*-Cercetător etnograf și folclorist.Din 1963 este membru al Societății Etnografice Maghiare din Budapesta.Din 1992 este secretar, apoi șeful Secției minorități din cadrul Societății.Din 1992 este redactorul seriei de Studii etnologice în limba minorităților.

*Dr.Alin Gavreliuc*- psiho-sociolog. Lector la Facultatea de Sociologie și Psihologie, Universitatea de Vest,Timișoara.

*Eugen Gluck*-istoric, judaist. Membru al Comisiei pentru minorități de pe lângă Academia Română.

*Zolt Grigoruț*, istoric specializat în demografie. Profesor în Cluj-Napoca.

*Gheoghe Lanevschi*- istoric, muzeograf la Complexul Muzeal Arad. Autor a numeroase articole despre evreii din Arad.

*Dr. Horia Lascu* – istoric, muzeograf la Complexul Muzeal Arad.

*Dr. Ioan Lăcătușu*-istoric. Directorul Centrului European de Studii Harghita-Covasna.

*Emilia Martin*-etnolog . Muzeograf la Muzeul Erkel Ferenc din Gyula (Ungaria). Redactor al publicației Izvorul.Revistă de etnografie și folclor, editată de Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria.

*Dr.Lucian Nastasă*- istoric. Cercetător la Institutul de istorie din Cluj-Napoca. Editor, alături de *Andrea Varga*, al volumelor despre țigani, maghiari și evrei din seria "Minorități etnoculturale. Mărturii documentare".

*Drd.Bilijana Ratkovići Njegovan*-ziarist. Lucrează la Centrul de informare RTS-TVNS din Novi Sad (Serbia).

*Drd.Drago Njegovan*-istoric. Șef secție modernă Muzeul Voivodinei, Novi Sad (Serbia).

*Imola Ozsvath*- etnolog. Membră a Asociației Etnografice Maghiare Kriza János din Cluj-Napoca.

*Bojidar Panici*- Membru al Uniunii Sârbilor din România- Filiala Arad.

*Drd Mirjana Pavlovici*-etnolog. Cercetătoare la Institutului de Etnologie al Academiei Sârbe de Științe și Arte din Beograd(Serbia)

*Dr. Ovidiu Pecican*- istoric .Conferențiar universitar la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.Interesat de europenistica românească din secolul XX,istoria ideii de Europa, inclusiv tranziția postcomunistă în Europa Centrală și Răsăriteană.

*Dr. Dusan Popov*- Conferențiar universitar. Universitatea de Vest. Timișoara. Președintele Comisiei de învățământ a Uniunii Sârbilor din România.

*Dr.Claus Stephani*- etnolog,ziarist. Președintele Comisiei de etnografie evreiască pentru Europa de Est. München (Germania).Autor a numeroase culegeri de povestiri populare evreiești.

*Ionel Stoști*-statistician, poet și ziarist român, Novi Sad (Serbia).

*Dr.Narcisa Știucă*- etnolog. Cercetător științific principal II la Centrul Național pentru Cercetarea și Valorificarea Tradiției Populare; lector universitar la Catedra de Etnologie și Folclor a Universității București. Organizatoarea Colocviilor CNCP, coordonatoarea seriei "Sinteze", publicație științifică anuală a secției de cercetare a CNCP, realizatoare a unor filme filme etnografice premiate la festivaluri.

*Jakab Albert Zsolt*- etnolog. Membru al Asociației Etnografice Maghiare Kriza Janos din Cluj-Napoca.





31 ian.2003.Arad, Sala "Clio"  
Vernisajul Expoziției „Bărăgan 1951-1956. O deportare în vremuri de pace”

Organizatori:  
Casa Șvabilor din Europa Răsăriteană  
Organizația Șvabilor Bănățeni din  
Germania

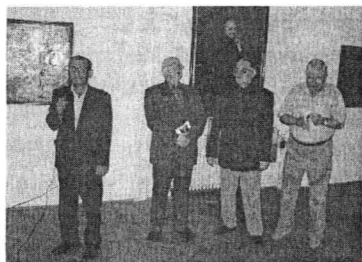


23 apr.2003.Nădlac  
200 de ani de la venirea slovacilor în  
Nădlac.

Invitați din Slovacia, Ungaria, Serbia.  
Refacerea simbolică a primului drum.  
Serviciu religios.  
Dezvelire placă comemorativă.Spectacol  
folcloric.Bal.



Expoziția documentară organizată cu acest  
prilej de Societatea Cultural Științifică „Ivan  
Krasko”



7 mai 2003. Arad, Sala „Clio”  
Vernisajul Expoziției „Personalități  
arădene în portretistica anilor 1760-  
1918”  
Organizator:Gheorghe Lanevschi

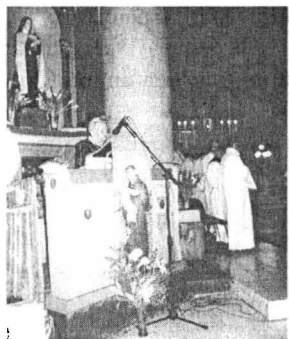


8-9 mai 2003 Arad  
Al V-lea Simpozion internațional de  
antropologia minorităților  
„Minoritarul imaginar.Minoritarul  
real”.Participanți din Germania,  
Ungaria, Serbia și România.

Organizatori:  
Ministerul Culturii.Direcția  
Minorități Naționale  
Complexul Muzeal Arad



Coordonator program:Elena Rodica  
Colta

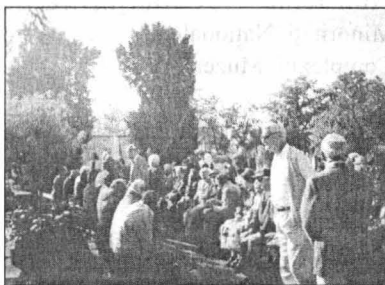


13 iulie 2003 Arad  
Aniversarea a 300 de ani de la  
înființarea la Arad a Ordinului  
Minorților Conventuali.  
Serviciu religios în prezența  
Generalului Ordinului și a numeroși  
călugări misionari.  
Expoziție :Cărți,veșminte și obiecte  
de cult ale ordinului.



16 sept. .2003 Arad

Comemorarea Holocaustului la  
Cimitirul evreiesc din Arad-Grădiște  
la monumentul evreilor martiri.





20-21 sept. 2003 Arad, Arad-Gai  
Zilele Culturii Sârbe. Manifestare organizată de  
Uniunea Sârbilor-Filiala Arad.  
Simpozion științific, lansări de cărți,



21 sept. 2003 Arad  
Festivalul minorităților din județul  
Arad. Paradă. Spectacol folcloric în  
fața Primăriei.  
Seara, Spectacol la Casa Jelen.

Organizator:  
Cercul Cultural Banat JA România.





10 oct.2003 Arad, Muzeul de Artă  
Vernisajul Expoziției itinerante  
„Povestea caselor”

Organizator: Donauschwäbisches  
Zentralmuseum Ulm

în colaborare cu  
Magyar Néprajzi Múzeum Budapest  
Muzej Grada Novog Sada, Novi Sad  
Muzeul Banatului, Timișoara  
Muzeul Banatului Montan, Reșița  
Complexul Muzeal Arad  
Muzeul Județean Satu Mare



5 dec. 2003 Arad, Muzeul de Artă  
Vernisajul Expoziției itinerante :  
„Pentru că aici este mai bine decât  
în Țara Șvabilor”

Organizator:  
Haus der Heimat des Landes Baden  
Württemberg



15 dec. 2003 Arad, Forumul Ger-  
man  
Serbarea tradițională a Adventului

Organizator:  
Uniunea Foștilor Deportați în  
URSS.

ISBN 973-0-03331-5

<https://biblioteca-digitala.ro>